

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

ARDAHAN UNIVERSITY
Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences

Uluslararası Hakemli Dergi

Bu Sayıdaki Makaleler

Lozan Antlaşması, Dini Azınlıklar ve Dış İlişkiler Boyutu / **Nilgün Atıcı KÖKTAŞ, Hakkı BÜYÜKBAŞ**

Küreselleşmenin Ulus-Devlete Etkileri / **Zuhal Çalık TOPUZ**

Rawls' Conceptions of Constitutional Consensus and Overlapping Consensus in View of the Democratization Literature / **Necip YILDIZ**

“Kenarda” Kalmış “Merkezi” Bir Düşünür Portresi: Sabri Ülgener / **Zeki UYANIK, İbrahim AKKAŞ**

Activists in Action: Founding Women`s Organizations and Establishing Their Activities in Turkey / **Elif GAZİOĞLU TERZİ**

Sözlü Tarih ve Derinlemesine Görüşme / **Meriç TOKMAK**

Stratejik Yönetim Yaklaşımı ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planları Üzerine Bir İnceleme / **Recep BOZLAĞAN, Onur AKÇAKAYA**

A Brief Review of Ubiquitous Learning / **Hilal Zeynep ALTINIŞIK, Tufan ADIGÜZEL**

Ardahan İlinin Sosyo-ekonomik Yapısının Görünümü / **Orkun ORAL, Abdullah TOPCUOĞLU, Mesut DEMİR**

Türkiye Kırsalında Kadın Yoksulluğu / **Özlem EŞTÜRK, Arzu KILIÇ**

Türkiye’de Genç İşsizliğinin Belirleyicilerine Yönelik Ekonometrik Bir Analiz / **Ahmet OKUR, Yasin SERTKAYA**

Türkiye’de İletişim Sektöründe Faaliyet Gösteren Mobil Şirketlerin Piyasa Yapısı / **Onur DEMİRCİ**

Melek Finansman İçinde Kadın Yatırımcıların Yeri: Kadınlar Melek Midir? / **Cihan YILMAZ, Ayşen YILMAZ**

Tüketicilerin Etik Algılamaları Üzerinde Demografik Faktörlerin Etkisinin AraştırılmasınaYönelik Bir Araştırma / **Şafak ALTAY**

Yıl:2, Cilt:2, Sayı:3, Nisan 2016 • Year:2, Vol:2, Number: 3, April 2016
ISSN: 2148-7154

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ • İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ • NİSAN 2016, SAYI: 3

ARDAHAN
ÜNİVERSİTESİ
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

ARDAHAN
UNIVERSITY
Journal of Faculty of Economics
and Administrative Sciences

**ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ**

**ARDAHAN UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES**

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ARDAHAN UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

ISSN: 2148-7154

Sahibi / Publisher

Ardahan Üniversitesi İ.İ.B.F. Adına
Dekan, Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ

Editörler / Editors

Yrd. Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ
Yrd. Doç. Dr. Elif GAZİOĞLU TERZİ

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ
Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ
Yrd. Doç. Dr. Necip YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Ali APALI
Yrd. Doç. Dr. Şakir EŞİTTİ
Yrd. Doç. Dr. Abdullah TOPCUOĞLU

Sekreteryaya

Yrd. Doç. Dr. Özlem EŞTÜRK
Arş. Gör. Meriç TOKMAK
Arş. Gör. Hülya Gülcan GÜLER

Web Dizaynı

Hilal KILIÇOĞLU

Web Sorumlusu

Arş. Gör. Kurbanı KÜÇÜK

Kapak Tasarım

Yrd. Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ

Bilim Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Gabriele GRIFFIN	Uppsala Üniversitesi, İSVEÇ
Prof. Dr. Gülistan GÜRBEY	Berlin Hür Üniversitesi, ALMANYA
Prof. Dr. Halis ÇETİN	Cumhuriyet Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ	Nahçıvan Üniversitesi, AZERBAYCAN
Prof. Dr. Murat TAŞ	University of the Incarnate World, ABD
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ	Fırat Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Şamsaddin HACİYEV	Azerbaycan Devlet Üniversitesi, AZERBAYCAN
Prof. Dr. Tina GELAŞVİLİ	Akhalsikhe Üniversitesi, GÜRCİSTAN

Hakkımızda

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi, Nisan ve Ekim ayları olmak üzere yılda iki kez yayınlanmaktadır. Derginin yayın dili Türkçe, İngilizce ve Almanca'dır. Diğer dillerde gönderilen çalışmalar ise, yayın kurulunun "uygundur" kararı ile yayımlanabilir.

Yayın Politikası

Amacı, iktisadi ve idari bilimler başta olmak üzere sosyal bilimler alanında yapılan çalışmaları yayımlayarak bu alanda literatüre katkı sağlamak olan ARÜ İİBF Dergisi'nin yayın politikasının temelinde özgünlük ve bilimsellik bulunmaktadır. Bu bağlamda, derginin yayın politikası ilkeleri şunlardır:

- Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmaların daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanma sürecine alınmamış olması gerekmektedir ve dergiye gönderilen yazılar yazarlara iade edilmez.
- Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu yazar ya da yazarlara aittir.
- Dergide yayınlanan yazıların yayın hakları Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'ne devredilmiş sayılır.
- Yazılar en az üç hakem tarafından incelenmektedir.
- Açık erişim politikası doğrultusunda yayınlanmış yazılar erişime açıktır.

Diğer Bilgiler

- Dergimizin değişik ülkelerden en az beş üniversiteye mensup öğretim üyelerinden oluşan bir bilim/danışma kurulu vardır.
- Dergimiz Türkiye'de tüm üniversite kütüphanelerine gönderilmektedir.
- Dergimizin elektronik versiyonuna <https://www.ardahan.edu.tr/iibfdergi/> internet adresinden ulaşılabilir.
- Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu yazar ya da yazarlara aittir.
- Makaleler kaynak gösterilmek koşuluyla iktibas edilebilir.

İdare ve Yazışma Adresi / All correspondence should be addressed to:

Yrd. Doç. Dr. Özlem EŞTÜRK

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Editörlüğü
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yenisey Yerleşkesi, ARDAHAN

Tel: 0478 211 4505

Web Sitesi: <http://www.ardahan.edu.tr/iibfdergi/>

E- Posta: iibfdergi@ardahan.edu.tr

DERGİYE KATKIDA BULUNAN HAKEMLER LİSTESİ

Prof. Dr. Engin DİNÇ	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ	(Ardahan Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayrettin USUL	(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Atilla ACAR	(İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU	(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail BEKÇİ	(Nevşehir Üniversitesi)
Doç. Dr. Akif TABAK	(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat KAYALAR	(İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer ŞANLIOĞLU	(Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Zeki UYANIK	(Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdullah MOHAMMADI	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdullah TOPCUOĞLU	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdülsemet YAMAN	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet UYANIKER	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali APALI	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali Haydar SOYSÜREN	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Arzu KILIÇ	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Elif GAZİOĞLU TERZİ	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fesih BAYRAKTAR	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Göksel GÖKER	(Fırat Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İ. Orkun ORAL	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kutay ÜSTÜN	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Necip YILDIZ	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özlem EŞTÜRK	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Selahattin ÇAVUŞ	(Amasya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Şakir EŞİTTİ	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Tayfun YILDIZ	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Zafer AYKANAT	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Zehra DOĞAN	(Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Basıma Hazırlık ve Baskı

DETAY ANATOLIA AKADEMİK YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Adakale Sokak No: 14/1-5 Kızılay – ANKARA

Tel: 0312 434 09 49 • 430 03 78 • Faks: 0312 434 31 42

Web: www.detayyayin.com.tr • e-posta: detayyay@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Nilgün ATICI KÖKTAŞ Hakkı BÜYÜKBAŞ	Lozan Antlaşması, Dini Azınlıklar ve Dış İlişkiler Boyutu.....	1-11
Zuhal Çalık TOPUZ	Küreselleşmenin Ulus-Devlete Etkileri.....	13-26
Necip YILDIZ	Rawls' Conceptions of Constitutional Consensus and Overlapping Consensus in View of the Democratization Literature.....	27-47
Zeki UYANIK İbrahim AKKAŞ	“Kenarda” Kalmış “Merkezi” Bir Düşünür Portresi: Sabri Ülgener.....	49-59
Elif GAZİOĞLU TERZİ	Activists in Action: Founding Women's Organizations and Establishing Their Activities in Turkey.....	61-81
Meriç TOKMAK	Sözlü Tarih ve Derinlemesine Görüşme.....	83-98
Recep BOZLAĞAN Onur AKÇAKAYA	Stratejik Yönetim Yaklaşımı ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planları Üzerine Bir İnceleme.....	99-119
Hilal Zeynep ALTINIŞIK Tufan ADIGÜZEL	A Brief Review of Ubiquitous Learning...	121-130
Orkun ORAL Abdullah TOPCUOĞLU Mesut DEMİR	Ardahan İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Görünümü.....	131-142
Özlem EŞTÜRK Arzu KILIÇ	Türkiye Kırsalında Kadın Yoksulluğu.....	143-153
Ahmet OKUR Yasin SERTKAYA	Türkiye’de Genç İşsizliğinin Belirleyicilerine Yönelik Ekonometrik Bir Analiz.....	155-168
Onur DEMİRCİ	Türkiye’de İletişim Sektöründe Faaliyet Gösteren Mobil Şirketlerin Piyasa Yapısı.....	169-183
Cihan YILMAZ Ayşen YILMAZ	Melek Finansman İçinde Kadın Yatırımcıların Yeri: Kadınlar Melek Midir?.....	185-199
Şafak ALTAY	Tüketicilerin Etik Algılamaları Üzerinde Demografik Faktörlerin Etkisinin Araştırılmasına Yönelik Bir Araştırma.....	201-215

Editörden...

Değerli Okurlar,

Bundan bir yıl önce yayımlamaya başladığımız dergimizin 3. sayısını sizlerle buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz. İlk sayıdan itibaren artan ilgi, her sayıyı bir öncekinden daha dolu ve nitelikli hale getirme çabamızı ve şevkimizi artırıyor. Üçüncü sayıda dergimizin bilim ve hakem kuruluna yeni ve değerli bilim insanlarını katarak dergimizi güçlendirdik. Dergimizin en kısa zamanda yurtiçi ve yurtdışı indekslerde taranması için çalışmalarımız devam etmektedir.

Beğeniyle okumanız umuduyla...

Yrd. Doç. Dr. Elif GAZİOĞLU TERZİ

LOZAN ANTLAŞMASI, DİNİ AZINLIKLAR VE DIŞ İLİŞKİLER BOYUTU

THE TREATY OF LAUSANNE, RELIGIOUS MINORITIES AND INTERNATIONAL RELATIONS

Nilgün ATICI KÖKTAŞ¹

Hakkı BÜYÜKBAŞ²

Öz

Lozan Antlaşması Türkiye'nin bağımsızlığını tanıyan uluslararası / ulusal bir belgedir. Aynı zamanda bir toplum sözleşmesidir. Bu antlaşma ile bir ulus-devlet doğmuştur. Kurucu irade, İslam siyasi kültürünü esas alarak, kurucu millet olarak Müslümanları, azınlık olarak Gayr-i Müslimleri tanımlamış, kabul etmiştir. Bu çalışmada Gayr-i Müslimlerin azınlık statüsü, dış ilişkiler bağlamı ve bu hususun 1923-39 yılları arasında dış ilişkilere yansımaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Lozan Barış Antlaşması, Azınlıklar, Dış Politika.

Abstract

The Treaty of Lausanne is a national and an international record that recognized the sovereignty and independence of Turkey. It is also a social contract. Thus, a nation-state was born through this treaty. Based on the historical Islamic political culture, the constituent power recognized Muslims as the founder of Turkey. Non-Muslims recognized as the minority of the nation. This paper investigates status of the non-Muslims' minority in the context of national and international level. It also looks at how the matter of subject was reflected in the foreign affairs between 1923-1936.

Keywords: Turkey, Lausanne Peace Treaty, Minorities, Foreign Policy.

¹ Akdeniz Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Doktora Öğrencisi

² Prof. Dr. Ardahan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Giriş: Azınlık Kavramı

Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan düzende Türkiye Cumhuriyeti'nin, hukuki olarak uluslararası alanda kurulmasını Lozan Barış Antlaşması sağlamıştır. Bu önemli antlaşmanın "Kesim III, Azınlıkların Korunması" başlığını taşıyan bölüm dönemin en önemli sorunlarından biri olan azınlıklar konusuna çözüm getirmiş ve Türkiye'nin iç azınlığının ve Yunanistan'da var olan dış azınlıkların statülerini belirlemiştir. Lozan Barış Antlaşması'na göre; Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde sadece gayrimüslimleri azınlık olarak kabul etmekte ve onlara birtakım haklar vermektedir. Bu çalışmada Din tanımı ve azınlık kavramının tanımı yapıldıktan sonra dinsel azınlıklara ve daha sonra Lozan Barış Antlaşmasına değinilerek dinsel azınlıkların 1923-39 arası dönemde Türk Dış politikası üzerindeki etkilerine değinilecektir. Dolayısıyla Lozan Barış Antlaşması'nda verilen haklar, iç politikada ne kadar uygulanabilmiştir ve bu uygulamaların dış politikamızda ne gibi yansımaları olmuştur, gibi sorulara yanıtlar bulunmaya çalışılacaktır.

Dinin doğuşu ve kaynağı konusunda bugüne kadar genellikle iki tutum görülmektedir. Birincisi; Din insan yaşantısından bağımsız doğaüstü bir gerçektir. İkincisi ise; din toplum yaşantısı ile birlikte ortaya çıkan ve toplum yaşantısı ile birlikte gelişen bir olaydır (Sezer, 2011: 18). Genel kabul gören Din kavramı, genellikle doğaüstü, kutsal ve ahlaki öğeler taşıyan, çeşitli ayin, uygulama, değer ve kurumlara sahip inançlar bütününe verilen isim veya tanımdır. Zaman zaman inanç sözcüğünün yerine kullanıldığı gibi, bazen de inanç sözcüğü din sözcüğünün yerinde kullanılır. Din tarihine bakıldığında, birçok farklı kültür, topluluk ve bireyde din kavramının farklı biçimlere sahip olduğu görülür. Arapça kökenli bir sözcük olan din sözcüğü, köken itibariyle "yol, hüküm, mükâfat" gibi anlamlara sahiptir.

Azınlık kavramının kelime anlamına değinecek olursak; Önceleri sadece oylamalarda sayı olarak aşağıda kalan, kaybeden grubu ifade etmek için kullanılan azınlık kavramı latince "minör" küçük, az kelimesinden türetilmiştir. Almancanın kullandığı alanda azınlık kavramı ilk kez 1809'da Fransızca'dan (la minorite) olarak tercüme edilerek kullanılmaya başlanmıştır. Azınlıkların himayesine ilişkin anlaşmalarda bu dönemde azınlık kavramı kullanılmamış; 1773 tarihli Varşova anlaşmasının 8. maddesinde Katolikler için olduğu gibi himaye edilen kişiler veya gruplar açıkça belirtilmiştir (Arsava, 1993: 41).

Azınlık kavramı ve azınlıklar sorunu özellikle son yüzyıl boyunca dünya siyasetini ve dolayısıyla uluslararası hukuku oldukça meşgul eden konulardan birisi olmuştur. Kuşkusuz azınlıklar sorununun, hukuk düzenine yansdığından çok daha önemli tarihsel, siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel ve ideolojik boyutları vardır (Alpkaya, 1992: 145). Ancak burada azınlıkların uluslararası alanda hukuki boyutu ele alınacaktır.

Azınlıklar tarihte, temelde imparatorluklar ile özdeşleşmiştir. Bugün ise ulus-devletler ile azınlıklar arasında benzer bir süreç yaşanmaktadır. Roma'dan beri azınlıklardan (yabancılar, köleler) tarihin tüm çağlarında söz etmek mümkünse de konunun uluslararası planda ele alınması Avrupa'da yaşanan din savaşları sonucunda olmuştur. Özellikle Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının tasfiyesine paralel olarak sınırların yeniden çizilmesi ve yeni devletlerin ortaya çıkmasıyla Orta ve Doğu Avrupa ve Balkanlarda birçok azınlık ortaya çıkmıştır (Kurubaş, 2004: 3).

Azınlık kavramının uluslararası hukukta ortaya çıkması, 1560-1648 yılları arasında Avrupa'da yaşanan Protestan-Katolik çatışması ile olmuştur. 1598 yılında Fransa'nın çıkardığı Nant Fermanı ve 1648 yılında Vestefalya Antlaşması, Protestan uyruklar için içerdiği hükümlerde azınlık haklarına yer vermiştir (Oran, 2001: 118-119). Türkiye açısından dinsel azınlıklara değinmeden önce Osmanlı imparatorluğu dönemindeki milliyetçilik akımının etkisiyle ortaya çıkan ulus-devlet ve azınlıklara değinilecektir.

1789 Fransız Devrimi ve bunu izleyen ulusçuluk akımları, Osmanlı İmparatorluğunu da etkilemiş, yüz yıllar boyunca, huzur içinde yaşayan farklı millet ve dinlerden insanlar, imparatorluk bünyesinden ayrılma çabası içine girmişlerdir. Bu ayrılık çabaları Şark Meselesi içerisinde mütalaa edilmelidir, çünkü İmparatorluk içindeki her bir grup batılı büyük devletler tarafından desteklenmiş ve himaye edilmiştir; zira dini azınlıklar, Batı'nın Doğu politikasının aracı olarak görülmüş ve Batı lehine değerlendirilmek istemişlerdir. Büyük Devletler, 19. Yüzyıldan itibaren azınlıklar vasıtası ile Hasta Adam'ın mirasını paylaşma savaşını hem Osmanlı'ya karşı hem de birbirlerine karşı vermişlerdir. 3 Kasım 1839'da Rum ve Ermeni Patrikleri ile Yahudi Hahambaşının da hazır bulunduğu dinleyiciler önünde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile Millet Sisteminden vazgeçilmiş, Osmanlılık fikri ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Ne var ki bu Ferman ile gayri Müslimlere tanınan haklar Müslüman tebaaya tanınan hakların çok önüne geçmiş, bu da yetmeyince 1856 Islahat Fermanı ile imtiyazlar iyice artırılmıştır (Tunç, 2015). Tanzimat ve Islahat Fermanı önemli ölçüde Batı baskısı ile gerçekleştirilmişlerdir. Böylece Batı kendisi ile işbirliği yapabilecek azınlık unsurlarının hukuki statülerini iyileştirmişlerdir. Yapılan bu reformlar sanıldığı gibi Osmanlı Devleti'ni sağlıklı bir yapıya kavuşturmak yerine, yıkıma götürmüştür. Bu dönemden itibaren yeni elde ettikleri hakları kullanarak birçok millet Osmanlı egemenliğinde palazlanmış, giderek bağımsızlığını ilan etmeye başlamıştır. 1914'te başlayıp 4 yıl süren Birinci Dünya Savaşı Sonrası yenilen Osmanlı Devleti parçalanmak istenmiştir. Bunun üzerine Türkler işgalci İtilaf devletleri ve öteki işgalcilere karşı Doğu, Güney ve Batı olmak üzere üç cephede savaşmışlardır. Bilinen süreçlerin yaşanmasının ardından 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Silah Bırakışması'ndan sonra uzun ve tartışmalı geçen Lozan Konferansı'nın sonunda 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile yeni Türkiye devleti, ulusal sınırlarının içinde uluslararası alanda tanınmış olmaktadır (Sander, 2007: 409-412).

Lozan Konferansı ve Barış Antlaşması

Mudanya'dan bir hafta sonra, üç Müttefik (İngiltere, Fransa, İtalya), ayrıca Japonya adına da yaptıkları bir girişimle, Ankara ve İstanbul hükümetlerini "Doğu'ya kesin bir barış getirme amacıyla" Lozan'da görüşmelere davet ettiler. Ancak Türkiye Cumhuriyeti açısından ortada iki başlı bir temsil sorunu söz konusuydu.

Ankara, işgal altında bulunan İstanbul'daki bir hükümetin Türkiye'yi hiçbir zaman temsil edemeyeceğini işin başından beri açıklamıştı. İstanbul Hükümeti'nden temsil konusu ile ilgili gelen yazı üzerine cumhuriyeti ilan etme kararlılığında olan M. Kemal arkadaşlarıyla birlikte TBMM'ye bir önerge verdiler ve hazırlanan yasa tasarımasının kabulü ile 1 Kasım 1922'de "saltanat kaldırılmıştır" terimi kullanılmadan saltanat kaldırılarak temsil sorunu çözümlenmiştir.

Konferansa katılacak devletler şunlardır:

- Çağrışı yapanlar: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya,
- Tüm görüşmelere çağrılanlar: bir yanda Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri, ABD (gözlemci statüsünde) ve diğere yanda Türkiye,
- Boğazlar rejimi konusunda çağrılan Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliğı (SSCB), Trakya sınırına ilişkin olarak Bulgaristan,
- Ticaret ve yerleşme gibi belirli konularla ilgili olarak Belçika ve Portekiz.

Hükümet, İsmet Paşa heyeti yola çıkarken bir Bakanlar Kurulu toplantısında hızlı bir şekilde 14 maddelik bir talimat vermiştir. Bunlar genel olarak; Doğu sınırı, Irak sınırı, Suriye sınırı, Adalar, Trakya sınırı, Batı Trakya Sınırı(plebisit istenecek), Boğazlar, Kapitülasyonlar, azınlıklar, Osmanlı Borçları, ordu ve donanmaya sınırlama konulmaması, yabancı kuruluşların yasaya uyması, Misakı Milli, İslam ve cemaat vakıflarının haklarının eski anlaşmalarla sağlanacak olmasıdır.

Resmi adıyla “Yakın Doğu sorunları Üzerine Lozan Konferansı” iki dönem halinde yapılmıştır. 21 Kasım 1922’den 4 Şubat 1922’ye kadar yani 2,5 ay süren birinci dönem sonunda özellikle kapitülasyonlar konusunda çıkan görüş ayrılığı, 2,5 ay süren bir ara verilmesini gerektirmiştir.. Türk heyeti Türkiye’ye döndükten sonra, 23 Nisan 1923’ten 24 Temmuz 1923’teki imzaya kadar sürecek ikinci dönem başlamış ve Konferans toplam 8 ayda tamamlanmıştır (Oran, 2009: 215-218).

24 Haziran 1923’te imzalanan Lozan Barış antlaşması toplam 143 maddeden oluşmaktadır. Lozan Barış Antlaşması ve ekleri, 23 Ağustos 1923 tarih ve 341, 342, 343 ve 344 sayılı yasalarla iç hukuk haline getirilmiştir(Oran, 1994: 291).Lozan Barış Antlaşması dönem itibariyle Türkiye Cumhuriyetinin iç ve dış azınlıklarının (Batı Trakya) statüsünü belirlemiştir. Azınlıklarla ilgili olarak “Kesim III, Azınlıkların Korunması” başlığı altında 37-45. maddelerinde hükümlere rastlanılmaktadır. Maddeler incelenecek olursa:

Madde 37: Türkiye, 38. Maddeden 44. Maddeye kadar olan maddelerin kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını, kanun hiçbir yönetmeliğın ve hiçbir resmi işlemlerin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını ve hiçbir kanun, hiçbir yönetmelik ve hiçbir resmi işlemin söz konusu hükümlerden üstün sayılmamasını yükümlenir (Oran, 2003: 72). Bu maddeyle Lozan’ın Türk makamlarınca kaldırılmasının önüne geçilmiştir.

Madde 38:Türk Hükümeti, Türkiye’de oturan herkesin doğum, bir ulusal topluluktan olma dil, soy ya da din ayrımı yapmaksızın hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.

Türkiye’de oturan herkes, her dinin mezhebin ya da inancın kamu düzeni ve genel ahlaka aykırı olmayan gereklerini, ister açıkça ister özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Azınlıklar, bütün Türk vatandaşlarına uygulanan ve Türk Hükümeti tarafından milli savunma ya da kamu düzeninin korunması için ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç etme (yerleşme)

hakkından tam olarak yararlanacaklardır.³ Bu maddede, azınlıklara doğum, milliyet, dil, soy veya din ayrımı yapılmaksızın, herkesin yaşam ve özgürlüklerini korumayı, tam ve eksiksiz sağlama herkesin, kamu düzen ve ahlak kurallarıyla çatışmadığı sürece, her din, mezhep veya inancın gereklerini, açıkça veya özel olarak serbestçe yerine getirme hakkı, ulusal güvenlik veya kamu düzeninin korunması için alınacak önlemler saklı kalmak üzere, dolaşım ve göç etme hakkı verilmiştir.

Madde 39:Azınlıklara mensup Türk vatandaşları, Müslümanların sahip olduğu aynı yurttaşlık (medeni hukuk) ve siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye'nin oturan herkes din ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşit olacaktır.

Din, inanç ya da mezhep farkı, hiçbir Türk vatandaşının yurttaşlık haklarıyla (medeni haklar) siyasal haklarından yaralanmasına ve özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükselme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışmasına, sanayii ile uğraşmasına engel olmayacaktır.

Bütün Türk vatandaşlarının, gerek özel gerek ticari ilişkilerinde, din, basın ve her çeşit yayın konusunda ve açık toplantılarda dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır.

Resmi dil mevcut olmakla birlikte, Türkçe'den başka dille konuşan Türk vatandaşlarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri için uygun kolaylıklar sağlanacaktır.⁴ Müslüman olmayan Türk vatandaşları fiilen ve hukuken aynı yurttaşlık haklarından yararlanacaklar, genel bir hüküm olarak tüm Türk vatandaşlarına özel ve ticari ilişkilerinde din, basın her türlü yayın konusunda ve açık toplantılarda istediği dili kullanabilme hakkı ve Türkçeden başka dil konuşan Türk vatandaşlarına mahkemelerde kendi dillerinde savunma hakkı verilmiştir.

Madde 40: Müslüman olmayan azınlıklara mensup olan Türk vatandaşları hem hukuk bakımından hem de uygulamada diğer Türk vatandaşlarına uygulanan aynı muamele ve aynı güvencelerden yararlanacaklardır. Bunlar özellikle giderleri kendilerine ait olmak üzere her türlü hayır kurumuyla, dinsel ya da sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dini ayinleri serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır (Aydın, 2011: 27).

Madde 41:Genel eğitim konusunda, Türk Hükümeti, Müslüman olmayan Türk vatandaşlarının önemli oranda oturdukları il ve ilçelerde, bu Türk vatandaşlarının çocuklarının ilkokullarda kendi dilleriyle eğitim yapmalarını sağlamak amacıyla uygun kolaylıklar gösterecektir. Bu hüküm Türk hükümetinin söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

Azınlıklara mensup Türk vatandaşlarının önemli oranda buldukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklara devlet bütçesi, belediye ya da diğer bütçelerce, eğitim,

³ *Treaty of Peace with Turkey Signed at Lausanne*, http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lausanne_ENG.pdf, Erişim Tarihi: 29 Mart 2015.

⁴ *Treaty of Peace with Turkey Signed at Lausanne*, http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lausanne_ENG.pdf, Erişim Tarihi: 29 Mart 2015.

din ya da hayır için ayrılan tutarlardan, hak gözetilerek uygun ölçülerde pay ayrılacaktır.

Sözü geçen tutar ilgili kurumların yetkili temsilcilerine ödenecektir. Ancak bu madde uygulanmamıştır.

Madde 42: Türk Hükümeti, azınlıkların aile durumlarıyla (statüleriyle, aile hukukuyla) kişisel durumları (statüleri, kişi halleri) konularında, bu sorunların adı geçen azınlığın görenek ve geleneklerine göre çözülmesine elverecek tedbirleri almayı kabul eder.

Bu tedbirler, Türk Hükümeti ile ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerden kurulu bir özel komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa Türk Hükümeti ile Milletler Cemiyeti Avrupa hukukçuları arasından birlikte seçecekleri bir hakemi, üst hakem olarak, atayacaklardır.

Türk Hükümeti sözü geçen azınlıklara ait kiliselere, havralara mezarlıklara ve diğer dini kurumlara her türlü korumayı sağlamayı taahhüt eder. Aynı azınlıkların hali hazırda Türkiye'de bulunan vakıflarına dini ve hayır kurumlarına her türlü kolaylık sağlanacak ve izin verilecektir ve Türk Hükümeti yeni dini kurum ve hayır kurumu kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan, hiç birini esirgemeyecektir.

Belirtilen birinci paragraftaki hüküm uygulanmamıştır. Çünkü 1926'da kabul edilen Medeni Kanun ile resmi nikâh zorunlu hale getirilince devlet gayrimüslimlerden kilise ve havrada dini nikâh yapma hakkından feragat etmesini istedi. Çünkü Müslüman çoğunluk da aynı hakkı isteyebilirdi. Bunun içinde, 42/2. Paragrafta sözü edilen ve gayrimüslimlerin göreneklerini gözetmeleri için alınacak tedbirleri düzenleyecek olan özel komisyonların toplanmasını istedi ve resmi makamların çeşitli ısrarlarından sonra bu komiteler 29 Kasım 1925'te, 42/1. Paragraftaki haktan feragat ettiklerini belirten bir karar aldılar. Ayrıca 42/3. Paragrafa, 1936'da getirilen Vakıflar Kanunu aykırılık teşkil etmektedir (Oran, 2003: 74).

Madde 43: Azınlıklara mensup Türk vatandaşları, inançlarına ya da dinsel ayinlerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmağa zorlanamayacakları gibi, hafta tatili (dini istirahat) günlerinde mahkemelerde bulunmadıkları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden haklarını yitirmeyeceklerdir.

Ancak bu hüküm, söz konusu Türk vatandaşlarını, kamu düzeninin korunması için diğer Türk vatandaşlarına yükletilen yükümler dışında tutar anlamına gelmeyecektir.

Madde 44: Türkiye bu kesimin yukarıdaki maddelerinin Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarıyla ilgili olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyeti'nin güvencesi (garantisi) altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça değiştirilemeyecektir. Büyük Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japon Hükümetleri, Milletler Cemiyetinin Meclisi'nin çoğunluğunca razı olunacak herhangi bir değişikliği reddetmeği, bu antlaşma uyarınca kabul ederler.

Türkiye, Cemiyeti Akvam Meclisi üyelerinden her birinin, bu yükümlerden herhangi birine aykırı herhangi bir davranışı ya da böyle bir davranışta bulunma tehlikesini Meclise sunmağa yetkili olacağını, Meclisin duruma göre uygun ve etkili kabul

edilecek bir hareket tarzı seçebileceğini ve gerekli göreceği yönergeleri verebileceğini kabul eder.

Bundan başka Türkiye bu maddelere ilişkin olarak, hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk Hükümeti ile imzacı öteki devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisine üye herhangi bir başka devlet arasında görüş ayrılığı çıkarsa Milletler Cemiyeti Misak'ının 14.ncü maddesi uyarınca uluslararası nitelikte sayılmamasını kabul eder. Türk Hükümeti böyle bir anlaşmazlığın, öteki taraf isterse, uluslararası Daimi Adalet Divanına götürülmesini kabul eder. Divanın kararı kesin Milletler Cemiyeti Misakınının 13. maddesi uyarınca verilmiş bir karar gücünde ve değerinde olacaktır.

Madde 45: Bu Kesimdeki hükümlerle Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarına tanımış olduğu haklar, Yunanistan tarafından kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlık için de tanınmıştır.¹

Lozan'da geçen azınlık olması açısından Müslüman olmayan unsurlardan ne ima edildiği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Kimine göre; Lozan Antlaşması Rum, Ermeni ve Musevilerden oluşan gayrimüslimleri "azınlık" kabul etmiş, tanıdığı haklara uluslararası garanti vermiş, onların dışında dil ya da din azınlığı bulunmadığını benimsemiştir. Bunun doğal sonucu olarak, dil ya da din azınlığı görülmeyen grupların haklarına yalnız ulusal hukuk garantisi verilmiştir. Bu antlaşma hem bir azınlık hakları belgesi, hem de insan hakları belgesi niteliğindedir (Duman, 2005: 307-321).

Lozan sisteminin temel hukuksal yapısına bakıldığında, devletlerin kabul ettiği iki tür yükümlülük ortaya çıkmaktadır. Birincisi, vatandaş olsun olmasın, o ülkede oturan herkesin yaşam, kişisel özgürlük ve dinsel hakları kabul edilmektedir. İkincisi, soy, din ve dil bakımından farklılık gösteren vatandaşlar, yani azınlıklar ise, bunların dışında ve ötesinde, birtakım haklara sahip olmaktadır. Bu kişiler, yasa karşısında eşit, kişisel ve siyasal haklara sahip olmanın yanı sıra, kendi dillerini yayınlarda, mahkemelerde vb. yerlerde kullanabilecekler, giderlerini kendileri ödemek koşuluyla, dinsel, eğitsel vb. kurumlar kurabilecekler, yoğun olarak buldukları bölgelerdeki devlet ilkokullarında kendi dillerinde eğitim görebilecekler, eğitsel ve dinsel amaçlarla devletten hakkaniyet ölçüsünde para yardımı alabileceklerdir.

Görüldüğü gibi, azınlıklar için iki farklı nitelikte hak söz konusuydu: Birincisi, bir ayrıma uğramaksızın diğer vatandaşlarla eşit haklara sahip oluyordular. İkincisi, dillerini, geleneklerini vb. sürdürmeye yarayacak birtakım özel haklar elde ediyorlardı. "Negatif Haklar" diye anılan birincilerin yanında, "Pozitif Haklar" veya "Grup Hakları" diye anılan ikincilerin de sağlanması, azınlıkların ayrıcalık sahibi olmaları için değil, gerçek eşitlik sahibi olmaları için gerekli görülüyordu. Sistemle birlikte, kurulan Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na göre, her iki tür hak birbirine sınıksız bağlıydı, çünkü azınlığın kendi kurumlarından yoksun olup kendisini bir azınlık yapan özü yitirmesi durumunda bu azınlıkla çoğunluk arasında gerçek bir eşitlik söz konusu olmazdı (İnceoğlu ve Çoban, 2014: 33).Lozan sonrası yapılan azınlıklarla ilgili düzenlemelerin İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Türk Dış politikasına yansımaları 1923-1939 arası incelenmeye çalışılacaktır.

¹Treaty of Peace with Turkey Signed at Lausanne, http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lausanne_ENG.pdf, Erişim Tarihi: 29 Mart 2015.

Türk Dış Politikası 1923-1939 Dönemi

Lozan antlaşması sonrası Yunanistan'da kalan Türklerle Türkiye'de kalan Rumların değişimi, önemli sorunlar arasındaydı. Bu konu Lozan Konferansı'nda ele alınmış; Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923'te bir sözleşme ve protokol imzalanarak nispeten kolaylıkla çözümlenmiş ve bir formüle bağlanmıştı. Buna göre; 1 Mayıs 1923'ten itibaren Türkiye'de kalan Rumlarla Yunanistan sınırları içinde kalan Müslümanların değişimine başlanacaktı. Yalnız, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul Belediye sınırları içine "yerleşmiş" bulunan Rumlarla, Batı Trakya'nın Türk halkı bu değişimin dışında kalacaklardı. Sözleşmeye göre değişimi sağlaması için uluslararası bir Karma Komisyon kurulacaktı.

Komisyon Türk ve Yunan üyelerle 1914-18 savaşına gitmemiş Devlet uyruklarından Milletler Cemiyeti tarafından seçilecek üyelerden oluşacaktı ve bir tarafızsız başkan bulunacaktı. Ancak komisyon üyeleri arasında çıkan anlaşmazlık sonucu konu Milletler Cemiyeti (MC)'nin tavsiyesi ile La Haye Daimi Adalet Divanı'na götürüldü. Fakat Divan'ın 21 Şubat 1925'te "yerleşmiş" deyimini hakkında yaptığı yorum da anlaşmazlığı gideremedi. Bunun üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşti ve karşılıklı ülkelerinde bulunan azınlıkların mallarına el koymaya başladılar. Diğer bir yandan Yunanistan Türki'nin 42/1 paragrafında yapılan değişikliği 11 Eylül 1926'da Milletler Cemiyeti'ne başvurarak antlaşmaya aykırılıktan şikâyet etmiş, fakat MC Genel Sekreteri Türkiye'ye gönderdiği 18 Haziran 1927 tarihli mektupta konuyu Konsey'e sunmaya gerek görmediğini bildirmiştir (Oran, 2003: 74).

Sonuç olarak, iki ülke arasındaki restleşmelerin durdurulması için 1926'da bir anlaşma imzalandı. Ancak nihai çözüm, Doğu Akdeniz'in güvenliği açısından iki ülke arasındaki ittifakin kurulması için, 10 Haziran 1930 Antlaşması ile Türkiye ve Yunanistan arasında sürüncemede kalan ve anlaşmazlıklara neden olan değişim sorunu çözümlenmiştir. Buna göre; geldikleri ve doğdukları yer ne olursa olsun İstanbul'daki Rumlarla, Batı Trakya'daki Türklerin hepsi "yerleşmiş" sayıldı. Ayrıca iki ülkenin azınlıklarına ait mallar konusunda yeni düzenlemeler getirildi. Böylece iki komşu ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir döneme girmiş oldu (Uçarol, 1995: 451-453).

1930'lardan itibaren uluslararası ortamda Almanya ve İtalya'nın liderliğinde ırkçı söylemler ve saldırgan tutumlar artmıştır. Türkiye'de nispeten bu ortamdan etkilenmiş ve iç politikada Türklük vurgusu ön plana çıkmıştır. Dış politikada ise bu saldırgan tutum karşısında çok taraflı ittifak kurma yoluna gidilerek 1932 yılında Milletler Cemiyetine üye olunmuştur. Atatürk öncülüğünde 1934 yılında Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında yapılan Balkan Antantı ve 1937 yılında Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında kurulan Sadabat Pakti imzalanarak, yaklaşan yeni savaş öncesi uluslararası alandaki dengelere uyum sağlanmaya çalışılmıştır (Çağlar, 2000: 317-322).

Yunanistan ile yapılan antlaşma sonrası iki ülke arasındaki ilişkiler düzelmiştir. 1930 ve 1931 tarihlerinde Başbakanlık ve Bakanlıklar düzeyindeki karşılıklı ziyaretler dostluğu pekiştirdi. Atatürk bu gelişmeleri 1 Kasım 1931 tarihli konuşmasında şöyle dile getiriyordu. "...Komşumuz ve dostumuz Yunanistan Başvekilinin ve Hariçye Nazırının Ankara'ya resmen ziyaretlerini hususi bir memnuniyetle zikrederim.

Türkiye ile Yunanistan'ın, yüksek menfaatleri birbirine zıt olmaktan tamamen çıkmıştır. Bu iki memleketin samimi dostluktan kendileri için emniyet ve kuvvet görmelerinde isabet vardır” (Sandıklı, 2014: 79-80).

Diğer taraftan, siyasi söylemde soya yapılan güçlü vurgu en açık şekilde 1931-1938 yılları arasında Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi ile ortaya çıkmıştır. Her iki teori de Batı'nın Türkleri ikinci sınıf bir ırk olarak aşağılamasının tahrik ettiği savunmacı psikolojinin bir türevidir ve aynı zamanda Anadolu tarihinin Türklükle özdeşleştirilmesi için çabalamaktadır. 1934'te Soyadı Kanunu'yla başka ırklar ya da etnik yapıyla bağlantılı olan soyadlarının alınması yasaklanmıştır. Böylece Arnavutoğlu, Kürtoğlu gibi belli bir ulusa işaret eden ya da -yan, -of, -ef, -vic, -ic, is, -idis, -pulos, -aki, -zade, -bin gibi son ekli soyadların kullanılması da yasaklanır, böylece uluslaşma süreci güçlendirilmek istenir. Bu ortamda 1935'te Başbakan İnönü, “Bundan sonra susmayacağız. Bizimle beraber yaşayan bütün vatandaşlar artık Türkçe konuşacaklar” demiş, “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyasını yeniden hızlandırılmıştır. Bu cümledeki ‘biz’ ve bu ‘biz’le beraber yaşayanlar vurgusu, dikkat çekicidir. Dini azınlıkların bu söylemde “öteki” sayıldığı açıkça ortadır (Aktoprak, 2010: 25-26). 1936 Beyannamesi ise, dini azınlıkların “öteki” sayıldığı en bariz örnektir. 1936'da yürürlüğe giren Vakıflar Kanunu ile tüm vakıflardan, ellerindeki gayrimenkullerin listesini gösteren bir mal beyannamesi istenmiştir (İnceoğlu ve Çoban, 2014: 40). Bu beyannameyi ibraz edemeyen vakıfların mallarına el konulabilecek ve statüleri sonlandırılacaktır. Sonuç olarak Lozan'da azınlıklara sağlanan birtakım haklar ya hiç uygulanmamış ya da uygulanan hükümleri sadece daha kapsamlı olmasına rağmen belirli bir kesime haklar sağlanmıştır.

Sonuç

Lozan Barış Antlaşması; Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda kuruluşunu belgeleyen önemli bir antlaşmadır. Lozan Barış Antlaşması'nın 37-45. Maddelerinde, dönemin en önemli sorunlarından olan azınlıklar konusunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış azınlıklarının (Batı Trakya Türkleri) statüleri saptanmıştır. Lozan Barış Antlaşması'nda Dinsel azınlıklarla ilgili olarak 38. Madde, 39. Madde, 40. Madde, 42. Maddelerde bahsedilerek 43. Maddesinde de; inançlarına ya da dinsel ayınlarına aykırı davranışta bulunmaya zorlanamayacakları, hafta tatillerinde herhangi bir resmi işlemi yerine getirmeye zorlanmama hakları bulunduğu belirtilmiştir.

Lozan sisteminin temel hukuksal yapısına bakıldığında, devletlerin kabul ettiği iki tür yükümlülük ortaya çıkmaktadır. Birincisi, vatandaş olsun olmasın, o ülkede oturan herkesin yaşam, kişisel özgürlük ve dinsel hakları kabul edilmektedir. İkincisi, soy, din ve dil bakımından farklılık gösteren vatandaşlar, yani azınlıklar ise, bunların dışında ve ötesinde birtakım haklara sahip olmalarıdır. Lozan'da azınlıklara verilen hakların muhatapları, Gayr-i Müslimler, “Rum, Ermeni ve Yahudi” azınlıklar kabul edilmiştir. Müslüman tüm unsurlar ise, devlet kurucu milletin asli unsurları olarak düşünülmüştür.

Diğer bir yandan uygulama aşamasında, Lozan Antlaşma hükümlerinden bazıları uygulanmamıştır. Örneğin; 41. Madde'nin 2. Paragrafı “Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk vatandaşlarının önemli oranda buldukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklara devlet bütçesi, belediye ya da diğer bütçelerce, eğitim, din ya da

hayır için ayrılan tutarlardan, hak gözetiliriğe uygun ölçülerde pay ayrılacaktır. Sözü geçen tutar ilgili kurumların yetkili temsilcilerine ödenecektir.”

Bazı hükümlerinden ise gayrimüslimler kendi istekleriyle vazgeçmiştir. 42. Madde'nin 1. Paragrafı; “Türk Hükümeti, Müslüman olmayan azınlıkların aile durumlarıyla (statüleriyle, aile hukukuyla) kişisel durumları (statüleri, kişi halleri) konularında, bu sorunların adı geçen azınlığın görenek ve geleneklerine göre çözülmeline elverecek tedbirleri almayı kabul eder.”

Lozan Barış antlaşması sonrası 1923-1930 yılları arasında Yunanistan ile mübadele sorunu önemli dış politika konularındandır. İki ülke arasında imzalanan ek protokol ile sorun sonuca bağlanmış ve 1 Mayıs 1923'ten itibaren Türkiye'de kalan Rumlarla Yunanistan sınırları içinde kalan Müslümanların değişimine karar verilmiştir. Yalnız, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul Belediye sınırları içine “yerleşmiş” bulunan Rumlarla, Batı Trakya'nın Türk halkı bu değişimin dışında kalmışlardır.

Kaynakça

- AKTOPRAK, Elçin, (2010), Bir ‘Kurucu Öteki’ Olarak: Türkiye’de Gayrimüslimler, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Çalışma Metinleri: XVI, Ankara.
- ALPKAYA, Gökçen, (1992), “Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Azınlıklara İlişkin Bazı Gelişmeler”, TODAİE İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 14.
- ARSAVA, Ayşe Füsün, (1993), “Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesininin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi”, A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara.
- AYDIN, Aziz, (2011), “AB Ülkeleri, ABD ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Azınlıklarla İlgili Düzenlemeler”, TBMM Araştırma Merkezi, Ankara.
- ÇAĞLAR, Günay, (2000) “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:15, Erzurum.
- İNCEOĞLU Yasemin ve Çoban Savaş (der.), (2014), “Azınlıklar, Ötekiler ve Medya”, Ayrintı Yayınları, İstanbul.
- DUMAN, İlker Hasan, (2005), ”Azınlık Hakları ve Lozan Antlaşması”, TBB Dergisi, sayı: 57.
- KURUBAŞ, Erol, (2004), “Asimilasyondan Tanınmaya Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı”, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- ORAN, Baskın, (2001), “Küreselleşme ve Azınlıklar” 4.Basım, İmaj Yayınevi, Ankara.
- ORAN, Baskın, (1994), "Lozan'ın Azınlıkların Korunması Bölümünü Yeniden Okurken", A.Ü.S.B.F. Dergisi, Cilt 49.
- ORAN, Baskın , (2003), “80 Yıl Sonra Lozan”, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı: 115, Cilt: 19.
- ORAN, Baskın, (Editör), “Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar”, Cilt I: 1919-1980, İletişim yayınları, İstanbul 2009.
- SANDER, Oral, (2007), “Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e”, İmge Kitabevi, 16. Baskı, s. Ankara.
- SANDIKLI, Atilla, (2014), “Atatürk’ün Dış Politika Stratejisi: Hedefler ve Prensipler”, Bilgesam Yayınları, İstanbul.
- SEZER, Baykan, (2011), “Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı”, Kitabevi Yayını, İstanbul.
- UÇAROL, Rıfat, (1995), “Siyasi Tarih”, Filiz Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul.

İnternet Kaynakları

- <http://www.msxlabs.org/forum/din-ilahiyat/9892-din-nedir.html#ixzz2r2VeXhCX>, Erişim Tarihi 06 Mart 2015.
- http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/8_11.pdf, Erişim Tarihi: 16 Mart 2015.
- http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lausanne_ENG.pdf, Erişim Tarihi: 29 Mart 2015.

KÜRESELLEŞMENİN ULUS-DEVLETE ETKİLERİ

EFFECTS OF GLOBALIZATION ON NATION STATE

Zuhal ÇALIK TOPUZ¹

Öz

Küreselleşme olgusu çok boyutlu bir kavramdır. Küreselleşme süreci ülkelerin aralarında ekonomik, siyasi, kültürel, sosyal ve teknolojik bağlantıların kurulmasını gerektirmektedir. 1980'lerin sonunda küreselleşme ile birlikte dünya politikasında tartışmasız bir şekilde dönüşüm yaşanmıştır. Bununla birlikte küreselleşmenin yükselişi durdurulmaz hale gelmiş ve bir seçenek olmaktan çıkıp gerçeklik halini almıştır. Küreselleşmenin ulus-devlet üzerindeki rolü karmaşık olmakla birlikte önemli karakteristik özelliklere sahip olan küreselleşmenin ulus-devlet üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır. Küreselleşme ulus-devlet üzerinde siyasi, ekonomik ve kültürel etkiye sahiptir. Ulus devletler kendi milletini etkileyen politika yapım sürecinde büyük rol oynamalarına rağmen küreselleşme yüzünden bu rolleri daha sınırlı ve politik arenada daha az göze çarpan bir role dönüşmüştür. Westfalya devlet düzeni sistemi, egemen devletin niteliği ile ilgili yeniden oluşum ve değişim yaşamıştır. Küreselleşme, bütün devletlere politikalarını ve kurumlarını belirli yönde değiştirmeleri konusunda bir baskı uygulayan araç haline dönüşmüştür. Bu çalışmada; küreselleşme ve ulus devlet kavramları açıklanarak küreselleşmenin ulus devlet üzerinde meydana getirdiği değişimler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Ulus-Devlet, Egemenlik, Dönüşüm.

Abstract

The term of globalization is multi-dimensional. The globalization process involves the establishment of economic, political, cultural, social and technological connections among countries. Since the late 1980s, globalization have arguably been transforming World politics. However, the rise of globalization is become unstoppable and it is no longer an option, it is a fact. The role of nation-state in globalization is a complex structure. Globalization had some crucial characteristics which had major impact on the nation-state. Globalization has political, economic and cultural impact on the nation-state. The nation states played a big role in policy making which affected their people but because of globalization, states roles became limited and less conspicuous in these political arenas. The West phalian state system has experienced a reconstitution and transformation regarding the nature of sovereign statehood. Globalization has become a tool for applying pressure for change in a certain direction to all government policies and institutions. In this study; explaining the concept of globalization and the nation-state and change brought about by globalization occur on the nation-state will be examined

Keywords: Globalization, Nation State, Sovereignty, Transformation.

¹Ardahan Üniversitesi, Çıldır Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Programı.

Giriş

Küreselleşmeyle birlikte, iletişim ve bilişim alanında gerçekleşen hızlı değişim, uluslararası sınırların önemini ortadan kaldırmış ve dünyayı küçültürük yoğunlaştırmıştır. İletişim ve bilişimin hızla gelişmesiyle birlikte dünyanın her anlamda birbirine yakınlaşması, gelir dağılımında yaşanan eşitsizlikler, istihdamda yaşanan dönüşümler, ekonomik krizler gibi bir takım olumsuzlukları beraberinde getirirse de bu sosyal sorunlara çözüm arayışlarını da hızlandırmıştır. Uluslararası çapta yaşanan bu sorunlar karşısında devletlerin çözüm üretmede yetersiz kalması ulus devletlerin egemenliğini sınırlandıran yeni yapılanmalara ve örgütlenmelere zemin hazırlamıştır (Aslan, 2009: 289).

Küreselleşme kavramının beraberinde getirdiği en önemli konulardan birisi olan küreselleşmenin ulus devlet üzerindeki etkileri incelendiğinde, dünyayı global köy olarak gören aşırı küreselleşmecilerden², küreselleşmeyi yeni bir olgu olarak görmeyip onu gelişmiş ülkelerin diğer ulus devletleri yok etme süreci olarak kabul eden küreselleşme karşıtlarına³, küreselleşmeyi, modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki ana siyasal güç olarak gören dönüşümcülere⁴ kadar farklı anlam taşıdığını ifade etmek mümkündür.

1. Küreselleşme Kavramı

Küreselleşme iki yanı keskin bir kılıçtır: Bir yanda ekonomik büyümenin artışını, yeni teknolojilerin yayılmasını ve fakir zengin ülkelerdeki hayat standartlarının yükseltilmesini ifade ederken; öbür yanda milli egemenliği zayıflatan, yerel kültür ve gelenekleri törpüleyen, ekonomik ve sosyal istikrarı tehdit eden dinamikleri güçlendirmektedir.

Robert J. Samuelson

Küreselleşme, gerek uluslararası politika ve diplomasi alanında gerek ekonomik, sosyo-kültürel vb. açılardan birçok alanda kullanılan terimlerin başında gelmesine rağmen, küreselleşmenin genel kabul gören bir tanımı bulunmamakta ve bu kavram birbirinden farklı anlamlara gelebilecek şekilde kullanılmaktadır. Küreselleşme kavramı, İngilizce ‘globalization’, Latince ‘globus’dan türemiş bir kelimedir. ‘Glob’ ‘küre’, ‘globusterra’ ‘yer küre’ anlamına gelmektedir (Başkaya, 2005: 325). Sözlük anlamıyla, dünya çapında bir şeyler yapma politikası, süreci ya da eylemi olarak tanımlanan küreselleşme (Wolf, 2000: 2), genel anlamıyla ülkeler arasındaki ilişkilerin her alanda yaygınlaşması, Soğuk Savaş dönemi sonrası ideolojik ayrışmanın ortadan

²Aşırı Küreselleşmeciler: Küreselleşme sürecinde ülke sınırlarını aşan pazarın ulusal devlet üzerindeki etkisini ön plana çıkarmıştır. Çünkü piyasa mekanizması devletlerden daha güçlüdürler ve hükümetlerden daha rasyonel çalışmaktadırlar. Bu görüşü paylaşanlar küreselleşme sürecinde ulusal devletin gittikçe önemini yitirdiğini, küresel piyasaların politikanın yerini aldığını öne sürmektedirler. Çünkü piyasa mekanizması hükümetlerden daha rasyonel çalışmaktadır (Rosenberg,2002: 131).

³Küreselleşme karşıtlarına göre; bölgeselleşme, küreselleşme sürecinin bir parçası değil, tam aksine küreselleşmeye karşı bir alternatiftir. Dünya, küresel bir uygarlık yerine, yeni anlayışlar çerçevesinde bölünmeye doğru gitmektedir. Küreselleşme, bir bütünleşmeyi değil, farklı kültürler, farklı uygarlıklar ya da bölgeler arasında yeni çatışmaları beraberinde getirecektir (Öztürk, 2006).

⁴Dönüşümcülere göre, sınırları zayıflamış ulus devletlerarasındaki gelişmeler, uluslararası gelişmeleri etkilediği gibi; dış dünyadaki gelişmeler de sınır içindeki gelişmeleri yakından etkilemektedir.

kalkması ve küreselleşmenin önündeki engellerin aşılacak maddi ve manevi değerlerin ulusal sınırları aşması sonucu dünyaya yayılması anlamına gelmektedir (Hasanoğlu, 2001: 68).

Küreselleşme gibi disiplinler arası bakış açısı gerektiren bir konunun tek bir bakış açısı ile ele alınması yeterli değildir. Küreselleşmenin net bir tanımı olmasa da farklı bakış açılarından değerlendirmek gerekmektedir. Yapılandırma kuramı ve modern toplumlar üzerindeki bütüncül görüşleriyle tanınan Anthony Giddens'in de belirttiği gibi küreselleşme, tek bir süreç olmayıp karmaşık süreçlerin bir araya geldiği bir olgudur. Küreselleşmeyi, modernliğin sonucu olarak değerlendiren Giddens, “*uzak yerleşimlerinin birbiri ile ilişkilendirildiği, yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarda biçimlendirdiği ya da bunun tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması*” olarak tanımlamaktadır (Giddens, 2004: 69).

Modernlik, post-modernlik, bireysellik ve özgürlük gibi kavramlar üzerinde durmuş, küreselleşme ve toplumsal yapı ile küresel yasalar ve yerel düzenlemeler konularında eleştiri ve görüşlerini ortaya koymuş olan Bauman'a göre küreselleşme, dünya meselelerinin belirsiz, kuralsız ve kendi başına buyruk olmasını durumunu ve bir merkezin ya da bir yönetim biriminin yokluğunu ifade etmektedir (Bauman, 1997: 69).

Ulrich Beck'in küreselleşme sürecine yönelik kavramsal yapılandırmasında, ‘dünya toplumu’ anlayışı doğrultusunda coğrafi olarak uzak toplumların birbirlerine çok boyutlu ilişkiler ağı içerisinde iç içe geçmesi durumunu ‘küresellik’ olarak tanımlamaktadır. David Harvey, küreselleşmeyi, zaman-mekân sıkışması sonucunda dünyanın küçülmesi olarak nitelendirirken, M. McLuhan ise küreselleşmeyi, dünyanın “*küresel köy*” haline dönüşmesi olarak tarif etmiştir (Çoştı, 2005: 96-98).

Küreselleşmenin toplum kuramına ve küresel kültüre yönelik kapsamlı bir çalışmasını yapan Robertson'a göre küreselleşme, *insanların farklı yaşam düzeylerinin birbirleriyle konuşur hale geldiği karmaşık bir toplumsal durumu temsil etmekle birlikte* (Robertson, 1999:19), modernitenin bir sonucu değil, küreselleşmiş bir dünyada uygarlığın, etnik, bölgesel, bireysel kimliklerin, bireysel bilinç artışının bir sonucudur.

Küreselleşmeye yönelik olarak Marksist yazarlar tarafından geliştirilen bir diğer bakış açısı ise; küreselleşmeyi Soğuk Savaş sonrası kapitalizmin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Kapitalist dünyanın kazandığı ideolojik savaşı ekonomik alanda da gerçekleştirmek ve yaymak amacıyla uluslararası sermaye tarafından başlatılan bir süreç değerlendirerek kapitalizmin gelişmesi, yayılması ve derinleşmesi olarak görmektedirler (Koray,2012).

Özetle, küreselleşme; dünyada uluslar, toplumlar ve yerel gruplar arası karşılıklı etkileşimin derinleşmesi ve hızlanması ile ilgili tüm olguları kapsayan bir süreç olup toplumsal ilişkilerin zamansal, mekânsal oluşumunda genişleme, derinleşme, küçülme ve hızlanma yaratmakta; ekonomik, siyasi ve kültürel alanları da küçültmektedir (DPT, 2000).

1.1. Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Gelişimi

Küreselleşme kavramının tanımında yaşanan zorluklar gibi küreselleşmenin ilk olarak ne zaman başladığı konusunda da farklı fikirler bulunmaktadır. Bu durum küreselleşmenin ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal alanlarda etkilerini gösteren çok

boyutlu bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Küreselleşmenin tarihsel süreci ile ilgili tartışmalar üç olasılık üzerinde yoğunlaşmaktadır. İlki; küreselleşmenin, tarihin başlangıcından beri var olduğunu ancak son dönemde artış gösterdiği; ikincisi, modernleşme ve kapitalizmin gelişmesiyle paralel olarak gelişmiş ve son yıllarda hız kazandığı; sonuncusu ise sanayi ötesi toplum, modern ötesi toplum ve kapitalizm düzeninin çözülmesi ile ilgili olarak son yıllarda ortaya çıkan yeni bir olgu olduğu üzerinde yoğunlaşmıştır (Waters, 1995: 4).

Robertson, genellikle günümüze özgü bir şey olarak düşünülen küreselleşmenin, aslında moderniteden ve kapitalizmden önce başlayan bir süreç olduğunu iddia etmiştir. Bu süreci, beş evreyle açıklar: *Oluşum evresi*; Avrupa'da 15.yy'dan 18.yy ortalarına kadar süren, ulus devletlerin yavaş yavaş ortaya çıktığı ve Orta çağın “uluslararası” sisteminin çöktüğü bir süreç olarak değerlendirmiştir. Bu dönemde ayrıca insanlık ve birey kavramlarına vurgu yapmıştır. *Başlangıç evresi*; 18. yy ortalarından 1870'lere kadar olan dönemdir. Üniter devlet düşüncesindeki değişimler vb. uluslararası ve ulus ötesi düzenlemelerin ve aktörlerin hızla artması olarak tanımlamıştır. Bu dönemde milliyetçilik ve uluslararasılık sorunu konu edilmiştir. *İlerleme evresi*; 1870'lerden 1920'lerin ortalarına kadar süren Birinci Dünya Savaşı'nı içine alan dönemdir. Bu evrede, küresel iletişimin biçimi ve hızında artışa ve küresel yansımaların gelişimine dikkat çekilmiştir. (Küresel yarışmaların örneğin Olimpiyatların düzenlenmesi ve Nobel ödülün verilmesi gibi etkileşimin artması) Hegemonya için *mücadele evresi*; 1920'lerin ortalarından 1960'ların sonlarına kadar olan dönemdir. Yükseliş döneminin ortaya çıkardığı baskın küreselleşme sürecine ilişkin tartışmalar ve savaşlar yaşanmıştır. *Belirsizlik evresi*; 1960'lı yılların sonlarında başlayıp 1990'lara doğru kriz belirtileri göstermiştir. Bu dönemde konjonktürel yapının değişmesinin ardından liberal bir sistemin yaygınlaşması, küresel kurumların ve iletişim araçlarında artış vb. durumlarla birlikte küresel bilincin arttığı gelişmeler yaşanmıştır (Robertson, 1999:98-101).

Giddens'a göre ise modernleşme ve küreselleşme paralel olarak gelişim göstermiş ve modernliğin küreselleşmesi bağlamında şunları dile getirmiştir: “*Modernlik, yapısal olarak küreselleştiricidir*” (Giddens, 2004: 176).

18. yüzyıldaki endüstri devrimini takiben ortaya çıkan yeni bir olgu olduğu ve iki evreden oluştuğu üzerinde bir görüşte bulunmaktadır. Birinci evresi sanayi devrimini takip eden 1800'ler ile 1920'ler arasındaki dönemdir. İkinci evrenin ise 1914-1960 ara döneminden sonra başlayıp günümüzde halen sürmekte olduğu belirtilmektedir (Zengingönül, 2004: 22). 19. ve 20. yüzyıl küreselleşme evrelerinin sermaye hareketleri bakımından en önemli farkı, birincisinin reel bir mal olan altına göre düzenlenirken, günümüzdeki ikinci evrenin reel bir karşılığı olmayan ulusal paraların nominal değişim hareketlerine dayalı olmasıdır (Yeldan, 2002 :6).

Küreselleşmenin ne zaman başladığı konusunda bir uzlaşma söz konusu olmamakla birlikte, başlangıç olarak medeniyetin başlangıcı, sanayi devrimi ve modernleşme, 19. yüzyılın ortaları, 1950 sonrası veya 1980'li yıllar olarak dile getirilmektedir.

1.2. Küreselleşmeyi Ortaya Çıkaran Faktörler

Küreselleşme sürecinin ortaya çıkmasında çok sayıda faktörün etkisi olmuştur. Bu faktörleri ana başlıklarıyla üç grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi teknolojik faktörler, ikincisi ideolojik faktörler, üçüncüsü ise ekonomik faktörlerdir.

Küreselleşmenin ortaya çıkmasında baş faktörlerden bir tanesi teknolojik gelişmelerde meydana gelen hızlı değişimlerdir. İletişim ve ulaşım ağlarında elde edilen gelişmeler küresel bağları arttırmış, ülkeler arasında ekonomik dayanışma sağlamıştır. Para, mal ve hizmetin dolaşımı önündeki mekan ve zaman gibi engellerin ortadan kalkması kişiler ve firmaların işini kolaylaştırmıştır.

İdeolojik faktörler arasında, Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu sistem içerisinde Doğu Bloğunun yıkılması sonrasında liberal piyasa ekonomisine yönelik güven duygusunun artması, eski/planlı ekonomili devletler, serbest ticaretin ve yabancı sermayenin imkanlarından yararlanma çabası içine girişlerdir (Haçerlioğlu, 2000:12-13). Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesine yönelik tarife ve kotaların kaldırılması ve uluslararası sermaye akımı üzerindeki kontrollerin ortadan kaldırılması gibi ulusal politikalar küreselleşmeyi hızlandırmıştır. Soğuk Savaş dönemi etkileşimden uzak ve bölünmeye dayalı iken, Soğuk Savaş sonrası dönem ise küreselleşmeyle birlikte bütünleşmeye dayalı bir yapı olmuştur.

1970'lerde patlak veren petrol krizi beraberinde ekonomik bakımdan dünyanın yeniden şekillendirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmış, küresel gelişmeler ekonomik alanda kendini hissettirmeye başlamıştır. Çok uluslu şirketlerin üretimlerini küresel düzeyde dünyanın her tarafına ulaştırma gücü kazanmaları ve finansal akımların serbestçe bir ülkeden bir ülkeye aktarılması gibi gelişmeler de küreselleşme sürecinin hızlı bir şekilde yaşanmaya başlamasına yol açmıştır (Ölmezoğulları, 2003:242-243). Serbest piyasa ekonomisinin giderek daha çok ülkeler tarafından benimsenmesi uluslararası ekonomik ve buna paralel olarak da politik ilişkilerin derinleşmesine neden olmuştur (Stiglitz, 2002: 32-33).

1.3. Küreselleşmenin Farklı Boyutları

Küreselleşme, çok boyutlu bir kavram olup, tüm bu boyutların karşılıklı etkileşimi sonucunda şekillenmiştir.

Ekonomik Boyutu: Ekonomik küreselleşme, genel anlamda “ülke ekonomilerinin dünya ekonomisiyle entegrasyonunu, yani dünyanın tek bir pazarda bütünleşmesini ifade etmekle birlikte ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin yaygınlaşması ve ülkelerin birbirlerine bağımlı hale gelmesi” demektir (Aktan, 2002). Ekonomik küreselleşmenin üç boyutu bulunmaktadır: finansal küreselleşme, ticari küreselleşme ve üretimin küreselleşmesi. Finansal küreselleşme, kısa ve uzun vadeli sermaye akımlarına ilişkin ulusal engellerin kaldırılmasıyla dünya finans piyasalarının bütünleşmesini anlatmaktadır. Teknolojik gelişmeler ve liberal yaklaşımların etkisiyle küresel finansal sermaye miktarında meydana gelen artışlar sayesinde; dünya tek bir finansal piyasa halini almıştır (Bayraktutan, 2004:155). Ticaretin küreselleşmesi süreci 1947 yılında kurulan GATT (Gümrük Tarifleri ve Ticaret Genel Anlaşması) çerçevesinde ülkeler arasındaki mal ve hizmet akımları üzerindeki kısıtlamaların, tariflerin ve kotaların kaldırılması veya azaltılmasıyla başlamıştır (Seyidoğlu, 1999:189). Üretimin küreselleşmesi, sınır ötesi doğrudan yatırım ve üretim faaliyetlerinin yaygınlaşmasını,

engellerin kaldırılmasını ve hukuksal düzenlemelerle desteklenmesini içermektedir (DPT, 1995: 10).

Siyasi Boyutu: Siyasi küreselleşme, Westphalia (1648) Barış Antlaşması'nın ardından uluslararası sistemin ana aktörü konumuna gelen devletlerin uluslararası sistem içerisindeki konumunu geçersiz kılan; güvenlik, barış ve demokrasi gibi değerleri artık devletlerarası ilişkilerle sınırlanması gereken küresel bir anlayışı gerektirmektedir (Çetin, 2008: 178). Uluslararası sistemdeki değişim, devletlerin yönetimleri üzerinde kurumsal düzeyde etkilerini göstermeye başlamıştır. Uluslararası ilişkiler sisteminde farklı aktörlerin ortaya çıkmasıyla birlikte devletler diplomatik örgütlenmenin tekeline yitirmeye başlamış ve devletlerarası diplomasinin önemi ve işlevselliği azalmaya başlamıştır (Ayman, 1996: 55). Yeni dünya düzeninde ulusal sınırların dışındaki kurumların önem kazanması, ulus devleti bir kenara itmekte ve sistemi devlet odaklı olmaktan çıkarmaktadır (Gerşil, 2004: 154). Bu nedenle de ulus devletin egemenliği sorgulanmaktadır.

Kültürel Boyutu: Teknolojik devrimin bir sonucu olarak, tüm dünya genelinde bireyler ve toplumlar arasındaki etkileşim artmıştır. Bu sayede, bireyler ve toplumlar arasında daha önceden birbirlerine farklı gelen yaşam tarzları temelinde ortak bir payda oluşmuş, bir anlamda, global bir kültür ve birikim ortaya çıkmıştır (Bayar, 2008:30). Robertson'a göre toplumların etkileşimi sonucunda oluşan küresel kültür, küreselleşmenin bir sonucu olarak kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıkacaktır (Robertson, 1999: 187).

Çevresel Boyutu: Çevre konusu, özellikle 1990'lı yılların başlarından itibaren küreselleşmeyle birlikte anılan en önemli konulardan biri haline gelmiştir. Küresel ısınma, hava kirliliği, kuraklık gibi bir çok doğal afetin küreselleşmeyle ilgili sorunlar olmasının nedeni, küresel ölçekte sonuçlar doğurmalarından kaynaklanmaktadır. Bu sorunların çözümü için sadece devletlerin değil, ulus üstü aktörlerin desteği de gerekirken ve küresel düzeyde bir bilinçlenme sonucunda oluşacak bir uluslararası dayanışma ve işbirliğine ihtiyaç duyulmaktadır (Bayar, 2008: 30).

2. Ulus - Devlet Kavramı

“Doğal olarak özgürlüğü ve başkalarına egemen olmayı seven insanların, devletler halinde yaşarlarken, kendilerini tabi kıldıkları kısıtlamanın nihai nedeni, amacı ve ya hedefi, kendilerini korumak ve böylece daha mutlu bir hayat sürmek; yani insanları korku içinde tutacak ve onları ceza tehdidiyle, ahitlerini ifa etmeye ve doğa yasalarına uymaya zorlayacak belirgin bir güç olmadığında, insanların doğal duygularının zorunlu sonucu olan o berbat savaş durumundan kurtulmaktır.”

Thomas Hobbes

Ulus kavramı batı dillerindeki “*nation*” sözcüğüne karşılık kullanılmakta olup, aynı kökten gelen insan topluluğu anlamındadır (Gözler, 2006:43). Ulus kavramı, ortak bir geçmiş ve geleceğe ilişkin benzer düşüncelere sahip olan insan topluluğu olup en geniş toplum örgütlenme biçimi olarak tanımlanabilir (Sönmezoğlu, 2000:697). Giddens, ulus kavramının tanımını şöyle yapmaktadır: “*hem dahili devlet hem de diğer devletler tarafından tepkisel olarak gözetilen, üniter bir yönetime konu olan ve açıkça belirlenmiş bir bölge içerisinde var olan bir ortaklık*” (Giddens, 2005: 159). Mustafa Kemal Atatürk ise ulusu şu şekilde tarif etmiştir: “*ulus; dil, kültür ve mefkure*

birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği siyasi ve içtimai heyettir”(İnan, 1969: 18).

Devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturduğu bir varlık olup insan topluluğundan oluşmuş bir *millet*; insan topluluğunun yaşayabileceği bir toprak parçası olan *ülke* ve son olarak sınırları belirlenmiş toprakları üzerinde yaşayan insan topluluğunun en üstün iktidara sahip olması için *egemenlik* unsurunun olması gerekir (Gözler, 2007:4). Atatürk’e göre devlet: *“Belirli bir yerde yerleşmiş ve kendisine has bir kuvvete sahip olan fertlerden teşekkül etmiş olan bir mevcudiyettir”*(İnan, 1969: 26).

“Ulus devlet, ortak değerler etrafında toplanan ve ulusal politikalarla şekillenen siyasi bir çerçevede yaşayan ve fikir beyan eden milletlerin bir arada yaşadığı siyasi bir düzen” olarak da ifade edilebilmektedir (Özyakışır, 2006: 78). Ulus-devleti, Giddens *“bir toplumun yöneticilerinin başarılı bir biçimde, şiddet araçlarının (ordu ve polis) denetimini tek elde topladıkları ve bu denetimin, sınırları kesin bir biçimde belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde yönetimlerini destekleyen başlıca yaptırım olduğu siyasi yönetim kurumlarını kapsayan bir devlet”* olarak tanımlamaktadır (Giddens, 2012: 144).

Ulus devlet kavramı içindeki devlet yapısının ulusla örtüşmesi zorunluluğu, “ulusal egemenlik” ilkesinin bir sonucudur. Ulus devlet yapısı içindeki devletle ulusun ilişkisi iki yönlü olarak gerçekleşir: Bir yandan devlet, varlığına meşruiyet sağlamak için ulusa yaslanarak ulusun sınırlarını kendi meşruiyet sınırları olarak kabul eder; diğer taraftan da birey, devlet ile bütünleşip siyasi bir yapının üyesi olarak “vatandaş” sıfatını alır (Şen, 2004:56). Bir diğer ifadeyle Ulus kavramı, bir siyasi aktör olarak ulus-devletin, kendini meşrulaştırmada ve egemenlik gücünün temelini oluşturmada kullandığı bir kavramdır (Esgin, 2001: 186).

2.1. Ulus-Devletin Doğuşu ve Gelişim Süreci

“Devlet Ben'im.”

XIV. Louis

Ulus-devletin, ulus egemenliği çerçevesindeki tanımına ilişkin tarihsel süreç 12. yüzyıla kadar uzanmakla birlikte, Westfalya Antlaşması'nın⁵ konuya ilişkin bir dönüm noktası oluşturduğu kabul edilmektedir (Davutoğlu, 2008:3). Ortaçağ'da devlet gücünü kiliseden almış; aydınlanma çağının başlaması ile birlikte, Rönesans ve reform hareketleri sonucunda kilise ve din adamları etkisini yitirmeye başlamış ve sekülerizasyon sürecine geçilmiş, bu da devletin gücünün ve meşruiyetinin artık din yerine ulusta toplanmasına neden olmuştur (Habermas, 2002: 8).

Batı toplumlarında ulus devletin kurulma sürecini Norveçli siyaset bilimci ve sosyolog Stein Rokkan dört aşamada açıklamıştır. Birinci Aşama: XV. yüzyıldan Fransız Devriminin yapıldığı XVIII. yüzyıla kadar geçen sürede devletin oluşumunu kapsar. Bu süreçte elitler (aristokratlar) egemenliklerini bırakarak yerellikten gelen

⁵ *Ulus devletleri tarih sahnesine çıkararak olay Avrupa'yı kasıp kavuran Otuz yıl savaşlarından sonra imzalanan, Avrupa'da, siyasal iktidarın bölündüğü bir sistemi ifade eden feodalizmden ulus devlete geçişte önemli rol oynayan Westphalia Barışdır. 1648'den 1945'e kadar süren ve modern uluslararası ilişkiler sisteminin temel taşı olan Westphalia modeli, dünyanın egemen devletlerden oluştuğu görüşüne dayanır (Uygun,2004:40).*

elitlerle ekonomik siyasal ve kültürel açıdan bütünleşmenin gerçekleşmesidir. İkinci Aşama: toplumun giderek artan oranda sisteme dâhil olmasını ifade eder. Toplumun sisteme dahil olmasının sağlanmasında eğitim yerlerinin, yeni kitle iletişiminin oynadığı rol etkili olmuştur. Bir diğer önemli etken bu araçların toplum nezdinde yarattığı yeni kimlik duygusudur. Üçüncü Aşama: toplum üyeleri siyasal sistemin işleyişinde tebaalıktan çıkıp yurttaş olmuşlardır. Bu aşamada, değerlere yönelik çatışmalardan, çıkara dayalı çatışmalara geçilmesi bir diğer önemli değişimdir. Dördüncü Aşama: devletin idari kurumlarının genişletilmesine ilişkin süreci kapsar. Bu aşamada kamu refahını sağlamaya yönelik hizmetlerin genişletilmesi, ulusal çaptaki ekonomik koşulların eşitlenmeye çalışılması gibi vb. devlet nüfuzundaki artışın göstergeleri olmuştur (Rokkan, 1975'ten aktaran; Sağ ve Aslan, 2009: 177-178).

Smith, ulusun oluşumunu orta çağa kadar götürmekle birlikte, Avrupa da ortaya çıkan ve ulus-devlet oluşumuna katkıda bulunan üç gelişmeye vurgu yapmıştır. Bunlardan ilki, ekonomik bütünleşme sonucunda devletin merkezi konuma gelmesiyle bölgesel ve etnik bağlılıkların ikici planda kalmasıdır. İkincisi, teknolojinin gelişmesinin kaynaklardan artan düzeyde yararlanılmasını ve egemenliğin güçlendirilmesini sağlamasıdır. Üçüncüsü, kültürel alanda kilise kökenli otoritelerin devlet egemenliği ve vatandaşlık eşitliği ekseninde birleşerek devletin hakimiyet alanında kültürel bütünlük oluşturma çabasına girmesidir (Smith, 2002: 172-177).

Ulus-devleti geçmişteki diğer toplum formlarından farklılaştıran en önemli unsur “egemenlik” olgusudur. Sözcük olarak egemenlik; en üstün güç, egemen olma durumu olarak tanımlanmaktadır (Sunay, 2007: 21). Egemenlik kavramını ilk kez tanımlayan ve onu sistemleştirerek belirli bir teori haline getiren, ünlü Fransız hukukçusu Jean Bodin'dir. Bodin, egemenliği, ülke üzerinde yaşayan bütün insanlar, bütün vatandaşlar ve tebaa üzerinde, kanunla kısıtlanmayan en üstün iktidar olarak tanımlamıştır (Kapani, 1987: 56). Bodin'e göre egemenlik değişen siyasal iktidarlarla hiçbir ilişkisi olmadığı için zaman içinde hep aynı kalır ve süreklilik arz eder. Aynı zamanda, devlet içinde egemenliği kullanan, yasa yapan ya da yasayı kaldıran çeşitli organlar bulunmadığı için egemenlik bölünmezdir (Sarıca, 1973: 7).

2.2. Küreselleşme ve Ulus-Devlet

“Ülke topraklarına dayanan zorunluluk aşılmıştır ve bunun yerine devletin hiçbir yararı, işlevsel bakışı konulamamıştır.”

Jean-Marie Guehenno

Hirst ve Thompson ulus-devletlerin, günümüzde eskiye oranla daha az egemen olduklarını kabul edip, yeni bir işlevinin ortaya çıktığına vurgu yapmışlardır. Bu yeni işlevin ise “ulus-üstü ve ulus-altı yönetim mekanizmalarının sorumluluklarını tanımlamak ve meşrulaştırmak” olduğunu ileri sürmüşlerdir. Böylece ulus-devletin artık uluslararası yönetim düzeyleri ve gelişmiş dünyanın eklemellenmiş halkaları arasında bir bağlantı mekanizması olarak ortaya çıktığı üzerinde durmuşlardır (Hirst ve Thompson, 2000).

2.2.1. Küreselleşmenin Ulus-Devleti Değişime Zorlayan Tarafları

Küreselleşme olgusu, özellikle 1980'li yıllardan itibaren ulus devletin rolü ve işlevi üzerinde baskılar oluşturmuş ve bu baskılar devletin yeniden biçimlenmesinde etkili olmuştur. Küreselleşmeyle devletin üzerinde artan baskılardan bazılarını kısaca şöyle sıralayabiliriz (Tutum, 1995: 135-137):

Finansal ve endüstriyel pazarların küreselleşmesi: Ekonominin küreselleşmesi, dünya çapında ekonomik örgütlenmelerin hız kazanmasını, serbest ticaretin yayılmasını, sermaye hareketlerinin olağanüstü serbestliğini ve çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinin genişlemesini beraberinde getirmiştir. Değişen bu ekonomik düzene birlikte çok uluslu şirketlerin sayısında artış, yabancı-yerli, kamu-özel kimliklerin birbirine karışmasına ve bu tür “devletsiz firmaların” vergilendirilmesi, denetimi ve tabi olacakları kuralların düzenlenmesi yetkisi vb. konular üzerinde ulus devletleri büyük ölçüde zorlamaya başlamıştır.

İdeolojik ve Siyasal Baskılar: Büyüyen devlete ve bürokrasiye karşı ön yargılı ideolojik görüşler yaygınlaşmış ve düşünce sistemindeki bu kayma, aslında birçok sektörde devletin rolünün radikal biçimde sorgulanmasına neden olmuştur.

Avrupalaşma Baskısı: Avrupa Birliği ile sağlanan gelişmeler, klasik devletin egemenliğinin ve otoritesinin yeniden düşünülmesine ve sorgulanmasına yol açmıştır. Üye ülkelerin çıkarları artık yalnız ulusal düzeyde değil, uluslararası düzeyde, Avrupa düzeyinde ve yerel düzeylerde tartışılmaya başlanmıştır.

Teknolojik Baskılar: teknolojik devrim, var olan devlet bürokrasisini, örgütsel yapıları, çalışma yöntemleri ve iş becerileri, personelin yönetimi ve hizmet sunma biçimleri üzerinde büyük baskılar oluşturmuştur.

2.2.2. Küreselleşmenin Ulus-Devletin Yapısına ve İşlevine Etkileri

Küreselleşme ile birlikte gelen değişim rüzgarının devlete yansıyan yönlerini dört noktada toplayabiliriz (Tutum, 1994: 27-32):

- a. *Devletin Küçültülmesi ve Etkinleştirilmesi:* Kamu kesimi ile özel kesim arasındaki eski katı sınırlar ortadan kalkmasıyla büyüyen devlete yönelik “devletin küçültülmesi” ve “özelleştirme” gibi söylemlerle tüm ülkelerde bir başkaldırı söz konusudur. Hardt ve Negri, ekonomik ve siyasal olarak bütünleşmiş küresel sistemin devletin egemenlik sınırlarının önemini ortadan kaldırdığını, çok uluslu şirketlerin ulus-devletin otoritesini ve egemenlik alanını aştığını, dünyanın yönetiminin artık küresel düzeyde etkinlik gösteren şirketlerin eline geçtiğini ileri sürmektedir (Hardt ve Negri, 2002:318-319).
- b. *Siyaset-Yönetim Dengesinin Yeniden Kurulması:* Bürokrasi üzerindeki siyasi denetimin artırılması eğilimleri, siyasetle yönetim arasında yeni bir denge kurulması arayışını yansıtmaktadır.
- c. *Şeffaf ve Dürüst Yönetim:* Bireysel özgürlüğü korumak için bilgi akımının yönetenlerle yönetilenler arasında özgürce gerçekleşmesi savunulmaktadır.
- d. *Merkeziyetçilikten Uzaklaşma Eğilimi:* Bu eğilimin temelinde bir yandan verimlilik ve etkinlik sağlama, öte yandan hizmeti halka yaklaştırma ve demokratik yönetime ulaşma düşüncesi yatmaktadır.

2.2.3. Küreselleşme ve Devlet Egemenliği

XX. yüzyılın sonlarına doğru sermaye küresel nitelik kazanmış ve sermayenin yayıldığı yerlerde işleyebilmesi için bir takım hukuki düzenlemelerin yapılması zorunluluğu da gündeme gelmiş, ülkelerin hukuki düzeni dünya çapında benzeşmeye başlamıştır. Yaşanan bu süreçte, Westphalia Anlaşması'nın sağlamış olduğu, devletlerin iç hukuktaki bağımsızlığı ilkesinin temelini sarstığı iddia edilmiştir (Desai ve Redfern, 1995: 192). Devletlerin iç işlerinde küresel koşullara uyum göstermesi gibi bir zorunluluk söz konusu olmuştur. Çünkü mevcut gelişmelerin dışında kalmak sermayenin küresel hareketliliğinin dışında kalmak diğer ülkelerin gerisinde kalmakla aynı anlamı ifade etmiştir.

Devlet egemenliğinin azaldığı yönündeki tartışmalarda muhalif pozisyonda yer alan Giddens, devlet sınırlarını aşan küresel bağlantıların artmasının, devletlerin egemenliklerinin azalmasına neden olmadığı görüşünü savunmuştur. Ona göre küreselleşmeyle beraber kapitalizmin yükselişi ve ulus devletin artan gücü paralel gelişmektedir. Bununla birlikte, Giddens'e göre, her ülke kendi çapında belli bir kuvvete sahiptir fakat endüstriyel güç ve teknolojik inceliğe sahip süper güçlerin varlığı ve belli bölgelerdeki doğrudan etkisi, diğer ülkelerin askeri güç kapsamını sınırlamaktadır (Giddens, 2005: 369-370). Bu da doğal olarak süper güçlerin diğer ülkeler üzerindeki ağırlığını gündeme getirmektedir. Zayıf devletlerin var olması ve bir veya birkaç devletin liderlik rolü üstlenmesi dünya düzeninin egemen ulus devlet niteliğinin zayıflaması anlamı taşımaktadır.

2.2.4. Küreselleşme ve Ulus Devletin Ekonomik Fonksiyonu

Ulus-devletler eskiden kota, ihracat teşvikleri, yüksek gümrük tarifeleri gibi dış ticaret politikası araçlarını kullanarak ulusal pazarı dışarıya karşı kapalı tutup, ulusal pazarın fırsatlarını ülke içindeki sermayeye açarak ulusal sermayeyi koruyabilmekte ve bunun sonucunda da iktisadi büyümeyi gerçekleştirmişlerdir. 1980'lerden sonra serbest ticaretin yaygınlaşmasıyla, devletlerin egemenlik yetkileri altında ellerinde tuttuğu işlevleri, küreselleşmeyle birlikte artan serbestleşme hareketiyle kısıtlanmıştır (Kazgan, 2000: 237). Kısıtlanan işlevleri arasında, ithalat-ihracat dış ticaret koruma politikalarının etkisinden arındırılması, fiyat sübvansiyonlarının kaldırılması, paraların konvertibilitesinin sağlanması, devlet tekellerinin kaldırılması, kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi ve mallar gibi hizmetlerin ve sermayenin de dolaşımındaki kamu müdahalelerinin kaldırılması vb. başlıklar yer almıştır (Kutlu: 210). Devlet, bir taraftan gerçekleştirilen özelleştirmeler⁶ ile kamu mülkiyeti payının azaltılmasıyla, diğer taraftan da bağımsız para politikası, maliye politikası ve dış ticaret politikası uygulama imkanlarının kısıtlanmasıyla karşı karşıya kalmış (Kazgan, 1994: 42) bununla birlikte çok uluslu şirketlerin arasında kalan ülkeler yaptıkları anlaşmalar sonucunda bağımsız şekilde dış ticaret politikası uygulama imkanlarını kısmen ulus-üstü kurumlara devredilmiştir (Kazgan, 2000: 237).

IMF ve Dünya Bankası gibi küresel kuruluşların, ülkelere ulusal kambiyo rejimlerini serbestleştirmesini istemeleriyle artık bu ülkelerde de bağımsız para, faiz ve

⁶ Özelleştirme kavramı, 1970'lerde ortaya çıkan ve sermaye birikim sürecindeki tıkanma sonucu oluşan krizle birlikte sosyal devletin iktisadi alandan çekilmesi ve bu kurumların piyasaya aktarılması ile devletin ekonomideki müdahaleci rolünün engellenmesi olarak tanımlanabilir.

döviz kuru politikaları izleme imkanları ortadan kalkmakta ve bunun sonucunda bu ülkelerin özgün kalkınma hedeflerini gerçekleştirme imkanları büyük ölçüde azalmaktadır (Yeldan, 2002: 1). Neo-liberal iktisatçılar, kamu sektörünün verimsiz çalıştığı, bu sebeple elindeki kaynakları değerlendiremediği, devletin işletmecisi kimliğinin olmasının rekabeti olumsuz etkilediği özellikle vurgulanmakta ve bu işlerin özel sektör tarafından yapılması gerekliliği üzerinde durulmaktadır (Ellwood, 2000: 54).

Sonuç

Son yılların en önemli tartışma konularından biri, ulus-devlet ve küreselleşme arasındaki ilişkidir. Soğuk Savaş döneminde, dünya genelinde liberal ve dışı kapalı ekonomi anlayışı rekabetinde, liberal anlayışın galip gelmesi, gelişen kitle iletişim araçlarının etkisi ile farklı bir süreç ortaya çıkarmıştır. Dünyadaki tüm ekonomilerin bütünleşmesine, diğer bir ifade ile tek pazar haline gelmesine neden olan küreselleşme, günümüz ticari hayatına yön veren kuşkusuz en önemli faktör olmuştur. Küreselleşen ekonomi ile, ulus-devletler, uluslararası sermayenin ihtiyaçlarına uygun olarak dönüştürülmüş; sosyal amaçlı harcamaları ciddi ölçüde kısıtlanmış, maliye ve para politikalarını ise uluslararası sermayenin sermaye birikimini destekleyecek şekilde gerçekleştirilmiştir. Küreselleşme, bir yönüyle ulus devletin uluslararası alandaki gücünü sınırlandırarak ve ulus-üstü bir çok kurumun arttıran etkisiyle uluslararası ilişkileri devletlerden daha fazla etkileme ve yönlendirme gücüne sahip olmuştur. Bu etkiler sonucu sosyal devlet yerini neo-liberal devlete bırakmıştır.

Kaçınılmazlığı ortada olan küreselleşme sürecinde ulus devletinin hedefi, hem yurtdışından hem de aşağıdan gelen baskılara karşı, kendini çağdaş ve güçlü hale getirerek, tüm vatandaşlarının refahını ve mutluluğunu sağlamak olmalıdır. Başka bir siyasal gücün en azından şimdilik bulunmadığı için ulus devletinin varlığının korunması gerekmektedir (Kongar, 2011). Bu yüzden ulus devletler, küreselleşme sürecine ayak uydurarak kendilerini ekonomik, siyasal ve sosyal açıdan yenilemeleri gerekmektedir.

Kaynakça

- AKTAN, Coşkun Can (2002), “Globalleşme ve Yoksulluk”, <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/ikinci-bol/globalles-yoksulluk>(Erişim Tarihi: 03.03.2012).
- ANONİM, (2005), “Küreselleşme Ekseninde Türkiye için Stratejik Öngörüler”, Editör Bilal Karabulut, Platin Yayınları, Ankara.
- ASLAN, Seyfettin, (2009), “*Küreselleşmenin Ulus Devletlere Etkisi*”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık, Sayı:25, 289-296.
- AY, Cem, (2002), “*Küreselleşme Sürecinde Bölgeselleşme Eğilimlerinin Dinamikleri*”, Küreselleşme, İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlar, Der.: A. Soyak, İstanbul.
- AYDIN, Mehmet, (2002), “Küreselleşmeye Genel Bir Bakış, Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme”, Ufuk Kitapları, İstanbul.
- BAŞKAYA, Fikret, (2005), “Kavram Sözlüğü, Özgür” Üniversite Yayınevi, Ankara.
- BAUMAN, Zygmunt, (1997), “Küreselleşme”, Çev: A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BAYAR, Fırat, (2008), “*Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye*”, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı:32.
- BAYRAKTUTAN, Yusuf, (2004), “Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri Bölgeselleşme ve Küreselleşme”, Nobel Yayınları, Ankara.
- ÇETİN, Nadir Beyzade, (2008), “Siyasi Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devlet Tartışmaları”, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 177-182.
- COŞTU, Yakup, (2005), “*Küreselleşme Üzerine Bazı Düşünceler*”, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005/1-2, Cilt: IV, Sayı: 7-8, ss. 95-104.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, (2008), “Küreselleşme ve AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği”, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/davutoglu.pdf>, (Erişim Tarihi: 04.07.2008).
- DPT Yayınları, (2000), “Küreselleşme Özel İhtisas Raporu”, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- DPT, (1995), “Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler (Alt Komisyon Raporu-Kitap 2)”, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Yay. No: 2375-ÖİK:440, Ankara.
- ELLWOOD, Wayne, (2000), “Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu”, Çev: Betül Dilan Genç, Metis, İstanbul.
- ESGİN, Ali, (2001), “*Ulus-Devlet ve Küreselleşmeye İlişkin Bazı Tartışmalar*”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 25(2).
- GERŞİL, Gülşen, (2004), “*Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmelerin Çalışma İlişkilerine Etkileri*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (1).
- GİDDENS, Anthony, (2005), “Ulus Devlet ve Şiddet”, Çev: Cumhur Atay, Devin Yayınları, İstanbul.
- GİDDENS, Anthony, (2004), “Modernliğin Sonuçları”, Çev: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- GİDDENS, Anthony, (2012), “Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Bir Görüş”, Çev: Ülgen Yıldız Batta, Siyasal Kitabevi, 4. Basım, Ankara.
- GÖZLER, Kemal, (2006), “Anayasa Hukuku”, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- GÖZLER, Kemal, (2007), “Devletin Genel Teorisi”, Ekin Kitabevi Yayınları, İstanbul.

- GRAHAM, Evans; JEFFERY, Newham, (1998), "The Penquin Dictionary of International Relations", Harmondworth, Perquin.
- GÜLER, Birgül Ayman, (1996), "Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarlama Politikaları", TODAİE, Ankara.
- HABERMAS, Jürgen, (2002), "Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti", Çev: Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, (2000), "Felsefe Sözlüğü", Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HASANOĞLU, Mürteza,(2001), "Küreselleşmenin Devlet Yönetimine Etkileri", Sayıştay Dergisi, Sayı.43.
- HIRST, Paul; THOMPSON, Grahame, (2000), "Küreselleşme Sorgulanıyor", Çev: Çağla Erdem ve Elif Yücel, Dost Kitabevi, Ankara.
- İNAN, Afet, (1969), "Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları", Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Seri, Ankara.
- KAPANI, Münci, (1987), "Politika Bilimine Giriş", Bilgi Yayınevi, İzmir.
- KAZGAN, Gülten, (2000), "Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- KEYMAN, E. Fuat; SARIBAY, A. Yaşar, (1998), "Küreselleşme, Siyaset ve Toplumsal Yaşam", Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam, Der. E. Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Konya.
- KORAY, Meryem, "Küreselleşme Süreci ve Ulus-Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları" <http://www.geocities.com/viltliitsam/makale.html>. (Erişim Tarihi: 28.04.2012).
- HARDT, M.; NEGRİN, A., (2002), "İmparatorluk", Çev: Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrintı Yayınları.
- DESAİ, Meghnadve PAUL, Redfern, (1995), "Global Governance: Ethicsand Economics of the World Order", Continuum International Publishing Group.
- KUTLU, Erol, "Günümüzde Ortaya Çıkan Ekonomik oluşumlar ve Türk Dünyasına Etkileri", <http://w2.anadolu.edu.tr/aos/kitap/IOLTP/2292/unite10.pdf.ss.205-228>. (Erişim Tarihi. 01.03.2016).
- ÖLMEZOĞULLARI, Nalan, (2003), "Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm", Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- ÖYMEN, Onur, (2000), "Geleceği Yakalamak, Türkiye'de ve Dünyada Devlet Reformu", Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Feza, "Küreselleşme - Yeni Dünya Düzeni", <http://www.ceterisparibus.net/dunya/kuresellesme.htm>, (Erişim Tarihi: 21.11.2012).
- ÖZYAKIŞIR, Deniz, (2006), "Ulus-Devlet ve Milli Egemenlik Bağlamında Teorik Bir Küreselleşme Eleştirisi", Jeopolitik Dergisi, 5(31).
- ROBERTSON, Roland,(1999), "Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür", Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- ROSENBERG, Justin, (2002), "The Follies of Globalisation Theory", Verso, London ve New York.
- SAĞ, Vahap; ASLAN, Mehmet,(2001), "Ulus, Uluslaşma ve Ulus Devlet", C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 25(2) <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/48.pdf>, (Erişim Tarihi, 12.03.2013).
- SARICA, Murat, (1973), "Siyasi Düşünce Tarihi", Gerçek Yayınevi, İstanbul.

- SEYİDOĞLU, Halil, (1999), “Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama”, Turhan Kitabevi, İstanbul.
- SMİTH, Anthony, (2002), “Ulusların Etnik Kökeni”, Çev: Sonay Bayramoğlu- Hülya Kendir, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk,(2000), “Uluslararası İlişkiler Sözlüğü”, Der Yayınları, İstanbul.
- STİGLİTZ, Joseph, (2002), “Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı”, Çev: Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, Mart Matbaacılık, İstanbul.
- SUNAY, Reyhan, (2007), “Tartışılan Egemenlik”, Yetkin Yayınları, Ankara.
- ŞEN, Furkan, (2004), “Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet”, Yargı Yayınevi, Ankara.
- TUTUM, Cahit,(1995), "Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma", Yeni Türkiye, Yönetimde Yeniden Yapılanma Özel Sayısı, 1(5).
- UYGUN, Oktay, “Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi”, http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg20/uygun.pdf (Erişim Tarihi: 13.12.2014).
- WATERS, Malcom, (1995), “Globalization”, Routledge, London.
- WOLF, Jr.,Charles, (2000), "Globalization: Meaningand Measurement", Critical Review,Vol. 14(1).
- YELDAN, Erinc, (2002), “Neo liberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler”,Praksis, Sayı:7, 19-34.
- ZENGİNGÖNÜL, Oğul, (2004), “Yoksulluk, Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde Küreselleşme”, Adres Yayınları, Ankara.

RAWLS' CONCEPTIONS OF CONSTITUTIONAL CONSENSUS AND OVERLAPPING CONSENSUS IN VIEW OF THE DEMOCRATIZATION LITERATURE*

DEMOKRATİKLEŞME LİTERATÜRÜ ÇERÇEVESİNDE RAWLS'UN ANAYASAL UZLAŞMA VE ÖRTÜŞEN GÖRÜŞ BİRLİĞİ KAVRAMLARI

Necip YILDIZ¹

Abstract

In this article, Rawls' conceptions of constitutional consensus and overlapping consensus are analyzed and evaluated in relation to the democratization literature. Although Rawls wrote as a political thinker and did not make explicit references to the democratization literature in his writings, one can discern a parallel between the democratization literature and Rawls' depiction of the stages for reaching an overlapping consensus. Regarding the connections between democratization literature and Rawls' conceptions of constitutional consensus and overlapping consensus, three conclusions are put forth in the article. The first is that Rawls' conception of the initial stage of constitutional consensus, which is practically a modus vivendi, corresponds to 'democratic transition.' The second argument is that Rawls' conception of (finalized) constitutional consensus corresponds to 'minimalist' and 'negative' democratic consolidation. And the third argument is that Rawls' conception of overlapping consensus corresponds to 'maximalist' and 'positive' democratic consolidation.

Keywords: John Rawls, constitutional consensus, overlapping consensus, democratization, negative and positive democratic consolidation, minimalist and maximalist democratic consolidation.

Öz

Bu makalede Rawls'un anayasal uzlaşma ve örtüşen görüş birliği kavramları, demokratikleşme literatürü çerçevesinde analiz edilip değerlendirilmiştir. Rawls bir siyaset düşünürü olarak yazmasına ve demokratikleşme literatürüne açık göndermelerde bulunmamasına rağmen, demokratikleşme literatürü ile Rawls'un örtüşen görüş birliğine ulaşmak için gerektiğini belirttiği aşamalar arasında bir paralellik gözlemlenmektedir. Makalede, demokratikleşme literatürü ile Rawls'un anayasal uzlaşma ve örtüşen görüş birliği kavramları arasındaki bağlantılarla ilgili olarak üç temel tespit yapılmıştır. İlk olarak, Rawls'un bahsettiği, demokratik prosedürler üzerinde bir 'anayasal uzlaşma'nın ilk aşamasının, ki bu yalnızca bir modus vivendi'dir, literatürdeki 'demokrasiye geçiş' kavramına karşılık geldiği tespit edilmiştir. İkinci olarak, anayasal uzlaşmanın nihai ve sonlandırılmış halinin 'minimalist' ve 'negatif' demokratik pekişmeye denk düştüğü; üçüncü olarak ise, 'örtüşen görüş birliği' kavramının 'maksimalist' ve 'pozitif' demokratik pekişmeye karşılık geldiği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: John Rawls, anayasal uzlaşma, örtüşen görüş birliği, demokratikleşme, negatif ve pozitif demokratik pekişme, minimalist ve maksimalist demokratik pekişme.

* This article is a part of my unpublished Ph.D thesis entitled "Reflections upon Contemporary Turkish Democracy: A Rawlsian Perspective" (2009, Bilkent University, Ankara). I would like to thank Prof. Thomas Pogge for his feedback and encouragement on this study.

¹Ardahan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, necipyildiz@ardahan.edu.tr

Introduction

It is interesting to note that there has not thus far emerged any articles or books that have specifically problematized Rawls' writings in terms of their relation to the democratization literature.² And I aim to do this here. In this study, Rawls' conceptions of constitutional consensus and overlapping consensus are compared and contrasted with the concepts in the democratization literature, and analyzed as to how they converge or diverge from one another.

As a political philosopher within the analytical tradition, Rawls writes on issues of democracy by abstracting from the concrete cases. His views on *modus vivendi* and constitutional consensus, as he also notes, are informed by the experiences of the Western democracies, and in this regard, they rely on a historical (empirical) basis. This basis makes it possible to analyze the *modus vivendi* and constitutional consensus with reference to the democratization literature. However, the overlapping consensus in terms of its relation to empirical cases is somewhat a different story since it does not necessarily rely on historical cases but rather points to the ideal democracy and is thus more normative than descriptive.³

Regarding the possible connections between democratization literature and Rawls' conceptions of constitutional consensus and overlapping consensus, three arguments are put forth in this article. The first argument is that Rawls' conception of the initial stage of constitutional consensus, which is practically a *modus vivendi*, corresponds to 'democratic transition.' The second argument is that Rawls' conception of (finalized) constitutional consensus corresponds to 'minimalist' and 'negative' democratic consolidation. The third argument is that Rawls' conception of overlapping consensus corresponds to 'maximalist' and 'positive' democratic consolidation. The arguments are summarized below:

² However, partial contributions of George Klosko (1993) and Neil Carlson (2002) need to be acknowledged here. Although these authors do not specifically or systematically problematize the relation of Rawls' writings to the democratization literature, they briefly touch upon the issue problematized here within the confines of their own works. Klosko in his study mentions Lipset's definition of a stable democracy and compares it to Rawls' notion of 'stability.' He also makes references to Easton's diffuse support in relation to the role of "value consensus" in Rawls' theory. On the other hand, Carlson in his Ph.D. proposal argues that Rawls has an "institutional" conception of democratic consolidation. Carlson argues that according to Rawls, democratic "institutions" create democratic "norms" among citizenry. Excluding these authors, who make only casual references on the relation of Rawls' writings to the democratization literature, Rawls' relation to the democratization literature has actually not been specifically analyzed thus far, which is done in this article.

³ Overlapping consensus, as Rawls formulated it, can be considered as an 'ideal concept' in the Weberian sense "supposing a full overlapping consensus is never achieved but at best only approximated" (Rawls, 1996: 165).

Table 1: ‘Constitutional Consensus’ and ‘Overlapping Consensus’ Compared with the Democratization Literature

RAWLS’ CONCEPTIONS	THEIR IMPLICATIONS	WHAT THEY CORRESPOND TO IN THE DEMOCRATIZATION LITERATURE
Initial Stage of Constitutional Consensus →	Democratic procedures and institutions incorporated into the political system as a ‘modus vivendi’ =	<i>Democratic Transition</i>
Finalized Constitutional Consensus →	Popular consensus on democratic procedures and institutions, which is secured by civic political culture =	<i>Minimalist / Negative Democratic Consolidation</i>
Overlapping Consensus →	Popular consensus on a political conception of justice, and thus prevalence of deep political legitimacy and long-run stability within the polity =	<i>Maximalist / Positive Democratic Consolidation</i>

In order to be able to substantiate these arguments, first some general information on the basic concepts in the democratization literature is given below.

Basic Concepts in the Democratization Literature

There is an enormous and continuously growing literature on democratization and democratic consolidation, and it is technically not possible to cover all of the theories or theorists here. Therefore, a general account of the literature is provided with and the most relevant concepts and approaches discussed.

The first term to define is democratization. Potter defines democratization as “political changes moving in a democratic direction.” (Potter, 1997: 3) It can be argued that democratization in general entails a “transition to relatively more democratic regime from undemocratic one, and a process of consolidation on the way to a consolidated democracy.” (Usul, 2003: 18)

The initiation of democratic institutions in a country is called ‘democratic transition’ in the literature. As to when a transition is complete, Linz and Stepan argue:

A democratic transition is complete when sufficient agreement has been reached about political procedures to produce an elected government, when a government comes to power that is the direct result of a free and popular vote, when this government *de facto* has the authority to generate new policies and when the executive, legislative and judicial power generated

by the new democracy does not have to share power with other bodies *de jure*. (Linz and Stepan, 1996: 3)

On the other hand, O'Donnell has a conception of democratic transition that entails two stages:

The first is the transition from the previous authoritarian regime to the installation of a democratic government. The second transition is from this government to the consolidation of democracy or, in other words, to the effective functioning of a *democratic regime*... The second transition will not be any less arduous nor any less lengthy; the paths that lead from a democratic government to a democratic regime are uncertain and complex, and the possibilities of authoritarian regression are numerous. (O'Donnell, 1992: 18)

Another issue is how democratic regimes come into being in a country. On this issue, there exist three main approaches in the literature: modernization approach, structural approach, and transition approach.

Theories on Democratization

Modernization approach

This approach is originated in the study of Seymour Martin Lipset (1959). According to Lipset, a certain level of industrialization and modernization leads to democratization. He argues that "the more well-to-do a nation, the greater the chances that it will sustain democracy." (Lipset, 1960: 31). This approach is affirmed by many follow-up studies; however, it is generally criticized with reference to two examples: Germany and India. It is argued that Germany enjoyed a high level of modernization, yet became a fascist regime under Hitler; India on the other hand has enjoyed democracy although it is not modernized. In this regard, it should be noted that according to Lipset, socio-economic correlations are only associational and do not necessarily indicate *cause* but they point to *probabilities* (Lipset, 1959: 69-105).

Structural Approach

This approach is rooted in the work of Barrington Moore (1966) and places explanatory primacy on the shifts in the structures of class and power within various societies. The structural approach analyzes long-term processes of historical change. Moore, in his study *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of Modern World* (1966), analyzes the relations between state, peasantry, landed upper class, and urban bourgeoisie in England, the US, Japan, Germany, Russia, China, and India. He concludes that different class structures and social changes in in these societies led to different political outcomes; democracy in some of them and fascism in others.

Moore argues that there are five general conditions for democratic development:

1. The development of a balance to avoid too strong a state or too independent a landed aristocracy,
2. A turn towards an appropriate form of commercial agriculture

3. The weakening of the landed aristocracy,
4. The prevention of an aristocratic- bourgeoisie coalition against the peasants and workers,
5. 'A revolutionary break from the past' led by bourgeoisie. (Moore, 1966:430-31)

On the other hand, the conditions, according to Moore, of a communist revolution are:

1. Bourgeoisie and working class are weak,
2. State is powerful,
3. The relationship between the peasants and the landlords is weak,
4. The landlords do not commercialize agriculture,
5. Peasants are in unity and in touch with groups which have organizational capabilities. (Potter, 1997:20)

Transition Approach

This approach is originated in the works of Dankwart Rustow (1970) and is developed by others particularly those with a special interest in Latin America. This approach emphasizes the role of elite choices, bargaining, and negotiation as central to the political processes of transition to democracy.

It can be said that while the structural approach emphasizes economic factors and social change from a macro perspective, the transition approach emphasizes from a micro perspective the role of human agency in democratic transitions.

Rustow, criticizing Lipset, argued that Lipset had merely a 'functional curiosity' as to what factors can best preserve or enhance the health and stability of a democracy. Rustow himself, on the other hand, had an interest in the developing countries and tried to understand "how a democracy comes into being in the first place." Rustow analyzed Turkey and Sweden in order to understand the historical course of democracy in these countries and concluded that these countries went through four main phases:

1. National unity,
2. Inclusive political struggle ,
3. Decision phase (for making a transition to democracy),
4. Habituation phase. (Rustow, 1970: 337-363)

As to the possible modes of making a democratic transition in a country, there exist two major modes in the literature: *raptura* and *pactada*. While *raptura* implies "a sudden break with existing institutional arrangements," *pactada* implies "a transition led and controlled by the power holders of the previous authoritarian

regime.”⁴In order for a transition to be successful, Huntington argues, based on the historical cases, that transformation only occurred:

if reformers were stronger than standpatters, if the government was stronger than the opposition, and if the moderates were stronger than the extremists [in both camps] (Huntington, 1991: 124-125).

It is noted by various authors that the success of a transition to democracy in a country depends on many internal as well as external factors, including the international environment and relations. (See Pridham, 1995: 166-203)

Democratic Consolidation

Pridham argues that democratic consolidation is still a ‘nebulous’ term as a theoretical construct and means different things to different people (Pridham, 1995: 167). There are different and competing conceptions of democratic consolidation within the literature. Each conception relies on a different understanding of what ‘democracy’ is and what comprises the minimum requisites of democratic consolidation. In this regard, the minimalist and maximalist conceptions, as well as negative and positive conceptions, compete with each other to define democratic consolidation. Before embarking on these diverse conceptions and their differences, how different authors define democratic consolidation is mentioned below.

Adam Przeworski’s definition is the best known. According to him, a democracy is consolidated when “democracy becomes the only game in the town.” On the other hand, Larry Diamond defines democratic consolidation as “achieving broad and deep legitimation, such that all significant political actors at both elite and mass levels believe that the democratic regime is the most right and appropriate for their society, better than any realistic alternative they imagine.” (Diamond, 1996: 33).

Minimalist versus Maximalist Definitions of Democratic Consolidation

The difference between minimalist and maximalist conceptions of democratic consolidation is that “a [minimalist] procedural understanding of democracy... constitutes a basic institutional understanding of democracy, which includes the right to suffrage, majority rule, or political freedom in general.” (Ganbat, 2004: 8). A maximalist understanding of democracy on the other hand, means the flourishing of a broad democratic culture among the citizens, and according to some other authors, it means direct citizenship participation into political decisions especially on issues concerning social justice and social rights. Gamba Ganbat notes that a substantive (maximalist) understanding goes beyond a procedural definition and deals with social justice, socio-economic equity, civil liberties and quality of life (Ganbat, 2004: 8-9).

Minimalist Democratic Consolidation

Minimalist democratic consolidation refers to the consolidation of procedural or formal democracy, and is best characterized and exemplified by Schumpeter’s understanding of democracy, which highly influenced Lipset, Linz, Stepan, and

⁴It is noted by Özbudun that pacts are generally seen when a rough equality of power exists between the government and opposition. (Özbudun, 2000: 14)

Diamond.⁵ Schumpeter defined democratic consolidation as “institutional arrangement for arriving at political decisions in which individuals acquire the power to decide by means of a competitive struggle for the people’s vote.” (Schumpeter, 1970: 269).

Another minimalist theorist, Schmitter defines the minimalist conception of a consolidated democratic regime as “the process of transforming the accidental arrangements, prudential norms, and contingent solutions that have emerged during the transition into relations of cooperation that are reliably known, regularly practiced, and voluntarily accepted by those persons or collectivities that participate in democratic governance.”⁶

Dahl, a paradigmatic author for minimalists, defined polyarchies (democracies) in relation to whether or not they have civil and political rights as well as fair competitive and inclusive elections. Dahl stated that polyarchies display the following characteristics:

1. Elected officials
2. Free and fair election
3. Inclusive suffrage
4. Right to run for office
5. Freedom of expression
6. Alternative information
7. Associational autonomy (Dahl, 1989: 3-20).

According to Dahl, these are the “procedural minimal” conditions of democracy which have had much influence on the consolidation literature. Some authors expand Dahl’s minimum criteria by adding rule of law, civil rule and control over military, minority rights, and accountability.⁷

Linz and Stepan, although being closer to the procedural approaches in general, try to find, as noted by Özbudun (2000:4), a mid-way between minimalist and maximalist approaches and explain democratic consolidation by a tri-partite criteria: behavioral, attitudinal, and constitutional consolidation. Linz and Stepan define these three dimensions of consolidation as follows:

Behaviorally, a democratic regime in a territory is consolidated when no significant national, social, economic, political, or institutional actors spend significant resources attempting to achieve their objectives by creating a non-democratic regime or by seceding from the state.

Attitudinally, a democratic regime is consolidated when a strong majority of public opinion, even in the midst of major economic problems and deep dissatisfaction with incumbents, holds the belief that democratic

⁵ Schumpeter’s understanding of democracy is referred to as “Schumpeterian democracy.”

⁶ Compare this with Rawls’s constitutional consensus, and also see Schmitter, 2001: 67-68.

⁷ Diamond adds and emphasizes the importance of minority rights as a requisite of procedural consolidation, while Burrell and Calvert put forth the importance of civilian control over military as a requisite for democratic consolidation. (Diamond, 1996: 3).

procedures and institutions are the most appropriate way to govern collective life, and when support for anti-system alternatives is quite small or more-or-less isolated from pro-democratic forces.

Constitutionally, a democratic regime is consolidated when governmental and nongovernmental forces alike become subject to, and habituated to, the resolution of conflict within the bounds of the specific laws, procedures, and institutions sanctioned by the new democratic process. (Linz, 1996: 16).

Following Linz and Stepan, another author, Merkel, argues that there are four levels of consolidation: constitutional consolidation, representative consolidation, behavioral consolidation, and the consolidation of civic culture. Regarding constitutional consolidation which parallels Rawls' constitutional consensus, Merkel argues that "existence of a constitution would reduce the contingency in the political life. Mutual distrust within the political elites would be prevented by it. The constitutional set of meta-rules defines the norms and procedures of conflict mediation."⁸

At another level of analysis, Easton makes a distinction between what he calls specific support and diffuse support. Whereas specific support is the support of the public for certain government policies and outcome, diffuse support is the 'long-term support' for the entire political system without specific performance or output of the system. It is support that underlines the regime as a whole and the political community." (Easton, 1975: 445).

What now follows is an examination of maximalist conceptions argue and how they view democratic consolidation.

Maximalist Democratic Consolidation

There are two alternative notions of maximalist democratic consolidation. According to the first and more well known view, democratic consolidation involves the "inculcation of democratic culture among the citizens through a long socialization process." (Özbudun, 2000: 2). The second one, which actually suits the purpose of this article better, depicts maximalist democratic consolidation in relation to attaining democratic legitimacy, especially on issues of social justice and social rights. Since Rawls as a theorist refers to the need for social justice and social rights, it is argued here that his notion of overlapping consensus approaches the maximalist and substantive conceptions of democratic consolidation.

Regarding what substantive democracy entails, Mary Kaldor and Ivan Vejvoda propose the following:

we consider substantive democracy as a process that has to be continuously reproduced, a way of regulating power relations in such a way to maximize the opportunities for individuals to influence the conditions in which they live, to participate in and influence debates about the key decisions which effect society.(Kaldor and Vejvoda, 1997: 62)

⁸ Compare this with Rawls' notion of constitutional consensus, which he argues creates institutionalization of conflict mediation in a civil and democratic way.

Another author, William I. Miller notes that maximalist notions of democracy emphasize the need for economic and social rights to secure everyone's ability to exercise civil/political rights and thereby secure the quality of democracy. As a general notion, it can be argued that proponents of radical democracy, deliberative democracy, economic democracy, democratic socialism, and property-owning democracy are closer to maximalist notions of democracy and democratic consolidation. (See Carter and Stokes, 1998). It can also be argued that T.H. Marshall's conception of democracy and democratic citizenship also approaches the 'substantive' notions of democracy and citizenship rather than the formal and procedural definition of these concepts.

Negative versus Positive Consolidation

There are alternative definitions of negative and positive consolidation in the writings of scholars working on this issue. I will focus on the views of Linz, Pridham, and Schedler.

Linz explains negative consolidation in terms of doing away with disloyalties. He writes:

democratic consolidation in term of avoiding democratic breakdown involves doing away all disloyalties: an explicit rejection of democratic regime and/or its instruments such as political parties, a willingness of political elites to resort to violence, force, fraud, or other unacceptable means to get the power; and "knocking at the barracks door."(Linz, 1978: 30)⁹.

On the other hand, democratic consolidation in the positive sense is related to the question of "how and/or through which institutions consolidation can be achieved." (Usul, 2003: 22). Possible ways for this aim, as noted, are:

drafting, revising, and ratifying a new democratic constitution, ensuring the rule of law, establishing democratic representative, legislative and executive institutions; eliminating all human rights violations, and all kinds of discrimination, abolishing tutelary power, and 'reserved domains', formation of an autonomous and robust civil society; and ensuring a reasonably fair electoral system. (Usul, 2003: 22).

According to Pridham, negative and positive democratic consolidation are as follows:

Negative consolidation includes the solution of any problems remaining from the transition process and, in general, the containment or reduction, if not removal, of any serious challenges to democratization. The latter usually take the forms of groups or individuals characterized as anti-system. Negative consolidation is achieved when their presence or impact becomes numerically or politically insignificant, for example they either become neutralized and opt out of the political game or they may become converted to democratic politics.

⁹ Compare this with the *modus vivendi* of Rawls and how it could turn into a constitutional consensus where the above disloyalties and anti-democratic attitudes are removed and the democratic regime is consolidated.

Positive consolidation places more emphasis on attitudinal patterns, and it refers especially to wider or deeper levels of the overall process. It includes the inculcation of democratic values at both elite and mass levels, and, therefore, it involves some remaking of the political culture in a direction that is system-supportive for a new democracy. Positive consolidation refers to longer-term change, while negative consolidation may be achieved in a shorter time span. (Pridham, 1995: 168-169).

Andreas Schedler offers an alternative definition of negative and positive consolidation, which he declares to be different than Pridham's conceptualization. Schedler classifies regimes into four categories: authoritarianism, semi-democracy, liberal democracy, and advanced democracy. Schedler defines negative and positive consolidation as such:

We may call 'negative' those two concepts of democratic consolidation that are concerned with democratic stability and try to avoid regressions to either non-democratic or semi-democratic regimes. And we may call 'positive' those two notions of democratic consolidation that are concerned with democratic advances and try to attain progress towards either minimal or high-quality democracy (Schedler, 1997: 10-11).

After having explained negative and positive consolidation, the influence of political culture on democratic consolidation is discussed in the next section.

The Influence of Political Culture on Democratic Consolidation

Almond and Verba, the two key figures of political culture studies, point out that civil society and civic culture is quite crucial for democracy and democratic consolidation. According to Almond and Verba, the civic characters of political culture involve interpersonal trust, tolerance towards differences, and lack of support for revolutionary change. (Almond and Verba, 1963: 1203-1230). These elements of political culture are considered as neo-Tocquevillian values, and it is widely assumed in the democratization literature that these values directly influenced theorists such as Putnam, Schmitter, and Diamond (Usul, 2003: 65). In fact, they influenced Diamond to such an extent that regarding the importance of political culture on democratic consolidation, he argues that "democratic consolidation can... only be fully understood as encompassing *shift in political culture*." (Diamond, 1999: 65)

Regarding the relation between institutionalization and civic values, Diamond notes:

Strengthening the formal representative, and governmental structures of democracy so that they become more coherent, complex, autonomous, and adaptable and thus more capable, effective, valued, and binding... institutionalization enhances trust and cooperation among political actors... Thus it helps to draw reliable boundaries around the uncertainty of politics and to facilitate trust, tolerance, and moderation, civility, and loyalty to the democratic system. (Diamond, 1975: 75)¹⁰

¹⁰ Compare Diamond's argument with Rawls's institutionalist notion of democratic consolidation that institutions come first and they create the civil culture. Rawls relies on the supposition that democratic

In the next section, Rawls' constitutional consensus will be analyzed in view of the above mentioned concepts in the democratization literature.

Constitutional Consensus in View of the Democratization Literature

Before reflecting upon constitutional consensus in further detail in light of the democratization literature, Rawls' relation to the three theories of democratization need to be discussed here. Concerning Rawls' relation to these theories, it can be argued that in terms of his depiction of the initial stage of constitutional consensus (*modus vivendi*), Rawls is close to the transitional approach, since a *modus vivendi* is based on a pact among elites and is a result of deliberations. On the other hand, it can be argued that Rawls' notion of finalized constitutional consensus can be related also to the modernization approach since a finalized constitutional consensus seems to pre-require a relatively developed urban setting.

Rawls' reference to elite pacts in the context of *modus vivendi* might explain democratic transitions, but it can be argued that human choices or their interactions cannot on its own explain everything about how democracies endure. The literature, in fact, suggests that income level and higher development makes it more likely for established democracies to endure. Thus, it can be argued that veil of ignorance and rational choices will more likely be applicable and relevant where structural factors, like income and literacy, would support the flourishing of 'rational citizens' in the first place. (That's also directly connected to Rawls' emphasis on property-owning democracy and social justice, which he sees as central to democracy.)

It can be argued that democratic survival might require both a sufficient level of rational human choice, as well as a reasonable level of human development (HDI, income, urbanism, etc.) Development might be more conducive to having more space for pro-democratic choices in the public forums, individual and collective, that might enhance democratic survival in the long run, which is supported by empirical evidence in the modernization literature.

In order to be able to further elaborate on the relation between constitutional consensus and the democratization literature, first it is explained how Rawls devised the notion of constitutional consensus. Rawls states that he borrowed the term 'constitutional consensus' from Kurt Baier (Rawls, 1996: 158) Rawls made out of it a more specific and elaborate term. In Rawls' usage, a 'constitutional consensus,' when achieved, guarantees the basic political rights and liberties. Reflecting upon the content of these rights, Rawls writes:

Basic political rights and liberties are the right to vote and freedom of political speech and association, and whatever else is required for the electoral and legislative procedures of democracy—there is disagreement among those holding liberal principles as to the more exact content and boundaries of these rights and liberties, as well as on what further rights and liberties are to be counted as basic and so merit legal if not constitutional protection. The constitutional consensus is not deep and it is also not wide:

it is narrow in scope, not including the basic structure but only the political procedures of democratic government (Rawls, 1996: 159).

Defining the constitutional consensus as a consensus on procedural matters of democracy, Rawls points out that a constitutional consensus needs to meet three basic requirements.

As to how a constitutional consensus comes about, Rawls, relying on the historical experiences of Western democracies, argues that a constitution satisfying the basic political rights and liberties could possibly be accepted first as a *modus vivendi*, and then affirmed and internalized by the people as citizens' democratic practices mature within time. That is to say, the democratic institutions according to Rawls would first be introduced into the system and then institutionalization would hopefully generate certain democratic attitudes and virtues among the citizens. The following quotation on constitutional consensus reflects Rawls' approach to the issue of how a democratic regime comes into being:

Suppose that at a certain time, because of various historical events and contingencies, some liberal principles of justice are accepted as a mere *modus vivendi*, and are incorporated into existing political institutions. This acceptance has come about, let us say, in much the same way as the acceptance of the principle of toleration came about as a *modus vivendi* following the Reformation: at first reluctantly, but nevertheless as providing the only workable alternative to endless and destructive civil strife. Our question then is this: how might it happen that over time the initial acquiescence in a constitution satisfying these liberal principles of justice develops into a constitutional consensus in which those principles themselves are affirmed? (Rawls, 1996: 159).

This quotation, when read along with some other references in *Political Liberalism*, demonstrates that Rawls sees the source of constitutional rule in the 'endless and destructive civil strife' and as a possible way that the citizens find their way out of it. He suggests that the groups in civil strife somehow agree on a constitution (first as a *modus vivendi*) and incorporate the democratic institutions into the system in order to moderate the harsh political rivalry among themselves. This reminds one of Rustow's famous sayings which is, "a people who are not in conflict about some rather fundamental matters would have little need to devise democracy's elaborate rules for conflict resolution." (Rustow, 1970: 362).

Rawls points out that a constitution guaranteeing basic political rights and liberties is made by a constitutional convention. On this issue, he notes:

Delegates to such a convention (still regarded as representatives of citizens as free and equal persons but now assigned a different task) are to adopt, from among the just constitutions that are both just and workable the one that seems most likely to lead to just and effective legislation. (Which constitutions and legislations are just is settled by the principles of justice already agreed to in the original position) (Rawls, 1996: 336).¹¹

¹¹Rawls notes that the delegates incorporate only the first principle of justice into the constitution and not the second principle, which Rawls justifies as such: "Although delegates have a notion of just and effective

Thus, it follows that a liberal constitution, according to Rawls, would be created out of a social need to end the strife by the political elites (delegates), and accepted by them through some sort of a pact-making, which he says could possibly be accepted first as a mere “modus vivendi.”¹²

Having clarified the status of the initial stage of constitutional consensus (modus vivendi) as such, it can be argued that this initial stage implies a ‘democratic transition’ (through pact-making). As Rawls acknowledges, this transitional stage is quite fragile and its success and consolidation is contingent upon long-term civil and political development. The mere fact that democratic institutions are incorporated into the constitutional structure of a country would not guarantee the longevity and consolidation of these institutions.

However, Rawls seems to think that the modus vivendi stage is critical as the initial stage of a long chain of events that are supposed to lead to an overlapping consensus. It is a fact that many European states started first under conditions that can be compared to modus vivendi, but now they have a constitutional consensus on certain political rights and liberties and basic design of government (See Reidy, 1999).

It is crucial to restate that acquiescence in the constitution during the modus vivendi stage is not a principled and unconditional acceptance of the democratic rules of the game, but a “circumstantial equilibrium in military political and economic power among feuding camps”¹³ What Rawls calls modus vivendi can be considered as a pact made by warring groups which are almost equal in power and therefore cannot dominate over the rival.¹⁴ Rawls’ modus vivendi can also be compared to O’Donnell’s notion of “two transitions.” It can be argued that Rawls’ initial stage of constitutional consensus (i.e. modus vivendi) corresponds to what O’Donnell calls the ‘first transition.’ It can also be argued that the finalized constitutional consensus corresponds to what O’Donnell calls the ‘second transition.’ Because it is through modus vivendi that democratic *government* is initiated, it is through constitutional consensus that the democratic *regime* is consolidated.

As was stated before, Rawls’ conception of ‘constitutional consensus’ corresponds to minimalist and negative democratic consolidation. In order to substantiate this argument, constitutional consensus will first be compared with minimalist and then negative conceptions of democratic consolidation. The following section is devoted to a comparison of Rawls’s constitutional consensus with the minimalist conceptions put forth by authors such as Dahl, Schumpeter, Schmitter,

legislation, the second principle of justice, which is part of the content of this notion, is not incorporated into the constitution itself. Indeed, the history of successful constitutions suggests that principles to regulate economic and social inequalities, and other distributive principles, are generally not suitable as constitutional restrictions. Rather, just legislation seems to be best achieved by assuring fairness in representation and by other constitutional devices.” (Rawls, 1996: 337.)

¹²Rawls notes that the typical use of the phrase “modus vivendi” is to characterize a treaty between two states whose national aims and interests put them at odds. In negotiating a treaty, each state would be wise and prudent to make sure that the agreement proposed represents an equilibrium point; that is, the terms and conditions of the treaty are drawn up in such a way that it is publicly knowledge that it is not advantageous for either state to violate it.

¹³ See references to modus vivendi in Yonah, 2000: 132.

¹⁴It is noted by Özbudun that pacts are generally seen “when a rough equality of power exists between the government and opposition.” (Özbudun, 2000: 18.)

O'Donnell, and some other authors who are more or less close to the minimalist notions of democratic consolidation.

Constitutional Consensus and Minimalist Democratic Consolidation

When comparing Rawls and his conception of 'constitutional consensus' with minimalists, it would be appropriate to compare first with Robert Dahl. Dahl argues that a polyarchy would be defined in relation to having civil and political rights plus fair competitive and inclusive elections. Thus, Rawls' constitutional consensus is close to Dahl's definition if subtracting civil rights from the equation, the civil rights that are not directly related to political rights, and if adding the cultivation of civic culture to the equation, which Rawls deems necessary for a functioning democracy.¹⁵ In this regard, it can be said that Rawls' constitutional consensus would be very close to Merkel's definition of democratic consolidation, which is comprised of four levels: consolidation of civic culture, and constitutional, representative, and behavioral consolidation.

Among minimalist approaches, Rawls' constitutional consensus approximates Schmitter's definition of democratic consolidation. According to Schmitter, democratic consolidation is:

the process of transforming the accidental arrangements, prudential norms, and contingent solutions that have emerged during the transition into relations of cooperation that are reliably known, regularly practiced, and voluntarily accepted by those persons or collectivities that participate in democratic governance (Schmitter, 1988: 12).

This definition of Schmitter's is very close to what Rawls intends to convey by his conception of constitutional consensus.

Diamond's comments on the transitional approach actually best summarizes and approaches the concept of constitutional consensus. Diamond argues that the transitional approaches consider that:

Democratic consolidation occurs once there emerges a "consensually unified elite" that shares a common commitment to the rules of the democratic game, a broader set of norms about the rules of political conduct, and a dense structure of interaction that fosters personal familiarity and trust (Diamond, 1999: 218).

With reference to Linz and Stepan's tripartite criteria of democratic consolidation, namely behavioral, attitudinal, and constitutional consolidation, it can be argued that Rawls' constitutional consensus implies elements of all three criteria. When a constitutional consensus is realized, the citizens are habituated to the resolution of conflict "within the bounds of the specific laws, procedures, and institutions sanctioned by the new democratic process" (constitutional consolidation). The citizens attitudinally accept democracy and consider it the most appropriate regime for their society (attitudinal consolidation), and behaviorally they do not

¹⁵ *This dimension, namely civic culture and its relation to democratic institutionalization, is expressed by Diamond as such: "Institutionalization enhances trust and cooperation among political actors... Thus it helps to draw reliable boundaries around the uncertainty of politics and to facilitate trust, tolerance, and moderation, civility, and loyalty to the democratic system." (Diamond, 1999: 75)*

engage in violence, or anti-system activities (behavioral consolidation). Thus, constitutional consensus in Rawlsian terms implies all three of behavioral, attitudinal, and constitutional consolidation in Linz and Stepan's terms.

In relation to a comparison between Rawls' concepts and "extended procedural minimum" of democratic consolidation, it needs to be emphasized that Rawls does not mention minority rights, human rights, or accountability as the requisites of a constitutional consensus, and regards these issues as 'substantive,' and therefore, the subject matter of 'overlapping consensus.' However, rule of law and civil control over the military can be considered within the limits of constitutional consensus since these two are directly related to the "electoral and legislative procedures of democracy," which Rawls says is necessary for constitutional consensus.¹⁶

The regime support that is depicted as part of a constitutional consensus by Rawls parallels what Easton calls "diffuse support." Whereas the continuation of a democratic regime (as *modus vivendi*) would be dependent upon "specific support," the continuation of a constitutional consensus would be independent of government performance, and would rather be a function of 'diffuse support.'

Comparing Rawls with Lipset, it can be argued that what Rawls puts forth as important pillars of democratic consensus, namely mutual respect, toleration, and moderation are also emphasized by Lipset as the legitimacy dimension of democracy. Lipset argues "a stable democracy requires relatively moderate tension among the contending political forces. And political moderation is facilitated by the capacity of a system to resolve key dividing issues before new ones arise." (Lipset, 1959: 97).

In comparing Rawls and Rustow, it can be said that Rustow's four stages that he noted Sweden and Turkey went through in establishing democracies are parallel to *modus vivendi* and constitutional consensus. According to Rustow, these two countries went through these stages:

1. National unity,
2. Inclusive political struggle,
3. Decision phase (for making a transition to democracy),
4. Habituation phase.

It can be argued that phase 2 and 3 (inconclusive political struggle and decision phase) can be compared to the struggles of *modus vivendi* and phase 4 (habituation phase) can be compared to the constitutional consensus (habituation to the democratic constitution).

Overall, it can be argued that constitutional consensus corresponds to 'minimalist' democratic consolidation, and that 'constitutional consensus' is quite parallel with the way Dahl, Schumpeter, O'Donnell, or Schmitter define democratic consolidation.

¹⁶ Diamond adds and emphasizes the importance of minority rights as a requisite of procedural consolidation, while Burrell and Calvert put forth the importance of civilian control over military as a requisite for democratic consolidation. (Burnell and Calvert, 1999: 3).

Constitutional Consensus and Negative Democratic Consolidation

Rawls' constitutional consensus can primarily be read as a theory on 'negative' democratic consolidation since constitutional consensus implies the relative democratization of anti-system groups and the disappearance of systemic challenges. A constitutional consensus, unlike overlapping consensus, is limited and does not go as far as enhancing all the democratic values or norms but only the political norms pertaining to democratic government.

In a country where constitutional consensus exists, there would just be respect for the political rights and liberties pertaining to democratic procedures, and people would be civil and tolerant, however not democratic in terms of the values that go beyond basic political procedures. What this refers to is that in a country where constitutional consensus exists, the regime would not yet incorporate democratic values such as freedom of conscience, freedom of speech,¹⁷ or equality of opportunity, which require an overlapping consensus to be built. Put differently, people would not be socialized into these values during a constitutional consensus. However, as an overlapping consensus is being built, people would be socialized into these democratic values as a result of a long socialization and deliberation process.

An overlapping consensus implies the socialization of people into a broad and wide range of (liberal) democratic values, and thus guarantees the active participation of the citizens into the democratic culture and democratic values. In this regard, it can be argued that while a constitutional consensus implies a 'negative' consolidation, an overlapping consensus implies a 'positive' consolidation.¹⁸

Overlapping Consensus in View of the Democratization Literature

It can be argued that overlapping consensus goes beyond the minimal requisites of procedural democracy and aims for a deeper democratic culture and a broader base of economic democracy. It is clear from Rawls' writings that he does not consider constitutional consensus enough for long run stability and genuine democratic consolidation in a country for reaching an enduring and secure democratic regime (Rawls, 1996: 165-167)¹⁹. He therefore strives for a deeper societal consensus, which he terms 'overlapping consensus.' Rawls presupposes that unless the basic structure of a society is affirmed by an overlapping consensus, that democratic polity will not be totally consolidated. In this regard, Rawls naturally finds constitutional consensus insufficient when compared to overlapping consensus. Regarding this issue, Rawls says:

¹⁷ As noted before, Rawls makes a distinction between freedom of speech on political issues on the one hand, and freedom of speech on philosophical, religious, or moral issues on the other. While a constitutional consensus guarantees the former, only an overlapping consensus guarantees the latter.

¹⁸ Here, it needs to be acknowledged that as much as a constitutional consensus secures certain democratic attitudes, it might have some connection to positive consolidation as well, however this is not a dominant dimension of constitutional consensus since constitutional consensus is only a consensus on minimal democratic procedures without securing other more substantive and deeper democratic values. Rawls associates deeper and wider dimensions of democratic consolidation with what he calls 'overlapping consensus,' therefore overlapping consensus is related in this study to positive consolidation, while constitutional consensus is rather related to negative consolidation since it is foremost related to the disappearance of anti-democratic groups and the sustenance of minimal procedures.

¹⁹ See also Klosko, 1993: 348-359.

A purely political and procedural constitutional consensus will prove too narrow. For unless a democratic people is sufficiently unified and cohesive, it will not enact the legislation necessary to cover the remaining constitutional essentials and basic matters of justice, and conflict will arise about these. There must be fundamental legislation assuring freedom of association and freedom of movement; and beyond this measures are required to assure that the basic needs of all citizens can be met so that they can take part in political and social life. (Rawls, 1996: 166).

Rawls goes as far to say that a constitutional consensus is only a literal consensus:

A constitutional consensus at the level of principles viewed apart from any underlying conception of society and citizen—each group having its own reasons—is a *consensus taken literally*. It lacks the conceptual resources to guide how the constitution should be amended and interpreted. (Rawls, 1996: 165).

What this implies is that Rawls sees constitutional consensus as generally more favorable than *modus vivendi*, but not as good and preferable as overlapping consensus. One can interpret Rawls' emphasis on the need for an overlapping consensus as a striving towards a maximalist democratic consolidation.

Overlapping Consensus and Maximalist Democratic Consolidation

While Rawls relates minimal and procedural issues to 'constitutional consensus,' he relates the substantive issues, such as political and economic issues, as well as long-run legitimacy to the stage of 'overlapping consensus.' As it was noted, whereas a constitutional consensus is confined to only democratic procedures of government, an overlapping consensus takes place around a conception of justice which supposedly arranges the whole structure of a society in a just and legitimate way. An overlapping consensus, according to Rawls, would yield deep legitimacy regarding economic and social matters. In this regard, it can be argued that an overlapping consensus is potentially quite broad, deep, and maximalistic.

When an overlapping consensus is possibly reached in a country, that would imply that citizens do not just passively accept and are content with a generic liberalism, but rather they actively affirm (liberal) democracy and its substantive values with a moral justification derived from within their own comprehensive doctrines. What this means is that different groups like the religious conservatives, nationalists, social democrats, and other groups may actively affirm the substantive values of (liberal) democracy from within their own world-views. Each might accept certain liberal democratic values for quite different reasons, but they might somehow reach a consensus eventually. For example, 'equality of opportunity' could possibly be justified on quite different grounds, say by a social democrat and a religious conservative; or by a businessman and a worker. However, Rawls assumes that such differences would not be a problem, as long as people reach a consensus on the value of equality of opportunity at a certain level of generality.

Overlapping Consensus and Interest Struggles

Rawls, as a political theorist, is aware of the interest struggles within society while establishing a well-ordered democratic society and in this regard, he points out the necessity of finding an equilibrium among the conflicting economic and political interests.²⁰ He notes that unless a solution is reached to moderate the economic rivalry, an overlapping consensus would practically be impossible. He notes:

If the liberal conceptions correctly framed from fundamental ideas of a democratic political culture are supported by and encourage deeply conflicting political and economic interests, and if there be no way of designing a constitutional regime so as to overcome that, a full overlapping consensus cannot, it seems, be achieved. (Rawls, 1996: 168)

Overlapping Consensus and Economic Democracy

Rawls maintains that the focus of an overlapping consensus is a 'class of liberal conceptions that vary within a certain more or less narrow range.' Rawls' liberal alternative in this regard is 'justice as fairness' which he says is based on the two principles of justice.

Rawls argues that the two principles of justice would normally be compatible with either a property-owning democracy or a liberal (market) socialism. In this regard, Rawls' understanding of justice as fairness to provide political and economic justice approaches the maximalist notions of democracy such as 'economic democracy' which takes democracy not only as merely a 'form' but also as a positive mechanism to empower people as 'citizens.' It could be argued that such a social democratic conception of citizenship would in general be parallel to T.H. Marshall's notion of democracy and citizenship.²¹

Overlapping Consensus and Positive Consolidation

Regarding negative and positive consolidation, it can be said that whereas a constitutional consensus primarily guarantees 'negative' consolidation, an overlapping consensus goes beyond this and strives for the active affirmation by the citizens of a wide range of democratic norms and values (including equality) by virtue of a long socialization and deliberation process, and thus overlapping consensus conceptually approaches positive and maximalist notions of democratic consolidation.²² According to Rawls, a democratic regime, reaching such a consensus, would not only be institutionally consolidated, but also it would enjoy deep political and economic legitimacy and long-run stability.

Some Criticisms against Rawls' Insistence on Overlapping Consensus as the Basis of Political Stability

Rawls' insistence on forming an overlapping consensus and his depiction of *modus vivendi* and constitutional consensus as insufficient for providing stability in

²⁰ One can possibly read well-ordered society as a maximally consolidated democracy.

²¹ Rawls in this regard writes: "...below a certain level of material and social well-being, and of training and education, people simply cannot take part in society as citizens, much less equal citizens" (Rawls, 1996: 166).

²² Rawls states that reaching an overlapping consensus would require a long and intensive deliberation process among the citizens on substantive political issues. (Rawls, 1996: 158-168).

the society is criticized by some authors such as Baier and Dauenhauer. Baier, from whom Rawls borrows the concept of constitutional consensus, argues that a constitutional consensus is enough for securing stability; therefore, an overlapping consensus, as Rawls suggests, is not needed. Dauenhauer, on the other hand, argues that a stable democracy does not require a constitutional consensus or overlapping consensus to be stable, but instead a *modus vivendi*, the initial rules of which are well established. He argues that a democracy would sufficiently be secured by an appropriate design of government and separation of powers and that is quite sufficient for stability and there is no need for any normative consensus such as constitutional consensus or overlapping consensus, which he argues would harm stability itself.

In this regard, from these discussions and criticisms, it can be concluded that while Baier and Dauenhauer side with a relatively minimalistic conception of democratic consolidation, Rawls sides with a more maximalistic conception of democratic consolidation.

Constitutional Consensus, Overlapping Consensus, and Linearity

Although Rawls considers overlapping consensus as a single concept, such a consensus cannot possibly happen once and for all in all matters. That is to say, it requires a consensus on many diverse issues. For example, there could be an overlapping consensus on distribution of justice, but this would not necessarily guarantee an overlapping consensus on ethnic relations, or vice versa. Therefore, an overlapping consensus should be thought as an issue with multi-components. Furthermore, each component might be at a different and unequal level of development.

In a country in which a constitutional consensus does not exist yet, there could well be certain issues on which an overlapping consensus prevails among social and political groups. For example, a country that is still trying to settle basic political rights and liberties (i.e. constitutional consensus), might well have a consensus on issues of distribution of wealth, gender issues, or religious matters, in ways that may principally be not incompatible with liberal democracy. In this regard, in the Turkish case, although Turkey, as a borderline case, is still trying to consolidate constitutional consensus, this factor should not prevent the Turkish citizens from discussing the possibility of a (overlapping) consensus on certain issues such as distribution of wealth, secularism, or ethnicity.

In this regard, although Turkey is still coping with issues of constitutional consensus, it does not have the luxury of giving up the quest for a possible overlapping consensus on certain issues. Turkey is in a position to carry out both of them simultaneously. On the one hand, Turkey should try to secure constitutional consensus and, on the other hand, it should look for ways to secure a possible overlapping consensus on various political issues, such as the distribution of wealth or the Kurdish issue.

References

- ALMOND, Gabriel and VERBA, Sidney, (1963), "The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations", Princeton University Press, Princeton.
- BURNELL, Peter, and CALVERT, Peter, (1999), "The Resilience of Democracy: An Introduction," *Democratization* 6(1), Oxfordshire.
- CARLSON, Neil, (2002), "The Institutional Design of Civil Society: Practical Roots of Constitutional Democracy" (Ph.D. proposal at Duke University), published at http://www.duke.edu/~nec/ps/diss/carlson_proposal_200203.pdf.
- CARTER, April, and STOKES, Geoffrey (Eds), (1998), "Liberal Democracy and Its Critics", Polity Press, Oxford.
- DAHL, Robert A, (1971), "Polyarchy: Participation and Opposition", Yale University Press, New Haven.
- DAHL, Robert, (1989), "Democracy and Its Critics", Yale University Press, New Haven.
- DIAMOND, Larr, (1996), "Is the Third Wave Over?," *Journal of Democracy* 7(3), p.33, Washington, DC.
- DIAMOND, Larry, (1999), "Developing Democracy: Toward Consolidation", Johns Hopkins Press, Baltimore.
- EASTON, David, (1975), "A Reassessment of the Concept of Political Support," *British Journal of Political Sciences*, 5(4), Cambridge.
- GANBAT, Gamba, (2004), "The Mass Public and Democratic Politics in Mongolia." Working Paper Series No:29, Asian Barometer Office, National Taiwan University and Academia Sinica.
- HUNTINGTON, Samuel, (1991), "The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century", University of Oklahoma Press, Norman.
- INGLEHART, Ronald, (1988), "The Renaissance of Political Culture," *American Political Science Review* 82(4), Denton TX.
- KALDOR, Mary and VEJVODA, Ivan, (1997), "Democratization in Central and Eastern European Countries," *International Affairs* 73(1), Malden USA.
- KLOSKO, George, (1993), "Rawls' Political Philosophy and American Democracy," *American Political Science Review*, 87(2), Washington, DCKnoxville.
- LINZ, Juan J. and STEPAN, Alfred, (1996), "Toward Consolidated Democracies," *Journal of Democracy* 7(2), Washington, DC.
- LINZ, Juan, (1978), "The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown, and Re-equilibration", Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- LIPSET, Seymour Martin, (1959), "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and olitical Legitimacy," *American Political Science Review*53(1), Washington, DC.
- LIPSET, Seymour Martin, (1959), "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy," *American Political Science Review*53(1), Washington, DC.
- LIPSET, Seymour Martin, (1960), "Political Man: The Social Bases of Politics", Gardencity, NY: Doubleday.
- MOORE, Barrington, (1966), "Social Origins of Dictatorship and Democracy", Beacon Press, Boston.

- O'DONNELL, Guillermo, (1992), "Transitions, Continuities, Paradoxes," In Scott Mainwaring, Guillermo O'Donnell, and J. Samuel Valenzuela (Eds), "Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective", University of Notre Dame Press, Notre Dame.
- ÖZBUDUN, Ergun, (2000), "Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation", Lynne Rienner Publishers, Boulder.
- POTTER, David et al, (1997), "Democratization", The Open University Press, Walton Hall.
- POTTER, David, (1997), "Explaining Democratization" in David Potter, David Goldblatt, Margaret Kiloh, and Paul Lewis (Eds), "Democratization", Polity Press and Open University, Cambridge.
- PRIDHAM, Geoffrey, (1995), "The International Context of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective," In Richard Gunther, P. Nikiforos Diamandouros, and Hans-Jürgen Puhle, editors, "The Politics of Democratic Consolidation, Southern Europe in Comparative Perspective", The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.
- RAWLS, John, (1996), "Political Liberalism", Columbia University Press, New York
- REIDY, David A., "1999", "Re-reading Rawls", University of Tennessee Publication, Knoxville TN.
- RUSTOW, Dankwart. 1970. "Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model," *Comparative Politics* 2(3): 337-36, New York.
- SCHEDLER, Andreas, (1997), "Concepts of Democratic Consolidation," Paper Prepared for Delivery at the Meeting of the Latin American Studies Association (LASA), Continental Plaza Hotel, Guadalajara, Mexico, 17–19 April 1997.
- SCHMITTER, Philippe C, (1988), "The Consolidation of Political Democracy in Southern Europe," Stanford University and European University Institute (unpublished manuscript), Stanford and Florence.
- SCHMITTER, Philippe C, (2001), "Parties are not What They Once Were," In Larry Diamond and Richard Gunther (Eds). "Political Parties and Democracy", the Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.
- SCHUMPETER, Joseph, (1970), "Capitalism, Socialism, and Democracy", George Allen and Unwin, London.
- USUL, Ali R, (2003), "International Dimension of Democratization: The Influence of the European Union on the Consolidation of Democracy in Turkey, 1987-2002.," (unpublished Ph.D. thesis), Bilkent University Social Sciences Institute, Ankara.
- YILDIZ, Necip, (2009), "Reflections upon Contemporary Turkish Democracy: A Rawlsian Perspective" (unpublished Ph.D. thesis), Bilkent University Social Sciences Institute, Ankara.
- YONAH, Yossi, (2000), "Israel's Political Stability: A Matter of Principle," *Israel Studies* 5(2), Bloomington, IN.

“KENARDA” KALMIŞ “MERKEZİ” BİR DÜŞÜNÜR PORTRESİ: SABRİ ÜLGENER

SABRİ ÜLGENER: PORTRAIT OF A PROMINENT THINKER, CONSIDERED AS NEGLIGIBLE

Zeki UYANIK¹

İbrahim AKKAŞ²

*Tecellîgâh iken binlerce rinde
Melâmet söndü Şark'ın her yerinde
Yahya Kemal*

Öz

Bu makale iktisadi geri kalmışlığımızın tarihsel ve zihniyet kaynaklı sebepleri üzerine öncü araştırmalar yapmış, kelimenin tam manasıyla bir mütefekkir olma özelliği gösteren Sabri Ülgener üzerine bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Çok önemli ve kayda değer sonuçlara ulaşmış olmasına rağmen Türk entelektüel çevrelerince yeterince bilinmeyen bazen özellikle görmezden gelinen Ülgener, Alman sosyolog Max Weber'in din ile ekonomik üretim tarzı arasında kurduğu ilişkiyi Türkiye'nin toplumsal tarihine uygulamıştır. Türkiye'nin geri kalmışlığını İslam dini ile ilişkilendiren, dinin gelişmeye engel teşkil ettiğini öne süren çevrelerin aksine Ülgener İslam dininin öz kaynaklarının ve ilk dönem pratiğinin gelişme ve kalkınmanın önünde engel teşkil etmediğini ileri sürmektedir. İslam'ın dinamik dönemini takip eden asırlarda, “Bir lokma bir hırka” şeklinde özetlenebilecek yanlış bir yorumunun yol açtığı zihniyetin geri kalmamıza zemin hazırladığı sonucuna ulaşır. Analizlerini yaparken edebiyat sosyolojisinin sunduğu imkânlardan faydalanan, Ülgener divan edebiyatı ürünlerini, atasözlerini, deyimleri ortaya çıktıkları devrin zihniyetini yansıtan bir ayna olarak ustalıkla kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sabri Ülgener, Max Weber, Din, Zihniyet, İktisat.

Abstract

This article focuses on the studies of Sabri Ülgener, who conducted avangard researches on historical and intellectual reasons of economic backwardness of Turkey. Although he reached prominent results, he was ignored by intellectual circles in Turkey because specific reasons. In his famous theory, Max Weber argues that there is a close relationship between emergence of Protestant ethics and development of capitalist mode production. Parallel to Weber, Ülgener argued that there is a close relationship between different interpretations of Islam and level of economic development in Turkish history. Unlike some social scientists who blamed Islam being an obstacle for the development of Turkey, for Ülgener Islam cannot be reason for underdevelopment in Turkey. However, some misinterpretations of Islam such as esoteric Islamic Sufism is responsible for this underdevelopment. How sociology of literature is used by Ülgener will also be discussed here.

Keywords: Sabri Ülgener, Max Weber, Religion, Mentality, Economy.

¹ Doç. Dr. Erzincan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

² Yrd. Doç. Dr. Erzincan Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü

Giriş

Türkiye’deki sosyal bilimler literatürünün üzerinde en çok durduğu konuların başında Türkiye’nin Batı ile mukayese edilmesi gelmektedir. Bu çerçevede dile getirilen sayısız soruların başında şunlar gelir: Türkiye neden bu halde? Batılı toplumlar kalkınıp gelişirken, ekonomik ve sosyal refaha kavuşurken biz neden bunu başaramadık? Türkiye neden kapitalistleşemedi? Bizim toplumumuzda eksik olan neydi, neyi yanlış yaptık? Şüphesiz bu soruları dile getirenlerin çoğu Türkiye’nin içinde bulunduğu gelişmişlik seviyesini yetersiz bularak daha müreffeh bir topluma nasıl ulaşılacağı hususunda zihni bir çaba ortaya koymaktadırlar. Ancak hemen başta dile getirmek gerekir ki çoğu zaman bu soruların arkasında yatan (zımni ya da aşikâr) temel kabul Batı’nın, kapitalistleşmenin, serbest piyasaya dayalı ekonomik modelin norm olarak kabul edilmesi ve Türkiye’nin de kaçınılmaz olarak bu yolu takip etmesi gerektiğine inanılmasıdır. Bu hususu tartışmayı ilerleyen satırlara erteleyerek büyük Türk sosyal bilimcisi Sabri Ülgener’in Türkiye’nin tarihsel olarak yaşadığı sorunların kaynağına dair görüşlerine geçebiliriz. Diğer bir ifadeyle yukarıdaki sorulara Ülgener Hoca’nın verdiği cevaplara konusuna odaklanalım.

Birçok diğer sosyal bilimci gibi Sabri Ülgener’in çalışmalarının merkezinde de Türkiye’nin ekonomik açıdan geri kalışına teşhis koyma çabaları vardır. Bu çabalar zemininde birçok düşünür ve sosyal bilimci ile ortak yanları olan Ülgener, bu sorulara cevap ararken izlediği yöntem ve sonunda ulaştığı yer anlamında nevi şahsına münhasır bir nitelik gösterir. Başlangıçta hukuk, daha sonraları ise iktisat alanında çalışmalar yürüten Ülgener, nihayetinde sosyolojik bakış açısının avantajlarını da ustaca kullanarak Türkiye’nin modernleşme hikâyesinin en temel sorularıyla uğraşmıştır. Ülgener birçok eserinde, Batı’da en yüksek sesle Max Weber tarafından sorulan, “tarihin genel seyri dikkate alındığında Batılı toplumlarda görülen kapitalist dönüşüm/gelişme diğer toplumlarda (Çin, Hindistan, Müslüman coğrafya) neden görülüyor?” sorusunu Türk toplumsal tarihi bağlamında yeniden ele almaktadır.

Sabri Ülgener, Türkiye’nin modernleşme serüveni üzerine söz söyleyen birçok düşünürün aksine din ile modernlik arasında bir çatışma görmez. Osmanlı’nın son döneminden başlayıp Cumhuriyet döneminde de yoğunluğunu artırarak varlığını sürdüren Aydınlanmacı perspektife göre toplumun Batıdakine benzer bir şekilde modern bir yapıya erişmesinin önündeki en büyük engeli din teşkil etmektedir. Bu görüşleri eleştiren Ülgener’e göre İslam, ilk dönemlerine has “saf ve öz çehresi ile” gelişmeye mani olmadığı gibi din ile modernlik arasında çatışma değil uyum söz konusudur (Ülgener, 2006: 57). Kapitalizm ile dinin uyum içinde olabileceğini savunan düşünüre göre bu uyumun bu topraklarda gerçekleşmemesinin sebebi geçmişten günümüze dek süregelen zihniyet yapılarıdır. Burada zihniyet yapıları kavramı ile kastedilen İslam’ın ilk dönemlerini takip eden asırlarda “yer yer mistisizme açılmış” ve “arkaik inanç unsurları ile karışmış... mahalli-vülger çehresidir” (Ülgener, 2006: 57).

Ülgener’in tezlerine ayrıntılı bir şekilde girmeden önce üzerinde durulması gerekli bir husus O’nun ülkemizdeki aydın çevrelerde ne derece biliniyor bilinmediğidir. Fikir hayatımıza yaptığı devasa katkılara rağmen Sabri Ülgener, gerek akademik çevrelerde gerekse siyaset ve medya mahfillerinde hak ettiği değer ve ilgiyi görebilmiş değildir. Okuma yazma ile başı hoş olmayan bir millet oluşumuz hakikatini bir tarafa bırakacak olursak, Ülgener’e gerekli ilginin gösterilmemiş olmasının başlıca sebepleri arasında düşünce dünyamızda sıklıkla gözleyebileceğimiz ve yıkıcı derecelere varan

ideolojik kamplaşmaları gösterebiliriz. Türk sosyal biliminin en önemli figürlerinden olan düşünür, 20. Yüzyılın son çeyreğinde Türkiye’de yoğunlaşan ve fikir dünyamızı da etkisi altına alan sağ-sol kutuplaşmasının kurbanlarından olmuştur. Her ne kadar sağ-sol çatışmasında açıkça bir pozisyon almamış, çatışmalardan uzak durmaya çalışmış ve siyaseti bilimden ayrı tutmaya çalışmışsa da, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki üniversitelerde dersler vermiş olması ve serbest piyasa ekonomisine sıcak bakmış olması gibi sebeplerden dolayı solcu kesimlerce CIA ajanı olmakla suçlanmıştır (Ayhan, 2015). Ülkedeki sağcı ve solcu gruplar arasındaki sıcak çatışmaların sona erdiği 1980 sonrası dönemde de sol kesim Ülgener’e karşı olan mesafeli tutumunu sürdürmüştür.³ Sol kesime dâhil olmamış olması Ülgener’in bu kesim tarafından görmezden gelinmesine yol açmıştır, diğer bir ifadeyle ideolojik bir bağnazlığın kurbanı olmuştur Ülgener Hoca. Sağ kesimin de Ülgener’in yazdıklarından haberdar olduğunu söylemek pek mümkün değildir; bunu yukarıda kısmen bahsedilen okuma yazmaya olan alaka eksikliği ile açıklamak mümkündür.

Şunu da ifade etmek gerekir ki; ülkenin askeri sivil bürokrasisin, medyasının, akademisinin ve sanatçı elitinin büyük bir kısmının aydınlanmacı Kemalist paradigmanın etkisi altında oluşu Ülgener’in kenarda kalan/bırakılan bir figür olmasında etkili olmuştur. Kemalist ideolojinin dine olan mesafeli yaklaşımı ortadadır ve Kemalistlerce dinin modern bir hayat tarzına giden yolda motivasyon kaynağı olarak görülmemeyeceği rahatlıkla söylenebilir. Öte yandan, Ülgener’in hususi yaşamında din ile barışık bir görünüş sergilediği ve Osmanlı/İslam geleneğine kategorik olarak sırtını dönmediği görülmektedir. Ayrıca O, soysal analizlerinde dini merkezi ve belirleyici bir parametre olarak kullanmış, bununla da kalmayıp Batıda gözlemlenen modern, gelişmiş ve müreffeh bir hayat tarzına İslam’ın belli bir yorumuna sadık kalınarak da ulaşılabileceğini ileri sürmüştür. Ülgener’de modern bir toplumsal yapının inşası için dinin kurucu bir potansiyele sahip olması, O’nun kaçınılmaz olarak Kemalist çevrelerce görmezden gelinmesine yol açmıştır.

Sabri Ülgener’in Ortaya Çıktığı Tarihi ve Sosyal Kontekst

Sabri Ülgener 20. yüzyılın başında çocukluğunu Osmanlı döneminde yaşamış, gençlik çağında ise Cumhuriyet ile tanışmış, bu anlamda bir birinden farklı iki dönemi de idrak etme fırsatına sahip olmuş birisidir. Anne ve baba taraflarının farklı kültürel ve sosyal muhitlere ait olması itibarıyla hem doğulu hem de batılı kültürel kodlara aşinalığı söz konusudur. Büyükbabası Nakşibendî tarikatının Şeyh Gümüşanevi Dergâhına mensup bir sufi olan Ülgener’in babası Osmanlı dönemi din âlimlerinden olup Cumhuriyet döneminin ilk İstanbul müftülüğünü yapmış birisidir (Sayar, 2007a: 13). Ülgener’in dine ve manevi konulara olan ilgisinin ve aşinalığının kaynağını burada aramak gerekir. Arapçayı ve Farsçayı bizzat babasından öğrenen düşünür, zamanın önemli üstatlarından hüsnü hat dersleri almıştır. Ülgener’in yetiştiği aile ortamından tevarüs ettiği, tasavvufi konulara olan ilgisi ve İslami konulara ilişkin birikimi,

³ Gazeteci yazar Şahin Alpay’ın bu konu ile ilgili kaleme aldığı köşe yazısı hayli ilginçtir: “Alabildiğine derinliği olan gerçek bir bilim adamıyla karşı karşıya olduğumu daha ilk satırlarda keşfetmişim. Ülgener ile **Çözülme Devri Zihniyeti ve Zihniyet ve Din** adlı eserleri üzerine sohbeti bu heyecanla yaptım (Bkz. *Cumhuriyet*, 25 Mart 1982). Sohbetin yayımlanması üzerine kimi *Cumhuriyet* çalışanlarının, “**Bu sağcı herifin ne işi var bu gazetede!**” diye tepki göstermeleri, içimi sıztlatmıştı. Türkiye’nin yetiştirdiği en büyük sosyal bilimcilerden biri hakkında, o sıra Türkiye’nin en saygın gazetesi olma iddiasındaki gazetede ortaya çıkan tepkiler, düşünce dünyamızdaki sefaleti iyi anlatıyordu” (Alpay, 1998).

O'na din ve iktisadi zihniyet meselelerine dair çalışmalarında ışık tutmuştur.

Sabri Ülgener'in anne tarafından ailesi ise Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu Batı tarzı bir toplumsal dönüşümde gören modernleşmeci bir özelliğe sahip. Dedesi, Osmanlı ordusunda Batı tarzı eğitim almış bir yüksek rütbeli bir asker. Anne ve baba tarafları vasıtasıyla hem sufi bir bakış açısı hem de modernleşmeci bir anlayışa sahip Ülgener maruz kaldığı bu farklı etkileri tüm yaşamı boyunca eserlerine yansıtacaktır. Zor durumda olan bir İmparatorluğun nasıl düze çıkacağına tartışıldığı bir yakın çevrenin içinde yetişen düşünürün entelektüel dünyası çok erken yaşlarından itibaren şekillenmeye başlar ve çok zengin bir kültürel sermaye donanımına sahip olarak akademik hayatta önemli çalışmalar ortaya koyar. Yahya Kemal gibi Ahmet Hamdi Tanpınar gibi iki farklı siyasal ve sosyal ortamda (Osmanlı ve Cumhuriyet) bulunan Ülgener tıpkı onlar gibi bu iki farklı dünyayı/bakış açısını uzlaştırma sancıları çekmiştir. Osmanlı'nın yıkılması, buhranlar, savaşlar kıtlıklar, yeni bir devletin kurulması, saltanatın kaldırılması, yeni bir iktisadi düzen arayışı, geri kalmışlık gibi önemli tarihi gelişmelere bizzat tanıklık etmesinin tesirlerini Ülgener'in ortaya koyduğu eserlerde fark edilmektedir. Ülgener en önemli kitapları şunlardır: 1-İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri, 2-Tarihte Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti, 3- Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme, 4- Zihniyet ve Din, 5- Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler, 6-Makaleler.

Lise eğitimine İstanbul Erkek Lisesinde başlayan Sabri Ülgener burada çok iyi derecede Almanca öğrenecektir ve bu sayede ilerleyen yıllarda Alman düşünce hayatının dev şahsiyetlerini kendi lisanlarından okuma şansını yakalayacaktır. Lise eğitiminden sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne başlayan Ülgener Hoca burada dönemin Nazi Almanya'sından kaçarak Türk üniversitelerinde ders vermeye başlayan hocalarla tanışır ve onların takdirlerini kazanır (Sayar, 2007a: 15). Artık Darülfünun İstanbul Üniversitesine dönüşmüştür ve burada ders veren Alman bilim adamları arasında Kessler, Rüstow, Neumark, ve Isaac gibi önemli kişiler bulunmaktadır. Almancası iyi olan Ülgener burada Neumark'ın derslerinde tercümanlık yapmıştır. Neumark'ın düşünce hayatından etkilenmesinin yanı sıra O'nun aracılığı ile Max Weber'i keşfetmiştir. Weber, Ülgener'in düşünce dünyasını ve sonraki yıllarda ortaya koyacağı çalışmaları o kadar derinden etkilemiştir ki kendisine "Türk Weberi" "yerli Weber" gibi adlandırmalar yapılmıştır (Sayar, 1999). Kendisinin Weber'den etkilenmesinin yanı sıra Weber'in Türk düşünce hayatına tanıtılmasında da Ülgener'in önemli bir rolü olmuştur.

Avrupa'da Hıristiyanlığın Protestan yorumunun kapitalist iktisadi zihniyetin gelişmesinde oynadığı rol üzerine dünyaca bilinen tezler ileri süren Weber, dinin iktisadi zihniyet üzerinde belirleyici etkilere sahip olabileceğini göstermişti. Dini gölge bir fenomen veya yanlış bir bilinçlenme şekli olarak ele alan Karl Marx'ın aksine, Weber dini sosyal değişim süreçlerinde belirleyici ve kurucu bir öge olarak değerlendirmiştir. İşte Weber'in din ile iktisadi zihniyet arasında kurduğu ilişkiyi hareket noktası olarak alan Ülgener, benzer bir ilişkinin İslam ile Türkiye'de var olmuş olan iktisadi zihniyet arasında nasıl şekillenildiği ile ilgileniyor. Yukarıda da dile getirildiği gibi Ülgener Hoca, din ile sosyal yapı, sosyal değişim ve ekonomik üretim tarzı arasındaki ilişki hususunda (dini pasif, belirlenen bir üst yapı unsuru olarak elen alan) K.Marx'ı değil de (dini belirleyen, aktif ve dönüştürücü bir unsur olarak ele alan) Max Weber'i takip etmiştir. Bunda Ülgener Hoca'nın ailesinden aldığı dini kültür ve dinin entelektüel seviyede tartışıldığı bir ortamda büyümesinin önemli bir rolü vardır.

Karl Marx ve MaxWeber gibi ekonomiyi sosyal analizlerinin merkezine yerleştiren Alman düşünürlerin eserleriyle tanışması Ülgener'in ilgisinin de hukuk alanından iktisat alanına kaymasına yol açıyor. Akademik kariyerine iktisat alanında devam eden düşünür 1951 yılında iktisat profesörü unvanını alıyor. Aynı yıl kaleme aldığı *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri* adlı kitabı Ülgener Hoca'nın zihniyet, iktisat ve ahlak meselelerinde konu alan eserlerinin bel kemiğini oluşturuyor. Sabri Ülgener'in daha sonra yazacağı birçok eserde kullanacağı teorik yaklaşımların ve yöntemlerin ipuçlarını burada görmek mümkün. Hoca'nın hususi hayatında gördüğümüz Osmanlı kültürüne olan hayranlığı, divan edebiyatına olan sevgi ve vukufiyeti O'nun analizlerinde kullandığı yöntemin de şekillenmesini yakından etkiliyor. Şöyle ki, Ülgener Hoca divan edebiyatı şiirlerini, tasavvuf edebiyatını, ahi teşkilatının işleyişine dair fütüvvetnameleri bir edebiyat sosyologu titizliği içinde ele almayı başarmış, bu metinleri içinden çıkıktıkları sosyo-ekonomik bağlamı yansıtan birer ayna misali kullanmayı becermiştir. Ülgener'in kullandığı yöntem meselesini tartışmayı ilerleyen satırlara erteleyerek O'nun tezlerinin ana hatlarını çizmeye çalışalım.

Ülgener'in Çalışmalarının Ana Hatları ve Temel Tezleri

Ülgener Hoca her ne hukuk alanında başladığı akademik kariyerini iktisat alanında sürdürmüş olsa da eserlerini yakından incelediğimizde O'nun din sosyolojisi ve edebiyat sosyolojisi kapsamında da önemli fikirlere sahip olduğunu görmekteyiz. Her şeyden önce toplumları kendi nevi şahsına münhasır yapılarıyla anlayıp çözmeye çalışan kişilerden biri olarak Türkiye sosyologları arasında mümtaz bir yer işgal etmektedir. İçinden çıktığı toplumun zihniyet dünyasının genel bir haritasını vermeye çalışan Ülgener, bir yandan "Bugün neden içinde bulunduğumuz durumdayız?" sorusuna cevap ararken öte yandan, bizi iktisadi ve sosyal geri kalmışlığımızdan kurtaracak çarelerin nüvelerinin kendi medeniyetimizde olduğuna parmak basıyor.

Ülgener'in çalışmalarının çıkış noktası oluşturan temel soru Weber'in de çalışmalarında karşılaştığımız bir soruya benzerlik arz eder. Weber'in peşinde olduğu soru kapitalizmin neden başka bir yerde değil de Batı Avrupa'da ortaya çıktığıdır (Weber, 1958). Bu sorunun kaçınılmaz bir uzantısı da Batı Avrupa haricindeki toplumlarda kapitalizmin ortaya çıkmasına mani olan şeyin ne olduğudur. Tarihin gelişim seyrinde Batı toplumlarında görülen kapitalist dönüşüm doğu toplumlarında neden görülmemiştir? Bu soru Türkiye'nin modernleşmesi tartışmalarında da en temel sorulardandır? Weber'e göre genel olarak modernitenin özelde de kapitalist gelişmenin özünde akılcılaştırma vardır ve Batı Protestanlıkla birlikte akılcılaştırmanın zirvesini yaşamıştır. Weber doğulu toplumlarda akılcılaştırmanın olmadığını iddia etmez orada da akılcılaştırmaya rastlanabilir. Ancak, sadece Batı da meydana gelen bir gelişme vardır, o da toplumsal hayatın birçok alanındaki rasyonalizasyonların seçmeci bir yakınlaşma (*electiveaffinity*) ile birbirlerini tamamlayacak şekilde bütünlük arz etmesidir (Ritzer, 2011: 147). Protestan ahlakı da bu bütünlüğün oluşmasında adeta kolaylaştırıcı bir katalizör görevi üstlenmiştir.

Yukarıdakine benzer soruları Ülgener Türkiye bağlamında ele alır. O'na göre Türk İslam geleneği ile modernite arasında sanılan aksine çatışma değil uyum vardır. Weber'in aksine, Ülgener'e göre İslamiyet'in kurucu metinlerinde ve erken dönem pratiklerinde çok çalışmayı, disiplinli çalışmayı, dünya malına sahip olmayı, servet biriktirmeyi teşvik eden unsurlar oldukça boldur (Ülgener, 2006). Diğer bir ifadeyle, Protestanlığın Batıda yol açtığına benzer bir gelişmeye, ekonomik refaha, dünyanın

sahiplenilip mamur edilmesine yol açacak potansiyel İslam'ın özünde vardır.

Türkiye ekonomisinin gidişatına hâlihazırdaki durumuna günlük bakış açısı yerine geçmişten hareketle analiz etmeye çalışır, çünkü içinde bulunulan durumu anlamak için 20. asrın şartlarını aşmak ve meseleyi tarihsel bir süreklilik içinde ele almak gerektiğine inanır. Bu noktada da Ülgener, Weber'den tevarüs ettiği tarihsel sosyolojiyi kullanır. Öyle de yapmak zorundadır çünkü mevcut iktisadi durumun altında yatan bir zihniyet aranıyorsa bu zihniyeti tam olarak anlamak için yüzyıllar ötesine uzanan bir arkeoloji yapmak gerekmektedir. Tarihsel sosyolojinin sunduğu bakış açısı ile iktisadi zihniyetimizin temel yapılarını araştırmaya girişen düşünür, bunu yaparken edebiyat sosyolojisinin üzerine kurulu olduğu temel bir anlayışa yaslanır ve edebi metinlere başvurur. Bu anlayışa göre edebiyat toplumsal norm, tutum, davranış, gelenek ve görüngüleri yansıtan bir çeşit ayna olarak kabul edilmekte olup toplumdaki his ve değerlerin kendisine bakılarak bulunabileceği bir zemin olarak düşünülmüştür. Bazen, Nabi gibi veya Taşlıcalı Yahya gibi divan şairlerinin şiirleri, bazen de Mevlana'nın *Mesnevi*'si, Mevlana Cami'nin *Nefahatülİns*'ü usulünce okunduğunda iktisadi zihniyetin tespit edilebileceği ve geçmişe açılan birer pencereye dönüşür Ülgener'in eserlerinde.

İktisadi gelişme tarihimiz kapsamında Türkiye'yi inceleyen birçok bilim insanı Osmanlı toplum yapısında kapitalizmin niçin gelişmediğini anlamak istemişler, bu durumu izah etmek isteyen teorik yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Bu yaklaşımların birçoğunda da dine olumsuz, gelişmeyi engelleyici bir yere biçildiği söylenebilir. Klasik pozitivist anlayışın etkisiyle din, zamanla aşılacak olan veya aşılması gerekli olan eski düzenin/geleneksel toplum yapılarının bir unsuru olarak algılanmış ve toplumsal geri kalmışlığın yükü tüm ağırlığı ile dinin üzerine yüklenmiştir. Dinin gelişmeye engel teşkil ettiğini iddia edene yerli ve yabancı düşünürler, dinin insanları miskinliğe, kâderciliğe ve tembelliğe ittiği kanaatini paylaşmaktadırlar. Tam bu noktada Ülgener Hoca, İslam'ın özünün ilerlemeye, modernleşmeye, kapitalist gelişmeye engel olmadığını ileri sürüyor. O'na göre geri kalmamızın sebebi dinin yanlış yorumlanmasının da etkisiyle yaygınlık kazanmış olan bir takım yanlış uygulamalar ve bazı tasavvufi yaklaşımlardır. Hoca'ya göre, bu yanlış yorumlamalar da İslam'ın kendisinden değil kişilerden kaynaklanan yorum hatalarıdır. Çünkü İslam'ın özüne uygun yorumlandığı, çok dinamik ve gelişime açık yaşandığı tarihsel dönemlerin varlığı bize bunu düşündürmektedir.

Batı'da dine kategorik olarak olumsuz anlam yüklemeyen, hatta Weber örneğinde olduğu gibi dinin akılcılaşıma konusunda kurucu bir unsur olarak rol alabileceğini savunan düşünürler de mevcuttur. Yukarıda kısmen değinildiği üzere Weber, Protestanlık-kapitaliz ilişkisi özelinde, dinin kaynağını teşkil ettiği bir ahlakın ve davranışlar setinin iktisadi bir zihniyetin ortaya çıkmasında ne denli önemli bir faktör olabileceğini göstermiştir. ÜlgenerWeber'in Protestan ahlakı ve kapitalist gelişme arasındaki ilişkiye dair düşüncelerini Türkiye'nin toplumsal tarihine uygulamayı hedeflemiştir. Ülgener, dinin kaynağını oluşturduğu bir ahlak sistemi ile iktisadi zihniyet arasında bir ilişki kurma fikrini Weber'den ödünç almış olsa bile bu ilişkiyi Osmanlı bağlamında kurmaya çalışması onun özgün tarafını oluşturmaktadır. Kendisinin inhiyat (çözülme) dönemi dediği dönemin ahlak dünyasıyla (daha doğrusu tasavvuf anlayışı ile) iktisadi zihniyeti arasında kurduğu bağlantı hayati önem taşımaktadır.

İktisadi geri kalmışlığı sadece iktisat ilminden hareketle değil tarih ve sosyoloji de analize dahil ederek analiz etme niyetinde olan Ülgener'in *Zihniyet ve Din* kitabında İslamiyet'in ticareti ve iktisadi birikimi teşvik ettiğine dair sayısız örnek bulunabilir. Weber'in iddialarının aksine, İslam'ın iktisadi geriliğe yol açmadığını savunan Ülgener, bu konuda Weber'in vardığı sonuçları aceleci ve yüzeysel yapılmış analizler olarak nitelendirip kıyasıya eleştirir (Ülgener, 2006: 55-64). İslam'ın dinamik bir sosyal bünye meydana getirdiği kalkınma ve gelişmenin başat eğilim olduğu dönemlerde İslam'ın doğru yorumu sonucu oluşan tasavvuf formlarının kalkınmayı, tasarrufu, disiplinli çalışmayı, iş ahlakını ve üretmeyi teşvik ettiğini öne sürer (Ülgener, 2006: 68). Ancak, dinamizmin kaybedildiği gerileme dönemlerinde tembelliği, ataleti, dünyayı topyekûn terk etmeyi öğütleyen dini bir algının (tasavvufi bir yorumun) hâkim hale geldiğini gösterir.

Ülgener Hoca'ya göre her toplumun sahip olduğu ve o toplumun iktisadi performansını da önemli ölçüde belirleyen farklı sosyo-kültürel anlayışlar, zihniyetler vardır. Tam bu noktada İslam'ın özel bir yorumlanmış biçimi olan tasavvufi anlayışlar devreye girer. Tasavvuf geleneğinin ayrıntılı bir tahlilinin yapılmasına Osmanlı zihniyet dünyasının anlaşılmasında merkezi bir rol veren Ülgener, öncelikle tasavvufu Bâtini tasavvuf ve Melami tasavvufu olmak üzere iki başlık altında inceler (Sayar, 2007b: 323). Bâtini tasavvuf, insanı bu dünyadan alıkoyan bir özelliğe sahiptir. Üretimi artırmak ve dünya için sürekli çalışmak gibi bir derdi yoktur. "Bir lokma bir hırka" anlayışı telkin eder takipçilerine. Bu gibi prensipleri yaygınlaştırmaya çalışan Bâtini tasavvuf Müslüman bireyin maddi dünya ile olan ilişkisinin sekteye uğramasına yol açar. Toplumun dünya hayatında miskinliğe iten, üretimden uzaklaştıran Bâtini etki altında yaşanan bu Müslümanlığın gerçek İslam olmadığını söyler Ülgener Hoca. O'na göre İslam şekil ve ibadet düzeyinden ahlak ve davranış katına yeterince nüfuz edememiştir (Ülgener, 2006: 162) ve bunda Bâtini tasavvuf anlayışının önemli bir yeri vardır.

Bâtini tasavvufun etkisiyle ortaya çıkan ve iktisadi çözülmemizde etkili olan insan portresini şu şekilde tasvir eder Ülgener Hoca: "Bol ve ferah yasamanın tattıracağı haz ve zevkin hiçbir zaman yabancı olmamakla beraber, o uğurda acele ve telaştan hoşlanmayan, yolunu ve yönünü tayinde görenek ve otorite bağları ile çevrili, dışa ve "yabana" kapalı ve işinde ve hesabında götürü insan!" (Ülgener, 1981). Ülgener, insanımızın iyi, cömert yüce ruhlu cengâver insanlar olduğundan şüphe etmez. Ancak Bâtini tasavvuf akımları insanımızı sadece öte dünyaya yönlendirmiş, "kefenin cebi yok," anlayışını yaygınlaştırarak bu dünya ile olan bağlantısını tamamen koparmıştır.

İkinci tür tasavvuf anlayışı Melamiliktir. Ülgener Melamilik'in temel prensiplerini şöyle özetler. Melami anlayışa göre dünya mamur olmak/edilmek durumundadır ve insana musahhar kılınmıştır. Melami tasavvufta, bir Müslümandan dini vecibelerini yerine getirmesinin yanı sıra dünya ya da sahip olması, dünyayı mamur etmesi ve maddeye de hükmetmesi istenir. Melamilik insanı bu dünya ile ilgilenmeye zorlayan bir tasavvuf yorumudur ve aktif riyazetçilik anlayışı teşvik eder (Ülgener, 2006: 105-110). Ülgener'in aktif riyazetçilikten anladığı tam ve mutlak olarak dünyadan vazgeçme, ona sırtını dönüp tamamen ahrete yönelik yaşama değildir. Tam tersine dünya, "...inkar edilemez olan varlığı içinde kötülükleri, hırs ve ihtiras taşkınlığı disiplinli bir nefis terbiyesi ile göğüslenip alt edilecek bir hasım kuvvettir" (Ülgener, 2006:35). Bâtini anlayışta dünyadan kaçış söz konusu iken aktif riyazetçi yönüyle Melamilikte dünyayı her türlü günah ve kusurları ile göğüslemek, hak ve doğruluk yolunda işlemek esastır. Bâtini anlayışta dünya kategorik olarak "deni" (aşâğılık) bir yer iken, Melami

anlayışta kötü olan dünya değil, tanrıdan gafil bir şekilde dünyaya gösterilen ilgi ve bağlılıktır. Ancak tarihsel süreç içerisinde Melami anlayışı benimseyenlerin sayıları az kaldığı için yaygınlık kazanamamış ve Bâtını tasavvufa yenik düşmüştür. Bu ise iktisadi anlamda çözülmemize giden yolu açmıştır.

Hatırlanacağı üzere yukarıda ana hatlarıyla anlatılan Weber'in tezine göre çalışmanın, tasarrufun, biriktirmenin ve disiplinin Protestanlıktan kaynaklanan bir takım temelleri vardı. Weber'deki Protestanlık- kapitalizm ilişkisinin İslam toplumlarında nasıl bir iz düşümünün var olduğunu araştıran Ülgener'in geldiği nokta: İslam'ın özünde ekonomik kalkınmanın önünde engel teşkil edecek bir yan olmadığı, aksine aktif riyazetçi Melami bir İslam yorumunun Müslümanları dünyayı imar etmeye, çalışmaya, yaratıcıdan gafil olmadan dünya nimetlerine sahip olmaya teşvik ettiğidir. Sabri Ülgener, İslam'ın dinamik dönemi olarak adlandırdığı dönemde etkilerini gördüğümüze inandığı, Hz. Peygamberin ticareti öven, helal kazanç peşinde sürekli çalışmayı teşvik eden ve ticareti yücelten sözlerinden sıkça bahseder. Ayrıca insana çalıştırdığından başka bir şeyin olmadığına dair, Müslümanların yeryüzüne dağılıp rızıklarını aramalarına dair Kuran ayetleri de referans olarak gösterilir. Netice itibarıyla, dünya malının kendisi İslamiyet'te aşağılanan bir meta yığını ifade etmemektedir. Ülgener'e göre; İslâmiyet'in karşısında olduğu husus, dünya hayatını idame ettirmek ve meslekte başarılı olmak için harcanan çaba değil, kendini kaybederek nefsi malın- mülkün hizmetine sunmaktır. Diğer bir deyişle İslam, servet biriktirmekten çok, mal varlığına sahip olmak için beslenen aşırı hırstan ve bundan doğan gurur, böbürlenme ve kibir gibi duyguların karşısındadır. Servet elde ettiği zaman aşırı sevinen, kaybettiğinde aşırı üzülen kişi malın gerçek sahibi olan yaratıcıyı ihmal ederek, ondan gafil olmuş demektir. Bunun dışında İslam dini münzeviliği teşvik eden bir din değildir. Aksine akraba, komşu ve sosyal çevre ilişkilerinin ön planda tutulduğu bir dindir. Ülgener'e göre, "Ehli ayalinin bir yıllık geçimine medar olacak rızık ve zahire toplamak kişinin diyanetine ne güzel destektir" şeklindeki sahih hadisler, İslâm'ın servet biriktirmenin tamamen karşısında olduğu tezini de çürütür (Ülgener, 2006: 68).

İslam'ın gelişmeye engel olduğu yönündeki görüşleri sistematik olarak çürütme-ye çalışan Ülgener'e göre İslam toplumlarının "darlık buhranlarında" olduğu dönemler, "bir lokma bir hırka" kanaatkârlığının hâkim olduğu, mistisizmin ağır bastığı ve iktisadi zihniyetin durgun ve mütevekkil olduğu dönemlerdir. Bu dönemde iktisadi zihniyet, İslam'ın asıl kaynaklarının vazettiği normlardan saparak irrasyonel bir zihniyete dönüşmüştür. Toplumunu oluşturan ana kütle Kuran'ın ve Hz. Peygamberin teşviklerinin aksine maddeye ulaşmada hareketsiz kalmış, atalet içinde, adamsendeci bir tavır sergilemiştir (Ülgener, 2006: XI). Dini düzlemde Bâtını tasavvuf olarak gözlemlenen bu irrasyonel zihniyet, siyasal alanda sermeye birikimin engelleyen, aşırı müdahaleci, narh koyan devlet mekanizmaları olarak kaşımıza çıkacaktır. Ülgener Hoca İslam'ın özünde özel mülkiyetin ve meşru yollardan mal biriktirmenin var olduğuna inanır ve "bir lokma bir hırka" anlayışı ile üretimin ve dünyayı mamur kılmanın motive edilemeyeceğini savunur.

Türkiye'nin tarihindeki iktisadi zihniyetin tespiti için dönemin edebi eserlerine başvurmayı temel yöntem olarak benimsemiş olan Ülgener Hoca, edebi eserlere yayılmış zihniyeti aksettiren unsurları titizlikle toplamayı başarmış biridir. Edebi metinlerin toplumsal hayatın işleyişini yansıtan güvenilir kaynaklar olduğu görüşünü savunarak edebiyat sosyolojisinde ülkemizde öncülük etmiş kişiler arasında yer almıştır. Ondandır önce divan edebiyatının, atasözlerinin, deyimlerin, mesnevilerin, destanların,

hikâyelerin, fütüvvetnamelerin, vb. hâkim olan iktisadi zihniyeti ortaya çıkarmada kullanılabileceği fikri pek görülmez; bu anlamda da Ülgener öncü bir düşündürdür. Kendi ifadeleriyle O'nun amacı "... çağın sanat ürünlerindeki akislerden giderek insanımızın mümkün olan ölçüde yüz ve karakter çizgilerine yaklaşılabilmektir" (Ülgener, 2006b: 10). Edebiyatı "sosyo-kültürel kişiliğimizin söz ve yazı halinde kendini dışa vurması" olarak algılayan düşünürü göre edebiyat şu veya bu çağın zihniyetini yakalamak konusunda önemli imkânlardan biridir. O'na göre bazen bir şairin bir beyti bütün bir devrin hayat anlayışını önümüze seriverir. Örneğin, 17. Yüzyıl şairi Ruhi'nin: "*İbnvakt ol câm çek gelgussa-ı ferdayı ko!*" (içinde bulunduğu zamanı yaşa, yarını düşünme, tasayı bırak) şeklindeki ifadeleri tüm bir devrin zihniyetine tercüman olacak niteliktedir. (Ülgener, 2006: 147).

Ülgener Hoca her ne kadar Weber'in fikirlerinden ve yönteminden etkilenmiş olsa da zaman zaman O'nu kıyasıya da eleştirmiştir. Weber'e yönelttiği eleştirilerin başında O'nun İslam'ı bir savaşçılar ve ganimet dini olarak görmesi gelmektedir. Weber İslam'ı rasyonel bir iş ve üretim felsefesine sahip olmamakla ve tüketim ekonomisinin izinde olmakla eleştiriyor. O'na göre İslam toplumunda servet, üretime devamın şartı olduğu için değil, iyi yaşamın, iyi giyinmenin aracı olduğu için aranır. Ayrıca Ülgener, Weber'in İslâm'ın düzlüğe ve selâmete çıkmada kişiye, üstün bir kuvvete (Allah) teslimiyetten öte, aktif sorumluluk yüklemeyen bir din olduğu şeklindeki görüşlerini de eleştirir. Ülgener'in İslam konusunda Weber eleştirisi çok uzun ve teferruatlı bir çalışmayı gerektiriyor. Burada ancak temel bir iki hususa dikkat çekmekle yetinilecektir. Ülgener'e göre Weber'in bu konuda en büyük hatası, önu ve arkası ile hiç bir ayıklama gözetmeden "İslam" diye tek ve ayrıntısız yekpare bir gövdeyi çıkarmış olmasıdır. Tarihsel ve mekânsal farklılıkları, birbirinden farklılık gösteren dönemleri göz ardı etmiştir. Ülgener'e göre Weber, her şeyi Kalvinizm'in karşısına koyma çabası içinde seçici ve taraflı davranmıştır. Ülgener'in kendi ifadesiyle söyleyecek olursak: "Her şey bir tarafta oluşmuş; öbür taraf bunun tamamıyla dışında kalmış! Rasyonel hayat, rasyonel bilim, rasyonel musiki, disiplinli iş ve meslek ahlâkı. (...) Hepsı yalnız ve yalnız Batı dünyasına mahsus ve diğerlerine yabancı!" (Ülgener, 2006). Ülgener'e göre Weber'in sosyolojik araştırmalarının en zayıf noktası O'nun İslam ile ilgili kısımlarıdır. Max Weber için çıkış noktası hep Batı Avrupa ve orada Protestanlığın oynadığı rol olduğu için ve kendi tezleri içinde Protestanlığın oynadığı rolü vurgulamak için diğer tüm dinleri Protestanlığın tam zıttı bir şekilde resmetmeye çalışmıştır. Böyle bir tercihte bulunması da O'nu kaçınılmaz olarak İslam karşısında eksik ve yanlı bir değerlendirme yapmaya itmiştir.

Sonuç

Yukarıda da görüldüğü gibi Sabri Ülgener, Osmanlı'dan başlayarak Türkiye'nin temel sorununun bir zihniyet sorunu olduğunu, bu zihniyetin vücuda gelmesinde de İslam dininin başlangıç döneminde ve temel kaynaklarında göremediğimiz ancak sonraki yüzyıllarda bir kısım tasavvuf çevrelerinde gelişen yanlış bir din yorumunun rol oynadığını söylemektedir. Belli tarikat çevrelerinde gelişen din anlayışını desteklediği zihniyet durumu Türkiye'nin kapitalistleşmesine giden yolu kapatmış, bu yönde önemli bir potansiyel sahip toplumsal dinamikleri atıl hale getirmiştir. Bu yazının en başında da değindiğimiz gibi Ülgener Hoca'nın bu görüşünü malul kılan husus Batılı toplumların izlemiş olduğu gelişme ve dönüşme şemalarının evrensel ve kaçınılmaz olarak görülmesidir. Sosyolojinin klasik teorisyenlerinin çoğunun sahip olduğu evrimci gelişme şeması Ülgener tarafından da kabul edilmiş görülmektedir. Sözü edilen modern şemaya göre geleneksel toplumsal yapıların çözülmesi ile ortaya çıkan yeni aşama/kapitalist toplum düzeni kaçınılmazdır, Batı dışı toplumlar da gelişmek istiyorlarsa bu yolu izlemek durumundadırlar. Bu kabulden hareket eden Ülgener göre tarihsel bir süreklilik içerisinde Türkiye toplumunun Batılı toplumların ulaştığı kapitalist gelişme çizgisinden sapmış olmasını temel problem olarak görür ve bu sapışın nedenleri üzerinde yoğunlaşır.

Dünyaya dokunmadan onu boş bırakarak yaşayan, dünyadan elini eteğini çekmiş bir Müslüman yerine, bunun alternatifi olan dini vecibeleri yerine getirirken maddeye de hâkim olma peşinde olan bir Müslüman 21. Yüzyıl Türkiye'sinde her zamankinden daha elzem ama bir o kadar da zor görünmektedir. Son birkaç on yılda Türkiye'de piyasa dinamizminin artışına, sanayi ve ticaret kentlerinin yükselişine, uluslararası piyasalarla entegrasyona şahit olduğumuz bir gerçektir. Artık zengin olmanın dini inançlarla çelişen bir olgu olmadığı fikri yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak, bu sefer de dünyayı tamamen terk eden "bir lokma bir hırkacı" anlayıştan, asıl mülk sahibini unutup dünyayı sahiplenen ve aşırı servet hırsına kapılan, kazanma uğruna tüm ahlaki kriterleri görmezden gelebilen bir anlayışa evrimle riski görülmektedir. Hz. Mevlana'nın dünya malını suya, Müslüman'ı da gemiye benzeterek geminin içine giren suyun onu batıracağı, suyun üstünde kalmayı başaran geminin ise hedefine ulaşacağı yönündeki meselini akılda tutmak gerekiyor.

Kaynakça

- ALPAY, Şahin, (1998), "Türk Weber'i", Milliyet, 7 Temmuz <http://www.milliyet.com.tr/1998/07/11/yazar/alpay.html>. Erişim tarihi: 01.04.2016.
- AYHAN, Samet Göktuğ, (2015), "Sabri Ülgener, Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler" <http://www.kulturvebilim.com/2016/01/sabri-f-ulgener-zihniyet-aydnlar-ve.html>, Erişim tarihi: 13.04.2015.
- RITZER, George, (2011), "Sociological Theory", New York: Mc Graw Hill.
- SAYAR, Ahmet Güner, (2007a), " Sabri F. Ülgener, Türk İktisatçı ve Sosyoloğu", Sabri Fehmi Ülgener Küreselleşme ve Zihniyet Dünyamız, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SAYAR, Ahmet Güner (2007b), "Bir Entelektüelin Portresi: Sabri F. Ülgener", İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- SAYAR, Ahmet Güner, (1999), "Sabri Ülgener'in Bir Türk Weber'i Olarak Portresi" İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, sayı: 20.
- ÜLGENER, Sabri, (2006), "Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Anlayışı", İstanbul: Derin Yayınları.
- ÜLGENER, Sabri, (2006b), "İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası", İstanbul: Derin Yayınları.
- ÜLGENER, Sabri, (1981), "İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası", İstanbul: Der Yayınları
- WEBER, Max, (1958), "The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism", New York: Charles Scribner's Sons.

ACTIVISTS IN ACTION: FOUNDING WOMEN'S ORGANIZATIONS AND ESTABLISHING THEIR ACTIVITIES IN TURKEY

AKTİVİSTLER İŞBAŞINDA: TÜRKİYE'DEKİ KADIN ÖRGÜTLERİ VE FAALİYETLERİ

ELİF GAZİOĞLU TERZİ¹

Abstract

This paper is about the women's organizations in Turkey. It focuses particularly on the legal structures, activities, aims and target groups of the women's organizations. Based on in-depth interviews with 33 activist women from five cities in Turkey, including Istanbul, Ankara, Van, Diyarbakır and Trabzon, it aims to understand the ways through which women get organized and form their activities, for what reasons.

Keywords: Women's organizations, women's activism, legal structure, target group.

Öz

Bu çalışma Türkiye'deki kadın örgütlerini incelemektedir. Örgütlerin hukuki yapıları, faaliyetleri, amaçları ve hedef kitlelerine odaklanan çalışma, Türkiye'nin beş şehriden (İstanbul, Ankara, Van, Diyarbakır ve Trabzon) 33 aktivist kadınla yapılan derinlemesine mülakatlara dayanmakta ve özellikle kadınların ne amaçla ve ne tür süreçler den geçerek örgütlendiklerini ve faaliyetlerini nasıl şekillendirdiklerini anlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Kadın örgütleri, kadın aktivizmi, hukuki yapı, hedef kitle.

¹Yrd. Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

1. Introduction

The focus of this paper² is the legal structures, aims, activities and target groups of the women's organizations whose activists I interviewed. I divide the paper into three parts. In the first one, I examine the legal organizational models adopted by the women's organizations and explore my participants' perceptions of those models. In this section, I argue that the activists adopt certain legal models to mobilize in order to cope with the toughness of founding a women's organization in the particular political contexts. I then turn to their aims and activities in the second section. In the final part I look at my participants' interpretations of their target groups and analyse the methods they employed to reach them. Here, I show that the women's organizations founded in the 1990s and 2000s are part of women's movements focusing predominantly on rural, lower-class and uneducated women. Throughout my fieldwork, I interviewed 33 women who actively took part in the process of establishing women's organizations. I found the women in Istanbul, Ankara, Trabzon, Diyarbakır and Van. The majority of my participants were aged between 20-40 and were single. A significant number of the informants had a bachelor degree and most of them were employed. They were mostly middle-class, educated, urban women with certain political, religious and ethnic affiliations. Now I turn to the first part throughout which I focus on the legal structures of the women's organizations.

2. Founding a Women's Organization: Legal Issues and Constraints

Although some scholarly work, mostly in the form of graduate dissertations, sheds some light on the legal models (e.g. association, foundation, cooperation and so forth) of the women's organizations in Turkey (e.g. Kaya, 2010; Menteş, 2008; Yılmaz, 2006), there is no analysis explaining why these legal models were adopted by the organizations. Therefore in this section, I look at the factors that impacted on how organizations chose certain legal organizational models and how my participants perceived those. I argue that the models adopted by the women's organizations were determined by various factors including Turkey's political situation and the legal frameworks available for setting up organizations.

All women's organizations in my sample but one (the AC1)³ were established between 1983 and 2004 when laws regarding organizing, which were established according to the new constitution adopted by the military regime following the coup in 1980, were in place in Turkey. These included various codes and regulations regarding organizing such as the Associations Code 2908, Cooperatives Code 1163 and 13195, and Foundations Code 2762 and Civil Code 4721. Through these new laws, all existing political parties, trade unions, and organizations were shut down. People involved in the latter were arrested, tortured, kept under custody for long years or sentenced to death. Briefly, with the adoption of the new laws, getting organized was made very difficult. Until amendments were accepted in 2004, these laws remained in effect (with small changes at different) dates for 21 years and they affected numerous organizations attempting to gain legal status. In this section, I discuss the establishing

²The data and conclusions presented in this article are based on my PhD thesis penned during my scholarship between 2007-2010 at Centre for Women's Studies, University of York. I would like to thank Prof. Gabriele Griffin for her support on my research.

³All of the activists' and the organizations' names I refer to throughout this paper are pseudonyms.

process of the organizations in my sample in relation to these legal regulations before 2004 as these organizations were strongly informed by those laws.

According to the laws in question, there were four main ways in which women's organizations could set themselves up as legal entities between 1983 and 2004. These were:

1. Associations;
2. Foundations;
3. Cooperatives; and
4. Private enterprises.

A fifth entity, a 'platform', also came into existence, but it was not identified in laws at the time. Until 2004, there was no definition nor regulation for a platform in the related codes.

Each of the types of organization above had its advantages and disadvantages in legal terms. An association, for instance, was defined by Turkish law simply as a society established by at least seven persons coming together for a common purpose excluding sharing earnings and which is not prohibited by law (Associations Code 2908, No: 18184, Article 1). But, according to the code, the associations were controlled by the police and the police had the right to investigate any organization without providing any reason (ibid. Articles 45-46). This, as I shall show in this chapter, resulted in the police's arbitrary treatment of organizations and activists and deterred some women from adopting the association model for their organization.

The law defined a foundation as a legal entity composed of properties allocated by persons for a specific and permanent purpose (Turkish Civil Code, No: 4721, Article: 101). Unlike associations, foundations were supervised and controlled by the Directorate General of Foundations which is dependent on the Prime Ministry. A cooperative, on the other hand, was defined as a legal entity established by persons along with public entities such as municipalities, administrators of villages, societies or various associations and it was entitled to provide and protect its partners' specific economic interests and needs regarding the partners' professions and maintained through mutual aid and solidarity (Cooperatives Code, No: 13195, Article: 1). Thus, unlike associations and foundations, cooperatives had economic bases, and in cooperatives there was no membership but a partnership. Private enterprises, on the other hand, were regulated by codes related business rather than organizing. This, as shown in this section, provided some activists with the opportunity to organize legally in cases where other legal entities were inaccessible to them. Finally, the gap in laws regarding 'platforms' was filled by the Turkish Associations Code with changes to include platforms in 2004; this new code defined a platform as a legal temporary entity set up by associations or along with foundations, trade unions or other civil society organizations for a common purpose (Associations Code 5253, No: 25649, Article 2: f). In other words, it has institutional rather than individual membership.

Out of 17 women's organizations in my sample, eight were founded as associations, three as foundations, three as cooperatives, two as private enterprise under Turkish law and one as a platform. As I shall show in this section, the organizations' legal titles and their affiliations were closely related to each other. So,

before turning to discuss this relationship, I shall provide an overview of the organizations' legal titles by their political, ethnic, or religious affiliations (see Table 7).

Table 7. Distribution of the women's organizations in my sample by their affiliations.

Type of Legal Structure	Type of Organization
Association	Secular women's organizations, Feminist women's organizations, Socialist women's organization, Religious women's organization.
Foundation	Feminist women's organizations
Cooperative	Feminist women's organizations
Private enterprise	Kurdish women's organizations
Platform	Religious women's organization

Source: Research Data (2008-2009).

All the women's organizations with secular affiliations in my sample were associations. The only socialist women's organization included in my study was an association too. Alongside the socialist organization, some of the feminist organizations in my study were founded as associations, and also as foundations and cooperatives. The only platform in my sample (the AB3) was founded by religious women mostly gathering various religious gender-mixed organizations. Later the members of this platform left their memberships in their private organizations and became full members of the platform which then shifted into an association. Seda from AB3 explained that: 'The platform was not defined in domestic law then. This made it easier for us to create a participatory and flexible organization model.' So, the legal gaps in the code made these activists organize in a relatively more flexible way than the law required for other organization models. Finally, both of the women's organizations with Kurdish affiliations in my sample were founded as private enterprises in the first place. These were actually 'private enterprises with political intent'; their main goal was getting organized to pursue women's movements activism, of which details are discussed further down in this chapter.

The laws did not impact on all the women's organizations. The vast majority of the organizations in my study had been founded between 1990 and 2004 when this law was in effect. Feminist and secular women's organizations (e.g. BA1 and AB1) were confirmed as associations in 1997, when Kurdish women's organizations were rejected. There were political and code-related reasons for Kurdish women's groups' inability to achieve legal status. The conflict between the Kurdish militants and the army rose during the 1990s. While the Turkish daily newspapers were covered with the pictures and names of Turkish soldiers who died in the conflict, the state and military pressure on Kurdish civilians living in the eastern region increased dramatically. Political pressure also increased hugely. Political parties with Kurdish affiliations were closed down one after another⁴ and, with the closure of their party,

⁴ The parties closed down by the authorities which were founded as successors of each other were the HEP (The People's Labour Party) closed in 1991, the DEP (the Democracy Party) closed in 1994, the HADEP (The

the Kurdish MPs lost their seats in parliament and some⁵ were arrested in 1994. This strained atmosphere impacted on the Kurdish activists' mobilizations attempts in a negative way. As the Hande's narrative above makes it clear, not only forming an association but charitable status was inaccessible to Kurdish women's groups.

The codes related to associations had specific regulations regarding their founders. One of the most important of these required the founders not to have previous experience of being involved in legally prohibited associations, political parties and the like. The article stated:

[...] those who cause the closure of a political party by the Constitutional Court decision through their own acts cannot found associations for five years after the announcement of the decision. (The Associations Law 2908, Official Gazette and the Proclamation of Prose: 7 October 1983 - Issue: 18184th)

However, the majority of my Kurdish participants, both from feminist organizations and Kurdish women's organizations, had been involved previously in at least one of the Kurdish political parties banned by the Constitutional Court. Thus, they were not allowed to lead associations.

In the activists' decisions for adopting this or that legal organization status, then, political and legal regulation had a huge influence. This was the case in many women's organizations, not only Kurdish ones. For instance, the reason why the feminist BB3 was established as a cooperative, not an association, was that: 'The police have the right to control associations at any time. Even if we do not do anything illegal, we do women's politics here and do not want the police to interrupt our work. [...] Thus, we became a cooperative. (Emine) Article 48 in the Associations Code 2908 enabled the police to access all property belonging to an association through the written permission of the civil administrator of the highest rank of a location. The code also envisaged the establishment of a 'Private Control Group for Associations, *when necessary*, to check compliances of associations' activities' with the law (Article 46). The members of associations were obliged to provide all sorts of documents belonging to the associations when asked (Article 45). The latter was particularly damaging since the code also set various penalties including closure of associations or long-term imprisonment for association members having 'any sort of picture, banner, poster and written document displaying regimes, doctrines or ideologies banned by law' (48:4). Hence, 'becoming a cooperative' was, in a way, seeking protection from the pressure of police surveillance. This was also clear in Harika's account: 'As you may know, the associations were subjected to supervision from the police then. When they were civilianized we converted into an association.' (DA2)

As mentioned above, there were women's organizations in my sample which organized as cooperatives. Suzan explained the reason why her organization AB2 was established as a cooperative: 'We thought we could also do business so that we could preserve our economic independence.' AB2 members used the biggest room of their office as a café/restaurant. They cooked and served customers who had been informed

People's Democracy Party) closed in 2003. The reason for closure was usually that the Constitutional Court ruled that these parties aided the PKK (the illegal Kurdish Workers' Party).

⁵ One of these MPs, Leyla Zana, was arrested for completing her parliamentary oath in Kurdish and saying 'I take this oath for brotherhood between the Kurdish and Turkish people' and for her links with the PKK (BBC News, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7765734.stm>, accessed 22 November 2009).

about this place, usually through flyers circulated in the streets by the AB2 members themselves. The money earned through this business was used for the activities of the organization. Thus, `economic independence` in Suzan's account pointed to the organizational independence of AB2. Thanks to the café business, they were able to pay the office rent and bills, so that they did not have to seek funding through grants or donations. Such funding was considered a source of dependence:

Working in the women's field is a very tough job. First of all you have to remain financially independent. You have to be able to stand on your own feet. We spend too much effort to pay the office rent. If we could pay the rent and bills easily, we could have put our effort to useful things. [...] Now we have to do [business] otherwise we will have to depend on something (Oya).

The political, legal and economic influences highlighted above aside, the intentions behind the women's organizations prior to their founding also played an important role in the activists' decision on their organizational status. For instance, since foundation status provided women's organizations with the legal right and sources for opening women's shelters, the majority of the organizations in my sample which dealt with violence against women were established as foundations. Alongside their own earnings, foundations in Turkey are supported financially by governmental agents. This helps the shelters to survive and improve their conditions.

To sum up, restrictive legal regulations and the repressive political atmosphere during the 1990s and the beginning of the 2000s, the period when the activists in this research were attempting to mobilize, hugely impacted on their `legal choices` for their prospective organizations. Alongside these, economic motivations also played a significant role in some of my participants' decisions. There were also activists, as mentioned, who said that the aims and activities they wanted to take on made them decide which legal form they should adopt. And finally, the desire to be exempted from certain legal requirements also impacted on women's organization's choice of legal status. Briefly, in getting organized as associations, cooperatives, foundations and private enterprises, the organizations were guided by three underlying motives:

- The legal and political situation;
- Economic imperatives; and
- Their aims and objectives.

I now turn to explore those aims, objectives and activities as discussed by my participants.

3. Women's Organizations' Aims and Activities

The majority of the organizations in my sample were multi-activity based. For instance, there were organizations which worked on domestic violence and strengthening women financially at the same time which meant they did activities and campaigns on both of these issues. Participants involved in such organizations explained the reason of this in terms for following a user-led agenda. İnci said, for instance:

[...] we did a survey around the region. The results were awful. The ratio of violence was so high. Also the number of illiterate women was very high.

The survey showed what work was required. [...] Our work on women's employment was shaped by the requests we received.

Thus, the organization had started working on violence as the survey guided them that way. 'Diagnosing the problem' before starting to work in a certain region was not particular to Turkey. For instance, Ana Mayta from ACRE (Creative Action – a Bolivian NGO working on women's issues) describes how they first researched and observed local women's needs and started working in the field after 'diagnosing' women's problems in the region (2003: 106). This was also the case in many other countries across the world such as India, Nicaragua, South Africa and Philippines which are also considered 'third world countries' in the literature (Wallace and March; 1991). The CA1 went through a similar process: 'In the end, we struggle against violence against women. The women's submissions drew our focus in this way. We were not very clear at the beginning but the process has shown us the way we need to go.' (Meral) The CA1 had an expanded its initial aims in the course of time; although it had a multi-aim agenda already, including improving women's employment and political participation at the beginning (the CA1 Statute, Articles 2:1 and 3:2), it strengthened its activities on violence over time due to the increase in requests from women in the region regarding this issue. This highlighted the fact that the aims, as well as the activities, adopted by these women's organizations were not static but changing. Therefore, instead of categorizing the organizations according to their aims and activities, I directly go on to analyse their aims and activities. First I discuss activities around violence.

3.1. Activities Aimed at Combating Violence Against Women

Although there is a significant amount of literature on violence against women which approaches the issue from both theoretical and practical perspectives (e.g. David, 2009; Renzetti et al., 2001; Wykes and Welsh, 2009), scholarly work looking at women's organizations' roles in combating it lags far behind (for exceptions, see Hague and Malos, 2005). There is a lack of research on how women activists organized in women's organization approach the issue and how they comment on their organizations' activities regarding this (for exceptions to this, see Griffin, 1995). Here, I therefore focus on the activities aimed at combating violence against women and how my participants perceived them.

The most common response in my research to the question of the aims of a given organization was the struggle against violence. Considering the fact that one in every three women around the world has been beaten, coerced to sex, or otherwise abused by a man in her life time (UNIFEM, 2006; cited in Joachim, 2007: 103) and the rate of violence against women in Turkey (see Figure 7 in the Introduction), this is not a coincidence. For instance, Melek said regarding her organization's aim:

[...] to make women and society aware of violence against women and to create policies regarding the issue. We try to take part in the policy creation process of the government and I guess we achieve it. We also took part in CEDAW.

Melek identified awareness-raising about the issue of violence against women as the aim of her organization. According to her, cooperating with the government and CEDAW were steps towards this aim. Thus, she identified a wider operational

context for this struggle including domestic and international lobbying. How this proceeded was as follows:

The government had given promises [regarding the issue], like enacting laws and implementing them properly and all that. But we saw that nothing happened. Then we reported it to the CEDAW Committee. The Committee pushes the government to keep its promise. This is what we did last time.

According to Melek, the CA1's target here was that the CEDAW Committee should in turn push the domestic law makers. And it was initially important for her organization to convince the international body of its rightfulness. Thus, it was able to gain international support and use this support to put pressure on the domestic policy makers. In her two comments above, Melek thus identified multiple target groups for her organization which included women, and foreign and domestic policy bodies. The organizations in my sample which worked on violence, on the other hand, usually identified the violence sufferers as their target groups.

Out of 17 women's organizations in my sample, 11, including feminist, socialist, religious and Kurdish women's organizations, dealt with various forms of violence against women, including violence against sex workers, domestic violence, and violence from the police. This highlighted the fact that violence against women exists across every social groups regardless of their ideological, political or ethnic backgrounds.

All the organizations, no matter what their affiliation, undertook similar activities to combat violence against women. These activities included providing psychological and legal advice, moving the sufferer to a women's shelter, and to free medical treatment. There were also activities about violence which were open to all women, not just the victims. The most common of these were awareness-raising workshops. For instance, İnci said:

[The DA1's purpose] is to create awareness about violence and to create a way which will enable women to fight against it. [...] we aim to make women aware of what we have become aware of through these workshops.

İnci established a parallel between the awareness-raising process that she had been through and the workshops provided for the women. She also indicated that, alongside struggling against violence, her organization aimed at creating strategies through which women could fight violence themselves. She described how those workshops proceeded:

They usually take 10-12 weeks, 3-4 hours a week. 10 to 15 women gather here in this room and we hold the workshops. Those are women who do not know each other at all. We discuss a different subject every week. We have run this since 1997. We talk about everything, we talk about communication, we talk about discrimination, we talk about violence. [...] We do a definition of violence together with the women. Violence is so much naturalized that they take it for granted. We become aware of this fact here.

During these workshops, members of the organizations and women from outside, usually from the immediate neighbourhood of the organizations, meet in the organization offices and share their experiences and views regarding various issues,

usually domestic violence. Although women were usually from the immediate environment, the organizers were cautious in preventing access of those who knew each other to the same sessions. This was because violence, by its nature, was a difficult and painful topic to talk about and those who suffered from domestic violence did not want their acquaintances to learn about their violent experiences. So the organizers of the workshops tried to separate women who lived in close proximity into different groups.

Directing women requiring protection from domestic violence to women's shelters was an important activity. In AB2's case, for example, women who got away from their families were mostly directed to professionals and women's shelters. Oya said, for instance:

We have volunteers and partners. We direct women who come to us to those volunteers. [...] We also direct women to shelters or there is this [another women's organization] which has more facilities to help such women; we mostly direct women coming to us to that foundation.

However, as the law does not permit women's organizations to pursue the process after a violence sufferer is taken away from her family, the activists were not allowed to get involved with the process further. A report by KAMER, a women's organization working on the issue, shows that some of the rescued women were found by their family, some were made to marry the men who had raped them, some were injured and some were forced to go back to their family house (2006). So, despite all efforts, the women's organizations' effectiveness was so many times limited by the law and the cultural practices of the region.

Providing legal and psychological advice to women requiring help and holding awareness-raising work shops were regarded as significant activities by my respondents because they showed the sufferer women that they were not alone in experiencing such problems. As Hande put it: '[Women] overcome their loneliness and see that they can share their problems here. They shared with each other and with the activists. For instance, Hacer, talking in the 3rd person about herself, said:

Hacer listens to problems of women here. She shares those problems and understands them. But at the end of the day she is not a professional. She is not trained in those issues. Then I have to refer them to professionals. That is what I do. Refer them to psychologists etc. But what happens here is that we have an environment of trust. They know that they are listened to and that they are not alone in what they have been through.

Hacer's account indicates that sharing violent experiences established an emotional bridge between the activists and female clients which made the clients feel not alone. Listening to these women was as important as providing them with professional advice. She also said that this sharing helped them in solving their problems: 'Our sharing here is not like complaining but centred on solution-seeking. Makes us think about what one can do about it.' According to Hacer, then, solution-seeking came through a process of sharing similar experiences which, in her case, became possible through the workshops on violence with women clients and the activists.

Building trust was clearly important. I had the opportunity to observe this. At the BB1 in Istanbul I was told that the normal procedure during a consultancy at this organization was to provide a volunteer lawyer or a psychological counsellor to clients or families. In one case, I followed the process that took place. When I was there to interview my participants, four men and a woman came into the office. As I was to learn afterwards, one of the men was a neighbour, and the woman and three other men were members of the same family. One of their female relatives, who was the woman's daughter, had committed suicide according to the police. The family, on the other hand, believed that the young woman had been murdered by her husband. They had come to the women's organization for a free legal consultation provided by the volunteer lawyer members of the organization. But before the family's visit, a group of activists from the BB1 had heard of the incident, visited the young woman's house after her death, introduced themselves and tried to talk with people in the neighbourhood in order to seek evidence to clarify the incident. When they gathered in the office, every time the lawyer asked the mother a question, the men interrupted the mother and responded to the questions themselves. The volunteer lawyer got irritated by this attitude of the men and she asked them to let her speak. One of the men then said she was ignorant and Turkish was not her mother tongue. But the lawyer insisted on her speaking and the rest of the conversation about the young woman, who was this woman's daughter, took place between the lawyer and the mother, half in Kurdish and half in Turkish. Thus, the mother who had not been allowed to speak by her male relatives was given the chance to participate in the investigation process regarding her own daughter.

This anecdote is significant because it highlights a couple of important points. Firstly, it showed the family's lack of trust in the police investigating the incident and the public prosecutor judging that it was a suicide. It also highlighted that, instead, the family trusted that the BB1 could solve the situation. They believed in the activists of the BB1 and came to seek legal advice. The organization in turn made its own efforts in getting involved in the incident. As mentioned above, it was initially the BB1 itself that went to the place where the incident had taken place, visited the family and informed them about their willingness in getting involved in the investigation. This also indicated the importance of the activists' own efforts in contacting the victims to be part of the solution.

A similar case took place in Van. Here, an 'investigation commission' was formed by the CA1 over Nazime Alir's murder through burning by her husband in 2004. This informal commission, composed of activists from the CA1, had gone to the village where Alir had lived and talked to the *muhtar* (local government official), the provincial district governor and Alir's brother whose story of what had happened to his sister was published in the organization's newsletter. The organization demanded a public inquiry into Alir's death. Here, it is particularly important that the public inquiry was demanded by CA1 which heard about the incident as an outsider and made the decision to be involved in the case. It also took the responsibility for exposing the incident by publicizing it. These two cases showed how and to what extent the women's organization should be involved and intervene in uncovering

violent crimes against women, and raise awareness about such incidents.⁶ These two women's organizations took on the responsibilities of both the police and public prosecutors on the one hand, and the media on the other.

These proactive interventions were developed immediately in response to particular incidents. This sort of proactive practice occurred often in the women's organizations. Although in the cases discussed above the activists got involved in the process only after the violent incident had already happened, there were also cases in which some women's organizations were involved in a preventive way, before violent crimes were committed, through proactively created solutions. İnci from the DA1 said, for instance: 'Since 2003, many women have come to us with the fear of being killed in the name of honour by a family member. It must be around 200 women to this date [2008]. They are all alive now. 'As İnci's story highlights, the activists' getting involved in the cases in a preventive way was possible when women appealed to them beforehand. İnci also explained 'new ways occurring spontaneously sometimes within the work itself':

We have created two methods for dealing with these appeals. The first one is, if the woman appealing to us tells us that she believes that her family will be convinced if they are talked to by a professional, we do that. So we have created a rapid reaction team composed of the mayor, the mufti, the birth registration office for women who do not have an ID because sometimes one official institution needs the applicant's ID and she does not have one. So we immediately call the birth registration and get a birth certificate for the applicant. Then small-scale research is conducted about the woman's family and if the family is thought to be religious, we go to talk to them along with an officer from the mufti or if the family is thought to be political, we contact the political party leaders and ask them to visit the *aile meclisi* [family council⁷] with us.

This method had evolved from the experiences of the DA1 with its clients and it highlighted the significance of collaboration between state agents and women's organizations in preventing violent crimes against women. As the quote shows, the process developed after the woman's appeal whose life might be in danger. It required a complex and delicate mechanism during which the activists supported the potential victim.

The other method was described by İnci as follows: 'The second method is that if a woman says that there is no way to convince the *aile meclisi*, we get her away from the city through the support of the social services.' These methods were determined according to the particular cases that the organization dealt with. The particularities of clients' and activists' own observations then contributed to the process of determining the activities of their organizations. As İnci said:

⁶ Although the interviewees did not mention this in particular, their stories regarding these cases highlighted that they approached these two cases with the assumption that they were 'femicides' - 'the killing of females by males because they are female' (Russell, 2001: 3), possibly some form of honour killing.

⁷ *Aile meclisi*, literally 'family council', is an informal group composed of family members who decide on issues related to other members of the family. The *aile meclisi* is usually presented in the news as responsible for encouraging honour killings.

[The DA1] does not have a pre-packaged program that [we] introduce to every woman appealing to the organization. Sometimes women come here in a state of absolute confusion. We listen to them and then try to direct them in a proper way.

İnci emphasized that every appeal required a different approach and different ways of dealing with it. According to her, this was what the DA1 did through its responses to women's appeals.

Although it was mostly individual appeals in relation to violent cases which created the need for immediate responses, sometimes national disasters mobilized activists. For instance, during the 1999 earthquake in Turkey, both the AC1 and AB1 mobilized and sent its members from different branches to the earthquake zones and thus contributed to the aid work. Sevim, one of the activists who participated in this, told me about their activities:

We actually went there to offer legal advice but also did psychological advice and any sort of help that we saw was required. [...] Women suffered there more than anybody. Incest had become widespread because large families began staying in the same tents with a single room [after the earthquake destroyed their houses]. We took psychiatrists there with us. We held training and workshops on this issue. We offered workshops and advice regarding how women could protect their children and themselves from violence.

Sevim's quote highlights the fact that in the case of disasters, the classic view of aid being only about delivering food and shelter to victims of disasters is far from meeting the needs of women and girl children and protecting them from harassment. Thus, the AB1 diversified its activities according to the requirements of the particular situation. This also showed the need for women's organizations' intervention in a disaster zone. Similar to the violent incidents mentioned above that the women's organizations were involved in through providing legal support or forming informal investigation commissions, in this case too the women's organizations took on the responsibilities of government agents that should have prevented harassment crimes against women.

As my participants's stories highlight, their activities mostly focused on domestic violence. However, violence against women was not always committed by insiders but also by outsiders. For instance, Melek and her friends from the CA1 had accompanied some women who could not speak Turkish at their request to the hospital in the Kurdish region. They had seen this:

We accompanied [the clients] when the complaints increased. In the hospital nurses were shouting at women who were about to give birth. Nurses were shouting at them angrily just because the women were crying out in pain. They told them to shut up using many insulting words (Melek).

3.2. Activities Aimed at Women's Financial Empowerment

In certain cases, violence stories came out from behind some of the appeals for employment. This intersection was reflected in the activities of the women's organizations. For instance, the DA1 which worked on violence against women opened restaurants in which only women were employed and the income gathered

from the restaurants was used in the struggle to support the women. Also, the staff positions in the women's organizations' offices functioned as an employment opportunity for women who appealed to the organizations. Demet said, for instance:

Women initially demand financial support. It is mostly women with economic problems who come here. If a woman has a women's organization close by, she goes there and says, let me produce and you sell it.

According to Demet, the geographical proximity of the women's organizations to women seeking help determined the applications they received. The women who came were in need of financial resources. The most common activities to deal with this were providing advice and professional courses, help with preparing CVs and researching the employment opportunities in the region.

The women's organizations aiming at women's financial empowerment sometimes ran activities in the form of 'projects' which were mostly funded by domestic or foreign or international donors. For my participants, a project was a systematized activity which was mostly set up the women's organizations themselves and through which these organizations received money to run activities that they found of particular importance for women living in a certain region. Figen said, for instance: 'We first conduct surveys [asking women what they need] and then run projects according to that.' Thus, as was the case for violence-oriented activities, financial empowerment-oriented projects were also embedded through diagnosing the needs of local women in the first place. Indeed, this was the way to start a community-based activity which was advised by the project activists since the early 1990s when such activities began spreading across the world. One of project advisors who worked in the late 1980s and early 1990s with certain women's organizations in the third world, for instance, said that such an activity 'ought to begin with an investigation into the needs of the target group, both by considering the needs which are implicit to their situation, and by asking them about their felt needs and priorities' (Hlupekile Longwe, 1991: 149). Thus, my participants followed a commonly applied method to start an activity.

The majority of activities (projects) mentioned were in the form of professional training. Such training usually included sewing, hair-dressing and arts and crafts. A typical description of how such training started and proceeded emerges in Figen's account:

We knocked on the doors one by one and asked them [women] what they needed the most. Most of them asked for jobs. We wanted to work with young women particularly. So we thought of starting workshops and courses for specific professions like hair-dressing and making bracelets and earrings and things like that which we thought young women would be interested in. We thought they could find jobs after the workshops.

In Van, then, unlike in Istanbul, it was not clients who applied to the organization but it was the activists who reached their target groups which, in this case, were young women. The content of the activity was determined by the possible interest of the target group. Alongside professional training, increasing the participation in that training was also mentioned as an aim by the activists.

Some of my participants' comments showed that they interpreted those activities as creating 'opportunity for women to explore new approaches' in relation to their social context. For instance, according to Figen, their professional training 'seemed a very tiny step but was very important for' their clients, because, alongside its financial effects, it also empowered them psychologically. She said:

After the [professional] courses, girls found strength in themselves. One of the girls even refused her family who had forced her to marry a guy she did not want. She told them that she would sue them if they forced her further. The family had to step back. I mean, you see this happening and you think that your effort is not wasted.

Thus, Figen suggested a link between the professional training and the young woman's courage to challenge her family which, according to Figen, was an extraordinary behaviour in the Süphan district context. According to her, this happened thanks to the training sessions which were often not limited to professional training. Figen told me what else happened during the training: 'During that project [of professional training] period, we took them to the cinema, theatre and picnic which happened for the first time in their lives. We achieved taking them out of their houses.' These were, indeed, solidarity-raising activities among local women. Thus, these quotes highlight the fact that 'feminist' and 'feminine' activities do not necessarily exclude one another.

3.3 . Activities Aimed at Getting Women Organized

A considerable number of my participants identified their purpose as getting women organized. One of these said for instance:

What we mainly aim at through the AA1 is to make women recognize the importance of getting organized, to understand the power of organized women. Through getting organized we aim to make women understand that women can mobilize, women can gather, understand each other and create solidarity. We want to make people understand that women do exist (Sezen).

Getting organized here was an aim that had significance in its own right. According to my participants, this was important because the struggle for gender equality required the mobilization of women for their own rights. Vildan said for instance: 'We have to get organized for gender equality, for women's seeking their own rights. That is why we set up [the AB1].'

The organizations in my study undertook a wide range of activities to achieve this purpose. Selling magazines, providing training to groups of women eager to establish women's organizations, and exchanging organizational experiences were among the common tools they used. For instance, the DA1 did a series of activities to trigger women into women's movement activism. Similarly, through a project in three cities in the east (Bitlis, Hakkari and Muş) the CA1 aimed to mobilize women to establish women's organizations working on violence. In these activities, women from these cities participated in workshops by the CA1 and were informed about the process of founding a women's organization in legal terms. Similarly, AB5 conducted activities to support new women's organizations. Nazan from this organization explained how this was expected to work: 'We will write letters to those who

participated [in our workshops about women's human rights] from other cities and ask them to establish their own organizations and conduct similar training in their own area, when the training here is over. Thus, in AB5's case, women were expected to participate in the women's movement after awareness-raising workshops. Awareness-raising could address different kinds of issues including, for instance, awareness-raising in relation to one's legal and human rights.

4. The Target Groups: Organizing Women for Activity-Participation

In my participants' stories, mobilizing target groups for particular activities was different from getting women organized. In their stories, 'mobilizing target groups' was about the action which usually aimed at triggering local women's groups to participate in the organizations' activities. 'Getting women organized', on the other hand, was rather about 'the process of building a mobilizable community' or 'community organizing' (Stall and Stoecker, 1998: 730). 'Community organizing', as described by Stall and Stoecker, is a process of forming a stable network of people 'who identify with common ideals and who can act on the basis of those ideals.' Therefore community organizing also involves the process of 'identifying issues, mobilizing around those issues' and even sometimes building an organization (1998: 730). The term target group, on the other hand, referred to the 'audiences' that the women's organizations attempted to reach (Hsiung et al., 2001: 186). As shown in this section, women who were identified as target groups did not need to hold common ideals, nor did they need to be involved in the process of identifying issues to mobilize around and act together as an organized power.

Compared to my participants' comments on getting women organized, their narratives regarding their target groups and how to reach them were more diverse and complex. Some participants even avoided defining a target group. Yet, even in those cases, they pointed to certain groups of women through the methods they adopted to reach those women. For instance, when they said they reached women through community centres located in urban areas, they in fact identified women with certain social, cultural and economic backgrounds. Similarly, those who said they worked with women participating in Koran courses in the mosques in fact pointed to women with Islamic affiliations as targets for their activities. In this section, I analyse how my participants identified and perceived their organizations' target groups. I also investigate how they talked about their methods to reach those groups.

As mentioned above, my participants identified different target groups. There were those who said that their target group was 'all women', those who said they targeted women suffering from violence, some women identified illiterate women, and some identified immigrant women as their target groups. Some identified their target groups as including more than one of these variables, such as 'women who are immigrant and poor' (Filiz). The common feature of the majority of those target groups was that they were the poorest and the most disadvantaged groups of women. In this respect, these target groups were very similar to the women targeted by development-oriented organizations in the 1990s in third-world Muslim countries such as Yemen, Sudan and Somalia (Gascoigne, 1991: 303).

A considerable number of my participants identified women suffering from violence as their target groups. Nazan said, for instance: '[It is] women who are

subjected to violence, I can say. Such women usually appealed directly to the women's organizations dealing with the issue. On the other hand, there were also cases in which the organizations themselves decided to work with a certain group of women. In those cases, defining a target group and defining the methods to reach those groups intertwined. For instance, when some of my participants who avoided identifying a target group, said that they employed 'district meetings' as a method to reach women, they actually identified women living in certain locations (districts) as their target groups. Indeed, one of the most popular methods to reach a target group (12 out of 33) was going to the *mahalles* ('districts') and talking to women face to face. As the word *mahalle* has certain cultural and economic connotations in the Turkish context, those participants who identified their target groups as 'women living in *mahalles*' indicated that those women were coming from certain cultural and economic backgrounds.⁸ Thus, even though some avoided identifying a certain target group, they actually did, when they said they reached women through house meetings in *mahalles*. Hande said for instance:

We mostly work with immigrant women or if not immigrant, women with lower-class backgrounds in the *mahalles*. We try to be open to every woman and particularly to those who have problems. We do not aim at poor women in particular. But I mean, as we see that women's problems are more intensive in the areas where immigration and poorness are observed, we primarily go those places.

Thus, although Hande's organization was 'open to every woman', it was mostly women living in *mahalle* under poor economic conditions that they worked with. This highlights correlation between women's social and economic conditions and the problems they face due to their gender. Similarly, when I asked Hacer why they worked with the women in a certain *mahalle*, she said:

The women [here] are not independent financially. Even if they have a job, those jobs do not provide them with social security. It is usually part-time or daily jobs. [...] Most of them work as domestic cleaners. They work in houses and offices.

District women's poor economic conditions was thus a significant criterion in determining this target group.

Where activists reached their target groups through 'house meetings', those meetings usually proceeded as described by Nazan: 'We create work teams. These teams go to the *mahalles* which are determined beforehand and they arrange house meetings and invite women from the neighbourhood to the meetings.' Nazan's organization created teams responsible for reaching the target groups, and gathering them in a house. These houses were usually ones of a woman living in that district, or sometimes a local association office or any available location close to the district. As

⁸ Although one can generally translate the word *mahalle* in Turkish into 'district' in English, the connotations of the term are distinguished from a district, in the way my participants referred to it, particularly when talking about their target groups. According to Amy Wills, the *mahalle* in the Turkish context refers to a traditional lower-class neighbourhood which 'is a space [that] extends the interior space of the family to the residential street; it is a space of belonging and collectivity. The most important practice for creating and sustaining the familiar spaces of *mahalle* life is *neighbouring* (*komsuluk*), which makes home spaces open to neighbours. The cultural practice of *neighbouring* is gendered, relying in part on traditional gender roles for women as wives and mothers which place them at home during the day' (Mills, 2010: 336).

Hande put it: 'In the *mahalles*, we get together in a woman's house who we meet through our friends in [the BB1] or if there is a local association around, we go there.' This focus on the local was an important aspect of organizing successfully.

However, reaching target groups was not simple. The activists sometimes faced problems due to the cultural and religious structures of the *mahalles* in particular. It was hardest when the activists faced opposition from the families of the women they wanted to reach. As Figen said:

Getting women out of their houses in such places is such a hard thing. You need to persuade the mother, you need to persuade the father and if it is a big family which is very common, you need to persuade everyone like uncles, grandparents. It is like that. (Figen)

Here women were monitored not only by their immediate family members but also by the local community as Sezen revealed:

Women have relations only to other women who live in the same block with them. If a woman leaves her house and walks towards [the organization office] everyone around sees her. Everyone knows everyone here. So this creates a kind of pressure on women.

Here the women could not go out without permission from their close relatives or without being monitored by their neighbourhood which in turn created pressure on them. Activists had to be highly sensitive to this. For instance, İnci said:

The ways we reach women vary according to the places we work. Every district has its own habits and traditions. In one district women are not even able to go out whereas those living in another district go everywhere without facing any challenge. So, if there is a community centre in the location where we work, we go there and start our activities there, as women can easily go to those centres.

Thus, alongside *mahalle* and house meetings, the activists reached their target groups through certain community centres. Some of my participants told me that they reached their target groups through ÇATOMs (Multipurpose Community Centres)⁹. Demet said:

There are these community centres in poorer areas. We announce our activities in those places. We inform them like, we are having training on a particular topic. So they come. It works like this most of the time.

Research on the profile of the participants of community centres, e.g. ÇATOMs, highlights the similarities between the target groups described by my respondents and community centre participants in terms of illiteracy, economic conditions and

⁹ ÇATOMs are located in eastern and south eastern cities and certain disadvantaged districts in western cities. They have been established by the Turkish state (the first one was established in 1995) as part of the Southeastern Anatolia Project (GAP) aimed at the social and financial development of the region. The centres provide literacy courses, health services and arts and crafts training to women living in the region. In this respect, ÇATOMs are quite similar to the community centres which were built as a part of the planning project that was called 'Urban Aid Programme' which was set up by the UK government during the 1970s and 1980s (Community Development Projects, 2008: 36-37). However, the ÇATOMs are accused, particularly by Kurdish feminists who are critical toward the Turkish state's treatment of Kurdish people, of seeking to assimilate Kurdish women through birth-control measures and Turkish language courses (Arat, 2008: 415).

immigration status.¹⁰ Community centres made it easier for the activists to reach their target groups as they provide them with the opportunity to meet all those women gathered in the same place.

As my respondents' experiences regarding access to women in the districts revealed, different locations required different methods to reach the women. If for instance, the situation was that a woman simply going out of her house to participate in training workshops by women's organizations was an issue that required all the family members' permission, the activists did this: 'So, as we were not able to talk to everyone one by one we thought of talking and persuading the imam [the local religious leader] in the mosque.' The activists there fore initially approached people who were known and respected by the locals, that is community leaders of one kind or another, and reached their target groups through that person. Meral said, for instance: 'We met a woman there who was popular among the residents. When we convinced her to participate in the workshops, the other families sent their daughters too because she was coming. [...] People heard from one another and came along.' (CA1) Thus, the activists developed different outreach strategies according to the locations' cultural structures. If the district was traditionally patriarchal, then the activists talked to the men living in the location in advance and told them about their aims and asked them to permit their wives and daughters to participate in the training. If the district population was religious, then they would initially talk to the *imam* to persuade him to give a brief speech to the male listeners regarding the issue after Friday's sermon in the mosque.

The target groups discussed so far were mainly defined through social and economic terms. There were, on the other hand, activists in my sample who described certain female client groups in political and religious terms. For instance, Nuray described a group through the location where they held the activity that had religious connotations. She said: 'We found the women in Koran courses which were held in the mosques. We provided them with some education regarding hygiene, reproduction health, child care and women's legal rights.' Thus, Nuray's religious organization held some of its activities in Koran courses and mosques with women who followed religious rituals there already.

There were also religious interviewees in my sample who mentioned that their target groups varied according to their activities. Helin, for instance, identified women with *türbans* among their target groups, particularly because the issue was on the rise. Thus, target groups, according to her, were not stable and fixed. Similarly, another participant identified women who were 'sensitive about the Republic' (Vildan), meaning secular women, as their target group. Thus, these two women regarded their political and religious affiliations as significant factors in determining the target groups.

¹⁰Sema Genel's study on the ÇATOMs in four southeastern cities with 186 participants shows that of the woman participants, 14% were illiterate, 28% were literate but had been unable to complete primary education, 37% were primary school graduates (completed the first five years); the families of 9% have recently migrated from the village. Another 8% have migrated from one city to another, either from a city in the west back to the southeast or from one city to another within the same region; and of all the participant women 11.5 % had no regular income in their families, and 28.4 % had daily or seasonal income (2002: 151-153).

Briefly, my participants identified different groups of women they targeted through their activities. The methods they applied to reach those groups also varied according to the socio-cultural and economic conditions of their target groups.

In conclusion, there were five legal models of organizing adopted by the organizations in my sample. These were associations, cooperatives, foundations, platforms and private enterprises. My findings in this section highlighted that mobilizing was particularly tough for women with certain ethnic and political backgrounds. In such cases, certain legal models became a strategy to cope with the prohibitions around founding a women's organization. I also investigated the perceptions of the activists of their organizations' aims and activities. My research showed that the activists rarely perceived their organizations as single-issue ones. They mostly identified multiple activities. My data showed that the activists derived these activities from women's actual needs. In the last section, I investigated the target groups of the women's organizations. My research here showed that the activists perceived 'mobilizing target groups for certain activities' differently than they perceived 'getting women organized' in general. The majority of my participants identified their target groups with economic references, e.g. 'poor women', 'women with insecure jobs'. There were also those who identified their target groups through religious and ethnic references.

References

- ARAT, Y. (2008). 'Contestation and Collaboration: Women's Struggles for Power in Turkey.' In Reşat Kasaba, ed. *The Cambridge History of Turkey V4: Turkey in the Modern World*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 388-419.
- DAVID, G. (2009). *Gender and Violence in the Middle East*. London: Praeger Publishers.
- GASCOIGNE, L. (1991). 'Finding Ways of Working with Women in Patriarchal Societies.' In Tina Wallace and Candida March, eds. *Changing Perceptions: Writings on Gender and Development*. Oxford: Oxfam, pp. 299-306.
- GENEL, S. (2002). *NGO's as the Link Between State and Society? Women's Community Centres in Southeastern Turkey*. Unpublished PhD Thesis Submitted to the Department of Political Science and Public Administration of Bilkent University.
- GRIFFIN, G. (1995). 'An Interview with Hannana Siddiqui.' In Gabriele Griffin, ed. *Feminist Activism in the 1990s*. London: Taylor and Francis Ltd, pp. 79-90.
- HAGUE, G. and E. Malos (2005). *Domestic Violence: Action for Change*. Cheltenham: New Clarison Press.
- HLUPEKILE LONGWE, S. (1991). 'Gender Awareness: The Missing Element in the Third World Development Project.' In Tina Wallace and Candida March, eds. *Changing Perceptions: Writings on Gender and Development*. Oxford: Oxfam, pp. 149-58.
- HSIUNG, Ping-Chun, Jascchok, Maria, Milwertz, Cecilia and Red Chan, eds. (2001). *Chinese Women Organizing: Cadres, Feminists, Muslims, Queers*. Oxford: Berg.
- JOACHIM, J. M. (2007). *Agenda Setting, the UN, and NGOs: Gender Violence and Reproductive Rights*. Washington D.C.: Georgetown University Press. At: <http://site.ebrary.com/lib/york/Doc?id=10236760&ppg=111>, accessed 8 September 2010.
- KAMER (2006). *İstersek Biter: 'Namus' Adına İşlenen Cinayetler Raporu* [We Can Stop This: Report on Killings Committed in the Name of 'Honour']. Diyarbakır: KAMER.
- KAYA, G. (2010). *Kadın Derneklerinin Kadınların Siyasal Yaşamına Etkisi, Ka-der Örneği* [The Impact of Women's Associations on Women's Political Lives, Ka-der Case]. Unpublished MA Thesis Submitted to the Social Sciences Institute, International Relations and Globalisation of Kadir Has University.
- MAYTA, A. (2003). 'Women, Microenterprise Development, and Poverty in Bolivia.' In Robyn Eversole, ed. *Here to Help: NGOs Combating Poverty in Latin America*. London: M. E. Sharpe, pp. 105-17.
- MENTEŞ, Ş. (2008). *Sivil Toplum Kuruluşlarıyla (STK) İlgili Bir İnceleme: Kadınlara Yönelik Faaliyet Gösteren STK Örnekleri* [A Review on Non-governmental Organizations (NGOs): The Case of NGOs Running Women-Oriented Activities]. Unpublished MA Thesis Submitted to the Department of Public Education of Marmara University.
- MILLS, A. (2010). 'Gender and Mahalle (Neighborhood) Space in Istanbul.' *Gender, Place and Culture*, 14 (3) June: 335-54.
- RENZETTI, Claire M., Edleson, Jeffrey L. and Kennedy Raquel Bergen, eds. (2001). *Sourcebook on Violence Against Women*. London: Sage Publications.

- RUSSELL, D. E. H. (2001). `Introduction: The Politics of Femicide.` In Diana E. H. Russell and Roberta A. Harmes, eds. *Femicide in Global Perspective*. New York: Teachers College Press, pp. 3-12.
- STALL, S. and R. Stoecker (1998). `Community Organizing or Organizing Community?: Gender and The Crafts of Empowerment.` *Gender and Society*, 12(6): 729-56.
- UNIFEM (2006). Gender Facts Sheet No. 5: Masculinity and Gender-Based Violence. At: http://www.unifem-eseasia.org/resources/factsheets/UNIFEM_Sheet5.pdf, accessed 12 September 2010.
- WALLACE, T. and C. March (1991). *Changing Perceptions: Writings on Gender and Development*. Oxford: Oxfam.
- WYKES, Maggie and K. Welsh (2009). *Violence, Gender and Justice*. London: Sage.
- YILMAZ, T. (2005). *Avrupa Birliği Sürecinde Kadın Örgütlenmelerinin Rolü ve Faaliyetleri: Kadın Adayları Desteklemeve Eđitme Derneği (KADER) Örneği* [The Role and Activities of Women`s Organizations in the Process of European Union: The Case of Association for Supporting and Educating Women Candidates (KADER)]. Unpublished MA Thesis Submitted to the Social Sciences Institute of Süleyman Demirel University.

SÖZLÜ TARİH VE DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME

ORAL HISTORY AND IN-DEPTH INTERVIEW

Meriç TOKMAK¹

Öz

Moderniteyle birlikte sosyal teorideki değişimler tarih disiplinini de etkilemiştir. Bu süreç içinde tarih disiplini amacı, işlevleri, kaynakları ve yöntemleri bakımından dönüşüme uğramıştır. Bu çalışma tarih-sözlü tarih, sözlü tarih-derinlemesine görüşme ilişkilerini ele alarak sözlü tarih ve görüşme tekniği hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Çalışmada sözlü tarihin gelişimi, tarih disiplini içindeki devindirici boyutları ve derinlemesine görüşme-görüşme, derinlemesine görüşme-sözlü tarih ilişkileri incelenerek sözlü tarihin tarih disiplinindeki dönüşümlerin bir ürünü olarak aynı zamanda bu yeniliklere katkı sağladığı, tarih disiplininin yöntemi, işlevi ve amacı noktasında disipline yetkinlik kazandırdığı ve görüşme ile derinlemesine görüşme arasında bariz farkların ortaya çıktığı sonuçları elde edilmiştir. Sözlü tarihin salt bir yöntemden öte, temelde yeni bir anlayış olduğu ve derinlemesine görüşme yordamının sözlü tarihin bir organonu olmasının aralarındaki ilişkiye özdeşlik değil tamamlayıcılık yüklediği gözlenmiştir. Çalışmada yetkin bir sözlü tarih çalışması için başarılı bir derinlemesine görüşmenin sine qua non nitelik taşıdığı içtihadına da ulaşılmıştır. Çalışma sözlü tarihin tarih disiplini içindeki konumunu, tarih disiplinine etkilerini, derinlemesine görüşmeyle ilişkilerini gözler önüne serebildiği ölçüde önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Tarih, Sözlü Tarih, Görüşme, Derinlemesine Görüşme.

Abstract

Changes in social theory along with modernity have also influenced the discipline of history. Throughout the process, the discipline of history has transformed in terms of its purpose, functions, sources and methods. This study aims at providing knowledge about oral history and interview technique by discussing history-oral history and oral history-in-depth interview relationships. In this article, the development of oral history, its moving dimensions in the discipline of history and interview-in-depth interview, in-depth interview-oral history relationships are examined. It is concluded in this study that oral history as a product of transformations in the discipline of history has contributed to the reform of history. Hence oral history has strengthened the discipline of history in terms of the method, function and purpose. In this paper, also, obvious differences emerge between interview and in-depth interview. This study claims that beyond being a mere method, oral history is basically a new understanding. In-depth interview technique is an organon of oral history bring not an identicalness but complementariness to their relationship. Thus, the study argues the opinion that a successful in-depth interview is a condition sine qua non for a competent oral history study. This study is of importance as far as it reveals the status of oral history in the discipline of history, its influence on the discipline of history, its relationships with in-depth interview.

Keywords: Classical History, Oral History, Interview, In-depth Interview.

¹ Arş. Gör. Ardahan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Giriş

Moderniteyle birlikte sosyal teoride yaşanan dalgalanmaların tarih disiplinine uğramaması düşünülemez. 20. yüzyılda Rankeci tarih anlayışının tartışılmaya başlanması çalışmanın konusu bağlamında kritik bir “an”a işaret eder. Zira bu andan itibaren tarih disiplininin vizörü yukarıdan kayarak aşağıya da içine almaya başlamıştır. Genel olarak sosyal bilimlerin geçirdiği dönüşüm sonrası tikele yönelişinin tarih disiplininde yeni bir anlayış yaratarak sözlü tarih nosyonunu ortaya çıkardığını söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Sözlü tarih nosyonu her şeyden önce tarihe kadim anlayıştan daha farklı bakan zihinlerin ürünüdür. Tarih disiplinine temelde farklı yaklaşmak, tarihin ne olduğu ve tarihten beklentiler noktasında da ayrı bir konuma düşmeyi gerektirir. Tarihte farklılaşan beklentilerin karşılanması bir yolu da sözlü tarih çalışmalarından geçmektedir. Sözlü tarih çalışmasının yapılabilmesi için bir araştırma tekniği olan görüşmeye başvurulmaktadır. Ancak tarihten beklentilerin sözlü tarih üzerinden nitelikli olarak karşılanması için de söz konusu tekniğin alışlagelmiş dışına taşırılarak potansiyelini zorlaması kilit önem arz eder. Şüphesiz ki, çalışmanın matrisinin daha geniş tutularak sosyal teoride konu bağlamındaki çeşitli salınımların, sözlü tarihin ve tarih yazımının sınırlarının, muhtemel eksen kaymalarının, bilginin toplumsal tarihinin, epistemolojinin, “postmodernite furyası”yla ilişkilerin ve sözlü tarih eleştirilerinin analize dahil edilmesi, çalışmayı yetkinleştirmekle birlikte çalışmanın sınırlarını değiştirmeyi gerektirmektedir.

Bu çalışmada sözlü tarih ve “derinlemesine görüşme” konusu irdelenecektir. Mesele iki ana başlıkta ele alınacaktır. Birinci başlıkta sözlü tarih üzerinde durulup ikincisinde görüşme konusu değerlendirilecektir. Sözlü tarihin yeri ve mahiyetinin tartışılmasının ardından görüşmeyi kapsayan bölümde, bir nitel araştırma tekniği olarak “görüşme”nin muhteva ve mahiyeti ele alınacaktır. Bu noktada görüşme, amaçlarına ve tekniklerine göre ikiye ayrılıp sırasıyla incelenecektir. Çalışmanın püf noktalarından birini “görüşme”yle görüşme arasındaki fark oluşturduğu cihetle “görüşme”nin bağrında taşıdığı niteliklerin nasıl elde edilebilir kılındığı üzerinde durulup sözlü tarihin amacına “görüşme” yordamıyla erişebileceği tanıtlanmaya çalışılacaktır.

1. Sözlü Tarih

1.1. Sözlü Tarih Nedir? Ne değildir?

“Kral-devlet”ten “ulus-devlet”e geçiş sürecinde tarih disiplini hükümdarların haklı gösterildiği vakanüvislik anlayıştan sıyrılıp ulusal tarihlere yönelerek Ranke’nin “gerçekten ne oldu?” sorusuyla bugünü açıklayan ve gelecek için akıllı seçimler yapmayı mümkün kılan geçmişin gerçek hikayesini arayan, ampirizme dayalı bir arşivcilik şeklinde temayüz etmiştir (Gulbenkian Komisyonu, 1996: 15-16). Tarihin spekülasyondan arınma amacı böylelikle devrin yeni egemeni “uluslar”a güzellmeler yazma sonucunu doğurarak tarihi, bilimsel anlamda beklentilerden uzaklaştırmıştır (Gulbenkian Komisyonu, 1996: 24). Rankeci tarihte, tarihçinin, tıpkı fizik bilimcinin laboratuvarında çalıştığı gibi, arşivi temel alması gerekmektedir. Bu çeşit tarih anlayışı Burke’ün değindiği üzere belgelerin doğruluğundan hareketle bilimsellik iddiasını da ortaya atmıştır. Belge olmadan çalışılamayacağı gerekçesiyle tarihçinin “saha”ya yabancılaştırmadan insan ve toplumu inceleyebileceği yadsınmıştır (Burke, 2014: 6-7). Carr’ın belirttiği gibi, 19. yüzyılda bilimde yaşanan “olgular fetişizmi” tarih alanına Ranke’yle birlikte bir tür “belgeler fetişizmi” olarak yansımıştır. Belgeler ise olgular

tapınağındaki mukaddes sayılan sandıktadır. Tarihçinin görevi de bu ulviyet karşısında başını öne eğip saygı göstermektir (Carr, 2009: 19). Toynbee Ranke'den sonra tarihçilerin tüm çabalarını hammadde toplama yolunda harcaııp bunları mamül maddeye çevirme amacı güttüklerini belirterek bu yaklaşımı eleştirir. Ona göre tarih endüstriyel üretimle benzeşemez. İnsanlara cansız şeyler gibi muamele edip doğa bilimlerinin katı pozitvizmini insana uygulamak, yanlış sonuçlar vererek felaketlere yol açabilir (Toynbee, 1978: 32-34). Rankeci anlayışın, tarihi, geleneksel siyasal tarih olarak gören bakış açısını yok edecek potansiyel ve niyeti olduğu söylenemez.²

İngiliz tarihçi A.J. Taylor, tarihçinin “sonra ne oldu, kim geldi?” sorularını yanıtlaması gerektiğini belirtir (aktaran Sander, 2008: 19). Bu açıklama, tarihte “olay” ve “zevat”ın önemine dikkat çeker. Tarihi de “olay” niteliği taşıyan unsurları seçip “olay” niteliği taşımayanları ayıklamayı kendine iş bilir. Bu tarih anlayışı geçmiş, “seçilmiş tarih” haline sokar. Tarih de sadece muzafferlerin utkuları ışığında belirlenen büyük olayların (devrim, savaş, fütuh vs.) tarihi olur. Durantlar bu noktada klasik tarihe esaslı bir eleştiri getirmektedir. Onlara göre geçmişe dair bilinenler eksik, kesin olmayan delillere dayandığından ve tek taraflı tarihçiler tarafından karartıldığından muhtemelen yanlıştır. Hatta kendi ırkı, inancı, düşüncesinin üstüne çıktığını iddia eden tarihçiler bile Durantlar için seçtiği malzeme ve kullandığı nüanslarla tarafını belli eder. Onlar açısından tarihçi olayları fazla basitleştirerek kalabalıktan kolaylıkla işleyebileceği azınlıktaki olayları ve insanları seçer (Durant ve Durant, 1998: 20).

Ulus-devlet aşamasında Ranke'nin çağdaşı Michelet'nin milli gelenek³ şeklinde çağırıldığı anlayışının bazı noktalarda bir köprü vazifesi gördüğü söylenebilir. Nitekim Michelet açısından tarihin ödevi milli geleneğin büyük olaylarını titiz araştırmalarla ortaya çıkarmaktır. Bununla birlikte Michelet aynı zamanda milli geleneğin diğerlerinden bariz bir üstünlüğe sahip olduğuna kanidir. Zira bir kitabın da gazetenin de asli kaynağının insan olduğunu düşünmektedir (1967: 14). Rankeci anlayışın cesametinin, ağırlık merkezi bugünde olan tarih anlayışıyla ağırlık merkezi dünde olan tarih anlayışı sarkacının ortaya çıkmasıyla kaybolmaya yüz tuttuğu söylenebilir (Carr, 2009, 34). Olgu-yorum dikotomisine dayalı kartezyen formül ve tek ile çok, tikel ile evrensel arasındaki kadim gerilim yeni tarih anlayışının vücuda gelmesinde başat aktör gibi durmaktadır.⁴ Bu durum aynı zamanda yeni bir tarih anlayışının doğuşunu da muştulamaktadır. Yeni tarih anlayışı insanın çevreyle ilişkisini tarihçinin konusuyla ilişkisi olarak görmektedir. Bu anlayışta tarihçi olguların ne aciz bir kölesi ne de efendisidir. Tarihçi ile olgu arasındaki ilişki bir eşitlik ilişkisi, alışveriştir; bir etkileşim sürecidir (Carr, 2009: 34-35). Carr'a göre (2009: 152) tarih, insanın aklını kullanarak çevresini anlamak ve onu etkilemek için yaptığı uzun bir mücadeledir. Fakat yeni dönem bu mücadeleyi devrimci biçimde genişletmiştir. Yeni tarih anlayışında insan sadece çevresini değil, kendini de anlamaya ve etkilemeye çalışmaktadır (Carr, 2009: 152; Burke, 2014: 17-18). Yeni tarih anlayışının amacının da farklılaşarak hükümdarları

² “Lamprecht kavgası” bu anlayışı yıkmak için verilse de sonuca ulaşamamıştır. Hintze tartışmayı vezir bir şekilde şöyle özetler: “Biz sadece sıradağları ve dorukları değil, dağların eteklerini de, yalnızca yüzeyin derinliklerini ve yüksekliklerini değil, bütün kıta kütlesini de bilmek istiyoruz.” (aktaran Burke, 2014: 14).

³ Milletın başat kültürel ögesi milli bellek ve milli his anlamında kullanılmaktadır.

⁴ Bir de “Malinowski efsanesi” vardır. Malinowski, sosyal bilimlerdeki saha ile çalışma odası arasındaki gerilimi tırmandırma pahasına somut verilerin sahada toplanacağını ileri sürerek sahaya inmiştir. Bu metotla çalışanlar kendilerini doğal ve kültürel gerçekliğe daha yakın görmüşlerdir (Burke, 2013: 34-35).

ve ulusları haklı çıkarmaktan ziyade insanın esenliğine yöneldiği belirtilebilir. Bu minvalde Toynbee insanın, soyunu kurtarmak için geleneksel din, uygarlık, ulus, sınıf ve ırk gibi ayrımlara rağmen birlikte yaşamayı öğrenmesi gerektiğini vurgulayarak “barış içinde bir arada yaşamak” için insanların birbirini tanımasının şart olduğunu, bunun da insanların birbirlerinin geçmişini bilmelerinden geçtiğini savunur. Nitekim ona göre insan hayatı, insan zihnince ancak zaman içindeki hareketleri sırasında gözlemlenebilir. Toynbee için tarihi güçler nükleer güçlerden daha patlayıcı olabilir (Toynbee, 1978: 49). Eleştirel bir anlayışa vurgu yapan sözlü tarihi bu vasatta aramak gerekir. Her şeyden önce sözlü tarih yeni bir felsefe ve sosyal teoride yeni bir paradigma arayışının ürünüdür. Hem yeni bir anlayışı hem de bu anlayışta mündemiç bir yöntemi çağırıştırır. Sözlü tarih anlayışı bu anda yanlış bir temel üzerine gerçeklikleri bina etmemek, tarihsel, sosyal realiteyi eksik bırakmamak üzere klasik tarih anlayışını eleştirir. Sözlü tarihin, klasik tarih anlayışında başlangıçtan malul olan tarihi olguları damıtma arızasını sağaltma eğiliminde olduğu söylenebilir (Thompson, 1999: 64; 73-4; 96).

Bir de tarihte doğa yasaları gibi yasalar bulunduğunu öne sürenler vardır. Bunlar birçok olay arasında sıkı rabitalar, yapısal benzerlikler ararlar ve buradan hareketle evrensel yasaların peşine düşerler. Bu tümelci tarih anlayışı, tarihte insanı bir figürana çevirerek insan ve insan iradesini hiç derekesine indirmektedir (Şahin, 2004: 112). Sosyal bilimlerde bu türden tümelci, insan iradesini yok sayan, tarihteki olayların bir-biriyle yapısal özellikleri bakımından benzer olduğuna inanan, olayların kendiliğindenliklerini reddeden ve tarihte belli gelişim yasaları bulunduğunu ileri süren yaklaşımlara *historicism* (tarihsicilik) adı verilir (Popper, 2008: 4). Sözlü tarih anlayışında tarihinin görevi böyle evrensel yasaların peşine düşmek değildir. Sözlü tarih insan iradesinin kaybolamayacağı, insanın tarihten dışlanamayacak kanlı canlı bir suje olduğu anlayışından yola çıkan (Thompson, 1999: 18), tarihe demokratik bir perspektif çizen yaklaşım olarak temayüz etmiştir (Counce, 2011: 249; Thompson, 1999: 7). Keza sözlü tarihin, tarihin işlevi konusunda da Durantların klasik tarihe getirdikleri eleştirilerden feyz aldıkları söylenebilir. “*Tarihi, insanoğlunun sadece ahmaklıklarının ve suçlarının hatırlatılmasını ikaz eden biri olarak değil, çoğaltıcı ve doğurucu ruhların hatırlatılmasının cesaret verici olduğunu söylemek için inceleyenler indinde mazi ümitsizliğe düşürücü bir salon olmaktan çıkar, semavi bir şehir, bin evliyanın, devlet adamlarının, müzisyenlerin, aşıkların, ve filozofların hala içinde yaşadıkları, konuştukları, öğrettikleri, yonttukları ve şarkı söyledikleri büyük bir ülke olur.*” (Durant ve Durant, 1998: 129).

Sözlü tarih geleneği geleneksel dönem mitoslarına, destanlarına kadar geri gitse de 19. yüzyıldan sonra, tarihin bir disiplin olarak ortaya çıkmasıyla önemini yitirerek yerini “yanlış temeller”le malul klasik tarih anlayışına bırakmıştır. Aslında 19. yüzyılda Fransız Devrimi tarihini yazmış Michelet (1967: 6), kesin bir dille sözlü kaynakların yazılı kaynaklarla birlikte özellikle tarihten alınacak ahlaki hisler için öncelikle kullanılması gerektiğini bildirirse de virajın dönülmesi için yaklaşık bir asır geçmesi gerekmiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde sözlü tarih tekrar canlanmıştır. Sözlü tarihin rönesansı 1930’larda başlasa da (Neuman, 2014: 623) 1948 yılında Allan Nevins’in, sözlü tarih konusunda ilk modern metodolojiyi geliştirmesi sözlü tarihin uyanışında sembolik bir dönemeç kabul edilebilir (Thompson, 1999: 52).

Sözlü tarih çalışmalarında, genel olarak Amerikan ve İngiliz ekolleri olmak üzere iki akım doğmuştur. Bunlardan Amerikan akımı seçkin bir tarzda iken İngiliz

ekolü, görece sıradanlıklara yönelmiştir. Fakat bunların ortak noktaları da mevcuttur. Günümüz siyaset incelemelerinde, yazılı kaynakların teknoloji sayesinde azalmış olması (mektup, yazılı dökümanların yerini telefon, video konferans vs. alması), bu iki ekolü de siyaset araştırmalarında, cansız kaynaklardan ziyade canlı kaynaklara yönelmiştir. Ayrıca oy hakkının genişlemesinden sonra, eskiden siyasi olarak “değersiz” sayılan kitleler itibar kazanmıştır (Şahin, 2004: 118-119). Şahin’in belirttiği üzere, bugün için sözlü tarihi yardımcı bir dal olarak görenlerin karşısında, bunun demokratik bir alternatif olarak görenlerin sayısı da yabana atılmayacak kadar çoktur. Bu bakış açısında, sıradan insanlara tarihte göstermelik bir yer verilmez, bu kişiler tarihin üretilmesinde merkezi bir konuma oturtulurlar (Şahin, 2004: 120). Nitekim sözlü tarihe, tarihin toplumsal anlamını kökten dönüştürme işlevi de yüklenmektedir (Thompson, 1999: 18).

Sözlü tarihin temel prensiplerinden biri de tarihe geçme şansı bulunmayan geçmiş var etme çabasıdır. Geçmişteki yaşanmışlıklar birtakım sebeplerle yazılmamış veya aktarılamamışsa bu, o olayları önemsiz kılmaz. Sözlü tarih yaklaşımının Neuman’ın gösterdiği gibi, Annales ekolü ve karşılaştırmalı tarihe çok şey borçlu olduğu söylenebilir. Karşılaştırmalı tarih olaylara salt makro düzeyden yaklaşmaksızın makro ve mikro düzeyleri birbirine bağlayarak bir bütün olarak değerlendirir. Annalesçiler, “dönemin mantığı”na eğilmeleri, örüntülere yönelişleri, somut tarihsel özgüllükler-pratikleri ve soyut kuramı, işleyişler ve bireysellikleri birlikte ele alışlarıyla sözlü tarih açısından ilham verici olmuştur (Neuman, 2014: 614-615). Nitekim değişimin geniş tabanlı olarak kavranması sözlü kaynaklara temayül gereksinimini doğurmuştur (Caunce, 2011: 116). Belki de sözlü tarih için en kritik “moment”i, kendi *per quam* şartını⁵ da teşkil eden, hatıraların- tabii ki belleğin- Annalesçiler tarafından tarih incelemelerinde bir kanıt olarak veri kabul ettirilmesinde (Neuman, 2014: 623) aramak gerekir. Bu noktada ortak payda olarak belleği kullanan sözlü gelenekle, sözlü tarih arasında bir çizgi çekilmelidir. Michelet’in veciz şekilde belirttiği üzere sözlü gelenek, milli gelenek demektir (1967: 6-7). Sözlü gelenekte halk türküleri, hikayeler, adetler ve inançlar marifetiyle topluluğun işleyiş şeklini ahlaki olarak meşrulaştırıp yeniden üretme gayesi varken sözlü tarihin böyle bir işlevinden bahsedilememekle birlikte bilakis sonuçlar üretebildiğine değinilmektedir (Caunce, 2011: 115; 76). Sözlü tarih vasıtasıyla, tarihe geçmeyen olayların, tarihi biçimlendiremeyen verilerin tarihe geçme şansı doğar. Ancak Caunce’un vurguladığı üzere sözlü tarihi başlı başına “mutlak” bir olgu kabul etmemek gerekir. Sözlü tarih, tarihteki yeni anlayış içinde kabul edilen bir katkıdır. Aksi halde yeni tarih anlayışının bütünleştirici bir bağ yaratma fikrinin kaybolmasını beklemek abesle iştiğal olmaz (Caunce, 2011: 12). Bununla birlikte Thompson’un da isabetle altını çizdiği üzere, sözlü tarih salt bir yöntem de değil daha temelinde yeni bir anlayıştır. Ona göre sözlü tarihin potansiyeli anlaşıldığında tarihin dokusunda, yazımında, öğrenilmesinde, sorunlarında, vargılarında değişim gözlenecektir (Thompson, 1999: 64). Keza sözlü tarihin, araştırılan şeyi nesne olmaktan çıkarıp özneleştirdiği ölçüde tarihe katkısı daha temel ve esastır (Thompson, 1999: 89).

Tarihteki yeni anlayış çerçevesinde çeşitli disiplinlerin ilgi alanına giren öğeler vasıtasıyla da tarih yapılabılır hale gelmiştir. Antropologların kemikleri, arkeoloğun çanak çömleği, jeoloğun kaya parçaları, edebiyatçıların destanları hep birer veridir

⁵varoluşu için yeterli, asal şart

(Şahin, 2004: 116). Hal böyle olunca, sözlü tarih de Annales ekolünden mülhem, disiplinleri birbirine yaklaştıran ve bunu teşvik eden bir nitelik kazanmaktadır (Neuman, 2014: 615; Counce, 2011: 244). Bununla birlikte Annalesçiler yapı kavramını sıklıkla ve severek kullanmaktadır (Burke, 2014: 15). Sözlü tarihçilerin ise “toplumsal teleskop” yaklaşımından ziyade “toplumsal mikroskop” yaklaşımına daha yakın oldukları söylenebilir (Burke, 2014: 39). Revel, Braudel gibi tarihçelerin teleskobu kullanarak toplumsal belirlenimcilğe vurgu yapmalarına rağmen, bireysel özgürlüğün mikroskop altında daha iyi görüldüğüne dikkat çekmektedir (aktaran Burke, 2014: 42).

Thompson sözlü tarihe, “geçmişin yaşayan belleği” şeklinde yaklaşmaktadır (aktaran Şahin, 2004: 117). İnsan yaşamında görmüş geçirmişlikler vardır. Bunlar tarihe geçmezse, kişilerle beraber “okunmamış bir arzuhal” gibi “tarih” olmaktadır. Sözlü tarih anlayışında tarihçinin yapması gereken, arzuhallerin okunmadan yitip gitmesine engel olmak, arzuhali alıp işleme koymaktır (Şahin, 2004). Thompson açısından sözlü tarih ayrıca “yazılmamış bir otobiyografi” gibidir (Thompson, 1999: 4). Ama bu otobiyografiler büyük adamların otobiyografisi de dahil tüm insanların otobiyografileridir. Araştırmacılar bu otobiyografiler-hatıralar sayesinde, Schacter’in tüm kaygıları⁶ ve “belleğin yedi ölümcül günahı”na⁷ rağmen asıl aradıklarına, satır aralarına, meselelerin iç yüzlerine nüfuz edebilirler. Böylelikle tarih disiplini hem nitelik olarak hem de nicelik olarak yetkinlik kazanır. Counce’un belirttiği gibi geçmiş, bugün ve gelecek çalışmalarında temel sağlamlaşır (2011: 12).

Sözlü tarih, insanların gayelerini, “ne umduklarını ne bulduklarını” vermeye yardımcı olur. Görünenin ardındaki görünmeyene ulaşılmasını, “olay”ın aslının, özünün ne olduğuna ışık tutulmasını, yazılı kaynaklardaki boşlukların doldurulmasını ve/veya hataların saptanmasını sağlar. Counce’un vurguladığı üzere, insan temel alınarak tarihçilerin genelde dayandıkları belgeleri tamamlamak ve/veya alternatif bir tarih oluşturmak mümkün olur (2011: 8). Bu tarih anlayışı, elbette ki bir nitel araştırma tekniği olan “görüşme” sayesinde işler. “*Hatıranın bir türü olan sözlü tarih derlerken, araştırmacı, insanlarla geçmişteki olaylar ya da yaşamları hakkında yapılandırılmamış görüşmeler⁸ yürütür*” (Neuman, 2014: 623). Sözlü tarih için klasik tarih anlayışının karşısında durmanın yolu, bu tekniğin titizce kullanılmasında yatar. Tarih, öznesini tümelden insana çekerek geçmişteki insanı, insan ilişkilerini inceleyecekse sözlü tarihçi için yazılı kaynaklar yeterli ve tek kanıt şeklinde görülmemektedir. Sözlü tarihe göre yazılı kaynaklar, bir kere selektiftir. Carr’ın işaret ettiği üzere (2009: 16-7; 26), klasik tarih anlayışından neşet eden bu çeşit araştırmalar, distilasyonun distilasyonu olmaktadır. İkinci olarak salt yazılı kaynaklarla yetinmek sorunu, yazanla gerçekten yazılması gereken arasındaki farkta açığa çıkaracaktır. Son ve en önemlisi olarak, sözlü tarihçi açısından aslolan olayların içine girmekse, salt yazılı kaynakların bu derinliğe kapalı olduğu düşünülmektedir (Counce, 2011: 141). Bunun için bir sinerjiye, bir yol göstericiye ihtiyaç vardır. Bu sinerji sözlü tarih anlayışınca “görüşme” marifetiyle yakalanır. Rehber ise “insan”dır.⁹

⁶ Bkz. Neuman, 2006: 623-624

⁷ Geçicilik, dalgalılık, ketlenme, yanlış nitelendirme, kolay etkilenme, yanlılık, inat

⁸ Yapılandırılmamış görüşmelerin, aşağıda değinileceği üzere adi görüşmeden ziyade derinlemesine görüşmeye yakın olduğunun altı çizilmelidir.

⁹ Tüm bunlarla birlikte sözlü tarihin paydasında olduğu sosyal teorideki paradigma içinde dört başı mamur bir yaklaşım olduğu da söylenemez. Güler’in dikkat çektiği üzere, “aşağıdakiler” ve “dışarıdakiler”in tarihini

2. Görüşme

2.1. Görüşme Kavramı Üzerine

Görüşme, sözlü iletişim yoluyla çoğunlukla yüz yüze yapılsa da telekomünikasyon üzerinden hatta duyma ve konuşma problemlili insanlarla simgesel iletişim vasıtasıyla gerçekleştirilebilen bir veri toplama tekniği olarak değerlendirilir (Karasar, 1984: 174). 18. yüzyılda gazeteciler tarafından kullanılmaya başlayıp “araştırmacı gazetecilik” kavramının ortaya çıkmasıyla sonuçlanan bir süreç içerisinde görüşme, bugünkü terimsel anlamını 19. yüzyılda kazanmıştır (Burke, 2013: 46). Görüşme tekniğinin ortaya çıkmasında bilgi toplarken görmenin yanı sıra işitmenin de işlevsel olduğu (Burke, 2013: 44) düşüncesinin rolü bulunduğu söylenebilir.

Gözlemler, geniş anakütle içeren nitel araştırmalar için uygunken görüşme tekniği ayrıntıya nüfuz etmeyi gerektiren, geniş bir anakütle ve temsili örnekleme sahip olmayan araştırmalar için ideal bir teknik olarak göze çarpar. Duverger de ilgili eserinde (2006), bu konuya değinmiştir. Bir nitel araştırma tekniği olarak gözlem, yoğundur; ancak istenen düzeyde derinliğe sahip değildir. Dolaysız yoğun gözlemlere gelince, bunlar yukarıdaki cümlelerin tam karşıt kutbunda yer alır. Dolaysız yoğun gözlemler, bireyler ve fazla nicelikli olmayan topluluklara uygulanır. Bundan dolayı enine değil, derinlemesine gider (Duverger, 2006: 251).

Güler, görüşmenin hem nitel hem nicel araştırmalarda karşımıza çıkabildiğini vurgulasa da (2010: 214) bu bir dereceye kadar kabul edilebilirdir. Aşağıda değinilecek olan derinlemesine görüşme için, bunun kabul edilmesi mümkün gözükmemektedir. Haddizatında, “derinlemesine görüşme”, buz dağının görünmeyen yüzünü arayan (Karasar, 1984: 174) Bal’ın da işaret ettiği üzere yirmi dört ayar nitel bir tekniktir (2001: 142). Bir istatistik, karşılaştırma imkanı sağlamayan şekilde bile sonuçlansa, herhangi bir konunun mahiyeti gereği bir kişiyle de yapılsa, bir teknik olarak caridir. Nitekim Erdoğan’ın belirttiği üzere, görüşmede görüşülen kişi verilerin tümünün veya bir kısmının toplandığı kaynak olabileceği gibi veri toplama işlemindeki birimlerden bir tanesi de olabilir (2012: 220). Güler, görüşme yöntemiyle anket arasında bir ilişki kurduğu için, bu yargıya varmıştır. Yüz yüze anket yönteminin görüşmesiz yapılması varit değildir. Yalnız, atlanılmaması gereken bir nokta, görüşme tekniğinin burada tali, mecburi bir ara yol olarak kullanıldığıdır. Yani esas tutturulan yol anket tekniğidir. Günlük dilde bu bir görüşme olarak kabul edilebilir. Ancak görüşme bir teknik olarak kabul edilirse, her soru cevap şeklindeki anketör–cevaplayıcı ilişkisine “görüşme” denilemez. Nitekim, Güler de ilk yargısından sonra durumu kotarmaya çalışmıştır (2010: 214). Bu durumu Duverger de hissederek bu tekniğin hem yoğun hem de yaygın gözlemlerde kullanılabildiğini belirtmiştir. Bu yüzden, eserinde nitel araştırma tekniği olan “görüşme”den derinlemesine gözlemlerde başvurulan yöntem olarak bahseder (2006).

Bu meyanda, görüşmenin literatürel tanımına dönülürse, “*İnsanların gerçekliğe ilişkin algılarına, anlamlarına, tanımlamalarına ve gerçeği inşa edişlerine vakıf ol-*

araştırmak için yola koyulan mikro tarihçilik, “toplumsal iyi” noktasında fikir üretmek gibi bir kaygıya sahipken “postmodernizm fetişizmi” ile bu kaygı ve toplumsal özne düşüncesi yok olarak yerini kimlikler siyasetine bırakmıştır. Bu durum da paradigma içinde sözlü tarihi, insanlığın bir kesiminin tarihini onun geniş bağlamından soyutlayarak birbirine uzak kalan ‘tarihsel ve siyasi gettolar’ yaratma tehlikesiyle yüz yüze bırakmaktadır (Güler, 2012: 161).

manın iyi bir yoludur.” der Punch, “*Aynı zamanda başkalarını anlamak için kullanılan en güçlü yöntemlerdendir.*” (2011: 166). Bu minvalde Jones karşımızdakilerin gerçekliği nasıl inşa ettiğini, yani bizim kurgumuzun dayatılması dışında, onların kendi kurgularını nasıl bina ettiğini öğrenmenin esas olduğunu vurgular. Bunun için, kişilerin kendi binalarını tasvir edecek terimleri kullanmasını teşvik edici bulur. Kişinin, kendi anlamlandırmalarının özünü en iyi şekilde açığa çıkartabilecek soruların sorulmasının, taşı gedğine oturtacağını ifade eder (aktaran Punch, 2011: 166). Kümbetoğlu ise (2008), nitel araştırma tekniği olan “görüşme”yi, “derinlemesine görüşme” olarak çağırır. O, derinlemesine görüşmeyi açık uçlu sorular sormak, bunları dinlemek, cevapları kaydetmek ve bunlarla ilişkili ek sorular sormak vasıtalarıyla, araştırma konusunu detaylı bir şekilde incelemeyi kabil hale getiren bir teknik şeklinde tasvir eder (Kümbetoğlu, 2008: 71). Ona göre, nitel teknik olarak derinlemesine görüşme, ilk bakışta bir konuşma ve ilişki başlatma sürecidir (Kümbetoğlu, 2008: 72). Ama onu diğer görüşmelerden ayıran spesifikliğidir. Bu, sadece bir ilişki kurma ve konuşma süreci değildir. Elbette, bu teknikte de bir ilişki kurma ve konuşma olacaktır; ama yetmez. Görüşmeci, konuşmanın yanında birtakım meziyetlere sahip olmalı ve bazı taktikler gütmelidir. “(...)bu teknik beceri; duyarlılık, konsantrasyon, karşımızdakini anlama, içe bakış ve disiplin gerektirir.” (Kümbetoğlu, 2008: 72). Bu minvalde Neuman da (2014: 585-586) tarama görüşmeleriyle saha görüşmelerini ayırarak (görüşme-derinlemesine görüşme) sahada derinlemesine görüşmelerin ideal olduğuna dikkat çeker. Ona göre derinlemesine görüşme araştırmacıyla görüşülenin ortak ürünüdür.

Karasar’ın işaret ettiği gibi görüşme, öğretmen-öğrenci, savcı-şüpheli, doktor-hasta benzeri ilişkilerde gözlenen, çocuklardan, okuma-yazma bilmeyenlerden veri toplamak için kullanılan ideal bir tekniktir (1984: 174). Bu doğrultuda, Kümbetoğlu’nun Patton’dan naklettiği üzere (2008: 72), günlük konuşma ve sohbet kendiliğinden gerçekleşir. Daha dikkatli bakıldığında ise sürecin net, detaylı bir şekilde geçmediği, bir yol tutturulmayan soruların sorulduğu, cevapların dallanıp budaklandığı, soruların, cevapların ve tepkilerin sık sık kesildiği, yüzeysel bir ilişki biçiminde cereyan ettiğinin gözlemlenebildiği vurgulanır. “*Derinlemesine görüşmede sıradan günlük konuşmalardan daha farklı olarak araştırmacının konuşmayı yönlendirdiği, zaman zaman, daha ayrıntılı sorularla zenginleştirilen, konuşulan kişinin kendisini rahatça ifade edebildiği bir süreç yaşanır.*” (Kümbetoğlu, 2008: 72). Bu ifadenin koşutunda Neuman derinlemesine görüşmenin bir “konuşma olayı” olduğuna ancak sıradan bir görüşmeden farklı olarak, tam aynı şey olmamakla beraber, “dostça bir sohbet”e yakın durduğuna dikkat çeker (2014: 586-587). Keza bu noktada Thompson da “görüşme”nin bir diyalog olmadığını vurgular (1999: 185). Derinlemesine görüşmede, fenomenlerin çıplak gözle görülen özelliklerinin ardındaki gerçekler aranır. Çıplak görüntülerle yetinilmez, konunun genetiğine inilir. Bu şekilde, ilgili kişilerle görüşme yapılarak görüşülen kişilerin tutum, kanaat ve fikirlerinden yararlanır. Bu minvalde görüşülen tüm katılımcıların görüşleri bir araya getirilerek kompoze edilir. Bütüncül bir veri oluşturulmaya çabalanır. Ayrıca, Kümbetoğlu’nun işaret ettiği üzere çıplak gözle, yüzeysel olarak gözlenemeyen, davranışlarla kendini açık etmeyen; ancak belli süreç neticesinde anlamlı olabilecek emellere, beklentilere bakarak kişilerin kendi iç dünyalarını nasıl inşa ettiklerine, dış dünyayı nasıl duyumsadıklarına ve çevrelerini nasıl değerlendirdiklerine ulaşılabilir (2008: 72). Kanaatlerle, bu kanaatlerin hangi vasatta ortaya çıktığı birlikte değerlendirilerek Seyidoğlu’nun da işaret ettiği gibi (2009: 39) görüşmeci tarafından daha bütüncül, daha kapsayıcı, daha doyurucu

ve açık verilere ulaşmak mümkün olabilir. Görüşme biçimlerine geçmeden bir nokta-
nın daha altı çizilmelidir. Görüşme yöntemi, bilimsel araştırmalardan başka alanlarda
da kullanılan ve gazetecilerin ekseriyetle başvurduğu yöntemlerden biridir (Burke,
2013: 46). Gazetecilik kıstaslarıyla yapılan pek çok görüşmenin ciddiyetten uzak
oluşu sebebiyle bu teknik, saygınlık noktasında bazı soru işaretleri oluşturmaktadır
(Duverger, 2006: 253). Bu meyanda görüşme ile sözlü tarih kavramları arasında ku-
rulan “özdeşlik” ilişkisine de dikkat çekilmelidir. Bu ilişki daha ziyade sözlü tarihe
salt bir yöntem olarak bakanlarca vurgulanmaktadır. Sözgelimi Reinharz sözlü tarihi
genel anlamda kişinin geçmişi ile ilgilendiğini savunarak (aktaran Akal, 2008:230)
sözlü tarihle görüşme arasında, nüans olduğunu belirtmekle birlikte, paralellik kur-
maktadır. Bu yaklaşım sözlü tarih nosyonunun tarihsel gerçekleri ve Thompson’un
yukarıda değinilen tezleri (1999: 64; 89) karşısında oldukça nahif kalmaktadır.

2.2. Görüşme Biçimleri

Burada, görüşme öncelikle amaçlarına göre ele alınacak teknikleri ise ardından
gelecektir.

2.2.1. Kanaatler, Kişisellikler Hakkında Yapılan Görüşmeler ve Belgesel Görüşmeler

İnsanlara kim oldukları veya ne bildikleri sorulabilir. Kişiyi sorulanlar, kendisi
hakkındaysa kanaat mülakatlarına, başka kişiler ve/veya başka olaylar hakkındaysa
bu, belgesel görüşmeye işaret eder. Kanaat görüşmeleri kişisel yargılar, kişisel özel-
likler peşindedir. Burada istenen, anakütleye yönelik merak edilenlerin, bir örneklem
vasıtasıyla saptanıp anakütleye isnat edilmesidir. Bu mahiyetiyle enjektif bir türdür.
Eğer kanaat yoklamaları soru kağıdıyla yapıldıktan sonra, temsili niteliği olmayan
birkaç kişiyle derinlemesine görüşme gerçekleştirilirse sağlamalı bir süreç tamamlan-
mış olabilir (Duverger, 2006: 254). Sosyal psikolojide de kişiliğin analitik olarak in-
celenmesi için bu yöneme başvurulduğu görülür.

Derinlemesine görüşmenin en çok kullanılıp en çok beklentinin oluştuğu gö-
rüşme tipini belgesel görüşmeler oluşturur (Bal, 2001: 142). “*Bir bireyden bildiği bir
şeyler sorulduğunda, birey tıpkı bir arşiv veya kitap gibi bilgi (enformasyon) kaynağı
haline gelmiş olmaktadır.*” (Duverger, 2006: 254 - 255). Sözlü tarih konusunda çıkış
noktalarından birini bu cümle oluşturmaktadır. Bu çeşit görüşmenin tarih analizle-
rinde ne kadar önemli olabileceği aşikardır. Öyle ki Neuman da (2014: 587), bu gö-
rüşme çeşidinin sözlü tarihle düşümdeştiğini vurgular. Siyasette arşiv kısıtı ve bunlar-
dan yararlanabilmenin güçlüğü, olayları yaşamış, öğrenmiş kişilere yönelip sorular
sormayı çok önemli bir bilgi edinme yoluna dönüştürür (Duverger, 2006: 255). Yazılı
kaynakların “yeterli” ve ulaşılabilir olduğu durumlarda bile bu kişilerle görüşmek,
meselelerin iç yüzünü aydınlatmaya, yazılanları ayrıntılamaya, geçmişin diğer nesil-
lere aktarılmasına yarayabilir (Atkinson’dan aktaran Neuman, 2014: 589). Ama bu-
rada da bir sıkıntı vardır. ‘Kişiler konuşur mu?’, ‘hatırlar mı?’, ‘gerçeği manipüle eder
mi?’ soruları baş ağrıtabilir. Bu sorular karşısında araştırmacının “bilimsel şüpheci-
lik”ten ödün vermemesi beklenir. Ancak bununla birlikte Neuman, hikayelerin tam
olarak doğru olmasının hikayenin kendisinden daha az önem arz ettiğini belirtir. Bu-
radaki hassas nokta nesnel gerçekliği elde etmek değil, sözlü tarihin kaygılarından biri
olan yanıtlayıcının geçmişi nasıl gördüğü, nasıl hissettiğidir (Neuman, 2014: 587-
588).

Kanaat görüşmeleri genellikle sıradan kimselerle yapılır. Bu kişilerin “kalabalıklar”ı temsil ettiği tasavvur edilir (Karasar, 1984: 176). Ayrıca, bu tip görüşmeler pazarlama amacıyla da yapılabildiği için sıradan kişiler özellikle aranır. “(...)dolaysız yoğun gözlemede, hem belgesel mülakatlardan hem de seçkin kimselerle yapılan kanaat mülakatlarından yararlanılmaktadır.” (Duverger, 2006: 255).

Liderlerle görüşmelerde, “kitleleri peşine takma” yetisine sahip olduğuna inanılan kişilerin, bu niteliği üzerine oynanır. Siyasi ve ticari kaygılar sebebiyle yapılması da varittir. Sözgelimi, bir siyasi elit ya da “kanaat önderi” ile yapılan görüşme aynı kanaati paylaşan kişilerin kanaatini tahkim eder. Ayrıca, bu görüşmeyi gerçekleştiren kişi veya görüşmeyi gerçekleştiren kuruluşun da bazı kaygıları olabilir. Örnek olarak, yeni tesis edilmiş bir “think tank” bu sayede nam yapabilir. Elitlerle kalabalıklar arasındaki farkı bilmek önem taşımaktadır ve görüşmeler bu durumda kanaat yoklamalarında olduğu gibi gizli ve kişisel olmayan görüşmeler haline bürünür (Karasar, 1984: 176; Duverger, 2006: 256).

Lider ve elitlerle görüşmenin bir nedeni de ihtiyaç duyulan bazı bilgilerin ancak önde gelen bu kimselerden alınabilmesidir. Bu durum özellikle siyasette muktedir olmaya namzet siyasi elit ve liderlerle görüşme yapmayı zorunlu kılmaktadır. Zira iktidar sahiplerinden iktidarıyla ilgili bilgi, en iyi bu kişilerden alınabilir (Duverger, 2006: 256). Ancak bu durumda da bir zorluk mevcuttur. Muvazzaf siyasiler, bir dereceye kadar özgür olmaktadır. Bunlar, partileri, destek kitleleri, ideolojileri ve siyaset pratikleriyle kendilerini kayıt altına alırlar. Ayrıca devlet adamları da “demir kafes”te mahpustur. Bu kişiler, pek çok konuda “devlet sırrı” mazeretini ileri sürebilirler. Bu kayıtlar siyaset ve devlet adamlarını da kapsayan şekilde, “iktidar elitleri”ni, görüşmeleri manipüle etmeye sevk edebilir (Thompson, 1999: 120). Tüm bu olumsuzluklara rağmen, liderlerle yapılan görüşmeler kaçınılmazdır (Duverger, 2006: 257). İktidar ilişkilerini inceleyen araştırmalar, bu olumsuzluklardan ötürü liderle belgesel görüşmelerden imtina edemez. Zira, meselenin odak noktalarında bu aktörler bulunur. Bu noktada, “aristokrasiler mezarlığı”ndaki sakıt siyasi elitlerin veya ikincil, üçüncül konumdaki iktidar elitlerinin rolü nedir?” sorusu gündeme gelir. Duverger, bu gibi kimselerin özel bir önem taşıdığını belirterek politikadan çekilmiş siyasi elitlerle görüşme yapmanın ilginç olduğunu, zira burada “profesyonel” görüşmelerin yerini anıların aldığını, bu kimselerin nitelik ve nicelik olarak değerli bilgilere sahip olduklarını ve hepsinden önemlisi, ön saflardaki liderlere göre daha serbest konuşabildiklerini vurgular (Duverger, 2006: 257).

2.3. Görüşme Tekniği

Soru kağıtlarıyla yapılan yaygın görüşmelerin belli ve kesin teknik kurallara göre uygulanması gerektiği, Duverger tarafından vurgulanmıştır. Buna mukabil derinlemesine (Duverger “yoğun görüşme” terimini tercih ediyor) görüşmeler de ise esneklik, özel durumlara uyarlanma ve gerektiği gibi davranmanın, hazırlanması gereken soru metinlerinden bile daha önemli olduğu belirtilmektedir (Duverger, 2006: 257). Bu başlık altında kanaat ve belgesel görüşme teknikleri ayrılacaktır.

Kanaat görüşmelerinin teknik püf noktasını, güven kazanmak oluşturur. Zira, adi bir yoklamaya göre kanaatlerin açığa çıkarılması için bireye daha çok soru yöneltilir. Araştırma, detaya daha çok önem verdiği için tekdüze açıklamalarla, geçiştirmelerle

yetinilmemektedir. Görüşmeciye karşı bir güven beslenmezse açıklama beklentilerinin karşılanamayacağı açıktır. Bu nedenle görüşmecinin, bireyler tarafından bilinen biri olmasının çok faydalı olacağı ya da üçüncü bir kişi ve/veya iyi tanınan bir kişiden, bilinen bir kurumdan referans sunmanın yararlı olabileceği savunulmaktadır (Duverger, 2006: 258). Siyasi elitlerle yapılan görüşmelerde, aynı görüşü paylaşmak ya da tarafgirliğiyle bilinen bir kişiyle aynı parti ya da fikriyattan olmak da bu görüşmelerde gizli bir güven duygusu tesis edebilir. Ayrıca, tarafsızlığıyla ünlü kişilerin görüşme yapması, görüşülen kişinin güven duygusunu besleyebilir. Mesela, Fransa’da baskı gruplarıyla ilgili bilgiler, yerel araştırmacılara tatmin edici biçimde verilmezken doyurucu yanıtlar alanların, görece tarafsız yabancı gazeteciler olduğu söylenmektedir (Duverger, 2006: 258).

Belgesel görüşmelerinin güven ve araştırmacının nitelikleri konusunda kanaat görüşmelerinden bir farkı yoktur. Ancak, hazırlanma ve uygulama safhaları farklıdır. Araştırmacı öncelikle, araştırma konusuyla ilgili mümkün olabildiğince çok belge toplamak zorundadır. Zira araştırılan dönem hakkında doyurucu bilgiye sahip olunmadığında, konuşmacının verdiği ipuçları yakalanamayarak “sormak için dahi bilmek gerek” hükmünce, araştırmacı görüşmeyi derinleştirici etkiyi yapamaz. Bu sebeplerden ötürü yazılı metinlerin incelenmesinden sonra görüşme safhasına geçmek yerinde olacaktır. Duverger’ nin de üstünde durduğu üzere, görüşme yapılan kimsenin, görüşmecinin sahip olduğu bilgiyi sezinlemesi halinde görüşmenin derinleşmesi de kolaylaşmaktadır (2006: 259). Bu çeşit görüşmelerin iki aşamada yapılması önerilmektedir. Birinci aşamada, diğer kaynaklardan sağlanan bilgileri karşılaştırmak için bir seri ön görüşme yapılmalı; ikinci aşamada ise, tamamlayıcı ve açıklayıcı bilgilerle ilgili sorular sormak ve işaret edilen noktaları tartışmak için bazı kimselerle ikinci kere görüşme yapılmalıdır (Duverger, 2006: 260). Bu görüşmelerin bir avantajı da görüşme yapılan kimselerin kişisel arşivlerinden yararlanabilme imkanını doğurmasıdır (Duverger, 2006:260). Ayrıca belgesel görüşmelerin aktif politikadan çekilmiş kimselerle yapılmasının, görüşmenin doğasını olumlu yönde etkileyebileceği ilave edilebilir. Duverger’ nin de değindiği gibi kısmen yalnız kalmış bu kimseler, konuşmak için fırsat bulduklarına sevinerek hem kendi hem görüşmeci nezdinde, bunu bir prestij tazeleme imkanı olarak değerlendirmektedirler (2006: 266).

2.3.1. Görüşmenin Örgütlenmesi

Bir diğer ayırım da görüşmelerin soru kağıdı yardımı veya serbest bir şekilde yapıp yapılmamasına göre şekillenmektedir.

Yapılandırılmış görüşmede, görüşmeci soruları önceden hazırlar ve görüşme esnasında bu sorularla kayıtlıdır (Erdoğan, 2012: 220). Kapalı uçlu soruların yer alabileceği gibi, görüşülen kişinin kendini daha iyi ifade edebileceği açık uçlu sorulara da yer verilebilir. Yapılandırılmış görüşmelerin, “zaman israfını” önlediği belirtilmektedir (Güler, 2010: 214). Ancak bu yöntem, soruların önceden hazırlanmasının getirdiği katılıkla maluldür. Bu çeşit görüşmelerin amacı, görüşülen kişilerin cevaplarının paralellikler ve farklılıklar noktasında karşılaştırılmasıdır (Yüksel vd.den aktaran Güler, 2010: 214). Yapılandırılmış görüşme sayesinde, unutulabilecek konular hatırlanır ve görüşme formu, görüşme sürecinde görüşmecinin kontrol aracı olur (Kümbetoğlu, 2008: 75). “*Görüşme formunu kullanmanın avantajı, görüşmeciye görüşme zamanın etkin şekilde kullanma şansını vermesindedir. Bu formla farklı insanlardan görüşü-*

len konular hakkında daha sistematik ve bütünlüklü bilgi elde edebilme şansı yakalanabilir.” (Patton’ dan aktaran Kümbetoğlu, 2008: 75). Bu tür görüşmelerde görüşmeyi yapanın tarafsız kalması esastır. Bunu gerçekleştirmek için belli eylemler, tavırlar oluşturulması sağlanır (Punch, 2011: 167). Bu görüşme tipinde duygusal değil, rasyonel yanıtlar almak amaçlanmaktadır (Fontana ve Frey’ den aktaran Punch, 2011: 167). Burada göz önüne alınması gereken bir nokta da Punch’ ın isabetle belirttiği üzere, yapılandırılmış görüşmede, sorular kadar cevap seçenekleri de yapılandırılmışsa bunun daha çok, nicel bir veri toplama tekniğine tekabül ettiği (167-168). Derinlemesine görüşme, yukarıda da vurgulandığı üzere nitel bir veri toplama tekniğidir. Görüşmenin örgütlenmesinde yapılanma derecesi arttıkça derinlik ortadan kalkmaktadır. “(...)bir mülakat, ne derece serbest mülakat niteliği taşırsa derinliği de o derece fazla olmaktadır” (Duverger, 2006: 259). Ancak, yapılandırılmış görüşmeler vasıtasıyla, araştırmacının rolü ve etkisi azaltılmak istenmektedir. Herkese aynı sorular sormak suretiyle, verilerin analizi sırasındaki ikircikler ortadan kaldırılmaya çalışılır.

Melez karakter ortaya çıkaran usullerin kullanıldığı görüşmeler de vardır. Önce bir soru kağıdının hazırlanması çalışmada bir çerçeve, nirengi noktası sağlayabilir (Duverger, 2006: 258). Bu tarzdaki görüşmelere “yarı yapılandırılmış” veya “yarı yönetimli” görüşmeler de denir. Bu karma yol zayıflıklardan kurtulma, yan etkileri bertaraf etme imkanı sağlar. Yarı yapılandırılmış görüşmede sorular hodbebod yazılmaz. Bir iskelet oluşturulur. Görüşme sırasında ana hatlar dışında bir soru sormak iktiza ederse, bu sorular görüşme yapan kişiye yöneltilerek derinlemesine bilgi alınmaya çalışılır (Güler, 2010: 214).

Üçüncü olarak değinilmesi gereken tür, “yapılandırılmamış”, “enformel” ya da “serbest” olarak bilinen türdür. Bu tip görüşmeler, “derinlemesine görüşme” sağlamak için en sık başvurulan usulü oluşturur. Bunun geleneksel türünün, etnografik görüşme olarak da adlandırılan, standartlaştırılmamış, açık uçlu, derinlemesine görüşme olduğu Punch tarafından da vurgulanmıştır (2011: 169). “Araştırma alanını sınırlayacak a priori bir sınıflamayı şart koşmaksızın, karmaşık insan davranışını araştırmak için kullanılabilir.” demektedir Punch (2011: 169). Yapılandırılmamış görüşmede, görüşme yapan kişinin meziyet ve melekeleri, görece daha önemlidir. Katı bir pozitivizm görüşmeye hakim değildir. Görüşmenin muhtariyeti, ziyadesiyle öne çıkar. Bu esnek havada, görüşmeci istediğine ulaşmak için bilgi ve tecrübesinden yararlanır. Beşeri ilişkiler ve görüşmecinin bu konudaki ehliyeti, görüşmenin derinleşmesini sağlar. “Bu yapı, araştırmacının görüşme sırasında elde ettiği ipuçlarından yola çıkarak bir konu hakkında detaylı bilgi toplamasına yardımcı olur niteliktedir” (Güler, 2010: 215). Kümbetoğlu’ nun da işaret ettiği gibi, bu tarz görüşmelerde görüşmeci farklı ortamdaki bireylerle kolay bir şekilde etkileşime geçebilir, lafın lafı açmasına imkan sağlanarak daha derin bir kavrayış geliştirilebilir. Bununla birlikte bu durumda ağaçların arasında ormanı kaybetme tehlikesi de baş gösterebilir. Bu sebeple, araştırmacının tüm bu tehlikelere karşı tetikte olması beklenir (Kümbetoğlu, 2008: 74). Son olarak bu konuda odak grup görüşmelerine göz atılmalıdır.

2.3.2. Odak Grup Görüşmeleri

Panel tekniği de denilen terim, birçok kişiyle aynı anda gerçekleştirilen görüşmeler için kullanılmaktadır (Punch, 2011: 168). Sosyal bilimcilerce 1920’lerde kullanılmaya başlanan (Erdoğan, 2012: 223) 1940’larda kitle iletişim analizleriyle değer kazanan bu görüşme tipinin yarı yapılandırılmış stilin ağır bastığı bir derinlemesine

görüşme tekniği olduğu Sarantakos tarafından belirtilmektedir (aktaran Kümbetoğlu, 2008: 117). Bu teknikte, birden çok kişiyle senkronik görüşme yapıldığı için görüşmenin derinleşebilme şansı daha fazladır. Zira, kişi sayısı arttığından süreç doğal olarak daha dinamik ve interaktifdir. Grup görüşmelerin büyüğü de buradadır. Münferit olarak ulaşılamayacak doneler, grup etkileşimi kullanılarak ulaşılabılır hale gelmektedir (Cronin'den aktaran Kümbetoğlu, 2008: 117; Punch, 2011: 198).

Görüşmenin deşifresine geçmeden bir “görüşme”nin başarılı olma şansının kaynak kişilerin güdülenmesiyle doğru orantılı olduğu vurgulanmalıdır. Bu husus belki de konunun en kritik noktasını oluşturur. Kişilerin güdülenebilmesi için ise psikolojik, fizik, literatürel hazırlıklarla birlikte görüşmecinin seçimi ve meziyetleri önemlidir (Karasar, 1984: 178; Thompson, 1999: 173; 185). Mishler de görüşmecinin varlığı ve ilgi biçiminin yanıtlayıcının anlatımına içkin olduğunu belirterek (aktaran Neuman, 2014: 585) görüşmenin derinlemesine görüşme hüviyeti kazanabilmesinde görüşmecinin rolünden dem vurur. Keza sözlü tarih ve derinlemesine görüşmenin özdeşliğinin yanlış bir önermeye işaret ettiğinin de altı tekrar çizilmelidir. Zira derinlemesine görüşmelerin salt sözlü tarih araştırmaları için yapılmadığı yukarıda aydınlığa kavuşturulmuştur. Bununla birlikte Blades'ten ilham alarak sözlü tarihin derinlemesine görüşmeyi öncelediği söylenebilir. Nitekim teyplerden, kayıtlardan önce hatıralar gelir (aktaran Caunce, 2011: 21). İnsanın duygu ve düşünce dünyasına yönelimi, gerçeklik noktasındaki derinlik ve genişlik kaygısı bakımından sözlü tarih, derinlemesine görüşme ile benzeşmesine karşın diğer majör konulardaki kaygıları ve ontolojisiyle sözlü tarihin daha kapsayıcı bir konuma ulaştığı belirtilebilir. Yukarıda anlatılanların ışığında derinlemesine görüşmenin son kertede sözlü tarihin aksine çok boyutlu olmayan ancak Neuman'ın işaret ettiği gibi sözlü tarih pratikleri için “onsuz olmaz” niteliğinde (2014: 623) salt bir teknik olduğu sarihdir. Tıpkı tarihsel sosyoloji gibi tarihteki yeni anlayış içinde (Burke, 2014: 17) bir katkı olan sözlü tarihle bunun yordamı (derinlemesine görüşme), yani teori ile maddi alemde bunu sonuca götürecektir araç birbirine karıştırılmamalıdır. Thompson (1999) ve Caunce'tan (2011) hareketle, yetkin bir sözlü tarih çalışmasının amentüsünde başarılı bir “görüşme”nin kaçınılmaz olduğu da bilahare vurgulanmalıdır.

2.4. Görüşmenin Deşifresi

Görüşme esnasında muhtelif biçimlerde kayıt tutulabilir. Bu bir ses bandı olabileceği gibi, görüntü kaydı, salt yazma şeklinde de olabilir. Tabii, bu seçenekler arasında koşullara uygun olanın tercih edilmesi beklenir. En başta görüşülenin icazeti şarttır. İcazet, kayıt almanın yanı sıra kaydı kullanmayı da içerir (Thompson, 1999: 183; 197).

Görüşmenin deşifre safhasında bazı sıkıntılar da yok değildir. Sözgelimi Punch, bazı etnometodolojistlerin, görüşme verilerini dışsal gerçekliğin bir izdüşümü olarak değil de görüşmeyle görüşülenin beraber bina ettikleri bir gerçeklik türü olarak adettiğini söyler (2011: 173). Geertz de çözümlenmenin, ele alınan nesnenin hali hazırda içine işlediğinden dem vurarak bu noktaya işaret etmektedir (aktaran Burke, 2013: 11). Bunun gibi dil de bir sorun teşkil eder. “Herkesin kullandığı dil ve sözcüklere atfettiği anlamlar aynı mıdır?” sorusu gündeme gelir. Wittgenstein, kelimelerin anlamlarının kullanımlarından geldiğini, dilin dünyayı temsil eden bir simge sistemi değil, kullanıldığı sosyokültürel ortamın temel bir özelliği olduğunu belirtir (aktaran

Punch, 2011: 173). Buna Saussure'un semiyolojik görüşleri de ilave edilebilir. Saussure olay ve objelerinin anlamlarının doğal olmaktan ziyade uyuşmuş ve yapılaştırılmış olduğu savındadır. Anlamlar, bu bakış açısına göre diğer işaretlerle ilişkilerden kaynaklanır (Keat ve Urry, 2001: 199-200; Punch, 2011: 174). Bu yüzden, görüşmenin görüşülenin zihnine girmesi, yetkin bir ön hazırlık ve sosyokültürel bir altyapı çalışması yapması kaçınılmazdır. Ayrıca, görüşenin çözümleme safhasında iş başında olması gerekir. Bir görev paylaşımı vasıtasıyla, birden fazla görüşmeci varsa görüşmecilerin hepsinin çözümleme sırasında hazır bulunması beklenir.

Çözümleme sırasında nitel ve nicel veriler ortaya dökülür. Ses, görüntü kayıtları, tutanak metinleri veri tabanını oluşturularak muhtelif yöntemlerle analize tabii tutulur. Betimsel analiz ve/veya içerik analizi teknikleri kullanılabilir (Kümbetoğlu, 2008: 124). Kayıtlar defaatle dinlenir. "Tali görülen" kayıtlar ayıklanarak öz yakalanmaya çalışılır. Niteliksel analiz için araştırmacının, görüşmelerin ana temalarını ifade ve anlatılanlar vasıtasıyla belirleyerek sistematik bir şekilde kodlama ve veri kategorileri oluşturması gerekir (Holloway ve Wheeler'dan aktaran Kümbetoğlu, 2008: 124). Kodlama için kullanılan kavramsal çerçeve, verinin yorumlanmasının bel kemiğini oluşturur. Kodlama metnin içinden çıkacaksa, somuttan soyuta gidilerek bireylerin görüşlerinden çıkarsamalar yapılır. Eğer araştırmacının zihnindeki kavramlardan yola çıkılacaksa soyuttan somuta gidilir. Bu noktada bireylerin anlattıkları, tasarlanan odalardan birine sokulur. İlk kodlama türünde yön, aşağıdan yukarıya doğruyken ikincisinde tersidir (Lewins'ten aktaran Kümbetoğlu, 2008: 125).

Sonuç Yerine

Tarih disiplinindeki dalgalanmalar içinde sözlü tarih, temelde hem yeni bir anlayış hem de sistematik bir yöntem olarak "tarih"te yeni bir sayfa açılmasına katkı sunmuştur. Sözlü tarih anlayışınca geçmiş nitel ve nicel olarak yetkinleştirmek, sunulan tarihle yetinmemek için klasik tarih anlayışından sıyrılmak bir zorunluluktur. Sözlü tarih açısından insan, "insan" olarak tarihi oluşturmaya/biçimlendirmeye muktedirdir. Bu şekilde, geçmişteki olgular saydamlaşıp gün yüzüne çıkarak bugünün kavranması, geleceğin tasarlanması daha sağlam temellere oturtulabilmektedir. Buna göre "görüntüler"le yetinmeyip "idealar alemi"ne, gerçeklere, asıllara ulaşma gayesini taşıyan tarihçi, bu anlayış ve anlayışa için sistematik yöntemden imtina edemez. Ancak, sözlü tarih çatısı altında da bir kilit taşı gibi kendine kritik bir yer edinen, yöntem sistematığının temel aracı görüşmenin de usul ve mahiyetine uygun olarak kullanılması önem arz etmektedir. Nitekim her görüşme bir derinlemesine görüşme olarak telakki edilemez. Derinlemesine görüşme, görüşme tekniğinin nitelik olarak sıçrama yapmış bir formudur. Derinlemesine görüşme sözlü tarih için bir *conditio sine qua non* olsa da bir *conditio per quam* değildir. Bu haliyle derinlemesine görüşme sözlü tarihin *organon* 'u olup sözlü tarihle özdeşleştirilemez. "Gerçekliğe" ilişkin benzeşen genişlik ve derinlik kaygıları sebebiyle sözlü tarihle karıştırılan "görüşme" bir takım melekeler edinmiş insanlar tarafından, usulüne uygun tekniklerle ifa edilirse yerini bulur. Buradaki amaç görüşülen kişiyle güven duygusu tesis edip bir sinerjiyle yazılı kaynaklarda olan ya da olmayan tatmin edici, kapı aralayıcı, ufuk açıcı donelere ulaşmaktır. Bu görüşü benimseyenlerce değişen tarih nosyonunun amacına ulaşmasının yolu, bu anlayışı ve bu anlayışın yordamını doğru bir şekilde kullanmaktan geçer. Sözlü tarihçi için Platon'un mağarasındaki zincirlerden kurtulup "gün ışığı"na kavuşmak ancak böyle mümkün olur.

Kaynakça

- AKAL, Emel (2008), *Kızıl Feministler: Bir Sözlü Tarih Çalışması*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları.
- BAL, Hüseyin (2001), *Bilimsel Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.
- BURKE, Peter (2014), *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev. M. Tunçay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BURKE, Peter (2013), *Bilginin Toplumsal Tarihi II Encyclopedie'den Wikipedia'ya*, çev. M. Tunçay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- CARR, Edward Hallett (2009), *Tarih Nedir?*, çev. M. G. Gürtürk, İstanbul: İletişim Yayınları.
- CAUNCE, Stephen (2011), *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, çev. B. B. Can ve A. Yalçınkaya, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- DURANT, Will ve DURANT, Ariel (1998), *Tarihten Alınacak Dersler*, çev. N. Muallimoğlu, İstanbul: Avcıol Basın-Yayın.
- DUVERGER, Maurice (2006), *Sosyal Bilimlere Giriş*, çev. Ü. Oskay, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- ERDOĞAN, İrfan (2012), *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi Araştırma Tasarımları Niteliksel ve İstatistiksel Yöntemler*, Ankara: Erk Yayınları.
- Gulbenkian Komisyonu (1996), *Sosyal Bilimleri Açın Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, çev. Ş. Tekeli, İstanbul: Metis Yayınları.
- GÜLER, Ebru Özgür (2010), "Bilimsel Araştırmalarda Nitel Veri Analizi ve Parametrik Olmayan İstatistik Yöntemleri", *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, der. E. Tutar ve C. Gariper, İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- GÜLER, E. Zeynep (2012), "Geleneksel Tarih Yöntemleri ile Çağdaş Tarih Yöntemleri Arasında Ne Gibi Farklılıklar Bulunmaktadır?", *50 Soruda Bilim ve Bilimsel Yöntem*, der. A. Şenel, İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- KARASAR, Niyazi (1984), *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar İlkeler Teknikler*, Ankara: Hacettepe-Taş Kitapçılık.
- KEAT, Russel ve URRY, John (2001), *Bilim Olarak Sosyal Teori*, çev. N. Çelebi, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- KÜMBETOĞLU, Belkıs (2008), *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- MICHELET (1967), *Fransız İhtilali Tarihi II*, çev. H. Varoğlu, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- NEUMAN, W. Lawrence (2014), *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 2. Cilt*, çev. S. Özge, Ankara: Siyasal Kitabevi .
- POPPER, Karl (2008), *Açık Toplum ve Düşmanları Cilt 1 Platon*, çev. M. Tunçay, Ankara: Liberte Yayınları.
- PUNCH, Keith F. (2011), *Sosyal Araştırmalara Giriş*, çev. D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- SANDER, Oral (2008), *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- SEYİDOĞLU, Halil (2009), *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, İstanbul: Güzem Can Yayınları.

ŞAHİN, Özlem (2004), “Geçmiş, Tarih ve Sözlü Tarih”, *Mülkiye*, 28, (244), 111-126, Ankara.

THOMPSON, Paul (1999), *Geçmişin Sesi Sözlü Tarih*, çev. Ş. Layıkel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

TOYNBEE, Arnold (1978), *Tarih Bilinci Cilt 1*, çev.(?), İstanbul: Bateş Yayınları.

STRATEJİK YÖNETİM YAKLAŞIMI VE İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ STRATEJİK PLANLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME*

THE APPROACH OF STRATEGIC MANAGEMENT AND A REVIEW OF STRATEGIC PLANS OF ISTANBUL METROPOLITAN MUNICIPALITY

Recep BOZLAĞAN¹

Onur AKÇAKAYA²

Öz

Kamu yönetiminde yaklaşık son otuzbeş yıldır, büyük ivme gösteren paradigmalardan birisi de şüphesiz stratejik yönetimdir. Stratejik yönetim; gerek gelişmiş, gerekse de Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin yerel yönetimlerinde etkin, verimli, hızlı, akılcı, öngörülü, bilimsel ve stratejik düşünce temelli bir yönetim mekanizması oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır. Stratejik yönetim süreci, planlamanın yanında performans esaslı bütçeleme ve izleme-değerlendirme aşamalarını da içeren çok süreçli bir mekanizmadır. Bu makalede, İstanbul Büyükşehir Belediyesi alan çalışması olarak seçilmiş; İ.B.B. stratejik yönetim süreci, bütün aşamaları ile birlikte 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ve ulusal ve uluslararası literatür çerçevesinde oluşturulan özgün bir model üzerinden detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. İncelemeler sonucunda, tespit edilen sorunlu alanlara ilişkin çözüm önerileri getirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Strateji, İ.B.B., Stratejik Yönetim, Performans Esaslı Bütçeleme, İzleme-Değerlendirme ve Raporlama.

Abstract

Over the last thirty five years, one of the paradigm that has shown a great momentum in the field of public administration, is undoubtedly strategic management. Strategic management is used in local governments of both developed and developing countries such as Turkey, to create an effective, efficient, fast, rationalist, visionary, scientific and strategic thinking based management mechanism. Strategic management is a multi process mechanism including the stages of performance-based budgeting, monitoring, evaluation and reporting in addition to planning. In this article, Istanbul Metropolitan Municipality is selected as a field study and I.M.M. strategic management process has been subjected to a detailed analysis with its all phases within an original model which is created within the framework of Public Financial Management and Control Law (No: 5018) and national and international literature. As a results of examinations, it is aimed to provide solutions for problematic areas.

Keywords: Strategy, I.M.M, Strategic Management, Performance Based Budgeting, Monitoring-Evaluation and Reporting.

*Bu makale, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yerel Yönetimler A.B.D.'da doktora tezi olarak kabul edilen, Onur Akçakaya'ya ait Stratejik Yönetim Yaklaşımı ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planları Üzerine Bir İnceleme (2016) isimli tezden üretilmiştir.

***Sorumlu yazar, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi.

¹ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı.

² Sorumlu yazar, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi.

Giriş

1980’li yıllardan bugüne, yaygın kamu yönetimi anlayışı, bir takım yeni paradigmanın tesirinde köklü değişim ve dönüşümler yaşamıştır. Gelişmiş batı devletlerinde, özellikle de Anglo-Sakson hukukuna sahip A.B.D., Kanada, İngiltere ve Avustralya gibi ülkelerde ortaya çıkan ve “yeni kamu yönetimi”, “yeni kamu işletmeciliği” ve “yönetişim” gibi farklı kavramlarla ifade edilen bu yeni yönetim süreçlerinin temelinde; kamuda etkinlik, verimlilik, hızlilik, öngörülebilirlik, hesap verebilirlik ve kalite gibi ilkeler bulunmaktadır. Hiç şüphesiz, kamuda benzer ilkeleri düstur edinen stratejik yönetim yaklaşımı, bu yeni yönetim modellerinden ayrı düşünülemez.

Küreselleşme (globalism) ve küyerelleşme (glocalism) sürecinde, dünya üzerinde yerel yönetimlerin de içinde bulunduğu birçok kamu kurum ve kuruluşu; daha akılcı, etkin, verimli, sonuç odaklı, öngörülü ve stratejik düşünce temelli bir yönetim mekanizması kurgulamak için stratejik yönetimi etkin bir enstrüman olarak değerlendirmektedir. Bugün; New York, Toronto, Londra, Sidney ve Tokyo gibi küresel ölçekli kent, kıyasıya rekabet ortamında strateji süreçlerini fazlasıyla önemsemektedir.

Ülkemizde ise gerek İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehir belediyelerinde, gerekse de küçük ve orta ölçekli belediyelerde stratejik yönetimin giderek önem kazandığı görülmektedir. Dahası, stratejik yönetim, yerel yönetimlerde alternatif bir metot olmanın ötesinde, bir yükümlülük haline gelmiştir. 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile yerel yönetimlerin de içinde sayıldığı birçok kamu kurum ya da kuruluşu stratejik plan hazırlamakla yükümlü kılınmıştır. Öte yandan, ülkemizdeki belediyelerin yapı, işleyiş ve fonksiyonlarını düzenleyen 5393 Sayılı Belediye Kanunu ve 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu’nda da stratejik yönetim kavramının belli başlı bir hukuki zemine oturtulmuş olduğunu görmekteyiz.

Bu çalışma, yerel yönetimlerde stratejik yönetim sürecini İstanbul Büyükşehir Belediyesi örneği üzerinden incelemektedir. Evvela, stratejik yönetim hususunda temel kanun hükmündeki Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu çerçevesinde, sürecin temel aşamaları tespit edilmiştir. Akabinde, ulusal ve uluslararası literatürden faydalanılarak, stratejik yönetimin yaygın ilkeleri ortaya konmuş ve bu ilkeler ilgili aşamalara yerleştirilmek suretiyle bir analiz modeli oluşturulmuştur. İ.B.B.’nin son iki stratejik planı (2010-2014 ve 2015-2019 süreçleri), oluşturulan model çerçevesinde mukayeseli bir biçimde incelenmiş; sorunlu alanlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç bölümünde, Türkiye’nin kamu yönetimi yapısı da göz önünde bulundurularak, tespit edilen sorunlu alanlarayönelik çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır.

1. Teorik Çerçeve

1.1. Strateji Kavramı

Oxford Sözlüğü’nde; “strateji” kelimesi, İngilizce’deki “strategy”, Fransızca’daki “stratégie” ve Yunanca’daki “stratēgia” “stratēgos” kelimeleri ile karşılanmaktadır (Oxford Dictionaries, 2015). Asıl itibariyle Yunanca kökenli olan kavram, “kaynakların etkin kullanımı neticesinde düşmanın yok edilmesi amacıyla

yapılan planlama” anlamına gelmektedir (Bracker, 1980: 219).Büyük Türkçe Sözlük’te ise “strateji’nin orijini Fransızca’daki “stratégie” sözcüğüne dayandırılmaktadır. Stratejinin birinci karşılığı, “izlem”; ikinci karşılığı ise “bir ulusun veya uluslar topluluğunun, barış ve savaşta benimsenen politikalara destek vermek amacıyla politik, ekonomik, psikolojik ve askeri güçleri bir arada kullanma bilimi ve sanatı, sevkülceş” olarak gösterilmektedir (TDK Türkçe Sözlük, 2015).

Günümüzde yaygınca kullanılan bir kavram olan strateji, kendi şahsına münhasır bireylerden, devasa organizasyonların en üst yöneticilerine kadar herkesin ihtiyaç duyduğu bir olgudur. Strateji sahibi olmak, kısa vadeli olan yerine uzun vadeli olanı görmeyi sağlar.Bu bağlamda, sonuçlar daha ortaya çıkmadan olası nedenler üzerine odaklanma fırsatı yaratır. Freedman stratejiiyi, “bir ormandaki ağaçları teker teker görmek yerine, bütün bir ormanı görebilmeye ve algılayabilmeye” benzetmektedir (Freedman, 2013: 9).

Strateji kelimesi kökeni itibariyle askeri literatürden gelmektedir.Kavram, Eski Yunan’da General Strategos’un savaşlardaki bilgi, taktik ve eylemlerini ifade etmek için kullanılmıştır (Demir ve Yılmaz, 2010: 70; Erkul, 2013: 118). Sonraları ise birçok felsefeci tarafından benimsenmiştir. Örneğin; Homer, Euripides, Sokrates gibi birçok felsefeci ve düşünür, strateji üzerine düşünmüştür. Öte yandan; Sokrates’in, Antisthenes’e karşı giriştiği seçim yarışını kaybeden Nichomachides’e nasihatte bulunurken strateji kavramına vurgu yapması meşhurdur (Bracker, 1980: 219).

Strateji kavramının dar ve geniş anlamlarına göz atmakta fayda vardır. Dar anlamda strateji, “savaşın kazanılması amacıyla askeri araç ve gereçlerin kullanılması”dır. Geniş anlamda ise; “bir ulusun siyasal hedeflerini gerçekleştirebilmek için kaynaklarını düzen içerisinde yönlendirmesi” olarak tanımlanabilir (Aydın ve Diğerleri, 2012: 3-5). Burada, her iki tanımda da ortak olan unsurların amaç, kaynak ve sistematik olduğuna dikkat etmek gerekir.

Kavramın, işletme ve yönetim bilimleri içindedeki özel bir yeri vardır. Porter (1996:1)’de yaptığı strateji tanımında tam da bu hususa dikkat çekmiştir. O’na göre strateji; “farklı eylemlerin bir araya gelmesiyle oluşan, organizasyon için son derece değerli ve benzersiz bir pozisyon alma süreci”dir.

1.2. Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama

Stratejik yönetim ve stratejik planlama kavramları, literatürde genellikle birbirinin yerine kullanılmaktadır.Birçok yazar, stratejik yönetim ve stratejik planlama (buna stratejik düşünce de dahil edilebilir) kavramları arasındaki farkları ortaya koyma noktasında çokça uğraşa girmemektedir.Bu nedenle,her iki kavram içi içe geçmiş gibi gözükmemektedir.Öte yandan, bazı yazarlar, stratejik planlamayı stratejik yönetimin, stratejik yönetimi ise stratejik düşünme kavramının içinde değerlendirme eğilimindedir (Nickols, 2011:7). Biz, kavram kargaşasına girmemek ve asıl odak noktamızdan ayrılmamak adına iki kavramı arasındaki farkı tartışmayacağız.

Stratejik yönetim, ilk kez 1960’lı yıllarda bir özel sektör tecrübesi olarak ortaya çıkmıştır.Gelişme ve değişmelerebağlı olarak, 1980’li yıllardan sonra kamu sektörüne de sirayet etmiş, özellikle gelişmiş batı devletlerinde, kamu kesiminde ağırlık kazanmaya başlamıştır (Demir ve Yılmaz, 2010: 72).

Son yıllarda ise kamu sektöründe stratejik planlamaya yönelik ilgi ivme kazanmıştır. Böylelikle, akademisyenler ve uygulayıcılar kavram üzerine daha fazla eğilmeye başlamışlardır. Hatta, Poister ve Streib gibi yazarlar epeyce ileri gitmiş; stratejik planlamayı “ortodoks (doğru, eksiksiz anlamında) kamu yönetiminin mi-henk taşı” olarak nitelendirmişlerdir (Poister ve Streib, 2005:45).

Günümüz dünyasında, etkili ve sonuç odaklı bir kamuyönetimi mekanizması yaratmak, stratejik planlama kapasitesi gelişmiş kamu kurumları ile mümkündür. Aslında bunun tersi de söylenebilir. Yani, stratejik yönetim, kamu kurumlarının yönetim kapasitelerini artırma ve süreklilik arz eden politikalar geliştirme açılarından önemlidir. Zira, bu yönetim modeli, kurumun hedefleri doğrultusunda tutarlı, etkin ve sistematik bir yönetim mekanizması kurgulamak için bütün yönetim süreçlerini birleştirici bir özelliğe sahiptir. Poister ve Streib; stratejik yönetimin kamu kurumlarında üç farklı fonksiyonundan bahsetmektedir. Birinci fonksiyon, kurumun bütün yönetim seviyelerinde ortak amaçlar ve hedefler oluşturmaktır. İkincisi, kurumun yönetim sürecini arzu edilen dış çevre sonuçları ile uyumlu hale getirmektir. Üçüncüsü ise operasyonel, taktiksel ve günlük kararları uzun vadeli hedeflerle örtüştürmektir (Poister ve Streib, 1999: 308).

Son tahlilde, stratejik yönetimi, organizasyonun uzun vadede etkinliğini sağlama, geleceğe dönük düşünme, amaçları analiz etme, hedefleri değerlendirme ve geleceğe yönelik eylemleri bir arada kurgulamayı amaçlayan bir süreç olarak tanımlayabiliriz (Poister ve Streib, 2005: 45-46).

1.3. Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Yönetim

Türkiye’de kamuda stratejik planlama ya da diğer bir ifadeyle performans yönetimi sistemi, alan uzmanları ve akademisyenler tarafından çeşitli aşamalarda incelenebilmektedir. Ancak, temel kanun hükmünde olan 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (K.M.Y.K.K.) çerçevesinde, genel olarak dört aşamalı bir süreçten bahsedebiliriz. Bu aşamalar aşağıdaki gibidir (Efe, 2012: 130):

- Stratejik Planlama Aşaması
- Performans Esaslı Bütçeleme Aşaması
- İzleme, Değerlendirme ve Raporlama Aşaması
- Denetim ve Hesap Verebilirlik

Burada önemli bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Şöyle ki; yukarıda bahsedilen ilk üç aşama, ülkemizde stratejik yönetim sürecinin sahibi ve muhatapı olan kamu kurum ve kuruluşlarının inisiyatifinde gerçekleşmektedir. Dördüncü aşama olan denetim ve hesap verebilirlik aşaması ise İçişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Sayıştay ve Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü gibi kurumların da süreç dahil olmasıyla gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, odak noktamız olan İ.B.B. süreçlerinin dışına çıkmamak ve çalışmayı amacından saptırmamak için dördüncü aşamaya yer verilmemiş, ilk üç aşama dikkate alınmıştır.

2. Stratejik Yönetim Analiz Modeli

Bu bölümde, ulusal ve uluslararası literatür taranarak kamuda stratejik yönetim uygulamalarına ilişkin yaygın ilkeler ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu ilkeler, benimsenmiş olduğumuz üç aşamalı yapı içerisinde ilgili yerlere yerleştirilmiştir. Böylelikle, incelemelerde esas teşkil etmesi için bir analiz modeli oluşturmak amaç edinilmiştir.

2.1. Stratejik Planlama Aşaması

Stratejik planlama aşaması, sürecin temelini oluşturduğundan bir hayli önem arz etmektedir. Bu aşamada, stratejik amaç ve hedeflere uygun stratejiler belirlendiği gibi misyon ve vizyon tanımları da yapılmaktadır. Bu bakımdan, stratejik planlama adeta sürecin temeli gibidir.

Alan çalışmalarına göre, kapsamlı bir stratejik planda dokuz temel boyut göz önünde bulundurulmaktadır. Bunlar; yönetim kapasitesi, liderlik, katılım, süreç elemanları, geniş yayılım, insan kaynakları yönetimi, planlar arası entegrasyon, görev ve sorumlulukların tanımlanması, organizasyonun gelecekte konumlandırılması olarak sıralanabilir (Edwards, 2012: 20; Eryiğit, 2012: 227; DiNapoli, 2003: 4-6, 20; Bryson, 1988: 74-78).

2.2. Performans Esaslı Bütçeleme Aşaması

Kamu kuruluşları, 5018 Sayılı K.M.Y.K.K. çerçevesinde yürütecekleri faaliyet ve projeleri içeren performans programları hazırlamaktadır. Performans programları yıllık olarak hazırlanmakta ve performans hedeflerini ve göstergelerini içermektedir. İşte performans esaslı bütçeleme sisteminin özelliği; bütçenin stratejik plan ve performans programı ile uyumlu bir şekilde hazırlanmasıdır (Efe, 2012:130). Performans esaslı bütçelemenin bir takım gereksinimleri bulunmaktadır. Şimdi, bu hususlara değinelim.

Evvla, kurum tarafından hazırlanan bütçenin, stratejik plan ile uyum içerisinde olması büyük önem arz etmektedir. Zira, kamusal kaynakların belirlenen hedefler ve önceliklere yönelik olarak tahsis edilmesi, dolayısıyla amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesi buna bağlıdır. Bu bağlamda, 5018 Sayılı Kanun büyük önem arz etmektedir. Şöyle ki; bahse konu kanunun 9.ve 13. maddelerinde özetle; kamu idarelerinin bütçelerini ve program ve proje bazındaki kaynak tahsilerini, stratejik planlarına, yıllık amaç ve hedeflerine ve performans göstergelerine dayandırmalarının zorunlu olduğu belirtilmektedir (Arslan, 2012: 37-38).

İkinci olarak, performans esaslı bütçeden bahsedebilmek için kurumsal performansın ölçülebilir olması gerekmektedir. Performans ölçümü ise ancak performans programlarında oluşturulan performans kriterleri ile yapılabilir. Performans kriterleri, stratejik amaç ve hedeflere ulaşmak amacıyla oluşturulan, planların başarı seviyesini ve kurumsal performansı ölçmeye yarayan unsurlardır. Performans kriterleri; girdi, süreç, çıktı, sonuç gibi sürecin her aşamasında ölçme ve değerlendirme yapmaya olanak sağlamaktadır. Ayrıca, kaynakların ne derece etkili, verimli ve ekonomik olarak kullanıldığı performans kriterleri aracılığıyla tespit edilebilmektedir (Murat ve Bağdigen, 2008: 94).

2.3. İzleme, Değerlendirme ve Raporlama Aşaması

İzleme, değerlendirme ve raporlama aşaması, stratejik yönetimin başarı seviyesinin ortaya konulabilmesi noktasında büyük önem arz etmektedir. Objektif ve bilimsel bir izleme ve raporlama, ancak performans programlarındaki yıllık hedefler ile faaliyet raporlarındaki yıl sonu gerçekleşen rakamlarının mukayese edilmesi ile mümkün olabilir.

Bu aşamaya örnek olarak, kamu kurumlarının K.M.Y.K.K.'nın 41. maddesine istinaden hazırlanmış oldukları faaliyet raporlarını gösterebiliriz. Faaliyet raporları, kurumların yıllık faaliyetlerini, mali bilgilerini ve performans değerlendirmelerini içermektedir. Bu rapor, her kurum tarafından gereği için Sayıştay'a ve Maliye Bakanlığı'na sunulmakta; ayrıca kamuoyuna duyurulmaktadır (Efe, 2012: 130).

3. İ.B.B.'de Stratejik Yönetim Süreci

İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin stratejik yönetim süreci; stratejik planlama, performans esaslı bütçeleme ve izleme, değerlendirme aşamalarında incelenmiştir. İncelemeler, kuruma ait stratejik planlar, performans esaslı bütçeler, performans programları, performans esaslı yatırım ve hizmet programları ve faaliyet raporları üzerinden gerçekleştirilmiştir.

3.1. Stratejik Planlama Aşaması

Sürecin ilk aşaması, stratejik planlama aşamasıdır. Stratejik planlama; performans esaslı bütçeleme ve izleme-raporlama aşamalarına altlık oluşturmakta ve adeta sürecin temelini atmaktadır. Bu nedenle büyük önem arz etmektedir. Şimdi, stratejik planlama aşaması ile ilgili belirlenen dokuz ilke çerçevesinde, İ.B.B. stratejik planlarını inceleyeceğiz.

3.1.1. Yönetim Kapasitesi

Edwards, her ne kadar yönetim kapasitesini kendi içerisinde finansal kapasite, stratejik planlama ile ilgili örgütsel yetenek, insan kaynakları yönetimi ve analiz verisi toplama yeteneği olmak üzere dörde ayrılmakta ise de (Edwards, 2012: 20-21), zannımızca örgütsel yetenek (stratejik yetenek ve görev ve sorumluluklar) ve insan kaynakları yönetimi gibi kavramlar, stratejik planlama içinde başlı başına önem arz etmektedir. Bu bağlamda, finansal kaynak ve analiz verisi toplama aşamaları yönetim kapasitesi başlığı altında, stratejik planlama ile ilgili örgütsel yetenek ve insan kaynakları yönetimi kavramları ise ilerleyen bölümlerde, münhasıran incelenmiştir.

Öncelikle, İ.B.B.'ye ait her iki süreçte de stratejik planlama için finansal kaynak planlaması mevzusundan hiç bahsedilmediği görülmektedir. Planlama aşamalarının her biri ayrılan mali kaynak miktarı ve planlamanın toplam maliyeti gibi hususların stratejik planlara yansımadağı gözlemlenmiştir.

Öte yandan, İ.B.B.'ye ait 2010-2014 ve 2015-2019 stratejik planlarının teknolojik kaynaklarla ilgili bölümleri mukayese edildiğinde, kullanılan bilgi teknolojileri, yazılım ve programların nitelik ve nicelik olarak arttığı gözlemlenmiştir. Örneğin; eski planlama döneminde kullanılan bilgi teknolojileri, yazılım ve programların toplam sayısı sekiz iken, yeni dönemde bu sayı yirmidörde

yükselmiştir (İ.B.B. 2010-2014 Stratejik Planı, 2009: 42; İ.B.B. 2015-2019 Stratejik Planı, 2014: 64). Bu olumlu gelişmeye rağmen, analiz verisi toplama yeteneğinde ulaşılan düzeyin yeterli olduğunu söylemek güçtür. Zira, İ.B.B.’nin tüm birimleri ve ilçe belediyelerinde kullanılmakta olan bilgi teknolojisi sistemlerindeki verilerin tek bir havuzda toplanacağı ve hızlı bir şekilde anlamlı bilgilere dönüştürülebileceği, “Veri Ambarı” uygulaması henüz hayata geçirilememiştir. Sistem, ancak stabil çalışma şartlarında işletilebilmektedir (İ.B.B. 2015-2019 Stratejik Planı, 2014: 65).

3.1.2. Liderlik

Liderler, organizasyonda stratejik planlama kültürünün oluşmasında ve örgütün beşeri, mali ve fiziki kaynaklarının doğru zaman ve koşullar altında harekete geçirilmesinde, kritik bir rol oynamaktadır. Liderlik; Edwards’ın (2012:21-22) sponsor yöneticileri, destekleyiciler ve kolaylaştırıcı yöneticiler kategorilerinde ele alınmıştır. Şimdi, İ.B.B. süreçlerini her üç lider kategorisi açısından değerlendirelim.

İ.B.B. 2010-2014 ve 2015-2019 stratejik planlarında, mali kaynak yönetimi görevini Mali Hizmetler Daire Başkanlığı üstlendiği görülmektedir. 2015-2019 döneminde, buna ilaveten ihtisas komisyonları içerisinde 13 kişilik bir mali kaynak yönetimi grubu kurulduğu görülmektedir (İ.B.B. 2015-2019 Stratejik Planı, 2014: 15). Ancak; adı geçen birimlerde çalışan personellerin, stratejik planlamanın mali boyutu ile ilgili eğitim, tecrübe, uzmanlık vb. bilgileri ve kaynak temini için ne tür faaliyetler gösterdikleri gibi spesifik bilgilere değinilmediği gözlemlenmiştir.

İ.B.B.’nin 2010-2014 stratejik planındaki hizmet içi eğitim bölümü incelendiğinde, personele üst düzey bürokratlar ve akademisyenler tarafından kurumsal yapı, kurumun stratejik yönetim anlayışı, insan kaynakları uygulamaları ve kurumsal faaliyetler hakkında hizmet içi eğitimler verildiğinin belirtildiği görülmüştür (İ.B.B. 2010-2014 Stratejik Planı, 2009: 36). 2015-2019 stratejik planlarındaki çalışma grupları ve ihtisas komisyonlarını gösteren tablo.1 incelendiğinde ise destekleyici ve kolaylaştırıcı işlevi görebilecek insan kaynakları grubunun sekiz kişiden oluştuğu görülmektedir (İ.B.B. 2015-2019 Stratejik Planı, 2014: 15). Ancak; her iki planda da destekleyici ve kolaylaştırıcı faaliyetleri yürüten personelin kimlerden oluştuğu, uzmanlık, tecrübe, eğitim ve faaliyetleri ile ilgili spesifik bir bilgilere rastlanılmamıştır.

3.1.3. Paydaş Analizi ve Katılım

Evvela, süreçlerin paydaş analizi bölümlerini inceleyelim. İ.B.B. 2010-2014 stratejik planının hazırlanması safhasında çeşitli çalıştaylar düzenlenmiş, bu çalıştaylara kurum çalışanları, ilgili kurum, kuruluş ve STK’larca katılım sağlanmıştır. Toplamda 43 çalıştay düzenlenmiş, 491 kişilik katılım sağlanmıştır (İ.B.B. 2010-2014 Stratejik Planı, 2009: 12).

2015-2019 stratejik planında ise belirlenen paydaşlara anket formları gönderilmiş ve sonuçlar değerlendirilip raporlanmıştır. Toplamda 484 çalışma grubu ve 148 ihtisas komisyonu oluşturulmuştur. İ.B.B. tarafından toplam 807 süreç belirlenmiş, bu süreçlerle ilgili 423 çalıştay yapılmış, çalıştaylara 959 kişi katılmıştır. Söz konusu çalıştaylar sonucunda, 139 süreç yenilenmiş; 166 adet projelendirme yapılmıştır (İ.B.B. 2015-2019 Stratejik Planı, 2014:12-20).

Her iki süreç mukayese edildiğinde; toplam çalıştay sayısının yaklaşık olarak on kat, çalıştaylara katılan kişi sayısının yaklaşık olarak iki kat artış gösterdiği görülmektedir. Bu bağlamda, paydaş katılımının arttığı değerlendirilmektedir.

Ancak, her ne kadar paydaş analizi ve çalıştaylar konusunda somut bir ilerleme sağlanmış gibi görünse de; her iki alanda da bazı aksaklıklar bulunmaktadır. Bu aksaklıklar; anket çalışmalarının anlamlı ve tutarlı sonuçlar verebilmesi için gerekli girdileri sağlayabilecek anket sayısına ulaşamaması, Stratejik Plan Hazırlama Kılavuzu'nda belirtilen paydaş önceliklendirme işleminin yapılmaması, hangi paydaşların görüşlerinin kurum için daha öncelikli ve stratejik olduğunun belirlenmemesi, paydaşlara gönderilen anketlerin konusunun ve içeriğinin belirtilmemesi, anketlere geri dönüş oranının %35,36 ve %58.77 gibi çok düşük seviyelerde kalması olarak sıralanabilir.

Öte yandan, her iki süreçte devatandaşların stratejik planlama sürecine ilişkin görüş, temenni ve önerilerine başvurulduğu platform ya da uygulamaların sayı ve çeşitliliğinin minimal düzeyde olduğu değerlendirilmiştir.

3.1.4. Süreç Elemanları

Süreç elemanları, stratejik planlamanın belki de en önemli yapıtaşlarını oluşturmaktadır. Örneğin, vizyon, misyon tanımlamaları yapmadan stratejik plan hazırlanamaz. Öte yandan, analizler, amaç, hedef ve stratejiler ve eylem planları sürecin kritik unsurlarıdır. Şimdi,İ.B.B. stratejik planlarını süreç elemanları yönünden inceleyelim.

3.1.4.1. Misyon ve Vizyon

İ.B.B.'nin 2010-2014 dönemindeki vizyon tanımlaması; “Türkiye'nin görünen yüzü ve dünyaya açılan penceresi olan İstanbul'un eşsiz mirasına sahip çıkarak yaşam kalitesi yüksek, sürdürülebilir bir dünya şehri yapan öncü ve önder belediye” şeklindedir (İ.B.B. 2010-2014 Stratejik Planı, 2009: 57). Vizyon tanımlamasının içeriği analiz edildiğinde; “kültürel mirasa sahip çıkmak”, “sürdürülebilir olmak”, “dünya kenti olmak” ve “öncü ve lider olmak” kavramlarının vurgulandığı görülmektedir.

2015-2019 stratejik planındaki vizyon tanımlaması ise; “sürdürülebilir ve yenilikçi çözümlerle hayatı kolaylaştıran, şehircilik ve medeniyet adına küresel değer üreten marka kentin yerel yönetimi” şeklindedir (İ.B.B. 2015-2019 Stratejik Planı, 2014: 78). Bu tanımlamanın içeriği analiz edildiğinde; “sürdürülebilir ve yenilikçi olma”, “küresel değer üretme” ve “marka kent olma” kavramlarının vurgulandığı görülmektedir.

Her iki vizyon tanımı, “nereye varmak istiyoruz?” sorusuna yanıt veren, kapsamlı birer ifade olarak değerlendirilmektedir. Ancak, süreklilik ve istikrar arzemesi gereken vizyonun beş yıl gibi kısa bir vadede büyük oranda değişikliğe uğradığı da gözden kaçmamaktadır. Şöyle ki; “sürdürülebilirlik” ve “dünya kenti-marka kent” kavramlarına her iki tanımda da vurgu yapılmasına rağmen; eski tanımdaki “kültürel mirasa sahip çıkmak” ve “öncü ve lider olmak” kavramlarına yeni tanımda yer verilmemiştir. Öte yandan, yeni tanımda “yenilikçilik” ve “küresel değer üretme” gibi kavramlara ilk kez yer verilmiştir. Bu açılardan, eski ve yeni

vizyon tanımlarının birbiri ile tam bir uyum içerisinde olduğu söylemek güçtür. Ayrıca; vizyon tanımında değişiklik yapılmasını zorunlu kılan sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal ve teknolojik değişme ve gelişmelerden söz edilmemiştir.

İ.B.B.'nin 2010-2014 sürecindeki misyon tanımlaması, “medeniyetlerin buluşma noktası İstanbul’a karşı tarihi sorumluluğumuzun gereğini yerine getirerek, şehrin yaşam kalitesini artırma, özgün kimliğini pekiştirme ve saygın bir dünya şehri haline gelmesine katkı sağlama adına, yerel hizmetleri adaletli, kaliteli, gelişime açık, verimli ve etkili bir yönetim anlayışı ile sunmak” şeklindedir (İ.B.B. 2010-2014 Stratejik Planı, 2009: 57). Bu tanımın içeriği analiz edildiğinde; “tarihi miras”, “yaşam kalitesi”, “özgünlük”, “saygınlık” ve “yönetişim” kavramlarının ön plana çıktığı görülmektedir.

2015-2019 stratejik planındaki misyon tanımlaması ise “açığa çıkmamış ihtiyaçları karşılayacak hizmetleri, 21.yüzyılın yerel yönetim anlayışına uygun şekilde sunmak, belediye hizmetlerini kurumsal bir anlayışla mükemmelleştirirken şehrin kültürel kimliğini yaşatmak” şeklindedir (İ.B.B. 2015-2019 Stratejik Planı, 2014: 78). Zannımızca, buradaki “açığa çıkmamış ihtiyaçları karşılayacak hizmetleri sunmak” ifadesi kendi içerisinde tutarsız bir ifadedir. Zira, açığa çıkmamış bir ihtiyaç olmaz. Bunun yerine, “yeni açığa çıkan” ifadesinin kullanılması daha uygun olurdu. Misyon tanımlamasının içeriği analiz edildiğinde; “yenilikçilik”, “kurumsallık”, “gelişim” ve “kültürel miras” kavramlarının vurgulandığı görülmektedir.

Her iki misyon tanımının içeriği mukayese edildiğinde; sadece “tarihsel-kültürel miras” kavramlarının birbiri ile ilişkili kavramlar olduğu, diğer kavramların ise uyum içerisinde olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda, süreklilik ve istikrar arzetmesi gereken misyon tanımında köklü bir değişiklik yapıldığını söyleyebiliriz. Ancak, misyon tanımında değişiklik yapılmasını zorunlu kılan sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal ve teknolojik değişme ve gelişmelerden söz edilmemiştir.

3.1.4.2. Analizler

Her iki stratejik planda iç çevre analizi yapılmış, kurumun kaynak yapısı ve organizasyon yapısı ile ilgili bilgilere, grafiklere ve tablolara yer verilmiştir. Kurumun mali yapısı, gelir ve gider türleri, 2009-2013 mali yıllarındaki gelir ve gider bütçe gerçekleştirmeleri, iç mali kontrol ve dış denetim süreci açıklanmıştır. Ayrıca, uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının 2009-2013 yılları arasında İ.B.B.’ye verdikleri kredi notları gösterilmiştir (İ.B.B., 2010-2014 Stratejik Planı, 2009: 33-42; 2015-2019 Stratejik Planı, 2014: 50-65).

Ancak, her iki plan için de geçerli olmak üzere, Stratejik Plan Hazırlama Kılavuzu’nda belirtilen iki önemli hususun dikkate alınmadığı gözlemlenmiştir (Stratejik Plan Hazırlama Kılavuzu, 2006: 9). Birinci olarak; gelecekte kurumun yapısında ve görev alanında meydana gelebilecek muhtemel değişimlerden bahsedilmediği görülmüştür. İkinci olarak ise süreçte aynı ya da benzer görevleri yapan birimlerin tespit edilmediği görülmüştür. Bu durum görev tekrarı ya da görev ve sorumlulukların yerine getirilmemesi sonucu doğurabilir.

Öte yandan, süreçlerin her ikisinde de GZFT (SWOT) analizi yapıldığı görülmektedir. Temel hizmet alanlarında, İ.B.B.’nin güçlü ve zayıf yanları, fırsatlar

ve tehditler ortaya konmaya çalışılmıştır (İ.B.B. 2010-2014 Stratejik Planı, 2009: 43-52; İ.B.B. 2015-2019 Stratejik Planı, 2014: 70-75). Ancak, Stratejik Plan Hazırlama Kılavuzu'ndaki GZFT matrisi kullanılmamıştır. Böylelikle, eylem, idame, değişim ve savunma stratejileri belirlenememiştir. Bir ikincisi, her iki dönemde de kılavuzda yer alan "GZFT analizi potansiyel strateji matrisi" oluşturulmamıştır. Böylelikle, kurumun keşfetmesi, yararlanması, sakınması ve yüzleşmesi gereken yanları çalışanlarca ve paydaşlarca algılanabilir hale getirilememiştir (Stratejik Plan Hazırlama Kılavuzu, 2006: 13-14).

Analizlerle ilgili bir diğer aksaklık, alternatif metodların kullanılmamasından kaynaklanmaktadır. PESTLE analizi gibi gelecekte meydana gelebilecek politik, ekonomik, sosyal, teknolojik, yasal ve çevresel değişme, gelişme ve krizlerin makro ölçekte analiz edilebildiği (Team FME, 2013: 7) alternatif yöntemlerin kullanılması olumlu bir etki yaratabilir.

3.1.4.3. Eylem Planları

Süreçlerdeki eylem planı, performans esaslı yatırım ve hizmet programıdır. Programın bütçe ile uyumluluk seviyesini tespit etmek amacıyla, 2015 yılı performans esaslı yatırım ve hizmet programı ve 2015 yılı bütçesi temel hizmet alanları çerçevesinde mukayese edilmiştir. Mukayeselerde, bütçeye ait fonksiyonel ve ekonomik sınıflandırma düzeyinde ödenek cetveli tablosu ve performans esaslı yatırım ve hizmet programındaki kaynak ihtiyacı tabloları kullanılmıştır. İncelemeler sonucunda aşağıdaki hususlar tespit edilmiştir (İ.B.B. 2015 Bütçesi, 2014:11; İ.B.B. 2015 Performans Esaslı Yatırım ve Hizmet Programı, 2014: 12):

Evvla belirtmek gerekir ki, 2015 yılı bütçesi ve performans esaslı yatırım ve hizmet programındaki temel hizmet alanlarının isimleri birebir eşleştirememektedir. Örneğin; programdaki "kültür hizmetleri alanı", bütçeye "dinlenme, kültür ve din hizmetleri" olarak yansıtılmıştır. Görüldüğü gibi, bütçedeki temel hizmet alanının ismi yatırım ve hizmet programındakine göre daha kapsamlıdır. Öte yandan, yatırım ve hizmet programındaki "ulaşım hizmetleri" temel hizmet alanı, bütçeye hiç yansımamıştır. Bu senkronizasyon eksikliği, uyum durumunun tespitini zorlaştıran önemli bir aksaklık olarak belirlemektedir. İki program arasında birebir eşleme yapılamadığından, temel hizmet alanı bazında yakın ilişkili görülen alanlar eşleştirilmiş ve aşağıdaki mukayese tablosu oluşturulmuştur.

Aşağıdaki mukayese tablosundan da anlaşılacağı gibi, bütçedeki ödenekler-mal ve hizmet alımı kalemleri ile performans esaslı yatırım ve hizmet programındaki kaynak ihtiyacı rakamları arasındaki uyum seviyesi düşüktür. Diğer bir ifade ile yatırım kaynak ihtiyacı rakamları ile bütçeden ayrılan genel paylar ve bütçede yatırım için ayrılan mal ve hizmet alımı rakamları arasında uyum görülmemektedir.

Tablo 1. Bütçe Performans Esaslı Yatırım ve Hizmet Programı Mukayesesi

Ana Hizmet Alanı	2015 Bütçesi Payı	2015 Bütçesi Mal ve Hizmet Alımı Kalemi	2015 PEYHP	Uyum Durumu
Genel Yönetim	3.044.133.500 TL	662.614.460 TL	1.681.888 TL	Yok*
Kent ve Kamu Düzeni	814.348.500 TL	302.998.435 TL	179.635 TL	Yok*
Çevre Yönetimi	1.533.569.000 TL	897.521.823 TL	1.385.352 TL	Yok*
Kültür ve Dinlenme	372.158.000 TL	257.175.000 TL	483.007 TL	Yok*
Sağlık Hizmetleri	162.734.000 TL	132.585.750 TL	109.700 TL	Yok*
Sos. Güv. ve Yar. Hiz.	260.015.000 TL	121.542.000 TL	1.138.339 TL	Yok*
*Yukarıda belirtilen temel hizmet alanlarının hepsinde, İ.B.B. 2015 yılı bütçe ödenekleri-mal ve hizmet alımı kalemleri ve 2015 yılı Performans Esaslı Yatırım ve Hizmet Programı kaynak ihtiyacı rakamları birbiri ile uyumlu olmadığından böyle bir değerlendirme yapılmıştır.				

Kaynak: İ.B.B.2015 Bütçesi, 2014: 11; İ.B.B. 2015Performans Esaslı Yatırım ve Hizmet Programı, 2014: 12.

3.1.5. Geniş Yayılım

Stratejik plan, bütçe, performans esaslı yatırım ve hizmet programı, performans programı ve faaliyet planları, İ.B.B.'nin www.i.b.b.gov.tr url adresli web sitesinde düzenli olarak yayımlanmaktadır. Bu açıdan stratejik planlama unsurlarının ulaşılabilir olduğu söylenebilir.

3.1.6. İnsan Kaynakları Yönetimi

Her iki stratejik planda da insan kaynakları değerlendirmesi yapılmıştır. Kurum personeli; istihdam türüne, cinsiyet-yaş dağılımına ve eğitim durumuna göre sınıflandırılmıştır. Ancak, her iki süreçte de ortak olan bazı aksaklıklar tespit edilmiştir. Örneğin, işlevleri değişiklik arzeden birçok departman için gelecekte ortaya çıkabilecek insan kaynakları ihtiyacı niteliksel ve niceliksel açıdan ön-görülmemiş, muhtemel personel alımlarının bütçeye getirebileceği yük tahmini rakamlarla ortaya konmamıştır. İnsan kaynakları açısından kısıtlar ve güçlü yanlar yeterince açıklanmamış, insan kaynaklarına yönelik hedefler, personelin yaş ortalamasının düşürülmesi ve eğitim durumunun yükseltilemesi ile sınırlı tutulmuştur (İ.B.B. 2010-2014 Stratejik Planı, 2009: 34-35; İ.B.B. 2015-2019 Stratejik Planı, 2014: 51-52).

3.1.7. Planlar Arası Entegrasyon

İ.B.B. stratejik planlarının yatay ve dikey entegrasyonu, Eryiğit tarafından 2012 yılında doktora tezi olarak çalışılmıştır. Entegrasyon hususu, başlı başına kapsamlı bir çalışma gerektirmekte olduğundan, çalışmamızda Eryiğit'in tespitleri esas alınmıştır. Eryiğit çalışmasında; süreçteki yatay ve dikey entegrasyon sorunlarının hukuki, yönetsel, zamanlamaya bağlı ve yönetim kültürüne bağlı yönleri olduğunu belirtmiş ve sorunlu alanları tespit etmiştir. Bu sorunlar özetle şöyledir (Eryiğit, 2012: 227):

- Stratejik planlama mevzuatı, büyükşehirler belediyeleri ve büyükşehir ilçe belediyeleri arasında entegrasyona dönük düzenlemeler içermemektedir.
- Üst ölçekli planlar arasında zaman uyumu bulunmamaktadır.
- Üst ölçekli planlar ile yerel planlar arasında zaman uyumu bulunmamaktadır.

Eryiğit'in çalışmasını tamamladığı tarihten bu yana, yukarıda sayılan sorunların çözümüne ilişkin herhangi bir yasal düzenleme yapılmadığı gibi kurumsal bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Bu bağlamda, Eryiğit'in tespit ettiği her üç sorunun halen mevcut olduğu söylenebilir.

3.1.8. Görev ve Sorumlulukların Tanımlanması

Her iki planın ilgili kısımlarında, stratejik planlamadan sorumlu kadrolar; strateji geliştirme müdürlüğü, strateji geliştirme üst komisyonu, proje yönetim ekibi, koordinasyon/analiz ekibi ve planlama ekipleri olarak sıralanmaktadır. Ancak, stratejik planlamadan sorumlu personellerin isimleri, nitelik ve nicelikleri, eğitim durumları, uzmanlık alanları ve mesleki tecrübeleri gibi spesifik bilgilere yer verilmediği gözlenmiştir (İ.B.B. 2010-2014 Stratejik Planı, 2009:10-12, 55; İ.B.B. 2015-2019 Stratejik Planı, 2014: 12-14).

3.1.9. Organizasyonun Gelecekte Konumlandırılması

Her iki süreç incelendiğinde, Bryson'ın belirttiği tarzda bir başarı vizyonuna rastlanılmamıştır. Şöyleki; kısa, orta ve uzun vadede; siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, teknolojik ve yapısal açıdan varılması planlanan yer, kentin diğer dünya kentleri içerisinde hangi açılardan ön plana çıkacağı, hangi açılardan geri planda kalabileceği gibi öngörüler somut bir şekilde ortaya konmamıştır.

3.2. Performans Esaslı Bütçeleme Aşaması

Performans esaslı bütçelemeden söz edebilmek için stratejik plan, bütçe ve performans programlarının birbiri ile uyumlu olarak ve sistematik içerisinde hazırlanması gerekmektedir. Bu bağlamda, kurumun stratejik planları, bütçeleri ve performans programları arasındaki uyum durumu incelenmiştir.

Evvela, stratejik plan ve bütçe uyumundan bahsedelim. İ.B.B. 2010-2015 yılları arasında bir yıllık bütçe ve bütçe yılını takip eden iki yıllık tahmini bütçe hazırlamıştır. Ancak beş yıl vadeli stratejik planlamayapılması nedeniyle, bütçe ayağının bir yıllık bütçe ve iki yıllık tahmini bütçe ile sınırlandırması bir aksaklık olarak göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, kurumun, bir yıllık bütçe ve takip eden dört

yl için tahmini olmak üzere uzun vadeli bütçe hazırlaması faydalı olabilir. Dünya üzerinde uzun vadeli tahmini bütçeleme örnekleri bulunmaktadır. Örneğin Kanada'nın Vancouver kenti 10 yıllık uzun vadeli stratejik plan için 10 yıllık tahmini bütçe hazırlamıştır. 10 yıl vadeli tahmini bütçe; geçmiş yıllardaki bütçe rakamları, ekonomik tablodaki değişikliklerin analizi, benzer yapıdaki belediyeler ve derecelendirme kuruluşlarından (rating agencies) alınan oranlar ve en iyi borç yönetimi rakamları birarada değerlendirilerek oluşturulmuştur (Vancouver Stratejik Planı 2011-2021, 2011: 12-13).

İ.B.B. 2010-2014 stratejik planında, yıllık stratejik amaç ve hedef maliyetlendirmesi ve temel hizmet alanları bazlı stratejik maliyetlendirme yapılmamıştır. Bu nedenle, planın ilgili yılların bütçeleri ile ilişkilendirilmesi ve analiz edilmesi mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda, belirtilen dönemde stratejik plan-bütçe uyumundan söz edilemeyeceği değerlendirilmektedir.

2015-2019 stratejik planında ise yıllık stratejik amaç ve hedef maliyetlendirmesi ve ana hizmet alanı bazlı stratejik maliyetlendirme yapıldığı görülmektedir. Temel hizmet alanlarında yer alan stratejik amaç ve hedeflere yönelik mali kaynak ihtiyacı 2015-2019 yılları arasında ortaya konmuş, beş yıllık toplam kaynak ihtiyacı rakamları belirlenmiştir (İ.B.B. 2015-2019 Stratejik Planı, 2014:106; İ.B.B. 2015 yılı bütçesi, 2014: 11).

Tablo 2. Stratejik Plan ile Bütçe Mukayesesi

Ana Hizmet Alanı	Stratejik Plandaki Mali Kaynak İhtiyacı	Bütçeden Ayrılan Pay	Mal ve Hizmet Alımı	Uyum Durumu
Kültür	483.007.270 TL	372.158.000 TL	257.175.000 TL	Yok*
Sağlık	109.800.000 TL	162.734.000 TL	132.585.750 TL	Yok*
Sosyal Hizmetler	1.142.957.175 TL	260.015.000 TL	121.542.000 TL	Yok*
Çevre	1.384.742.177 TL	1.533.569.000 TL	897.521.823 TL	Yok*
Eğitim	Yansımamış	177.740.000 TL	164.253.000 TL	Yok*
*Stratejik plandaki mali kaynak ihtiyacı, bütçe payları ve mal ve hizmet alımı rakamları mukayese edildiğinde, stratejik plan ile bütçe arasında uyum bulunmadığı görülmektedir.				

Kaynak: İ.B.B. 2015-2019 Stratejik Planı, 2014:106; İ.B.B. 2015 yılı bütçesi, 2014: 11.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, kaynak ihtiyacı-bütçe payı rakamları bakımından, stratejik plan ile bütçe arasında uyum sorunu olduğu görülmektedir.

Stratejik plan ve bütçe uyumuna yönelik bir diğer aksaklık ise en önemli harcama kalemleri ile ilgilidir. İ.B.B.'nin, 2015 yılı bütçesinde en çok kaynak ayırdığı kalemler; ekonomik işler ve hizmetler (3.067.179.000 TL), genel kamu hizmetleri (3.044.113.500 TL) ve iskan ve toplum refahı hizmetleri (2.818.143.000 TL) alanlarıdır. En az kaynak ayrılan alanlar ise sağlık hizmetleri (162.734.000 TL) ve eğitim hizmetleri (177.740.000 TL) alanlarıdır (İ.B.B. 2015 Bütçesi, 2014: 11). Bu bilgilere göre, stratejik planda birincil öneme sahip alanların ekonomik işler ve hiz-

metler, genel kamu hizmetleri ve iskan ve toplum refahı hizmetleri olması gerekmektedir. Ancak, böyle bir stratejik önceliklendirmeye rastlanılmamıştır.

Performans esaslı bütçelemelerde bir diğer önemli husus performans kriterleridir. Performans kriterleri stratejik plan, bütçe ve performans programları açısından uyumluluk arz etmelidir.

Öncelikle, İ.B.B.'nin 2015 yılında performans göstergesi belirleme hususunda, 2013 ve 2014 yıllarına nispeten kayda değer bir mesafe katetmiş olduğunu belirtmeliyiz. Zira, 2013 ve 2014 yıllarında birçok stratejik amaç ve hedef için performans göstergeleri oluşturulmamıştır.

Stratejik plan ve bütçe arasındaki uyum durumunu ortaya koyduktan sonra bir de performans programlarına bakmak gerekmektedir. Performans programı analizi yaparken performans kriterlerini kullanacağız. Bu bağlamda, önceki yıllardaki performans programlarında hedeflenen stratejik amaç ve hedeflerin gerçekleşme oranı önem arz etmektedir. Bu bakımdan, 2013 ve 2015 yılı performans programlarının mukayese edilmesi doğru olacaktır. Böylelikle, hedeflenen ve gerçekleşen rakamlarından hareketle, programların tutarlılığı hususunda bir değerlendirme yapılabilir.

2013 ve 2015 performans programları incelendiğinde, hedeflenen ve gerçekleşen rakamlarının tutarlı olmadığı görülmektedir. Şöyle ki; “kömür numune alma ve denetim sayısı”, “beyaz masadan gelen şikayetlerin süresinde çözülme oranı” gibi performans göstergelerinin gerçekleşme oranı neredeyse %50 iken, “deniz araçlarından alınan pis su atık miktarı” performans göstergesinin gerçekleşme oranı %200’den fazladır. Hedeflerin gerçekleşme oranının bazı göstergelerde çok düşük seviyede kaldığı, bazı göstergelerde ise hedefin çok üstüne çıktığı anlaşılmaktadır. Performans programının geneline yansıyan bu durum, İ.B.B.’de stratejik hedeflerin daha rasyonel ve bilimsel yöntemlere dayandırılması gerektiği yönünde bir kannat uyandırmaktadır.

3.3. İzleme ve Raporlama Aşaması

İ.B.B.’de izleme ve raporlama aşaması; yatırım, proje, faaliyetlerin anlatıldığı ve performans göstergelerinin başarı oranlarının değerlendirildiği yıllık faaliyet raporları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Çalışmamızda, yıllık faaliyet raporları ilgili oldukları yılın performans programları ile ilişkilendirilmek suretiyle incelenmiştir. Bu suretle, performans programları ve faaliyet raporları arasındaki uyum ve tutarlılık durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. İncelemeler, 2012, 2013 ve 2014 yılı faaliyet raporları üzerinden yapılmıştır.

2010-2014 süreci için belirlenen performans göstergelerinin, 2014 faaliyet raporunda bütünüyle değil, kısmen değerlendirmeye tabi tutulduğu görülmektedir. Performans göstergelerinin faaliyet raporuna yansım oranı, bazı alanlarda %50’ler seviyesindeyken, bazılarında bu oranın altına düşmektedir. Bu durum, İ.B.B.’nin performans notlarının olduğundan yüksek çıkmasına neden olmakta, performans değerlendirmesinin bilimselliğine ve objektifliğine gölge düşürmektedir. Aşağıdaki tablo incelendiğinde, bu durum daha açık bir şekilde anlaşılabilir:

Tablo 3. Performans Göstergelerinin Faaliyet Raporuna Yansıma Oranları.

Temel Hizmet Alanı	2010-2014 Stratejik Planındaki Toplam Per. Göş. Sayısı	2014 Faaliyet Raporunda Değerlendirilen Per. Göş. Sayısı
Afet Yönetimi	47	20
Çevre Yönetimi	44	23
İmar Yönetimi	50	29
Kent ve Toplum Düzeni	50	31
Kültür Hizmetleri	76	46
Sağlık Hizmetleri	23	21
Ulaşım Hizmetleri	62	44
Sosyal Destek Hizmetleri	56	43
Toplam	408	257

Kaynak: İ.B.B. 2010-2014 Stratejik Planı, 2009: 62; İ.B.B. 2014 Faaliyet Raporu, 2015: 215-222.

Benzer aksaklıkların, 2012 ve 2013 faaliyet raporlarında da geçerli olduğu görülmüştür.

Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç bölümünde, İ.B.B.’nin stratejik yönetim süreçleri ile ilgili tespit edilen hukuki, yapısal ve yönetsel sorunlara yönelik bazı çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır. Çözüm önerileri stratejik plan, performans esaslı bütçeleme ve izleme, değerlendirme ve kontrol aşamalarında sınıflandırılmıştır. Getirilen çözüm önerileri şu şekildedir:

1. Stratejik Planlarla İlgili Çözüm Önerileri

- Stratejik planlama yapısı itibariyle finansal planlama ile üst seviyede bir entegrasyonu gerektirmektedir. Bu bağlamda, sürecin tamamının ve her aşamasının ayrı ayrı finansal planlaması yapılmalıdır. Stratejik planlar oluşturulmadan önce amaç, hedef ve stratejilerin tahmini mali-yetlendirmesi hususuna önem verilmelidir.
- Stratejik planlama ekip, takım ve departmanlarında çalışan personelin görev, yetki ve sorumlulukları spesifik olarak tanımlanmalı ve sürecin her aşaması kişilere zimmetlenmelidir.
- Stratejik planlama, bilgi teknolojilerinin kullanımı ile yüksek düzeyde ilişkilidir. Bu bağlamda, “veri ambarı” uygulamasının en yakın zamanda faaliyete geçirilmesi gerekmektedir.
- Uzman yöneticiler tarafından, örgütte stratejik planlama bilincinin oluşmasını, planların örgüt tarafından içselleştirilmesini ve sahiplenilmesini sağlayacak ve süreç bilincini aktive edecek konferans, seminer ve eğitim faaliyetlerine önem verilmelidir. Ayrıca, stratejik

planlama ile ilgili üst düzey destek ve medya desteği hususları önemsenmelidir.

- Katılımın olmadığı bir planlama süreci düşünülemez. Bu sebeple, sürece vatandaş katılımı en üst düzeye çıkarılmalı ve katılım mekanizmaları teşvik edilmelidir.
- Paydaş analizi uygulamalarında, iç ve dış paydaşlara uygulanan anket, mülakat vb. sayısının anlamlı sonuçlar verebilecek rakamlara yükseltilmesi gerekmektedir. Ayrıca, anket çalışmalarına geri dönüş oranının yükseltilmesi de gerekmektedir.
- Misyon ve vizyon tanımlamaları, stratejik planlama mantığına uygun bir şekilde uzun vadeli, kapsamlı ve kurumsal değerlerle uyum içerisinde olarak yapılmalıdır.
- Sürdürülebilirlik gibi uzun vadeli düşünülmesi gereken hususlar, stratejik planlardan ayrılarak uzun vadeli olarak planlanmalıdır. Ayrıca, beş yıl vadeli plana ilaveten bir de uzun vadeli stratejik plan yapılmalıdır.
- GZFT analizi daha kapsamlı olmalı; eylem, idame, değişim ve savunma stratejilerini içermelidir.
- GZFT analizinin yanında, büyük resmi görmeye yarayan ve makro ölçekli bir enstrüman olan PESTLE analizinin mutlak suretle kullanılması gerekmektedir.
- İç çevre analizi yapılırken, gelecek dönemlerde kurumun yapısında, görev alanında, fiziksel şartlarında ve mali durumunda ortaya çıkabilecek değişimler öngörülme çalışmalıdır. Stratejik planlama konusunda aynı ya da benzer görevleri yerine getiren birimler belirlenmeli, görev taksimatı açık ve net bir şekilde yapılmalıdır. Böylece, görev tekrarlarının ve görevlerin hiç yerine getirilmemesi gibi aksaklıkların önüne geçilebileceği gibi, hesap verebilirlik de daha üst düzeyde sağlanabilecektir.
- Stratejiler kurgulanırken, bu stratejilere yönelik tehdit unsurları öngörülme çalışılmalı, bu suretle, stratejilerin başarısızlığa uğramasının önü alınmalıdır.
- İnsan kaynakları yönetimi daha rasyonel, bilimsel ve gelecek yönelimli metotlarla yapılmalıdır. Gelecekte ortaya çıkabilecek ekstra insan kaynakları ihtiyacı öngörülme çalışılmalı, bu durumun bütçeye getireceği mali yük hesaba katılmalıdır.
- Stratejik planlar, üst ölçekli planlar olan kalkınma planları, hükümet programları, orta vadeli planlar, bölgesel planlar gibi planlar lazımsal, işlevsel, mali ve taktiksel anlamda tam bir uyum içerisinde hazırlanmalıdır. Üst ölçekli planların çizdiği genel çerçeve iyi analiz edilmeli, stratejik planlar bu genel çerçeve sınırları dahilinde oluşturulmalıdır.

- Stratejik planlarla alt ölçekli planlar olan ilçe stratejik planları, çevre, imar ve nazım planları arasında zamansal, işlevsel, mali ve taktiksel anlamda tam bir entegrasyon sağlanmalıdır.
- Organizasyonun, başarılı bir süreç sonucunda varacağı nokta ön-görölmeye çalışılmalıdır. Böylelikle, amaç ve hedeflerin yakalanması bağlamında kurum motive edilebilir.
- Stratejik planlar, performans programları ve performans esaslı yatırım ve hizmet programları amaç, hedef ve stratejiler ve bunlara yönelik proje ve faaliyetler çerçevesinde tam bir uyum içerisinde hazırlanmalıdır.
- Stratejik plan, performans esaslı yatırım ve hizmet programı, performans programı, performans esaslı bütçe ve faaliyet raporu gibi süreç elemanlarının birbiri ile entegrasyonunun sağlanması için temel hizmet alanlarının birbir eşleştirilmesi sağlanmalıdır.
- Stratejik planlar, performans programları, performans esaslı yatırım ve hizmet programları ve bütçeler, gerek temel hizmet alanları, gerekse de kaynak ihtiyacı-bütçe payı unsurları bakımından tam bir uyum içerisinde hazırlanmalıdır. Aksi takdirde, stratejik planlamanın etkinliği ve verimliliği düşük seviyede kalabilir.

2. Performans Esaslı Bütçeleme Aşaması İle İlgili Çözüm Önerileri

- Stratejik planın vadesi ile eşdeğer vadeli tahmini bütçe oluşturmalıdır. Tahmini bütçe oluşturulurken, kredi derecelendirme kuruluşlarının verileri, en iyi mali yönetim hesaplamaları, geçmiş yıllardaki mali durum, kaynak yaratma potansiyeli, muhtemel kaynak ihtiyacı vb. konular göz önünde bulundurulabilir.
- Bütçenin hazırlanması esnasında, stratejik planda yer alan stratejik maliyetlendirme (amaç, hedef ve stratejilerin maliyetlendirilmesi) önemli bir referans noktası teşkil etmektedir. Stratejik plan ve bütçe uyumunun sağlanabilmesi için titiz ve tutarlı bir stratejik maliyetlendirme yapılmalıdır.
- Bütçe ve stratejik plan arasında ilişkilendirme yapılabilmesi için temel hizmet alanları çerçevesinde güçlü bir senkronizasyon tesis edilmelidir. Stratejik plandaki temel hizmet alanlarına yönelik kaynak ihtiyacı rakamları ile bütçeden ayrılan paylar arasında uyumluluk olmalıdır.
- Stratejik planlarda kurumsal öncelik tabloları oluşturulmalı, en fazla kaynak ayrılması gereken alanlar belirlenmelidir. Bütçe, bu önceliklerle uyumlu bir şekilde hazırlanmalıdır.

3. İzleme, Değerlendirme ve Raporlama Aşaması İle İlgili Çözüm Önerileri

- Performans programında ve stratejik planlarda belirlenen tüm performans göstergeleri, faaliyet raporlarının içinde yer alan performans değerlendirme raporunda değerlendirmeye tabi tutulmalı, daha önceden belirlenmeyen göstergeler faaliyet raporunda değerlendirilmemelidir.

Böylelikle, kurumun gerçek performansını belirlenebilecek ve kurumsal başarı artırılabilir.

- Temel hizmet alanlarına yönelik performans hedefleri belirlenirken, rasyonel ve tutarlı hedefler konulmalıdır. Hedeflerin gerçekleşme yüzdesi yükseltilmelidir.

Sonuç olarak, İ.B.B.'nin son iki stratejik yönetim süreçlerine yönelik incelemelerde, sorunlu alanların her üç aşama olan stratejik planlama, performans esaslı bütçeleme ve izleme-raporlama aşamalarında da bulunduğunu söyleyebiliriz. Stratejik yönetimin bir hayli teknik, kapsamlı, bütünlük ve ayrıntılı bir süreç olduğundan hareketle, tespit ettiğimiz hukuki, yapısal ve yönetsel kaynaklı sorunlara yönelik getirilen çözüm önerilerinin hayata geçirilmesinin faydalı olacağı kanatındayız.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

- ARSLAN, Ahmet, (2012), “Kamu İdarelerinde Stratejik Planlama-Performans Programı-Faaliyet Raporlaması-İç Kontrol Sistemi”, Ankara: Seçkin Yayınları.
- AYDIN, Mustafa ve Diğerleri, 2012, “Strateji ve Güvenlik”, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No. 2731.
- BRACKER, Jeffrey, (1980), “The Historical Development of the Strategic Management Concept”, *Academy of Management Review*, Vol. 5, No. 2, ss. 219-224.
<http://ruby.fgcu.edu/courses/writchie/geb4890/resources/GEB-4890-02.pdf>,
(Erişim Tarihi, 10.10.2014).
- BRYSON, John, M., (1988), “Strategic Planning Process for Public and Non-Profit Organizations”, *Long Range Planning*, Vol.21, No. 1, ss. 73 - 81.
<http://www.theaidsinstitute.org/sites/default/files/attachments/Strategic%20Planning%20Article.pdf>,
(Erişim Tarihi: 10.10.2014).
- DEMİR, Cengiz ve M. Kemal YILMAZ, (2010), “Stratejik Planlama Süreci ve Örgütler Açısından Önemi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 25, Sayı.1, ss. 69-88.
- DINAPOLI, Thomas, P., (2003), “Local Government Management Guide-Strategic Planning”, *Division of Local Government and School, Accountability, Office of the New York State Comptroller, New York*.
https://www.osc.state.ny.us/localgov/pubs/lmgmg/strategic_planning.pdf,
(Erişim Tarihi: 15.02.2015).
- EDWARDS, Lauren, M.; (2012), “Strategic Planning in Local Government: Is the Promise of Performance a Reality?”, *Georgia State University, Public Management and Policy Dissertations*,
http://scholarworks.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1037&context=pmmap_diss_
(Erişim Tarihi: 20.10.2014).
- EFE, Şeref, (2012), “Kamuda Stratejik Planlamaya Dayalı Performans Yönetimi: Türkiye Uygulaması ve Sorunlar”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı.87, Ekim-Aralık, ss.121-142.
- ERKUL, Hüseyin, (2013), *Türkiye’de Yerel Yönetimler*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- ERYİĞİT, B. Hamza, (2012), “Belediyelerde Stratejik Planlama Sürecinde Dikey ve Yatay Entegrasyon: İstanbul Örneği”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- FREEDMAN, Lawrence, (2013), *Strategy: A History*, Oxford University Press, 198 Madison Avenue, New York, NY 10016.
- MURAT, Güven ve MuhlisBAĞDİĞEN,2008, *Kamu İdarelerinde Stratejik Planlama ve Yönetim*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- NICKOLS, Fred; (2011), “Strategy, Strategic Management, Strategic Planning and Strategic Thinking”, *Distance Consulting LLC*, http://www.nickols.us/strategy_etc.pdf,
(Erişim Tarihi: 29.02.2016).

- POISTER, T.H. ve G. STREIB, (1999), “Strategic Management in the Public Sector Concepts, Models and Process”, Public Productivity and Management Review, Vol.22, No. 3, Mar., ss. 308-325.
- POISTER, T.H., ve G. STREIB, (2005), “Elements Strategic Planning and Management in Municipal Government: Status after Two Decades”, Public Administration Review, vol.65, No. 1, ss. 45-56.
- PORTER, Michalel, E.; (1996), “What is Strategy”, Harvard Business Review, November-December,ss.1-20,
<http://weaddvalue2.web12.hubspot.com/Portals/188908/docs/hbr.what%20is%20strategy.pdf>
 (Erişim Tarihi: 29.07.2014).
- TEAM, FME; (2013), “PESTLE Analysis”, <http://www.free-management-ebooks.com/dldebk-pdf/fme-pestle-analysis.pdf>, ss: 1-24.
 (Erişim Tarihi: 29.08.2014).

Plan, Program ve Raporlar

- İ.B.B. 2015 Yılı Bütçesi, <http://www.İ.B.B..istanbul/tr-TR/ButceYatirim/Butce/Pages/2015YiliButcesi.aspx>,
 (Erişim Tarihi: 03.01.2016).
- İ.B.B. 2014 Faaliyet Raporu, http://www.İ.B.B..gov.tr/tr-TR/BilgiHizmetleri/Yayinlar/FaaliyetRaporlari/Documents/2014/İ.B.B._faaliyetraporu2014.pdf,
 (Erişim Tarihi: 03.01.2016).
- İ.B.B. 2013 Faaliyet Raporu, http://www.İ.B.B..gov.tr/tr-TR/BilgiHizmetleri/Yayinlar/FaaliyetRaporlari/Documents/2013/İ.B.B._faaliyet_Raporu_pdf/İ.B.B._faaliyetraporu2013.pdf,
 (Erişim Tarihi: 03.01.2016).
- İ.B.B. 2012 Faaliyet Raporu,<http://www.İ.B.B..istanbul/tr-TR/BilgiHizmetleri/Yayinlar/FaaliyetRaporlari/Pages/2012FaaliyetRaporu.aspx>, (Erişim Tarihi: 03.01.2016).
- İ.B.B. 2015 Performans Esaslı Yatırım ve Hizmet Programı, http://www.İ.B.B..gov.tr/tr-TR/ButceYatirim/YatirimProgrami/Documents/2015yatirimprogrami/İ.B.B._yatirim_performans_2015.pdf,
 (Erişim Tarihi: 03.01.2016).
- İ.B.B. 2015 Yılı Performans Programı,http://www.İ.B.B..gov.tr/tr-TR/kurumsal/Birimler/StratejikPlanlamaMd/Documents/performans2015/İ.B.B._performans_2015.pdf, (Erişim Tarihi: 02.01.2016).
- İ.B.B. 2013 Yılı Performans Programı,<http://www.İ.B.B..gov.tr/tr-TR/kurumsal/Birimler/StratejikPlanlamaMd/Documents/performans2013/pdf/c2.pdf>,
 (Erişim Tarihi: 02.01.2016).
- İ.B.B. 2012 Yılı Performans Programı,<http://www.İ.B.B..istanbul/tr-TR/Pages/AnaSayfa.aspx>, (Erişim Tarihi: 02.01.2016).
- İ.B.B. 2010-2014 Stratejik Planı,<http://www.İ.B.B..gov.tr/en-US/Organization/Birimler/StratejikPlanlamaMd/Pages/StrategicPlan20102014.aspx>, (Erişim Tarihi: 02.01.2016).
- İ.B.B. 2015-2019 Stratejik Planı,<http://www.İ.B.B..istanbul/tr-TR/Pages/AnaSayfa.aspx>,
 (Erişim Tarihi: 02.01.2016).

Stratejik Plan Hazırlama Kılavuzu, 2006, DPT. http://eski.tbd.org.tr/resimler/ekler/f62768ca46b6c3b_ek.pdf, (Erişim Tarihi: 15.09.2015).

Vancouver Strategic Plan 2011-2021, <http://vancouver.ca/your-government/capital-strategic-plan.aspx>,(Erişim Tarihi: 02.04.2015).

İnternet Siteleri

www.İ.B.B.gov.tr.

www.oxforddictionaries.com

www.tdk.gov.tr

www.vancouver.ca

A BRIEF REVIEW OF UBIQUITOUS LEARNING

CİHAZ, YER VE ZAMANDAN BAĞIMSIZ ÖĞRENMENİN ÖZETLENMİŞ BİR DEĞERLENDİRMESİ

Hilal Zeynep ALTINIŞIK¹

Tufan ADIGÜZEL²

Abstract

One of the technologies that 21st century learners use to gain information is ubiquitous computing. There is a smart infra structure in this system that determines learners' learning style, location and personal situations. Learners get the right information at the right place in the right way with ubiquitous learning which arises out of this integrated technology. Ubiquitous learning may be associated with mobile technologies but it should not be named as a mobile learning. To unclutter this situation significant articles related with ubiquitous learning and subcategories are examined. As a result of this literature review, it is clearly seen that usage of ubiquitous learning in educational environment generally causes favorable outcomes and this type of learning environment is conducted with mobile technologies. Ubiquitous learning environment, origins of ubiquitous learning, ubiquitous learning in education, UL Applications in Today's and Tomorrow's Technology, various supporting devices in UL, Contextualized Effective Teaching Strategies with Ubiquitous Learning are the headlines examined in this literature review.

Keywords: Ubiquitous Computing, Ubiquitous learning, information, technology, e-learning, mobile learning.

Öz

21. yy öğrenenlerinin bilgiye erişmek için kullanabileceği teknolojilerden biri de "Her yerde hazır Bilişim (Ubiquitous Computing)" seçeneğidir. Bu sistemde, öğrencinin öğrenme stili, konumu ve kişisel özelliklerini tespit edebilen akıllı bir altyapı vardır. Bu teknolojinin entegrasyonu ile ortaya çıkan "cihaz, yer ve zamandan bağımsız öğrenme (Ubiquitous Learning)" ile öğrenenler doğru bilgiye doğru zamanda doğru şekilde ulaşabilmektedirler. Cihaz, yer ve zamandan bağımsız öğrenme mobil öğrenme ile ilişkilendirilebilir fakat bunu mobil öğrenme olarak adlandırmamak gerekir. Bu doğrultuda, alın yazında konuyla ilgili öne çıkan çalışmalar taranmış ve buna göre alt kategoriler oluşturulmuştur. Alan yazın tarama sonucunda, cihaz, yer ve zamandan bağımsız öğrenmenin, öğrenme ortamlarında kullanıldığında genellikle olumlu sonuçlar verdiği ve bu öğrenme ortamının mobil teknolojilerle gerçekleştirildiği açıkça görülmektedir. Cihaz, yer ve zamandan bağımsız öğrenme ortamı, cihaz, yer ve zamandan bağımsız öğrenmenin temelleri, eğitimde cihaz, yer ve zamandan bağımsız öğrenme, bugünün ve yarının teknolojisinde cihaz, yer ve zamandan bağımsız öğrenme uygulamaları, cihaz, yer ve zamandan bağımsız öğrenmeyi destekleyen cihazlar, cihaz, yer ve zamandan bağımsız öğrenmede kullanılan etkili öğretme stratejileri bu taramada incelenen başlıklardır.

Anahtar Kelimeler: Her yerde hazır bilişim, Cihaz, yer ve zamandan bağımsız öğrenme, bilgi, teknoloji, elektronik öğrenme, mobil öğrenme.

¹ Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Öğrencisi

¹ Doç. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi

Introduction

This study reviews definitions of ubiquitous computing and learning in educational environment and summarizes characteristics of ubiquitous learning, origins of ubiquitous learning, pedagogical basis of ubiquitous learning, UL in the context of today's and tomorrow's world, various supporting devices in UL, effective teaching strategies for a ubiquitous learning environment in detail. In addition, suggestions are made up how to use and integrate ubiquitous learning in to lessons.

Aim of this study is to give self-reflections, inquire applications of ubiquitous learning, search how technological solutions support educational environment with well-designed software and give reflections about future researches.

Ubiquitous Learning Environment

There have been expectations to provide a qualified education for students' guiding themselves with the support of technology (Fabos& Young, 1999). Electronic learning is a revolutionary trend in educational environment which is supported by technology (Welsh, et. al., 2010). One of an electronic learning type is mobile learning. M-learning and e-learning are connected to each other for a further ubiquity and mobility. M-learning will comprise e-learning and wireless technology will be the novelty for educational technology (Keegan, 2002). Apart from the domains of e-learning and m-learning; ubiquitous learning includes more context awareness to supply a more content rich education for the learners in the true path (Zhao, Wan & Okamoto, 2010). Ubiquitous knowledge is an undeniable vision for next generation to implement ubiquitous computing and instructional theories (Peng, Su & Tsai, 2009).

Context-aware ubiquitous learning (u-learning) finds the situation of the learner in real world and enables guidance for them by combining wireless, mobile and context-awareness technologies (Hwang, Yang, Tsai & Yang, 2009). A ubiquitous learning environment (ULE) is process of learning which students do not have to make an extra effort to learn, besides information is available in the integrated objects and education is occurring all around them (Jones & Jo, 2004). Ubiquitous learning can be computer supported collaborative learning (CSCL) which is a kind of social and didactic contract (Dillenbourg, 1999). Ubiquitous learning is a way of providing interoperable, flawless and a covering technological support for a more qualified learning environment in appropriate place at the accurate time (Yang, 2006). According to (Ogata, Yin & Yano, 2004); Bomsdorf, (2005) describes ubiquitous learnings' characteristics in her article as; permanency, accessibility, immediacy, interactivity, situating of instructional activities and adaptability. Learners are aware of their work if it is not deleted purposefully. Furthermore, entire learning situation is recorded seamlessly every day. They may access to their work, document, or records from anywhere. That information is up to their needs. Therefore, learners are self-directed (Bomsdorf, 2005). No matter how far they are, they can get any knowledge rapidly. So, students have the chance to find solutions to their problems easily. If the learner wants to save questions they may find answers whenever they want. They can communicate with their friends and tutors in the form of synchronous or asynchronous communication (Bomsdorf, 2005).

With the support of that technology, tutors become more reachable and the information is easier to use. Getting the right information could be integrated in our daily life. Problems are presented naturally and students will need the necessary information to solve the problem.

Ubiquitous learning helps learner to realize the features of problem situations that make particular actions relevant. They can get the right information at the right place in the right way (Bomsdorf, 2005). In ubiquitous learning environment learners gain the right knowledge at the right situation and time in the right way and they know that they will not lose their duty. They get information immediately and interact with colleagues and instructors. The system has the ability to understand the student's style, location and personal situations (Yahya, et. al., 2010).

Origins of Ubiquitous Learning

The founder of the phrase “ubiquitous computing”, Weiser (1993) asserts that ubiquitous computing is found for replacing updated computers in existing events of our life and he emphasizes all sizes and all shapes of computers will be available to each person. Ubiquitous computing underpins groundwork for ubiquitous learning and creates new conditions for both the learners and the professionals in educational environment (Cope & Kalantzis, 2009).

Ubiquitous computing has four beneficial effects to the performance of knowledge work. They are removal of time and space constraints to communication and removal of time and space again for knowledge work, support to take better decisions to access anything, it is easier to get rich signals about the organization (Lyytinen & Yoo, 2002). Ogata and Yano (2003) declares that ubiquitous learning is quickened with wireless technology, available networks, well-designed battery technology and the other software devices. Individual learning environment is embedded in to our lives with those technologies. Formerly, ubiquitous learning was used to support tourist and museum guides by explaining some facts about the environment such as an electronic guide book. Nowadays, ubiquitous learning takes place in educational settings and searched in different areas such as educational or technical situations which are used in classrooms or outdoor studies to come through of the restrictions of traditional education (Bomsdorf, 2005). Ubiquitous learning became popular with the augmentation of mobile devices. Students gain experience in a real world learning environment with the support of mobile devices, wireless communications and they even sense technologies (Hwang, et.al., 2011).

Ubiquitous Learning in Education

Walker (2006) asserts that “Mobile learning is not something that people do; learning is what people do”. For a better educational environment, it is important to consider how mobile devices enhance learning and realize the constraints of those devices might put on students (Swan, Kratcoski and van'tHooft, 2007), on the other hand; there is a probability of students' being isolated during the usage of mobile devices (Ng, 2010). Learning process is completed with student control and technologies should be used appropriately so that socially based tools and technology can shift control to the learner (McLoughlin & Lee, 2010). E-learning which is a way of teaching and learning, includes all electronic media and a pedagogical foundation

is a prerequisite for an applicative e-learning implementation (Govindasamy, 2001). Shin, Choo, Behom (2011) are in the idea that smartphones will be significant tools for ubiquitous learning but acceptance will depend on how well the user interface supports educational contexts. Chen et. al. (2002) (cited in Bridgland & Blanchard, 2005) declares the main rules while preparing an m-learning activity in education as;

- The emergency of the learning necessity
- The requirement for knowledge information
- The dynamism of the learning environment
- The interactivity of the learning process
- The usability of the instructional activities
- The integration of information's content

Apart from rules to prepare an activity in m-learning; Cheng et.al. (2005) declares the required properties of ubiquitous learning. Their ideas about the properties are; anytime and anywhere learning is necessary for a person to find information without any constraint for a better learning effect. Right time right place learning is expected for instance a clerk should find the necessary answers of his/her questions. Seamless learning is another property; which means people may have the chance to learn without interruption even if they move from one place to another.

UL Applications in Today's and Tomorrow's Technology

Yahya, Ahmad, Jalil, (2010) divides the three learning paradigms (u-learning, m-learning, e-learning) in to six different categories as; concept, permanency, accessibility, immediacy, interactivity, context-awareness. Distance education lasts for one hundred years with its traditions and experience in educational environment. Its most crucial property is to remove time and distance (Georgiev, Georgieva, & Smrikarov, 2004). E-learning is the most usable way to pursue distance education by conceiving very type of differences such as cultural background, technical experience, technological equipment and physical/cognitive abilities (Arditoet. al. 2006). Augmentation of lap top computer and technology usage in learning paradigms such as mobile computing and ubiquitous learning (Pierre, 2001). M-learning is part of e-learning and it is maintained with mobile and portable devices every time, everywhere (Georgiev et. al., 2004). E-learning is assistive for both the educators and the students during the learning process; administers the educational needs of students, enables content consistency and standardization (Berke & Wiseman, 2003). Early on; ubiquitous learning was used for tourist and museum guides which people got information about his/her current position (Bomsdorf, 2005). For instance, an electronic guidebook is used as an interactive science museum which people experience the technology support during their exploration and it combines the web based system with text, images, digital audio and video (Hsi, 2002).

Various Supporting Devices in UL

Wireless networks and mobile devices are included in ubiquitous computing and mobile learning. Except mobile devices, wireless LAN (Local Area Network), GPRS (General Packet Radio Service), Bluetooth technologies, GSM (Global System

for Mobile Communications) are assistive technologies for mobile learning (Peng & Su & Tsai, 2009). RFID (Radio Frequency Identification) technique which is an assistive technology for outdoor learning and ubiquitous learning will be used widely in the future (Chen & Huang, 2012). U-learning environment is a system and it is supported with those devices: PDAs, Mobile phones, portable computers and tablet PDAs. Its' system is defined with three elements Content Producer System, Service Provider System, and Content Consumer System and (Sung, 2009). Jones et. al. (2004) defines the components of ubiquitous learning;

Microprocessors: Students' PDA gets the information by the support of sensor.

ULE Server Module: This module runs the network resources.

Wireless technology: Bluetooth and Wi-Fi are included in this technology.

Sensors: They are used to arrange movement and light intensities.

Taylor, (1980) asserted that computing has a great role in human learning and its' future role is wondered by educators. Computer usage is divided in to three parts;

1-Computer as tutor: Student is controlled by the computer.

2-Computer as tool: Students use it to meet their needs.

3-Computer as tutee: Students or the teachers learn programs to use the computer.

On the other hand; Roschelle (2003) is in the idea that technological devices for education are not controlled and programmed by students or the teachers. Recently, mobile learning has become one of the most popular trends with the movement of wireless communication. Technology such as RFID (Radio Frequency Identification) may provide positioning services (Tan & Liu & Chang, 2007); which a system used by the researches to find out students' learning in a museum with two personal digital assistants (PDAs) (Yatani, et.al. 2004). PDAs for u-learning support students to gain self-efficacy but there should be much more researches about PDAs influence on students' behaviors, learning processes and learning performances (Tsai & Tsai, C. & Hwang, 2010). Qr codes are another software tools in ubiquitous learning environment and often called as 2d codes/2d barcodes/mobile codes. They are matrix barcodes and mobile phones/smartphones read them with a free application (Ashford, 2010). Qr (quick response) codes are firstly used by a Japanese company Denso-Wave in 1994 and it was applied in vehicle parts manufacturing (Rouillard&Laroussi, 2008). Qr codes are used in educational field, for instance in a research students are given Qr codes to get information from HELLO (Handheld English Learning Organization) server to complete their pervasive learning task (Liu & Tan & Chu, 2010).

Contextualized Effective Teaching Strategies with Ubiquitous Learning

Ubiquitous learning environment is applied in many different teaching areas such as physics, English language acquisition, mathematics, and so on. Ubiquitous learning environment is conducted to many students with many different experiments to explore new discussions in education. A context aware ubiquitous leaning environment is carried out with PhD students to perform single-crystal x-ray diffraction operations. Experiments revealed that innovations in science environment

are practicable and effective in educational settings and many other u-learning systems should be conducted to discover new impacts (Hwang et. al. 2009).

There are many points to consider about mobile learning such as being portable, low budget and accessible. Students and teachers should be mutually engaged to the social environment in other words practices should be learner centered, assessment centered and knowledge centered; communication features should be created appropriately (Roschelle, 2003). Findings show that ubiquitous cooperative learning is applicable and advantageous on deepening learners' knowledge and 3G wireless network and synchronous tools are the most usable network and tools in a ubiquitous learning environment (Huang et. al., 2008). Sung (2009) developed a ubiquitous learning environment to combine the adaptive learning environment with ubiquitous computing with mobile devices. In the u-learning environment it is seen that the system is favorable for multimedia learning environment and innovative learning environment. Learning through ubiquitous environment is popular in educational settings because experiments proved the applicability of handheld devices in collaborative learning. For instance group area network is used within learners to connect with wireless technology which is assistive in collaborative learning tasks (Chen et. al., 2008). In spite of their positive impacts on educational settings, mobile learning system may have restrictions such as not getting the real-time in historical sites, endangered animal habitats and geological landscapes. Information technology to improve learning is developed to support teachers deliver topics on site and help students to understand information (Liu et. al, 2009). Scientists do not always search the innovative effects of ubiquitous learning, they sometimes emphasize on the restrictions of it. They assert that students might get excited because of a deficient guide or lack of learning information/tools. A mind tool is created with a knowledge engineering approach to confront this problem (Chu et. al.,2010).

Conclusion

Ubiquitous learning environment is as seen, becoming more popular day by day. Instructors, learners and business people prefer ubiquitous computing and learning since it is usable anywhere and anytime we want. Well-designed software may be an assistive technology for students' literacy development, reading skills and writing skills on the other hand technology will not take the place of good teaching (Connor et. al., 2014). It is clearly seen that assistive technology is part of educational environment and students get involved in to the lecture easily if there is well-designed software. Students may learn from many different sources but technology sometimes is not enough for a learning environment. Technology is applicable in problem solving areas since students may have the chance to create abstract topics with technological support (Jong, 2014). Teacher should give feedback, use the proper method and motivate students in a positive way. Learning is impacted from many different styles of students' motivation styles, cognitive discrepancies and prior knowledge. That's why adaptive learning technology is created to balance that dividedness by giving suitable information, feedback, materials and necessary recommendations (Graf & Kinshuk, 2014).

While learning a task, technology is nowadays definitely the major assistive material for a student. Students can create their graphics, do their assignments in an enjoyable way also it distracts them from the monotonous, traditional way. Ubiquitous

learning environment makes them feel relaxed and motivated. Of course the main advantages in using computers cannot be denied that a task that may get longer to do by hand writing conversely, with a handheld device it takes a shorter period of time which leads us to do our assignments, data organization and presentations, creation and editing of documents, calculations, graphics and the other necessary deals with a great convenience.

Technology-based learning carries out a great role to limited capacities, enhancing their visual and auditory information throughout a practical way and taps into multiple learning strategies. A research done with students how ubiquitous games in an English listening and speaking course impact students' learning. Liu and Chu (2010) prepared an effective learning environment with a quasi-experimental design. They find that self-learning and cooperation will support their satisfaction and learning. A future research may be conducted with secondary high school students to find out whether ubiquitous learning environment increases secondary high school students' phrasal verbs knowledge and to receive their opinions about the process. Aren't there any limitations of ubiquitous learning? May we say that is it better than traditional teaching methods? How will the dyslexic or disabled students are going to use it? There are many questions to be answered but the proof of usable technological devices' positive impact on students and teachers cannot be denied.

References

- ARDITO, C., COSTABILE, M. F., DE MARSICO, M., LANZILOTTI, R., LEVIALDI, S., ROSELLI, T., & ROSSANO, V. (2006). "An approach to usability evaluation of e-learning applications". *Universal access in the information society*, 4(3), ss.270-283.
- ASHFORD, R., (2010), "QR codes and academic libraries Reaching mobile users". *College & Research Libraries News*, 71(10), ss. 526-530.
- BERKE, W. J., & WISEMAN, T. L. (2003). "The e-learning answer." *Nursing management*, 34, ss. 26-29.
- BOMSDORF, B., (2005), "Adaptation of learning spaces: Supporting ubiquitous learning in higher distance education", *Mobile Computing and Ambient Intelligence: The Challenge of Multimedia University of Hagen, Information Systems and Databases*, 58084 Hagen, Germany, ss. 1-13
- BRIDGLAND, A., & BLANCHARD, P., (2005), *Powerful, portable, personal computing: is m-learning and opportunity in e-learning?*, ss. 1-10.
- CHEN, C. C., & HUANG, T. C., (2012), *Learning in a u-Museum: Developing a context-aware ubiquitous learning environment*. *Computers & Education*, 59(3), ss. 873-883.
- CHEN, N. S., KINSHUK, C. W. W., WEI, C. W., & YANG, S. J., (2008), *Designing a Self-contained Group Area Network for Ubiquitous Learning*. *Educational Technology & Society*, 11(2), ss. 16-26.
- CHENG, Z., SUN, S., KANSEN, M., HUANG, T., & HE, A., (2005), *A personalized ubiquitous education support environment by comparing learning instructional requirement with learner's behavior*. In *Advanced Information Networking and Applications*, 2005. AINA 2005. 19th International Conference on (Vol. 2, pp. 567-573). IEEE.
- CHU, H. C., HWANG, G. J., & TSAI, C. C., (2010), *A knowledge engineering approach to developing mind tools for context-aware ubiquitous learning*. *Computers & Education*, 54(1), ss. 289-297.
- CONNOR, C. M., GOLDMAN, S. R., & FISHMAN, B., (2014), *Technologies That Support Students' Literacy Development*. In *Handbook of Research on Educational Communications and Technology* (ss. 591-604). Springer New York.
- COPE, B., & KALANTZIS, M., (2009), *New media, new learning. Multiliteracies in motion: Current theory and practice*, ss. 87-103.
- DE JONG, T., (2014), *Emerging representation technologies for problem solving*. In *Handbook of Research on Educational Communications and Technology* (ss. 809-816). Springer New York.
- DILLENBOURG, P., (1999), *What do you mean by collaborative learning? P. Dillenbourg. Collaborative-learning: Cognitive and Computational Approaches*, Oxford: Elsevier, ss.1-19.
- FABOS, B., & YOUNG, M. D., (1999), *Telecommunication in the classroom: Rhetoric versus reality*. *Review of Educational Research*, 69(3), 217-259.
- GEORGIEV, T., GEORGIEVA, E., & SMRIKAROV, A., (2004), *M-Learning: A new stage of E-Learning*. In *Proceedings of the 5th international conference on Computer systems and technologies*, ss. 1-5.

- GRAF, S., KINSHUK, (2014), Technologies That Support Students' Literacy Development. In *Handbook of Research on Educational Communications and Technology* (ss. 771-779). Springer New York.
- GOVINDASAMY, T., (2001), Successful implementation of e-learning: Pedagogical considerations. *The Internet and Higher Education*, 4(3), ss. 287-299.
- HSI, S., (2002), The electronic guidebook: A study of user experiences using mobile web content in a museum setting. In *Wireless and Mobile Technologies in Education, 2002. Proceedings. IEEE International Workshop on* (ss. 48-54). IEEE.
- HUANG, Y. M., HUANG, T. C., & HSIEH, M. Y., (2008), Using Annotation Services in a Ubiquitous Jigsaw Cooperative Learning Environment. *Educational Technology & Society*, 11(2), ss. 3-15.
- HWANG, G., YANG, T., TSAI, C., YANG, S., (2009), A context-aware ubiquitous learning environment for conducting complex science experiments *Computers & Education* 53, ss. 402-413.
- HWANG, G., WU, C., TSENG, J., HUANG, I., (2011), Development of a ubiquitous learning platform based on a real-time help-seeking mechanism *British Journal of Educational Technology* 42(6), ss. 992-1002.
- KEEGAN, D., (2002), The future of learning: From e-learning to m-learning. Ericsson Competence Solutions: Dun Laoghaire, Ireland <http://www.fernuni-hagen.de/ZIFF/mlearn.htm>
- JONES, V., & JO, J. H., (2004)., Ubiquitous learning environment: An adaptive teaching system using ubiquitous technology. In R. Atkinson, C. McBeath, D. Jonas-Dwyer, & R. Phillips (Eds.), *Beyond the comfort zone: Proceedings of the 21st ASCILITE conference* (ss. 468-474). Perth, 5-8 December. <http://www.ascilite.org.au/conferences/perth04/procs/jones.html>
- LIU, T. Y., TAN, T. H., & CHU, Y. L., (2010), QR code and augmented reality-supported mobile English learning system. In *Mobile multimedia processing* (ss. 37-52). Springer Berlin Heidelberg.
- LIU, T. Y., TAN, T. H., & CHU, Y. L., (2009), Outdoor Natural Science Learning with an RFID-Supported Immersive Ubiquitous Learning Environment. *Educational Technology & Society*, 12(4), ss. 161-175.
- LYYTINEN, K., & YOO, Y., (2002), Ubiquitous computing. *Communications of the ACM*, 45(12).
- MCLOUGHLIN, C., & LEE, M. J., (2010)., Personalized and self-regulated learning in the Web 2.0 era: International exemplars of innovative pedagogy using social software. *Australasian Journal of Educational Technology*, 26(1).
- OGATA, H., & YANO, Y., (2003), How ubiquitous computing can support language learning. *Proc. of KEST*, ss. 1-6.
- OGATA, H., & YANO, Y., (2004), Context-aware support for computer-supported ubiquitous learning. In *Wireless and Mobile Technologies in Education, 2004. Proceedings. the 2nd IEEE International Workshop on*(ss. 27-34). IEEE.
- PENG, H., SU, Y.J., TSAI, C.C & C.C., (2009), Ubiquitous knowledge construction: mobile learning re-defined and a conceptual framework, *Innovations in Education and Teaching International*, 46(2), ss. 171-183, DOI: 10.1080/14703290902843828.
- PIERRE, S., (2001), Mobile computing and ubiquitous networking: concepts, technologies and challenges. *Telematics and Informatics*, 18(2), ss. 109-131.

- ROUILLARD, J., & LAROUCSI, M., (2008), Per Zoovasive: contextual pervasive QR codes as tool to provide an adaptive learning support. In Proceedings of the 5th international conference on Soft computing as transdisciplinary science and technology (ss. 542-548). ACM.
- ROSHELLE, J., (2003), Keynote paper: Unlocking the learning value of wireless mobile devices. *Journal of computer assisted learning*, 19 (3), ss. 260-272.
- SHIN, D. H., SHIN, Y. J., CHOO, H., & BEOM, K., (2011), Smartphones as smart pedagogical tools: Implications for smartphones as u-learning devices. *Computers in Human Behavior*, 27(6), ss. 2207-2214.
- SUNG, J. S., (2009), U-learning model design based on ubiquitous environment. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 13, 77-88.
- SWAN, K., KRATCOSKI, A., & VAN'T HOOFT, M., (2007), Highly Mobile Devices, Pedagogical Possibilities, and How Teaching Needs to Be Re-conceptualized to Realize Them. *Educational Technology*, 47(3), ss. 10-12.
- TAN, T. H., LIU, T. Y., & CHANG, C. C., (2007), Development and evaluation of an RFID-based ubiquitous learning environment for outdoor learning. *Interactive Learning Environments*, 15(3), ss. 253-269.
- TAYLOR, R. P., (1980), Introduction. In R. P. Taylor (Ed.), *The computer in school: Tutor, tool, tutee* (pp. 1-10). New York: Teachers College Press.
- TSAI, P. S., TSAI, C. C., & HWANG, G. H., (2010), Elementary school students' attitudes and self-efficacy of using PDAs in a ubiquitous learning context. *Australasian Journal of Educational Technology*, 26(3).
- YAHYA, S., AHMAD, E. A., & JALIL, K. A., (2010), The definition and characteristics of ubiquitous learning: A discussion. *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology*, 6(1), 1.
- YANG, S. J. H., (2006), Context Aware Ubiquitous Learning Environments for Peer-to-Peer Collaborative Learning. *Educational Technology & Society*, 9 (1), ss. 188-201.
- YATANI, K., ONUMA, M., SUGIMOTO, M., & KUSUNOKI, F., (2004), Musex: A system for supporting children's collaborative learning in a museum with PDAs. *Systems and Computers in Japan*, 35(14), ss. 54-63.
- ZHAO, X., WAN X., OKAMOTO T., (2010), Adaptive content delivery in ubiquitous learning environment The 6th IEEE International Conference on Wireless, Mobile and Ubiquitous Technologies in Education (IEEE WMUTE 2010). Kaohsiung, TAIWAN.
- WALKER, K., (2006), Introduction: Mapping the landscape of mobile learning. In M. Sharples (Ed.), *Big issues in mobile learning: Report of a workshop by the kaleidoscope network of excellence mobile learning initiative*. University of Nottingham.
- WELSH, E. T., Wanberg, C. R., Brown, K. G., & Simmering, M. J., (2003), E-learning: emerging uses, empirical results and future directions. *International Journal of Training and Development*, 7(4), ss. 245-258.
- WEISER, M., (1993), Some computer science issues in ubiquitous computing *Communications of the Acm*, 36(7), ss. 75-84.

ARDAHAN İLİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISININ GÖRÜNÜMÜ

SOCIO-ECONOMIC STRUCTURAL VIEW OF ARDAHAN

Abdullah TOPCUOĞLU¹
İbrahim Orkun ORAL²
Mesut DEMİR³

Öz

Bu çalışmada, Türkiye'de 81 il arasında gelişmişlik sıralamasında son sıralarda yer alan Ardahan ilinin sosyo-ekonomik yapısı, nüfus, eğitim, sağlık, istihdam ve dış ticaret göstergeleri yardımıyla 2009-2013 dönemi incelenmiştir. Çalışmanın son kısmında ise ilin güçlü, zayıf yönleriyle, ilin gelişmesine yönelik fırsatlar belirtilerek mevcut sorunlar için çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyo-Ekonomik Yapı, Ekonomi Politikası, Bölgesel Farklılıklar.

Abstract

The aim of this study is to examine socio-economic structure, population, education, health, employment and foreign trade indicators of Ardahan which is one of the most less developed city in Turkey. For this purpose, the period of 2009-2013 is investigated. In the last section, weakness and strengths of Ardahan is discussed and some policy recommendations indicating opportunities for the development of the city are suggested.

Keywords: Socio-Economic Structure, Economy Policy, Regional Difference.

¹ Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ardahan abdullahtopcuoglu@ardahan.edu.tr

² Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ardahan, ibrahimorkunoral@ardahan.edu.tr

³ Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ardahan, mesutdemir@ardahan.edu.tr

1. Giriş

Türkiye'nin Asya'ya ve Kafkaslara açılan kapısı konumunda olan Ardahan ilinin, doğusunda Ermenistan, kuzeyinde Gürcistan, batısında Artvin, güneyinde ise Kars ve Erzurum illeri bulunmaktadır. Yüksekliğinin fazla olmasına bağlı olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nin en soğuk sahalarından biri olan Ardahan ilinin kışları uzun ve sert, yazları ise serin bir iklimi vardır. Doğal bitki örtüsü yükselti ve iklim özelliklerine göre şekillenmiş bu yüksek plato, aslında doğal orman alanı içerisindedir. Doğal orman sınırlarının oluşmasında birinci derecede rol oynayan nemlilik oranı ilde Doğu Anadolu'nun diğer bölümlerine göre daha yüksektir. Aynı zamanda bu yüksek plato, 814.578 km²'lik Türkiye topraklarının yaklaşık %0,7'sini kaplamaktadır (SERKA, 2013a:4).

Bölgesel ve kentsel bazda görülen gelişmişlik farklılıkları, hem gelişmiş ülkelerin hem de gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin önemli sorunları arasında yer almaktadır. Bu durum özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha fazla hissedilmektedir (Karabulut ve Oral:2012). Bu bağlamda Ardahan ili Türkiye'nin en geri kalmış bölgesi olan Doğu Anadolu bölgesinde yer almakta ve 81 il arasında gelişmişlik seviyesine göre son sıralarda yer almaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın temel amacı, Ardahan ilinin sosyo-ekonomik durumunu gösteren göstergeler yardımıyla mevcut durumu değerlendirerek ilin güçlü ve zayıf yönlerini belirlemektir.

2. Ardahan İlinin Sosyal Yapısı

Ardahan ili TÜİK tarafından hazırlanan istatistiki bölgeler arasında TRA2 alt bölgesinde yer almaktadır. Ardahan iline ait nüfus miktarı, nüfus yoğunluğu ve nüfus artış hızı verileri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Ardahan ilinin Nüfus Verileri

Yıllar	Nüfus Miktarı	Nüfus Yoğunluğu	Nüfus Artış Hızı (%)
2009	108.169	22	- 37,0
2010	105.454	22	- 25,4
2011	107.455	22	18,8
2012	106.643	22	- 7,6
2013	102.782	21	- 36,9
2014	100.809	21	- 19,4

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr, 2016.

Tablo 1'de yer alan verilere göre Ardahan ilinin 2009 yılına ait nüfus verisi 108.169 kişi iken 2012 yılında 106.643 kişiye 2014 yılında ise 100.809 kişiye düşmüştür. Nüfus miktarındaki azalmaya bağlı olarak kilometrekareye düşen insan sayısını gösteren nüfus yoğunluğu ise, 2009 yılında 22kişi, 2012 yılında 22, 2014 yılında ise 21 kişiye düşmüştür. Benzer şekilde nüfus artış hızı 2009 yılında -%0 37 iken, 2012 yılında -%0 7,6, 2014 yılında ise -%019,4 olarak gerçekleşmiştir. Nüfusun cinsiyete göre dağılımı Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı (Bin Kişi)

Cinsiyet / Yıllar	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Erkek	56.093	54.023	56.467	55.824	52.937	51.939
Kadın	52.076	51.431	50.988	50.819	49.845	48.880
Toplam	108.169	105.454	107.455	106.643	102.782	100.809

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr, 2016.

Ardahan iline ait nüfus yapısı incelendiğinde, nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal kesimde yaşadığı gözlemlenmektedir. Ekonomisinin tarıma dayalı olması ve göç olgusu nedeniyle Ardahan, son nüfus sayımlarında negatif bir büyüme sergilemiştir. Ardahan genelinde gerçekleşen göçün büyük çoğunluğunu çalışma çağında olan bireyler oluşturmaktadır. Ardahan ilinin yıllar itibariyle aldığı ve verdiği göç miktarını aşağıdaki tabloda özetlemek mümkündür.

Tablo 3: 2008-2014 Yılları Arası Göç Verileri

Yıllar	Toplam Nüfus	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
2008 – 2009	108.169	3.775	7.033	- 3258	-29,7
2009 – 2010	105.454	4.586	6.857	- 2271	-21,3
2010 – 2011	107.455	4.908	6.673	- 1765	-16,3
2011 – 2012	106.643	4.923	5.986	- 1063	-9,91
2012 – 2013	102.782	5.254	7.633	- 2379	-22,88
2013 – 2014	100.809	5.323	8.033	- 2710	-26,52

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr, 2016.

Tablo 3’de yer alan verilere göre 2008-2009 döneminde ilin verdiği göç 7.033 kişi iken, 2011-2012 yılları arasında 5.986, 2013-2014 döneminde ise 8.033 kişi olarak gerçekleşmiştir. Yıllar itibariyle ilin verdiği göç miktarı aldığı göç miktarından fazla olduğundan net göç hızı 2008 yılından 2014 yılına gelindiğinde negatif yönde bir artış göstermiştir. İlin göç vermesinin altında yatan nedenleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Topcuoğlu, 2015);

- İklimin sert ve uzun süreli etkileri sebebiyle, tarım ve hayvancılığı dayalı olan Ardahan ekonomisinin bu durumdan etkilenmesi,
- İstihdam alanlarının sınırlı olması ve yeni çalışma sahalarının açılmaması,
- Eğitim, sağlık, ulaşım gibi temel hizmetlerin yeterli seviyede olmaması,
- Bölgede geçmişten beri süregelen güvenlik sorunu algısı yüzünden yatırım yapılmaması ve yeni çalışma sahalarının açılmaması,
- İlin sosyal yaşamı devam ettirecek gerekli rekreasyon (eğlenme ve dinlenme) alanlarına sahip olmaması,

- Bölgede ciddi bir bürokratik sirkülasyon olması dolayısıyla yapılan hizmetlerin kesintiye uğraması,
- İlde gerekli altyapı hizmetlerinin tamamlanmaması dolayısıyla günlük hayatın kesintiye uğraması,
- Geleneksel üretim sistemi olarak görülen tarım ve hayvancılık sektöründe gerekli olan gelişmenin görülmemesi dolayısıyla genç neslin bu sektörlerde çalışmaması,
- Kalifiye ve mesleki eğitim sahibi kişilerin ilde uygun çalışma alanı bulamaması.

Ülkelerin öncelikli kalkınma hedefleri arasında yer alan eğitim seviyesi aynı zamanda sosyal gösterge olarak da ifade edilebilir. Eğitim göstergeleri olarak okuma-yazma oranı yıllar itibariyle Ardahan ili için Tablo 4’ de gösterilmiştir.

Tablo 4: Ardahan İlinin Cinsiyete Göre Okur-Yazarlık Dağılımı

Yıl	Cinsiyet	Toplam	Okuma Yazma Bilmeyen	Okuma Yazma Bilen	Bilinmeyen
2009	Toplam	97.652	10.011	81.173	6.468
	Erkek	50.751	2.077	44.927	3.747
	Kadın	46.901	7.934	36.246	2.721
2010	Toplam	95.238	8.463	81.506	5.269
	Erkek	48.847	1.663	44.361	2.823
	Kadın	46.391	6.800	37.145	2.446
2011	Toplam	97.476	7.445	86.432	3.599
	Erkek	51.404	1.359	48.133	1.912
	Kadın	46.072	6.086	38.299	1.687
2012	Toplam	96.889	7.189	86.442	3.258
	Erkek	50.856	1.268	47.900	1.688
	Kadın	46.033	5.921	38.542	1.570
2013	Toplam	93.408	6.909	83.469	3.030
	Erkek	48.127	1.185	45.420	1.522
	Kadın	45.281	5.724	38.049	1.508
2014	Toplam	91.607	6.778	82.824	2005
	Erkek	47.180	1.149	45.075	956
	Kadın	44.427	5.629	37.749	1049

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr, 2016.

Tablo 4’de yer alan verilere göre toplam nüfus içerisinde 2009 yılında okuma yazma bilmeyen sayısı 10.011 kişi iken bu sayı 2012 yılında 7.189 kişiye 2014 yılında ise 6.778 kişiye düşmüştür. Aynı yıllarda kadın nüfus içerisindeki okuma yaz-

ma bilmeyen kadın sayısı sırasıyla 7.934, 5.921, 5.629 kişi olarak gerçekleşmiştir. Erkek nüfus da ise 2009 yılında 2.077 kişi olan okuma yazma bilmeyen erkek sayısı 2012 yılında 1.268'e, 2014 yılında ise 1.149'a düşmüştür. Buradan hareketle Ardahan ilinde okuma yazma bilmeyen kişiler arasında kadın nüfusun önemli bir paya sahip olması ilin geleneksel toplum yapısını taşıdığını ifade edebilir.

Bir diğer eğitim göstergesi olarak kullanılan eğitimde okullaşma oranı ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısına ait veriler Ardahan ili için Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5: Ardahan İli Ortaöğretim Okullaşma ve Öğretmen Başına Öğrenci Sayısı

Yıllar	Okullaşma Oranı	Öğretmen Başına Öğrenci Sayısı
2009	58,85	18
2010	54,72	17
2011	59,53	15
2012	66,72	19
2013	75,91	18
2014	78,46	15

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr, 2016.

Tablo 5'e göre yıllar itibariyle Ardahan ilinde ortaöğretimde okullaşma oranı 2009 yılında %58,85 iken, 2012 yılında %66,72, 2014 yılında ise %78,46 olarak gerçekleşmiştir. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 2009 yılında 18, 2012 yılında 19, 2014 yılında ise 15'tir. Okullaşma oranı 2009 yılından 2014 yılına gelindiğinde artış gösterirken öğretmen başına düşen öğrenci sayısında önemli bir artış görülmüştür.

Sosyal göstergeler arasında gösterilen sağlık sektörü incelendiğinde, Ardahan ilinde 1 hastane, 1 ağız ve diş sağlığı merkezi, 5 toplum sağlığı merkezi, 13 aile sağlığı merkezi, 64 sağlık evi, 1 verem savaş dispanseri, 6 adet 112 istasyonu yer almaktadır (SERKA, 2013: 12-13). Ayrıca ilde yıllar itibariyle uzman hekim sayısı, toplam hekim sayısı ve yatak sayısı verileri Tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablo 6: Ardahan İlinde Uzman Hekim, Toplam hekim ve Yatak Sayısı

Yıllar	Uzman Hekim Sayısı	Toplam Hekim Sayısı	Yatak Sayısı	Yüz Bin Kişiye Düşen Yatak Sayısı
2009	56	112	150	139
2010	52	120	140	133
2011	74	145	150	140
2012	66	139	200	234
2013	72	144	200	243
2014	63	122	200	239

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr, 2016.

Tablo 6’da yer alan verilere göre, Ardahan ilinde uzman hekim sayısı yıllar itibariyle değişiklik göstermiş olsa da uzman hekim sayısında sürekli bir artış gözlemlenmemiştir. Ancak yatak sayısı 2009 yılında 150 iken 2014 yılında 200’e yükselmiştir. Sağlık sektöründe yapılan yatırımlar göz önünde bulundurulduğunda Ardahan ilinde yüz bin kişi başına düşen yatak sayısı 2009 yılında 139 iken 2014 yılında 239’a yükselmiştir.

3. Ardahan İlinin Ekonomik Yapısı

Ardahan ilinde nüfusun yaklaşık %65’inin köylerde yaşaması, önemli ticaret merkezlerine olan uzaklık ve coğrafi etkenlerden dolayı tarım ve hayvancılığın il ekonomisinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir (Ardahan Valiliği, 2013:10). İlde büyük ölçekli sanayi işletmeleri yerine üretimin küçük ölçekli imalathanelerde yapılması ve geleneksel ticaret anlayışının hâkim olması ilin ekonomik yapısını etkileyen bir diğer göstergedir.

Ekonomik faaliyetlerin büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanması küçük ölçekli imalathanelerde yapılan üretimde söz konusu etkenlerle paralellik göstermektedir. Ardahan ilinin ticari yapısı, büyük oranda süt ve süt ürünleri, et ve et ürünleri ile organik bal üretimine dayanmaktadır. Büyükbaş hayvancılık, arıcılık ve kaşar peyniri üretimi de Ardahan’ın temel geçim kaynaklarını oluşturmaktadır (Ardahan Valiliği, 2013: 16). İlin istidam verilerine ait veriler ise Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7: İstihdam, İşgücüne Katılım ve İşsizlik oranı

Yıllar	İstihdam Oranı	İşgücüne Katılım Oranı	İşsizlik
2009	58,0	60,6	4,2
2010	51,2	55,3	7,5
2011	54,7	59,1	7,4
2012	57,3	60,0	4,4
2013	59,1	62,8	5,8

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr, 2016.

Çalışan ve işsizlerin toplamının nüfusun kurumsal olmayan sivil nüfusa oranını gösteren işgücüne katılım oranı 2009 yılında 60,6 iken 2013 yılında 62,8’e yükselmiştir. İlde istihdam edilen nüfusun kurumsal olmayan sivil nüfus içindeki payı ise 2009 yılında 58,0 iken, 2013 yılında 59,1 olarak gerçekleşmiştir. İlde işsizlik oranı ise yıllar itibariyle Türkiye ortalamasının oldukça altında gerçekleşmiştir. İşgücüne katılım oranının artması ve işsizliğin azalması, Ardahan’da çalışma çağına ve istenilen nüfusun ağırlıklı olarak sanayisi gelişmiş, iş alanlarının fazla olduğu illere göç etmesiyle açıklanabilir. Diğer taraftan il ekonomisinde yeni üretim alanlarının oluşturulamaması, işletmelerin küçük ölçekli olması ve sermaye yetersizliği istihdamın yıllar itibariyle önemli bir artış gösterememesinin nedenleri arasında gösterilebilir.

Ardahan il ekonomisinde faaliyette bulunan sektörlerle göre girişimci sayılarının dağılımı 2013 yılı için Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Ardahan’da İş Kayıtlarına Göre Girişim Sayıları (2013)

Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	İmalat	Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı	İnşaat		Toptan ve Perakende Ticaret
16	4	220	2	135		1.163
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	Ulaştırma ve Depolama	Finans ve Sigorta Faaliyetleri	İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	Eğitim		Gayrimenkul Faaliyetleri
368	1.010	8	24	11		6
Bilgi ve İletişim	Su Temini ve İyileştirme Faaliyetleri	Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	Kültür, Sanat, Eğlence ve Spor	Diğer Hizmet Faaliyetleri	Toplam
15	3	87	17	20	143	3.252

Kaynak: TÜİK, Seçilmiş Göstergelerle Ardahan, 2013.

Ardahan ilinde iş kayıtlarına göre girişim sayısı incelendiğinde toplam 3.252 olduğu görülen girişim sayı içerisinde toptan ve perakende ticaret 1.163 girişim sayısı ile en büyük paya sahiptir. Ulaştırma ve depolama hizmetleri 1.010 ile ikinci sırada yer almaktadır. Toptan ve perakende ticaret ve ulaştırma ve depolama hizmetlerini 368 girişim sayısı ile konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri izlemektedir.

Ardahan ili ekonomisinin tarım ve hayvancılığa dayalı olduğu düşünüldüğünde toplam üretim değeri içerisinde tarımsal üretim payını ifade eden, bitkisel üretim değeri, canlı hayvan değeri ve hayvansal üretim değerlerine ait veriler Tablo 9’ da özetlenmiştir.

Tablo 9: Ardahan’daki Tarımsal Üretim Değeri (Bin TL)

Yıllar	Bitkisel Üretim Değeri	Canlı Hayvan Değeri	Hayvansal Üretim Değeri	Toplam
2009	37.546	402.206	196.209	635.961
2010	15.299	618.433	503.219	1.136.951
2011	13.650	684.155	190.408	888.213
2012	19.776	701.850	274.130	995.756
2013	17.880	641.192	225.325	884.397

Kaynak: TÜİK, Seçilmiş Göstergelerle Ardahan, 2013.

Tablo 9 incelendiğinde Ardahan ilinde bitkisel üretim değeri 2009 yılında 37.546 (bin TL) iken 2013 yılında 17.880 (bin TL)’ye düşmüştür. Canlı hayvan değeri ise 2009 yılında 402.206 (bin TL) iken 2013 yılında 641.192 (bin TL)’ye yükselmiştir. Benzer şekilde hayvansal üretim değeri 2009 yılında 196.209 (bin TL)’den 2013 yılında 225.325 (bin TL)’ye yükselmiştir. Veriler dikkate alındığında

Ardahan ilindeki toplam tarımsal üretim değeri içerisinde en yüksek pay canlı hayvan değerine aittir.

Tarım ve hayvancılığın Ardahan ilinin temel geçim kaynağı olmasına rağmen, tarımın büyük oranda iklim koşullarına bağlı olması ilin tarımsal üretimini ve gelişmesini etkilemektedir. Ürünlerin yetiştirme süresi dikkate alındığında, yıllık dekar başına ortalama verimlilik oranının diğer illere göre oldukça düşük olduğu görülmektedir. Hammadde maliyetlerinin yüksek olması, üretilen ürünlerden yeterince verim alınmaması tarıma duyulan ilgiyi azaltmaktadır (Topcuoğlu, 2015).

İlin sahip olduğu Türkgözü ve Çıldır-Aktaş sınır kapıları il ekonomisinin yapısal değişiminde önemli rol alabilecek zenginliklerdir. Söz konusu kapıların daha aktif olmasını sağlayacak destekleyici politikalar yardımıyla, il genelinde yeni iş kollarının oluşması, istihdam seviyesinin yükselmesi, yeni yatırımların il geneline çekilmesi, Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya açılmasında lojistik merkezi olması sağlanabilir. Bununla birlikte ilde yaşanan genç nüfus göçünün azaltılması, sosyal imkânların geliştirilmesi sağlanabilir. Ardahan ilinin yıllar itibariyle ekonomik faaliyetlere göre gerçekleştirdiği ihracat rakamları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 10: Ardahan'da Ekonomik Faaliyetlere Göre İhracat (Bin \$)

	Tarım ve Ormancılık	Balıkçılık	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	İmalat
2009	--	--	11	1.870
2010	--	--	21	3.286
2011	--	-	45	1.027
2012	--	--	113	1.297
2013	--	--	108	720
	Elektrik, Gaz ve Su	Toptan ve Perakende Ticaret	Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	Diğer Hizmet Faaliyetleri
2009	--	--	--	-
2010	--	--	--	--
2011	-	524	--	--
2012	--	471	--	--
2013	--	415	--	--

Kaynak: TÜİK, Seçilmiş Göstergelerle Ardahan, 2013, TÜİK, Bölgesel Göstergeler TRA2, 2010.

Tablo 10'da yer alan bilgiler ışığında sektörel bazda yapılan ihracat arasında en büyük pay imalat sektörüne aittir. İmalat sektörünü toptan ve perakende ticaret sektörü takip etmektedir. İhracat rakamları göz önünde bulundurulduğunda Ardahan ilinde gerçekleşen ihracatın Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde oldukça düşük bir paya sahip olduğu ifade edilebilir. Gerçekleşen ihracat rakamlarının beklenenin altında gerçekleşmesi, sınır kapılarının etkin bir şekilde kullanılamamasıyla, üretim küçük ölçekli imalathanelerde yapılması ve üretim miktarının düşüklüğüyle açıklanabilir.

nabilir. Bir diğer dış ticaret göstergesi olan ithalatın Ardahan iline ait verileri de Tablo 11’de gösterilmektedir.

Tablo 11: Ardahan’da Ekonomik Faaliyetlere Göre İthalat (Bin \$)

	Tarım ve Ormancılık	Balıkçılık	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	İmalat
2009	--	--	--	3
2010	--	-	--	358
2011	246	--	--	2
2012	10	--	--	--
2013	189	--	--	--
	Elektrik, Gaz ve Su	Toptan ve Perakende Ticaret	Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	Diğer Hizmet Faaliyetleri
2009	--	--	--	--
2010	--	--	--	--
2011	--	--	--	--
2012	--	--	--	--
2013	--	27	--	--

Kaynak: TÜİK, Seçilmiş Göstergelerle Ardahan, 2013, TÜİK, Bölgesel Göstergeler TRA2, 2010.

Yukarıdaki tabloda özetlenen ekonomik faaliyetlere göre ithalat rakamları incelendiğinde Ardahan ilinden gerçekleştirilen ithalatta en büyük pay tarım ve ormancılık sektörüne aittir.

4. Ardahan İlinin Güçlü Ve Zayıf Yönleri, Fırsatları Ve Tehditleri

Ardahan ilinin güçlü yönlerini geliştirecek, zayıf yönlerini iyileştirecek ve fırsatlarını kullanarak tehditleri önleyip ilin sosyo-ekonomik yapısını değiştirecek etkenler belirlenmeye çalışılmıştır.

Güçlü yönler;

- Kafkasya ülkeleriyle güçlü ticaret ilişkisi kurabilecek ve geliştirebilecek konuma sahiptir.
- Yayla, kültür ve kış turizmine elverişli alanların geliştirilmesiyle yerli ve yabancı turist çekme potansiyeline sahiptir.
- Özellikle büyük baş hayvancılık için uygun alanlara sahiptir.
- Kafkas arısı ırkının anavatanı olması nedeniyle organik bal üretiminde markalaşma potansiyeline sahiptir.
- Kaşar peyniri üretiminde büyük bir potansiyele sahiptir.

- 2008 yılında kurulan Ardahan Üniversitesiyle bilimsel yaklaşımları geliştirebilecek ve ilin sosyal yapısını güçlendirecek konuma gelmiştir.

Zayıf yönler;

- Ulaşımın zor ve maliyetli olması
- İklim şartlarının ağırlığı
- Türkiye'nin toplam üretimi içerisindeki payının düşük olması
- Önemli ticaret merkezlerine olan uzaklığı
- Nüfusun ve şehirleşme oranının düşük olması
- Üretimin küçük ölçekli imalathanelerde yapılması

Fırsatlar;

- Kafkasya ile ticaret avantajı
- Yöresel ürünlerin markalaştırılmasının sağlanması
- Sahip olduğu iki sınır kapısıyla dış ticaret yapabilme potansiyeli
- Emek gücünün ucuz olması
- Kültürel yapısının turizme elverişli olması
- Üniversite öğrencisi sayısının artmasıyla kültürel çeşitliliğin artması
- KUNİB (Kafkasya Üniversiteler Birliği) ile uluslararası öğrenci çekme potansiyelinin yüksek olması

Tehditler;

- Doğudaki birçok ilde olduğu gibi göç olgusunun ilde fazla olması
- Çeşitli sektörlerde uzman kişi eksikliği
- Özel sektör yatırımlarının çekilememesi
- Üretim potansiyeline bağlı olarak çalışma alanlarının kısıtlı olması

Yukarıda belirtilen fırsat ve tehditler göz önüne alındığında Ardahan ilinin sosyo-ekonomik yapısının geliştirilmesi için sahip olduğu potansiyelin daha etkin bir şekilde kullanılması gerektiği sonucuna ulaşılabilir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan ve serhat ili olarak anılan Ardahan ilinde devlet yatırımlarına ve teşviklerine olan ihtiyaç oldukça fazladır. İldeki istihdam sorunu, özel sektör yatırımlarının çekilememesi, ülke genelinde rekabet gücünün düşük olması devlete olan ihtiyacı gösterir niteliktedir.

Ekonomik ve sosyal nedenlerden dolayı ilde yaşanan göç olgusunu tersine çevirecek yeni iş alanlarının oluşturulması, sosyal imkânların artırılması ve yeni istih-

dam alanlarının yaratılması geriye göçün sağlanmasına yardımcı olacaktır. Bununla birlikte sağlık alanında yapılan yatırımların artırılması ve özel sağlık sektörünün çekilmesi ilin sosyal kalkınmasına katkı sağlayacaktır.

İlin sosyo-ekonomik kalkınmasının sağlanmasında; tecrübeli, ehil ve devleti temsil yeteneği olan yöneticilerin ile atanmasıyla ilde sağlanmak istenen değişimin daha hızlı olması sağlanabilir. İlin sahip olduğu doğal güzelliğinin, tarihi yapısının ve kış turizmi alanlarının geliştirilmesi, gerek yerli turistin gerekse yabancı turistlerin gelmesini sağlayacak tanıtımların yapılması ilde yeni çalışma alanlarının oluşmasında katkı sağlayacaktır. İl ekonomisinde büyük bir paya sahip olan hayvancılıkta daha modern yapıya geçişi sağlayacak gerekli eğitim ve seminerlerin yöre halkına verilmesi hayvancılık sektörünün katma değerini yükseltici bir etki oluşturulabilir.

Türkiye'nin enerji konusunda dışa bağımlılığı göz önünde bulundurulduğunda yenilenebilir enerji türleri arasında yer alan biokütle konusunda çalışmalar yapılarak yerli kaynakların değerlendirilmesi sağlanabilir. İlin sahip olduğu iki sınır kapısı ve potansiyeli göz önünde bulundurulduğunda gerçekleştirilen dış ticaret oldukça düşük seviyededir. Söz konusu durumu tersine çevirecek, ilde dış ticaret potansiyelini artıracak yönde yabancı uyruklu alıcılara KDV istisnasını sağlayan özel fatura uygulamasına geçilmesi, iç gümrüklerin oluşturulması potansiyelin ortaya çıkmasında büyük bir etkiye sahip olabilir.

Kaynakça

- Ardahan Valiliği, (2013), “Ardahan Yatırım Rehberi”, Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, Ardahan Valiliği.
- KARABULUT, K. ve ORAL, O. (2012), “Kars İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Analizi”, Geçmişten Geleceğe Her Yönüyle Kağızman Sempozyumu, Kars, 390-401.
- SERKA, (2013), “Ardahan’ın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları”, Kars: SERKA.
- TOPCUOĞLU, A. (2015) “Ardahan Ve Iğdır İllerinin Karşılaştırmalı Yapısal Analizi: Statik Girdi – Çıktı Modeli İle Bir Uygulama”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- TÜİK, (2010), “Bölgesel Göstergeler TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) 2010”, Ankara: TÜİK.
- TÜİK, (2013), “Seçilmiş Göstergelerle Ardahan 2013”, Ankara: TÜİK.

TÜRKİYE KIRSALINDA KADIN YOKSULLUĞU

THE POVERTY OF WOMEN IN TURKEY COUNTRYSIDE

Özlem EŞTÜRK¹

Arzu KILIÇ²

Öz

Yoksulluk genelde az gelişmiş ülkelerin sorunu gibi algılansa da günümüzde gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin önemli sorunları arasında yer almaktadır. Küreselleşmeyle birlikte yoksulluk sınır tanımamakta ve bugün dünyanın çözüm üretmekte yetersiz kaldığı önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya üzerinde yoksulların %75'inin kırsal alanda yaşaması nedeniyle yoksulluğa çare, kırsal yoksulluğu çözecek politikaların üretilmesine bağlıdır. Türkiye gibi nüfusun yaklaşık %30'unu kırsalda barındıran bir ülkede kırsal yoksulluğun özellikle kadın yoksulluğunun azaltılmasında kırsal kalkınma çabaları ve kadının toplumsal statüsünün yükseltilmesi büyük önem taşımaktadır. Çalışmada, Türkiye kırsalında kadın yoksulluğu ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi yoksunluğa bağlı olarak, kadınların düşük eğitim düzeyi, çalışma koşulları, sosyal güvenlik ve gelir eşitsizliği boyutuyla ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, yoksulluk, kırsal alan, yoksunluk.

Abstract

Although poverty is generally perceived as a problem of less developed countries, it is among the major problems of the developing and developed countries in this day and age. As a result of globalization, poverty is without borders and it is emerges as an important problem in the World since countries fall short of creating solution for it. In the world, 75% of the poor people live in the countryside. Therefore, solution to poverty depends on the generation of policies to solve rural poverty. For a country like Turkey that about 30% of the population lives in the countryside, rural development efforts and raising the status of women is of great importance for reducing women and rural poverty. In this study, women poverty in the rural areas of Turkey, which is strongly affiliated with women's economic, social, cultural and political deprivation, was evaluated from education level, social security and income inequality aspects.

Keywords: Women, poverty, rural areas, deprivation.

¹Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
E-mail: ozlemesturk@ardahan.edu.tr.

²Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
E-mail: arzukilic@ardahan.edu.tr.

Giriş

Dünyada yaşanan teknolojik ve ekonomik gelişmeler yoksulluk sorununa çözüm üretememekte ve yoksulluk kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüz toplumlarının en temel sorunu olarak önemini korumaktadır.

Yoksullukla ilgili çeşitli tanımlar yapılmış, yoksulluğun farklı boyutları ortaya konulmaya çalışılmıştır. En genel çerçevede yoksulluk, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamama durumu olarak tanımlanmaktadır. Temel ihtiyaçlar olarak beslenme, giyim, barınmanın yanı sıra yaşam için gereken temiz içme suyu, elektrik, sağlık, eğitim, altyapı hizmetleri gibi toplu tüketilen hizmetleri de kapsamaktadır (Kümbetoğlu, 2007). O halde yoksulluk insanın normal kabul edilecek bir yaşam standardının altında bulunmasıdır.

Yoksulluk, sadece gelir ve fiziki kaynakların yetersizliği değil, aynı zamanda toplumsal mahrumiyet, güçsüzlük ve kaynakların dağılımındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır (Farrel ve Caitlin, 2003). Bu farklılıklar kültürden kültüre değişebileceği gibi aynı toplum içindeki farklı kesimleri farklı düzeylerde etkilemektedir. Tüm dünyada yoksulluk belirli kesimleri, özellikle kadınlar ve çocuklar üzerinde etkisini yoğun bir şekilde hissettirmektedir.

Yoksulluk makro ölçekte ele alınabileceği gibi, hane halkı ve toplumsal cinsiyet gibi mikro düzeylerde de ele alınmaktadır (Şenses, 2001). Bu çalışmamızın amacı, günümüzde önemli bir sorun olarak karşımıza çıkan yoksulluk ve yoksulluktan en fazla etkilenen gruplardan biri olan kadınların yoksulluğu, özellikle kırsalda yaşayan kadınların yoksulluğunu çeşitli yönleriyle ele alıp değerlendirmektir.

1. Kavram Olarak Yoksulluk

Yoksulluk kelimesi yaşamın gerektirdiği olanaklardan yoksun olma durumunu ifade etmektedir. Yaşamı sürdürmek için gerekli olan şeyler ise, içinde bulunulan topluma, çevreye ve koşullara bağlı olarak değişiklik göstereceğinden, yoksulluk kavramı her zaman gözlemlenen durumla, standart durumun karşılaştırılmasını gündeme getirir (Aktan ve Vural,2002). Yoksulluk kısaca asgari bir yaşam standardına erişememiş olmayı ifade etmektedir.

En kapsamlı yoksulluk tanımı Amartya Sen tarafından öne sürülen açlık, sağlıksızlık, cahillik, kötü barınma koşulları gibi her insanın mutlaka kaçınmak isteyeceği durumlardan kaçınabilme yetisi olarak tanımlanan “yapabilirlik” kavramı ile açıklanmıştır. Yoksulluğu anlamak için insanların “ne yapıp yapamadıklarının ve ne olup olmadıklarına” odaklanılması gereği üzerinde durulmaktadır (Sen, 2004).

Sen yoksulluğu bir gelir yetersizliği olarak görmek yerine yapabilme yetersizliği olarak tanımlamaktadır. Sen’e göre gelir, iyi bir yaşam sürmemizi sağlayan faktörlerden sadece birisidir. Gelirin yaşam seviyesine yansıtılabilmesi için dört faktör daha etkilidir. Bunlar; kişisel farklılıklar yani insanların farklı fiziksel özelliklere sahip olması (özürlülük, hastalık gibi) ihtiyaçlarını da farklılaştırmaktadır. Çevreye, doğaya ilişkin faktörler (iklim vb.), sosyal koşullar ve kişisel yapabilirlik (kamusal hizmetler, sağlık ve eğitime erişebilme, yaşanan ortamda şiddet olup- olmaması vb) ile farklılıkların ilişkisel görünüşleri toplumlar, kültürler arasındaki algı ve değerlendirme farklılıklarıdır (Kardam, Yüksel, 2004; Gerşil, 2015).

Yapabilirlik esas olarak, insanlar açısından değerli olan işlevsellikleri başarma özgürlüğünü yansıtır. Eğer işlevsellikler, insanın iyi olma halini oluşturuyorlar ise, yapabilirlikler de insanın iyi olmayı başarma özgürlüğünü temsil ediyor demektir. İşlevsellikler bir insanın yaşamının, olmak ve yapmak biçiminde birbiriyle ilişkili bir dizi işlevselliği içerebilir. Yapabilirlik kişinin işlevsellik alanında olanaklı yaşam biçimlerini seçme yönündeki özgürlüğünü yansıtır (Sen, 1992). Yani yapabilirlik iyi olma özgürlüğüne ve böyle bir potansiyel güce sahip olmaktır (Kardam, Yüksel, 2004).

Sen, yoksulluğu genel kabul gören hayatın gerektirdiği asgari ihtiyaçlar için gerekli gelir düzeyine sahip olmamak şeklinde tanımlayan geleneksel görüşün aksine, yoksulluğu anlamak için insanların ne yapıp yapmadıkları ve ne olup olmadıklarına bakılması gerektiğini savunmuştur. Yoksulluğu sadece gelir düzeyinin düşüklüğü ile sınırlı tutmamış, yoksulluğa daha geniş yelpazeden bakmıştır. Çalışma bu bakış açısı doğrultusunda, kırsalda yaşayan kadının yoksulluğu ekonomik boyutu yanında sosyal, kültürel ve siyasal yapabilme ve yapamama nedenleri üzerinde durulacaktır.

2. Kadın Yoksulluğu

Kadın yoksulluğu konusu 1970’li yıllardan itibaren literatürde yer almaya başlamıştır. Kadın yoksulluğundaki artış, “Yoksulluğun Kadınlaşması” kavramını ortaya çıkarmış ve ilk kez Diane Perarce tarafından kullanılmıştır. Bu kavram, 1950-1970 yıllar arasında ABD’de yoksulların 2/3’nü kadınların oluşturması, kadın hane reisi sayısının artması ve kent içinde enformel sektörde çalışmaya başlayan kadınların oranındaki artışlar nedeniyle, kadınların ekonomik durumlarının giderek kötüleşmesiyle gündeme gelmiştir. 1980’lerden sonra Latin Amerika ve Sahra-Altı Afrika gibi ülkelerde uygulamaya koyulan yapısal uyum politikaları sonucunda yaşanan ekonomik krizler nedeniyle birçok ülkede yoksulluk özellikle de kadın yoksulluğunda artışlar yaşanmıştır (Şenses, 2001). 1995’te 4. Dünya Kadın Konferansı Eylem Planı’nda da “Yoksulluğun Kadınlaşması” kavramı yer almıştır (Ulutaş, 2009).

Dünyadaki yoksulların %70’ini ve okuryazar olmayanların üçte ikisini oluşturan kadınlar (Klobby,2005) erkeklerle kıyaslandığında yoksullaşma riskiyle daha fazla yüzleşmekte ve yoksulluğu yoğun bir şekilde yaşamaktadırlar. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) verilerine göre dünya genelinde yoksul kadınların sayısında artışlar gözlenmekte ve çoğunluğunu kadın oluşturan bir milyardan fazla kişi kabul edilemez yoksulluk koşullarında yaşamaktadır (Monghadam, 2005).

Kadın yoksulluğu, çok boyutlu bir kavramdır ve sadece ekonomik boyutuyla değerlendirilmeye yetersiz kalacaktır. Kadın yoksulluğunun sosyal, siyasi ve kültürel boyutları vardır. Bu boyutlarda yaşanan yoksulluk, yoksulluğun kalıcılaşmasına yol açmaktadır.

Kadın yoksulluğuna ekonomik boyutları ile bakıldığında; kadının gelirden yoksun olması, işsiz olması, hizmet sektöründe düşük statülü ve düşük ücretli işlerde çalışması, herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmaması, mülk sahibi olmaması, ücretsiz aile işçisi olması, ev eksenli ve ev dışında güvencesiz işlerde çalışması ve en sık görülen yoksullukla başa çıkma stratejilerinden olan ev içi üretim yapması (evde ekmek, turşu vb. yapmak, hayvanların bakımı, bahçe işlerini üslenmek) gösterilebilir (Kalaycıoğlu, 2003).

Bu ekonomik faktörlerin yanında kadının düşük eğitim düzeyi, sosyal kültürel faaliyetlere erişimde yetersizlik, karar mekanizmalarına katılımında yoksun olması kadının sosyal, kültürel ve siyasi yoksulluğunu ortaya çıkarmaktadır.

3. Türkiye Kırsalında Kadın Yoksulluğu

Dünya genelinde yoksulların büyük bölümü yani 1.2 milyar yoksul insanın %75'ini yaklaşık 900 milyonu kırsal kesimde yaşamaktadır. Kırsalda yaşayanların büyük çoğunluğu temel geçimini tarım ve tarımla ilgili alanlarda sağlamaktadır (Öztürk, 2008). Kırsal nüfusun önemli bir bölümünün tarımdan geçinmesi ve tarım sektöründen sağlanan gelirin düşük ve düzenli olmayışı yoksulluğun kırsal alanda kentsel alana göre daha şiddetli yaşanmasına yol açmaktadır. Kırsal yoksulluğun nedeni tarım sektörü olarak gösterilebilir. Tarım sektörü bir taraftan gıda yoksulluğu ile başetmekte önemli rol üslenmişken diğer yandan bu sektörde çalışanları yoksulluk olgusuyla karşı karşıya bırakmaktadır.

Türkiye’de yoksulluk, ağırlıklı olarak kırsalda ve tarım sektöründe istihdam edilenlerde görülmektedir. Kırsalda yaşayan yoksulun kentte yaşayan yoksul gibi belirli bir seviyenin üzerinde geliri, yeterli beslenme imkanı, barınacak evi, yeterli giysisi vs yoktur. Ancak kırsalda yaşayan yoksul, yoksulluk anlamında kentsel yoksulluktan ayrılır. Kırsalda yaşayan yoksul seviyeli bir eğitim olanağından, yeterli sağlık imkanlarından, birçok kamu hizmetinden, teknolojiyen, kültürel faaliyetlerden de kent yoksuluna göre daha yoksundur (Tekeli, 2000).

2009 TÜİK yoksulluk çalışmasına göre gıda ve gıda dışı harcamalar göz önünde bulundurularak hesaplanan yoksulluk oranları, kırsal nüfus içinde oldukça yüksek değerler almakta; ayrıca 2002-2009 dönemi sonunda da artış göstermektedir. 2009 yılında kentsel yoksulluk oranı yüzde 8,9 ve yoksul fert sayısı 4,3 milyon iken kırsal yoksulluk oranı yüzde 38,7 ve yoksul fert sayısı 8,4 milyondur. Benzer şekilde günlük geliri 4,3 ABD Dolarının altında kalan nüfus oranı kentsel nüfus içinde % 1’in altında değer alırken kırsal nüfus içinde yaklaşık % 7’dir. 2009 yılında günlük geliri 4,3 ABD Dolarının altında kalan kentsel nüfus yaklaşık 0,5 milyon iken kırsal nüfus 2,6 milyondur. Bu durum, 2009 yılı itibarıyla Türkiye’de kırsal yoksulluğun önemini koruduğunu göstermektedir (TÜİK,2009).

Kırsal alanda, tarım sektöründe geçimini sağlamaya çalışan kesim yoksulluğu daha derinden yaşamaktadır. Özellikle kadınlar kırsalda, tarımsal işlerde üreten, pazarlayan ve ev içi roller açısından çok önemli işlevler yüklenmiştir. Bu kadınların ortak iş yapma ve dayanışma ağı oluşturma potansiyeli oldukça yüksektir. Buna rağmen kentte yaşayanlara oranla daha fazla fırsat ve erişim eşitsizlikleri ile karşı karşıyadır. Bu da kırsaldaki kadını giderek daha fazla yoksulluğa sürüklemektedir.

Tablo 3.1. Kadınlarda yoksulluk oranı

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Türkiye	27.19	28.31	25.98	21.01	18.27	18.26	17.52	19.03
Kent	22.03	22.29	16.87	12.89	9.76	10.34	9.62	9.26
Kır	34.92	37.65	40.79	34.03	32.32	35.95	35.29	40.15

Dünyada yoksulluk sınırı altında yaşayan her 10 kişiden 7'si kadındır (Ulusal Eylem Planı, 2012). Ülkemizde de kır ve kent ayrımında yoksulluk oranları oldukça çarpıcıdır. Türkiye'de kadın yoksulluğu 2002'de yaklaşık %27,19 iken, 2009 yılında %19,03'e düşmüştür. Kentte yaşayan kadınların yoksulluk oranlarında ciddi düşüşler görülürken, kırsalda yaşayan kadınların yoksulluk oranlarında artış yaşanmıştır. 2009 yılı TÜİK Yoksulluk Araştırması sonuçlarına göre Türkiye'de kadınların yoksulluk oranı yaklaşık %19,03 iken bu oran kentte %9,26 düzeyine gerilerken, kırsalda %40,15 gibi oldukça ciddi bir düzeye ulaşmıştır (Tablo 3.1).

Yoksulluk, Türkiye kırsalında yaşayan kadının en büyük problemidir. Kadın yoksulluğuna neden olan birçok faktör olmakla birlikte, kadın yoksulluğunun belirleyici iki özelliği bulunmaktadır. Bunlar kadının iş gücü piyasasındaki konumu ve eğitim imkanlarından yararlanma durumudur (Bulvinic, 1997). Eğitim ve işgücü faktörleri ülkelere, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Ülkemizde bu noktada kadın yoksulluğunun ayırt ediciliği bakımından kırsalda yaşaması ve bu durumdan kaynaklanan sosyal ve kültürel yoksunluk, yoksulluk oranını artırmaktadır.

Tablo 3.2. Çeşitli kriterlere göre en yoksul kesimler

Kriterler	En Yoksul Kesim	Yoksulluk Oranı
Yerleşim Yeri	Kırsal Kesimde Yaşayan	38,6
Cinsiyet	Kadın	18,1
Eğitim	Okur-yazar Olmayan	29,8
Hane halkı	Ataerkil veya Geniş Aile	24,4
İktisadi Faaliyet	Tarım Sektörü	33
İşteki Durum	Ücretsiz Aile İşçisi	29,5

Kaynak:2009 Yoksulluk Çalışması

Tablo 3.2'de görüldüğü gibi Türkiye'de kırsal kesimde yaşayanlar, kadınlar, okur-yazar olmayanlar, geniş aileler ve tarım sektöründe çalışanlar en yoksul kesimleri oluşturmaktadır. Kadın yoksulluk oranı % 18,1 olduğu görülmektedir. Diğer taraftan bakıldığında kırsal kesimde yaşayan, eğitim düzeyi düşük, ücretsiz aile işçisi olarak çalışanları zaten kadınlar oluşturmaktadır. Sonuçta, en yoksul kesimi kadınlar oluşturmaktadır.

Ülkemizde kırsal kadın yoksulluğunu etkileyen başlıca etkenleri; düşük eğitim düzeyi, çalışma koşulları, sosyal güvenlik ve örgütlenememe, malların ve gelirin eşitsiz dağılımı başlıklarında değerlendirebiliriz.

3.1.Düşük Eğitim Düzeyi

Bir ülkenin refahı, o ülke insanların nitelikli ve sürekli eğitim almalarına bağlıdır. Eğitimle kazanılan bilgi ve beceriler ülkenin gelişmesinde itici gücü oluşturmaktadır. Eğitim alanında tüm dünyada yaşanan hızlı gelişmelere rağmen, dünyanın pek çok bölgesinde kadınların eğitimi hala istenilen düzeye erişememiştir. Kadınlar ve kız

çocukları eğitim fırsatlarından erkeklere oranla daha az yararlanmakta, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler devam etmektedir.

Modern toplumun, üretken ve kaliteli bir yaşamın ön koşulu olan eğitimin bireyin yaşamını sürdürme, kendini geliştirme, toplumun bir üyesi olma yönünde büyük payı vardır. Kadınların eğitimsizliği kadınların kültürel olarak yoksunluklarına, haklarını kullanamamalarına ve yoksulluk döngüsünden çıkamamalarının önünde çok boyutlu bir engeldir (Kalaycıoğlu, 2003). Kadınların eğitim düzeyinin iyileştirilmesi sosyal, ekonomik, siyasal hak ve imkanlarından yararlanmalarının yanı sıra ülkenin ekonomik potansiyelini artıracaktır.

Kadının toplumun her katmanında erkeklerle aynı ölçüde yer almadığı bir gerçektir. Bu duruma yol açan faktörler toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığa² yol açan geleneksel yaklaşımlar, erken evlilikler ve gebelikler, kız çocuklarının daha değersiz görülmesi ve kız çocuklarının eğitime ulaşabilmelerindeki güçlükler olarak sayılabilir.

Geleneksel olarak toplumda erkeğe verilen rolün haneyi geçindirmek, kadınlara verilen rolün ise eve giren gelire ailenin geçiminin sağlanması nedeniyle eğitim olanaklarından yeterince yararlanamayan kadınların mesleki becerilerinin eksik olmasına yol açmaktadır.

Kırsal alanda da işgücüne duyulan gereksinim, ailelerin geçim koşulları ve gelir düzeyleri çocukların eğitim yaşamlarını kısaltmaktadır. Özellikle kırsal alanlarda ailelerin kızlarını okutmamak yönünde genel bir isteksizliği söz konusudur. Bunun temel nedeni ise, kız çocuklarına ailelerin kayıp gözüyle bakmasıdır. Genelde eğitimi yarıda bıraktırılan kız çocukları ya erken yaşlarda evlendirilmekte ya da ücretsiz aile işçiliği yaptırılmaktadır (Topgül, 2013).

Kırsalda kadınların düşük eğitim düzeyi kültürel olarak da yoksulluk çekmelerine neden olmaktadır. Kültürel yoksulluk kadının içinde bulunduğu durumu değiştirebilmesini güçleştirmektedir (Kalaycıoğlu, 2003).

Yoksulluk kadının kendine güvenmeme, emeği ile elde ettiği gelirini önemsememe, haneye yaptığı her türlü katkıyı görememe gibi sonuçları ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada, kadının eğitim düzeyinin yükselmesi öz-saygısının gelişmesine ve kendine güvenli birey olmasını sağlayacaktır. Kadınların eğitim almaları onların rasyonel karar vermelerinde, aile içinde ve toplumda karar süreçlerine katılımlarında aktif olmalarına yol açmaktadır.

Yapılan çalışmalar göstermiştir ki, eğitim durumu yükseldikçe yoksulluk oranları önemli ölçüde azalmaktadır. Eğitim, işgücünün verimliliğini artırmakta ve insanların iyi koşullarda iş bulmalarına imkan sağlamaktadır. Düşük eğitim düzeyi işsizliği dolayısıyla yoksulluğu artırmakta ve yoksulluğun gelecek kuşaklarda kalıcılılaşmasına neden olmaktadır.

3.2.Kırsalda Kadının Çalışma Koşulları ve Yoksulluk

Kadın istihdamının durumunu kavramsallaştırmak üzere kullanılan “çalışan yoksullar-working power” olgusu dünyanın birçok bölgesinde kadınların paylaştıkları ortak kaderin de bir ifadesidir. Bu kavram düzensiz işe sahip olmak ya da elde edilen

²Cinsiyet temelli ayrımcılık, bireyin insan haklarından tümüyle yararlanmasını engelleyen, sosyal açıdan yapılandırılmış cinsiyet rolleri ve normlarına dayalı olarak herhangi bir ayrıma, dışlanmaya ya da kısıtlanmaya maruz kılmasıdır.

gelirin çok az olması dolayısıyla yoksulluk içinde kalınmasıdır (Şener, 2009). Kadınların düzensiz çalışması, enformel çalışması ya da düzenli olsa bile elde ettiği gelirin çok az olması nedeniyle çocuk bakımı ya da ev bakım yükümlülüklerini karşılayamaması, çalışan kadınların yoksulluk riskiyle karşı karşıya gelmesine engel olamamaktadır.

Dünyada toplam çalışma saatlerinin üçte ikisini kadın işi oluştururken, kadınlar dünya gelirinin sadece %10'unu elde etmektedirler (Esen, 2013). Kadınların ücret düzeyleri cinsiyete bağlı olarak düşükken, yaşam koşulları zorlaşmakta, özellikle kadın erkek eşitsizliğinin yoğun olduğu bölgelerde yoksulluk önlenememektedir. Bu durumdan en fazla etkilenen günde 1 dolar geliri olan kadınlar, dünya yoksul nüfusunun % 70'ini oluştururken (Öztürk ve Çetin 2012) dünya mal varlığının sadece %1'ine sahiptirler. Başta Afrika olmak üzere Dünya'nın birçok az gelişmiş bölgelerinde kadına özgü bu durum Türkiye'de özellikle kırsal kesimlerde en sık rastlanan olgudur (Esen, 2012).

Kırsal kesimde kadınların üretime katılma biçimleri, tarımsal faaliyetin türüne ve ailenin gelir durumuna bağlı olarak değişmektedir (Sirman, 1991). Türkiye'de tarımsal işletmelerin büyük çoğunluğu, tarımsal işlerin aile bireyleri tarafından yürütüldüğü, yabancı iş gücünden yararlanmanın söz konusu olmadığı ya da çok sınırlı kaldığı küçük ölçekli işletmelerdir. Kırsal alanda yaşayan kadınlar üretici faaliyetlerinin çok büyük bir bölümünü küçük aile işletmelerinde, ücretsiz aile işçisi olarak yerine getirmektedirler. Kırsalda kadının, ücretsiz aile işçisi olması ve elde edilen gelir üzerinde söz sahibi olamaması, gelirden yoksunluğu ve beraberinde yoksulluğu getirmektedir.

Kırsalda elde ettiği gelirden yoksun olan kadın, kırsal ekonominin güç kaynağını oluşturmaktadır. Ancak bu güç kaynağı ücretsiz aile işçisi olarak görünmemekte veya düşük oranlı ücretli olarak, tarımsal üretimin önemli bir bölümü kadın emeğine dayanmaktadır (Kızılaslan ve Yamanoğlu, 2010). Kırsal kesim, gerek geleneksel yapısı gerekse uğraşı biçiminin farklılığı nedeniyle kentsel kesimden ayrılmaktadır. Bu yapı kırsal kadına, işgücünün kullanımı ve yoğunluğu açısından farklı bir görünüm kazandırmaktadır (Gün ve Gülçubuk, 1995).

Kırsal kesimde kadın ve erkek çiftçilerin toprak varlığı ve toprak kullanımıyla ilgili olarak yaşadığı sorunlar ortak olsa da geleneklerin etkisiyle kadınlar erkeklere oranla dezavantajlı durumdadırlar. Geleneklerin dışında birçok faktör tarımda cinsiyet ayrımcılığını etkilemekte bu olumsuz etkiler sonucunda kadınların hem tarımda taşıdıkları yük giderek artmakta hem de gerekli kaynaklara ve yardımlara ulaşmada eşitsizlikler ortaya çıkmaktadır (Yunus, 1999).

Geleneksel olarak kadının ekonomik özgürlüğünün aile birliğini bozacağı yönündeki inanç erkeğin aile içi iktidarını daha da güçlendirmektedir. Bu durum kadının statüsü ile ilgili olumsuzluğun sürmesine ve erkeğin tarım alanındaki hakimiyeti kadının tarım alanında görünmez el olmasına neden olmaktadır. Kadının sahip olduğu beceriler bir meslek olarak kabul edilmemekte, yeterli saygı gösterilmemektedir. Kırsalda kadınlar, kadın hakları konusunda bilgileri yetersiz düzeydedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği tarım alanında daha derinleşmekte bu durumda da kırsalda kadın yoksulluğunun artmasına neden olmaktadır (Ulusal Eylem Planı, 2012).

Tarımsal üretimin yaklaşık yarısını gerçekleştiren kadınlar, makineleşme düzeyi arttıkça teknoloji yoğun işler erkekler tarafından yapılırken, statüsü düşük, emek yoğun işler kadın tarafından yapılmaktadır. Tarım sektöründe teknoloji arttıkça kadın

tarımsal üretimden çekilmektedir. Kırsalda kadının emek yoğunluğu sadece tarımsal üretimde değil, aynı zamanda hane içinde de çok yüksektir. Bunların yanı sıra kadın, kırsalda yoksullukla başa çıkmada önemli misyon yüklenmekte iken hane içinde veya hane dışında karar mekanizmalarına katılımda mekanizmanın dışında kalmaktadır. Diğer taraftan ailenin yeniden üretiminin sağlanmasında, akraba ve komşuluk ilişkilerinin yoksulluğu hafifletici dayanışma biçimleri olarak sürdürülmesi işlevlerini kadınlar yerine getirmektedir (Kalaycıoğlu, 2003).

3.3.Sosyal Güvenlik ve Örgütlenememe

Kadınlar enformel sektörde yoğun olarak çalışmaktadırlar. Bu durumun temel nedeni eğitim olanaklarından yeterince yararlanamayan kadınların mesleki becerilerinin eksik olması ve mesleki kariyerlerinde gelişmek için erkeklerle aynı imkana sahip olmamalarıdır.

Aile içinde geliri elde edenin geleneksel olarak erkek olması sebebiyle kadınlar düşük ücretli ve sigortasız işlerde çalışmaya ve işgücü piyasasının uysal bireyleri olmaya razı olmaktadır (Şener,2009). Kayıtdışı istihdamın artması yoksulluğu da artırmakta insanların güvencesiz işleri kabul etmek zorunda kalmalarına neden olmaktadır. Kırsalda yaşayan kadın zaten ücretsiz aile işçisi veya düşük ücretli olarak sosyal güvenceden mahrum kalmaktadır.

Türkiye’de sosyal güvenlik kapsamında olmayan vatandaşların en yoğun olduğu sektör tarımdır. Tarım sektöründe çalışanların gelir düzeyinin düşük olması nedeniyle özellikle kadınların sosyal güvenlik primlerini ödemeleri güçleşmekte, sigortadan yararlanma ve hak kazanma koşullarını sağlamaktan uzak ve sağlık hizmetlerine katılım paylarını ödeme gücünden yoksun kalmaktadırlar. Zirai tarımda çalışanların yüzde 90’ından fazlası herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı değildir. Kadınlar ancak eşlerinin sosyal güvencesi olduğu takdirde bağımlı olarak sisteme dahil olmaktadır.

Türkiye’de tarımsal istihdam içinde kadın emeğinin önemli bir rolü vardır. Tarım sektörü halen kadınların en fazla istihdam edildiği sektör olarak önemini korumakla birlikte tarım sektöründe istihdam edilen kadınlar kayıtdışı ve ücretsiz aile işgücü olarak çalışmaktadır. Bu ise kadının sosyal güvenliklikten ve gelecek güvencesinden yoksun bırakılmaktadır.

Kadınlar tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalıştıklarında ya da ev içi tüketime yönelik üretim yaptıklarında hiçbir gelir elde edememekte, karşılıksız çalışma söz konusu olmaktadır. Yoksul hanelerin dayandığı kadın emeği dayanıklı yiyecek maddelerinin evde üretilmesi, aile bireylerine örgü örme, giysi dikme, eve giren sınırlı ve küçük miktardaki gelirin ailenin zorunlu harcamalarına yetecek şekilde idare edilmesi ile tasarruf için gereken sosyal ilişkilerin kurulması, sürdürülmesi yoksul hanelerin dayandığı kadın emeği türlerini oluşturur (Hattatoğlu, 2002). Kadın yoksulluğun acı etkisini hafifletmede önemli rol üstlenmektedir.

Kırsal alanda yoksulluğun azaltılması ve yaşam standartlarının yükseltilmesinde kırsal kalkınma çabalarından biri üreticilerin örgütlenmesidir. Örgütsel güçle birlikte, verimlilik artacak, pazarda etkin olunabilecek ve politik mekanizmalara bu sayede ulaşabileceklerdir. Ancak gelinen noktaya bakıldığında, ülkemizde kırsal alanda örgütlenme istenilen düzeyde oluşmamıştır. Kırsalda, kadın örgütlenmesi, kadın girişimciliği çok zayıf durumdadır.

3.4.Malların ve Gelirin Eşitsiz Dağılımı

Kırsalda kadınların yoksullaşmasındaki en önemli faktörlerden birisi toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler oluşturmaktadır. Özellikle aile reisliği, toprak sahipliği, mülk yönetme, iş kurma ve yürütmede kadın dezavantajlıdır. Kadının mülkiyet haklarından yoksun olması kaynaklar üzerinde söz sahibi olamamasına neden olmaktadır.

Avrupa ülkelerinde Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde kadın çiftçilere verilen yüksek destekler nedeniyle, eşleri toprakların tapularını kadınların üzerine devretmişlerdir (Ulusal Eylem Planı, 2012). Bu tip uygulamalar kadınların mülk üzerinde tasarruf hakkı elde etmelerinin yanında, devlet desteklerinden ve kredi olanaklarından faydalanmalarını sağlayacaktır.

Haneye giren gelirin oranı yükseldikçe denetim, kontrol ve kullanım hakkı erkeğin olurken, gelirin düşmesiyle bu sorumluluk kadına yüklenmektedir (Payne, 1998). Bu durumda zenginlik erkeğin yönetiminde olurken fakirlik kadına yüklenmektedir.

Sonuç

Yoksulluk dünyanın geleceğini tehdit eden ciddi küresel bir sorundur. Bu sorun kendini giderek daha farklı boyutlarda hissettirmektedir. Bugün dünyada olduğu gibi ülkemizde yoksullukla mücadelede büyüme yoluyla yoksul kesimin gelirlerini ve hayat standartlarını artıracak sürdürülebilir ve istikrarlı politikalar uygulamak yoksulluğun kalıcılaşmasını engelleyecektir. Toplumda yoksulluğun yaratmış olduğu problemlerin çözülmesinde özellikle kadın yoksulluğunun azaltılması hedef alındığında sorun büyük ölçüde çözülecektir.

Yoksulluk tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de yoğun olarak kırsalda hissedilmekte ve kadın yoksulluğu çok daha derinden yaşamaktadır. Kırsalda kadın yoksulluğu gelir düzeyinin düşüklüğü, yetersiz beslenme, barınma sorunlarını kentsel alandaki yoksula benzer biçimde yaşamasına rağmen sosyal, kültürel ve siyasal haklarını kullanmada kentli yoksula göre farklı biçimde yoksunluğu da yaşamaktadırlar.

Kırsal kadın yoksulluğu ile mücadelede ilk adım sosyal, kültürel, siyasal yoksunluğun giderilerek kadının güçlendirilmesi olmalıdır. Kırsal yoksulluğun azaltılmasında kadının güçlendirilmesi, için eğitim, sağlık, tarımsal üretim, girişimcilik, pazarlama, sosyal güvenlik gibi güçlenmeyi güvence altına alacak birçok faktöre ilişkin sorunların çözümü hızlanmalıdır.

Kırsal alanda kadınların güçlendirilmesi; kadınların aktif olarak karar verme süreçlerine katılmalarına, kapasitelerinin geliştirilmesine, verdikleri kararları uygulayabilme yetkinliğine sahip olmalarını sağlayacaktır. Kadının güçlendirilmesinde eğitim ilk sırada yer almaktadır. Yapılan çalışmalar göstermiştir ki eğitim ile yoksulluk arasında ters orantı vardır. Kadınların temel ve mesleki eğitimde yol almaları, kadının ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal haklarını kullanabilecektir.

Kadınların güçlenmesi ülkenin refah düzeyi ve toplumun çağdaşlaşmasına katkı sağlayacaktır. Güçlü kadınlar kendine güvenli gelecek nesillerin yetişmesinde çok önemli aktör olacaklardır.

Kaynakça

- AKTAN, C.Coşkun; VURAL, İ. Yaşar, (2002), “Gelir Dağılımında Adaletsizlik ve Gelir Eşitsizliği: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri, Yoksullukla Mücadele Stratejileri”, Ankara, Hak İş Konfederasyonu Yayını ss.1-21
- BUVINIC, Mayra, (1997), “Women in Poverty: A New Global Underclass Foreign Policy” No. 108, ss. 38-53 <http://www.jstor.org/stable/1149088> Erişim Tarihi: 05.03.2016
- ESEN, Erol, (2012), “Avrupa Birliği ve Türkiye’de Kırsal Kadının Durumu ve Almanya’dan Proje Uygulama Örnekleri”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:12, No:1, ss. 105-127, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/16/1824/19232.pdf>, Erişim Tarihi: 31.03.2016
- FARRELL, Helen; CAITLIN, Aherne, (2003) “Womenand Poverty, National Women’sCouncil of Ireland”, NWCI Factsheet No. 2, www.nwci.ie/documents/wom-poverty.doc Erişim Tarihi: 01.04.2016
- GERŞİL, Gülten, (2015), “Küresel Boyutta Yoksulluk ve Kadın Yoksulluğu”, Yönetim ve Ekonomi, Cilt: 22, Sayı:1, Celal Bayar Üniversitesi İİBF, Manisa
- GÜN, Sema; GÜLÇUBUK, Bülent,(1995), “Kırsal Kesimin Gizli Gücü: Kadınlarımız” Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 182, ss. 32-39
- HATTATOĞLU, Dilek, (2002), “Yoksulluk, Kadın Yoksulluğu ve Bir Başa Çıkma Stratejisi Olarak Ev Eksenli Çalışma, Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları”, (Ed. Yase-min Özdek), TODAİE, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Yayın No.:19, Ankara, ss. 303-316.
- KALAYCIOĞLU, Sibel, (2003), “Kadın Yoksulluğu Nasıl Anlaşılmalı”, G. Erdost (Ed. G. Erdost), Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı, ss. 286-294, Ankara
- KARDAM, Filiz; YÜKSEL, İlknur, (2004), “Kadınların Yoksulluğu Yaşama Biçimleri: Yapabilirlik ve Yapabilirlikten Yoksunluk”, Nüfusbilim Dergisi, Turkish Journal Of Population Studies.
- KIZILASLAN, Nuray; YAMANOĞLU, Asiye, (2010), “Kırsal Alanda Kadınların Tarımsal Üretime ve Aile İçi Kararlara Katılımı: Tokat İli Örneği”, The Journal of International Social Research Cilt: 3 Sayı: 13 Woman Studies (Special Issue)
- KLOBY, Jery, (2005), “Küreselleşmenin Sefaleti- Eşitsizlik, Güç ve Kalkınma”, (Çev. O. Düz), Güncel Yayıncılık, İstanbul
- KÜMBETOĞLU, Belkıs, (2007), “Afetler Sonrası Kadınlar ve Yoksulluk, Yoksulluk Şiddet ve İnsan Hakları”, TODAİE, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Yayın No.:19, Ankara 129-142
- MOGHODAM, Valentine, M.,(2005), “The Feminization of Povertyand Human Rights”, <http://www.unes-co.org/shs/gender>.Erişim Tarihi: 15.03.2016
- ÖZTÜRK, Mustafa ve ÇETİN, Başak Işıl, (2009), “Dünya’da ve Türkiye’de Yoksulluk ve Kadınlar”, Journal of Yaşar University, Cilt: 3, Sayı: 11, ss. 2661-2698, <http://journal.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/pdf> Erişim Tarihi: 06.03.2016
- ÖZTÜRK, Şinasi, (2008), “Kırsal Yoksulluk ve NeoLiberal Ekonomi Politikaları”.The Journal of International Social Research Volume 1/5 Fall.
- PAYNE, Malcolm, (1998), “A Framework for Understanding Poverty”, Highlands, TX:RFT Publishing Co.
- PAYNE, Malcomn, (2005), “Modern Social Work Theory”, 3rd edn, Basingstoke: Palgrave Magmillan

- SAM, Neslihan, (2008), “Yoksulluğa bir Yaklaşım Biçim: Kapasite Yaklaşımı”, Uludağ Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt XXVII, Sayı 1, 2008, s.59-70
- SEN, Amartya (2004), “Özgürlükle Kalkınma”, (İng. Çev. Yavuz Alogan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- ŞENER, Ülker (2009), “Kadın Yoksulluğu”, Tepav (Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı)
- ŞENSES, Fikret, (2001), “Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk”, İletişim Yayınları, İstanbul
- TEKELİ, İlhan, (2000), “Kent Yoksulluğu ve Modernite’nin Bu Soruna Yaklaşım Seçenekleri Yoksulluk, Kent Yoksulluğu”, TESEV Yayınları
- TOPGÜL, Seda, (2013), “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksulluğun Kadınlaşması”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 14, Sayı1.
- TÜİK, (2009), “Yoksulluk Çalışması Sonuçları”, http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=41 Erişim Tarihi:16.03.2016
- ULUSAL EYLEM PLANI, (2012), “Kırsal Alanda Kadının Güçlendirilmesi (2012-2016)”http://www.kuzka.org.tr/dosya/kirsal_alanda_kadinin_guclendirilmesi_eylem_plani_2012-2016.pdf. Erişim Tarihi: 14.03.2016
- ULUTAŞ, Çağla, Ünlütürk,(2009), “Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek” Çalışma ve Toplum, 2, ss. 25-40
- YUNUS, Muhammet, (1999), “Banker To the Poor, Micro-Lending and the Battle Against World Poverty”, Public Affairs, New York.

TÜRKİYE’DE GENÇ İŞSİZLİĞİNİN BELİRLEYİCİLERİNE YÖNELİK EKONOMETRİK BİR ANALİZ*

AN ECONOMETRIC ANALYSIS FOR THE DETERMINANTS OF YOUTH UNEMPLOYMENT IN TURKEY

Yasin SERTKAYA¹

Ahmet OKUR²

Öz

İşsizlik, günümüzde gençler arasında sık rastlanan ve çözüm üretilmesi gereken önemli bir sorundur. Genç işsizliği yalnızca Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin değil, AB üyesi ülkelerin ve bir çok gelişmiş dünya ülkesinin de en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Yapılan araştırmalarda, genç işsizlik oranları dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de genel işsizlik oranlarından oldukça fazladır. Genel işsizlik, küresel bir sorun olarak görüldüğü gibi, genç işsizliği de küresel bir sorun olarak ele alınmalıdır. Çalışmanın ekonometrik analiz kısmında, ilk olarak birim kök testleri uygulanmıştır. Daha sonra ise uygulanan eş bütünleşme analizi ile seriler arasında uzun dönemde ilişki tespit edilmiş ayrıca uzun dönemde karşılaşılan sorunlar Vektör Hata Düzeltme Modeli yardımıyla giderilmiştir. Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin yönü ise, Granger Nedensellik Analizi aracılığıyla incelenmiştir. Sonuç olarak ekonomik büyüme enflasyon ve yükseköğretim okullaşma oranından genç işsizliğine doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Genç İşsizliği, Ekonomik Büyüme, Enflasyon.

Abstract

Unemployment is a major problem currently spreading among young people which needs to be addressed. Youth unemployment has become one of the most important problems of not only developing countries like Turkey, but developed countries like EU members and many other developed countries in the world. Research has shown that youth unemployment rates are much higher than unemployment rates in Turkey and in the world as well. Unemployment is seen as a global problem and this should be the case for youth unemployment as well. In this study, at first Unit Root Test has been conducted. Then Cointegration analysis has been conducted and a long term cointegration has been found between the series and the problems on the long run relationship are analysed with the VECM. The direction of the short-term relationship between variables were examined through Granger causality analysis. Finally, it was determined unidirectional causality is running to youth unemployment.

Keywords: Youth unemployment, Economic growth, Inflation.

* Bu çalışma, Yasin Sertkaya'nın, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Okur'un danışmanlığında hazırlanan ve Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 2013 yılında kabul edilen, "Türkiye Ekonomisi'nde İşsizliğin Gelişimi, Genç İşsizlik Sorunu ve Çözüm Önerileri" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Celal Bayar Üniversitesi, SBE, Doktora Öğrencisi, MANİSA

² Yrd. Doç. Dr. Celal Bayar Üniversitesi, Ahmetli MYO, MANİSA

Giriş

Birleşmiş milletlerin kabul ettiği tanımlamaya göre 15-24 yaş arasındaki kişilerde görülen işsizlik, genç işsizliği olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde 15-24 yaş arası kişilerde görülen genç işsizliği olgusu, genel işsizlik olgusuna göre daha yüksek oranlarda gerçekleşmektedir. Bu durum genellikle Dünya’da, gelişmiş ülkelerde ve ülkemizde de aynı oranda seyretmektedir. Türkiye ekonomisi, aktif nüfusa ve gençlere yetecek sayıda iş yaratamamaktadır.

Türkiye’nin artan nüfusa oranla iş yaratabilmek için yıllık yaklaşık olarak % 5-6 oranında büyümesi gerekmektedir. Küreselleşme ile birlikte artan dış kaynaklı olumsuz gelişmeler de işsizlik üzerinde baskı yaratırken özellikle gençleri daha çok etkilemektedir (Okur, 2014: 36).

Çalışmada Türkiye’deki genç işsizliği oranını etkileyen değişkenler, Johansen eşbütünleşme testi ve nedensellik testleri aracılığı ile sınanmaktadır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından gelen ikinci bölümde konuyla ilgili literatür taramasına, üçüncü bölümde kullanılan metodoloji, çalışmanın kapsamı, veri seti ve değişkenler kullanılarak gerçekleştirilen ekonometrik analizler ve dördüncü bölüm de ise sonuç bölümü yer almaktadır.

2. Literatür

Ulusal yazında ve dünyada yapılan bilimsel çalışmalar üzerine kapsamlı bir literatür taraması yapıldığında, genç işsizliği ve belirleyicileri üzerine, birçok çalışmanın yapılmış olduğu görülmektedir. Çalışmalar kronolojik sıralama ile tablo’1 de yer almaktadır.

Tablo 1: Literatür Araştırması

Çalışmanın Adı	Çalışmanın Yazar(lar)ı	Yayın Yılı	Sonuç ve Açıklamalar
Youth Unemployment The Lost Generation?	Stevenson, Brian	1992	Avustralya’da genç işsizlik sorununun, gençlere bilimsel ve teknolojik alanlarda eğitimler verilerek azaltılabileceği sonucuna ulaşılmıştır.
Cohort Crowding and Youth Labor Markets: A Cross-National Analysis.	Korenman, Sanders ve Neumark, David	1997	Yetişkin işsizlik oranının, genç işsizliği üzerindeki etkisi, genç nüfus büyüklüğüne göre daha fazladır.
French youth Unemployment: An Overview	Bruno, Catherine and Cazes, Sandrine	1998	Çalışmada gençlere mesleki eğitim verilerek işgücü vasıflarının artırılması ile genç işsizliğine çözüm önerilmektedir.
Youth Labour Markets, Education and Employment Destination: Result From the Queensland Survey of Youth	Colin, Green, Astrid, Loon and Mangan, John	2000	Çalışmada, Logit model kullanarak Kuzey Avustralya çalışma piyasası koşulları için yaş farkı, eğitim düzeyi farkı, cinsiyet, din ve tecrübe değişkenlerinin gençlerin üzerindeki etkileri araştırılmıştır.
The German Immediate Action Programme to Reduce Youth Unemployment: Programme for training, Qualification and Employment of Young People	Dietrich, Hans	2001	Çalışma Almanya’da genç işsizliği sorununun gençlik eylem planları ve rehberlik hizmetleri sayesinde düşürüleceğini öngörmektedir.
Trends in the Youth Labour Market in Developing and Transition Countries	O’Higgins, Nially	2003	Çalışmada gelişmekte olan ülkelerde genç işsizliğinin, nüfus artışından ve işgücü koşullarından etkilenmekte olduğu öngörülmektedir.
Youth Unemployment Duration in Turkey	Taşçı, H. Mehmet ve Tansel, Aysıt	2005	Lise mezunlarının iş bulma olasılığının meslek yüksekokulu mezunlarına kıyasla daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca yükseköğretim iş bulma ihtimalini artırıcı bir etki yapabilmektedir.
Türkiye’de Genç İşsizliği, Eğitim ve Büyüme ilişkisi (1988-2008)	İzgi, Balcı Berna ve Aslan, İbrahim	2008	Genç işsizlik ile büyüme arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Genç işsizlerin yükseköğrenim sahibi olmadığı sonucuna rastlanmıştır.
Genç İşsizliğin Teorik Açıklamaları	Çetinkaya, Emel	2008	Çalışmada konjonktürel faktör ve yapısal açıklamalar genç işsizliği nedeni olarak görülmektedir. Bunların dışında genç işsizliğinde demografik faktörlerin de etkili olduğu ileri sürülmektedir.
Avantaj ve Dezavantajları ile Genç İşsizliğin Değerlendirilmesi	Karabıyık, İlyas	2009	Genç işsizliği sorununun çözümüne sadece eğitim ve aktif istihdam politikaları ile yaklaşılmalı, soruna ekonomik, sosyal ve kültürel yönüyle yaklaşılmalıdır.
Türkiye’de Genç İşsizlik Sorunu ve Ekonomik Belirleyicilerinin Uzun Dönem Eş-bütünleşme Analizi	Kabaklarlı, Esra ve Gür, Murat	2010	Genç işsizlik oranı ile reel GSYİH, reel yatırımlar, verimlilik ve enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 1: (Devamı)

Rising Youth Unemployment During The Crisis: How to Prevent Negative Long-Term Consequences on a Generation?	Scarpetta, Stefano, Sonnet, Anne and Manfredi, Thomas	2010	Çalışma genç istihdamındaki maliyetleri azaltarak gençlerin işsizlik sorununu çözmeye önerilmektedir.
Youth Labour Market Performance in European Regions	Perugini, Cristiano and Signorelli, Marcello	2010	Bu çalışmanın amacı, genç işgücü piyasasındaki 1999-2006 yılı performans farklılıklarını ve değişimlerini Dinamik Mekan-Zaman Panel Veri yöntemi kullanarak analiz etmektir.
Türkiye’de 1988-2010 Döneminde Eğitim ve Büyümenin Genç İşsizliğine Etkisinin Analizi	Sayın, Ferhan	2011	Genç işsizliği en çok etkileyen faktörlerin büyüme ve yüksek öğretim okullaşma oranı olduğu bulgulanmıştır. Genç işsizliğinden yüksek öğretim okullaşma oranına doğru nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır.
Youth, Unemployment and Peri-Urbanity in Zimbabwe: a Snapshot of Lessons From Hatcliffe	Innocent, Chirisa, and Tawanda, Muchini,	2011	Çalışma Zimbabwe’de gençlere yönelik istihdam planı ve stratejilerinin oluşturulmasını önermektedir.
Youth Unemployment A million Reasons to Act	Bivand, Paul and others	2011	Çalışma genç işsizliği sorununun çözümü için mesleki eğitim reformu önermektedir.
Youth Unemployment in Ghana: Prospects and Challenges	Amankrah, John Yaw	2012	Çalışma Gana’daki genç işsizliği sorununun çözmek için eğitim sektörüne ve tarım alanlarına yatırım yapmayı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamayı önermektedir.
Youth and The Total Unemployment Rate: The Impact of Policies and Institutions	Choudhry, M. Tanveer, Marelli, Enrico and Signorelli, Marcelo	2012	Çalışmada var modeli kullanılmıştır. Ekonomik büyüme artırılarak ve işgücü piyasaları düzenlenerek genç nüfusun işsizlik oranında azalma gösterileceği ifade edilmektedir.
Persistence in Youth Unemployment	Caporale, Guglielmo, Maria and Gil-Alana, Luis A.	2012	Çalışmada yıllık kadın ve erkek genç işsizlik oranlarının Japonya ve AB ülkelerinde aktif işgücü piyasası politikaları ile azaltılacağından söz etmektedir.
Poverty and youth Unemployment in Nigeria, 1987-2011	Aiyedogbon, John, O. and Ohwofasa, Bright	2012	Çalışmada Cochrane Orcutt yöntemi kullanılarak genç işsizliği ile tarım, enflasyon, nüfus ve büyüme değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir.
Türkiye’nin Genç İşsizlik Profili	Bayraktar, Seda ve İncekara, Ahmet	2013	Girişimciliğin teşviki ve istihdam danışmanlığı ile birlikte mesleki eğitime ağırlık verilmesinin genç işsizliği azaltıcı bir etki yaratacağı ifade edilmiştir.
Unemployment Dynamics Among Canada’s Youth	Bernard, André	2013	Çalışma gençlerin yetişkinlere göre daha kolay iş bırakıp, bulabildiğini, kısmi süreli çalışmanın genç işsizliğini arttırdığını göstermektedir.
The High Cost of Youth Unemployment	Ayres, Sarah	2013	Çalışma Amerikan Kongresinin uyguladığı yanlış ekonomik politikaların genç işsizliğini arttırdığını ileri sürmektedir.
Youth Unemployment in Europe and The World: Causes, Consequences and Solutions	Görlich, Dennis, Stepanok, Ignat and Al-Hussami, Fares	2013	Çalışma genç işsizliğinin çözümünde genel işsizliğin çözümünde kullanılan politikaların kullanılabilirliğini açıklıyor. Ayrıca kırsal alanlarda tarımsal reformların yapılması, aktif işgücü piyasası politikalarının uygulanması gerekliliği vurgulanmaktadır.
Türkiye’de İşgücü Piyasası ve Genç İşsizlik-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme	Çondur ve Bölükbaş	2014	Çalışmada yapılan analizler sonucunda, genç işsizlikten GSYİH’ya doğru bir nedenselliğe rastlanılmıştır. ÜFE’den de genç işsizliği ve GSYİH’ya doğru bir nedenselliğe rastlanılmıştır.

3. Yöntem ve Ekonometrik Analiz

Çalışmada, Türkiye’de 1988-2014 yılları arasında Genç İşsizlik Oranı ile Enflasyon Oranı, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ve Yüksek Okullaşma Oranı arasındaki ilişkiler nedensellik testleri vasıtası ile incelenmektedir. Çalışmada kullanılan verilerden “Genç İşsizlik Oranı (GIO)” olarak Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’nin verilerinden faydalanılmıştır, 1988-2014 yıllarına ait 15-24 yaş grubu işsizlik oranı kullanılmıştır. “Enflasyon (ENF)” olarak TÜİK verilerinden yararlanılarak, 1988-2014 yıllarına ait Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE)’nin yıllık ortalama yüzde değişimi kullanılmıştır. “Büyüme oranı” olarak Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) alınmıştır. TÜİK verilerinden ulaşılan, 1988-2014 yıllarına ait yıllık uyumlaştırılmış Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Değerinin dolar olarak ifade edilmiş reel değeri kullanılmıştır. “Yüksek Okullaşma Oranı (YOO)” olarak ise TÜİK’in internet sitesinde yer alan 1988-2014 yıllarına ait yıllık brüt Yüksek Öğretim Okul Okullaşma Oranı verileri kullanılmıştır. Çalışmada analiz aşamasında kullanılan LNGIO, LNYOO, LNF, LNGSYİH değişkenleri sırasıyla genç işsizlik oranı, yükseköğretim okullaşma oranı, enflasyon ve büyüme değişkenlerinin logaritması alınmış halleridir. Serilerin logaritmasının alınması ile serilerin değerleri arasındaki farklar azalırken, kısmen serilerin durağan hale gelmesini sağlanacaktır. Çalışmada kullanılan verilerin tahmini E-Views 9 programı kullanılarak tahmin edilmiştir.

3.1. Birim Kök Analizi

Durağan olmayan serilerle yapılacak regresyon analizinde gerçekte var olmayan ilişkilerin çıkması muhtemeldir. Bu durum sahte regresyon olarak nitelendirilir. Bu nedenle analize dâhil edilecek değişkenleri durağanlaştırılması gerekmektedir. Fakat öncesinde değişkenlerin durağan olup olmadıkları ADF (Augmented Dickey-Fuller) ve PP (Phillips-Perron) testi ile tespit edilmelidir (Gujarati, 2004: 798). Bu testler sırasıyla sabitsiz ve trendsiz (denklem 1), sabitli ve trendsiz (denklem 2) ve sabitli ve trendli (denklem 3) denklemlere uygulanmaktadır. Fakat öncesinde değişkenlerin durağan olup olmadıkları ADF (Augmented Dickey-Fuller) testi ile tespit edilmelidir. ADF (Augmented Dickey-Fuller) testi için sırasıyla sabitsiz ve trendsiz (denklem 3), sabitli ve trendsiz (denklem 2) ve sabitli ve trendli (denklem 3) denklemler aşağıda ifade edilmektedir.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Modeller oluşturularak δ katsayısının 0’a eşitliği test edilmektedir. Hipotez reddedilmezse serilerin durağan olmadığı yani birim köke sahip olduğu söylenebilir. Serilerin birim kök içerip içermediklerini belirlemek amacıyla ADF (Augmented Dickey-Fuller) ve PP (Phillips-Perron) testi uygulanmıştır. Bir serinin durağanlığının birim kök testi ile araştırılması aşağıdaki şekilde yapılmaktadır

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (4)$$

4 numaralı denklemde $H_0: \delta=0$ hipoteze göre “ δ ” sıfırdır ve eğer hipotez reddedilemez ise serinin durağan olmadığı anlaşılmaktadır. H_0 hipotezi test edilirken t istatistiğinin tutarlı olabilmesi için serilerin durağan olması gerekmektedir. Genellikle seriler durağan olmadığından dolayı t istatistiği kullanılamamaktadır. Bu durum t testinin sıfır etrafında dağılmamasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple testlerde kritik değerleri Dickey-Fuller (1979) tarafından Monte Carlo benzetimleri ile tablolastırılan “ τ ”(tau) istatistiği kullanılmaktadır. Teste göre eğer $\delta=0$ hipotezi reddedilerek, serilerin durağan olduğu anlaşılır ise t testi kullanılabilir. Eğer “ τ ”(tau) istatistiğinin mutlak değeri çeşitli anlamlılık düzeylerine göre bulunan Mac Kinnon kritik değerlerin mutlak değerlerinden büyük ise serinin durağan olduğu, küçük ise durağan olmadığı sonucuna varılmaktadır.

Dickey Fuller (DF) testi aşağıdaki denklemlere uygulanmaktadır.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (5)$$

Şeklindeki sabit terimsiz ve trendsiz

$$\Delta Y_t = b_0 + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (6)$$

sabit terimli ve trendsiz

$$\Delta Y_t = b_0 + b_1 t + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (7)$$

Sabit terimli ve trendli

Bunlarla birlikte DF istatistikleri ile MacKinnon kritik değerleri elde edilmektedir.

Eğer hata terimi otokorelasyonlu ise model,

$$\Delta Y_t = b_0 + b_1 t + \alpha_i \Sigma Y_{t-1} + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (8)$$

şeklinde düzenlenmektedir.

Buradaki ana düşünce denklemin hata teriminin otokorelasyonsuz olmasını sağlayacak kadar terimi modele katmaktır. Buradaki $\delta=0$ hipotezi “Y’de birim kök vardır.” ya da “Y durağan değildir.” olarak kurulmaktadır. Son denklemdeki gibi modellere uygulanan DF testine genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller) testi ya da kısaca ADF şeklinde ifade edilmektedir (Tari, 2010: 389-290).

Bir testin gücü yanlış olan hipotezi reddetme gücü ile ölçülmektedir. DF testlerinin bu açıdan gücü düşük seviyede kalmaktadır. Çünkü bu testler birim kökü ve yakın birim kökü ayırt etmede yetersizdir. Örneğin; $R_0=1$ olursa birim kök olduğunu ancak $R_0=0.95$ olması durumunda olmadığı sonucuna varılmaktadır. Katsayı bire çok yakın olduğu halde birden küçük olması birim kök olduğunu ifade etmektedir. Testin güçsüz olması yakın birim kök durumunda problem doğurabilmektedir (Tari, 2010:399). Philips ve Perron (1988) geliştirdikleri bir yöntemle Dickey-Fuller testi çerçevesinde kabul edilen hata terimlerinin bağımsız, normal dağılıma ve sabit varsayansa sahip olduğu varsayımını biraz yumuşatmaktadır. Bu kapsamdaki model dönüşümü aşağıdaki 9 ve 10 numaralı denklemlerle gösterilmektedir.

$$Y_t = m_0 + m_1 y_{t-1} + e_t \quad (9)$$

$$Y_t = m_0 + m_1 y_{t-1} + m_2 (t-T/2) + e_t \quad (10)$$

Denklemden T gözlem sayısını göstermektedir. $e_t E(e_t) = 0$ olduğu için bozucu terimlerin seri korelasyon ilişkisi içinde olmaması ya da homojen olmaması için bir zorunluluk bulunmamaktadır. DF testinin tersine PP (Phillips-Perron) testi hata terimleri arasında zayıf bağımlılığa ve heterojenliğe izin vermektedir.

$$PP \text{ testi } Y_t = Y_{t-1} + e_t \quad (11)$$

Süreci şeklinde üretilen veriler için, yedi numaralı eşitlikte yer alan m ve m_1 katsayılarına karşı sıfır hipotezi sınımasına başvurulmaktadır (Kutlar, 2009:331-332).

ADF ve PP Birim kök testlerine ilişkin boş ve alternatif hipotezler şöyle oluşturulmaktadır:

H_0 : Seriler durağan değildir (birim kök içermektedir).

H_1 : Seriler durağandır (birim kök içermemektedir).

Bu çerçevede gerçekleştirilen test sonuçları sırasıyla tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2. ADF ve PP Birim Birim Kök Testi Sonuçları

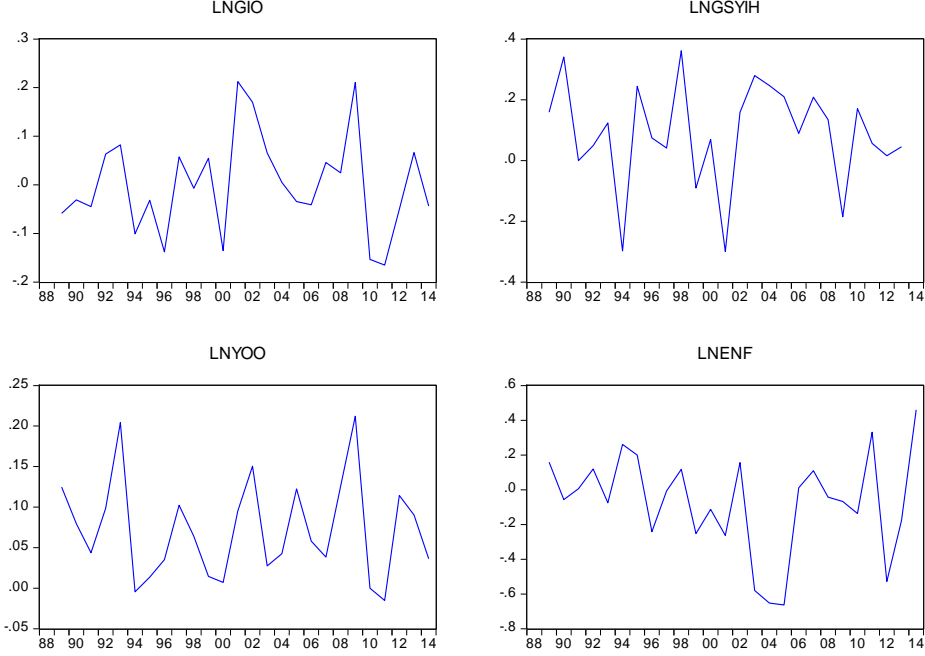
Değişkenler	ADF (sabit)	ADF (trend ve sabit)	PP (sabit)	PP (trend ve sabit)
LNGİO	-0.74(0)	-2.57(1)	-2.18(0)	-3.52(1)
LNGSYİH	0.44(0)	-1.66(4)	0.65(2)	-1.56(5)
LNYOO	1.58(1)	0.41(2)	-1.81(3)	1.78(3)
LNENF	-0.96(2)	-2.12(3)	-0.96(1)	-2.12(0)
Değişkenlerin 1. Farkları				
Değişkenler	ADF (sabit)	ADF (trend ve sabit)	PP (sabit)	PP (trend ve sabit)
LNGİO	-3.65(0)***	-5.44(3)***	-5.44(5)***	-3.91(0)***
LNGSYİH	-5.33(0)***	-5.56(4)***	-5.33(0)	-5.57(0)***
LNYOO	-5.98(0)***	-6.20(1)***	-3.72(2)	-3.64(2)***
LNENF	-4.74(1)***	-4.85(3)***	-4.74(0)	-4.85(1)***
Kritik Değer %1	-3.770	-4.441	-3.770	-4.441
Kritik Değer %5	-3.005	-3.633	-3.005	-3.633
Kritik Değer %10	-2.642	-3.255	-2.642	-3.255

Not: Gecikme uzunluğu minimum Schwarz bilgi kriteri dikkate alınarak belirlenmiştir. ADF ve PP için kritik değerler Mac Kinnon (1996) tarafından elde edilmiştir. Parantez içerisindeki değerler gecikme uzunluklarını ifade etmektedir. *** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .10$

ADF ve PP birim kök testleri analizi neticesinde elde edilen bulgular ışığında; değişkenler seviye düzeyinde sabit ve sabitli ve trendli formda durağan olmadığı; fakat birinci farkları alındığında serinin hem sabit hem de sabitli ve trendli formda durağanlaştığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle serilerin birinci farkları alındığında

H_0 :birim kök vardır hipotezi red edilerek serilerin birinci farklarında durağan hale geldiğini öne süren H_1 :birim kök yoktur hipotezi kabul edilmektedir. Dolayısıyla hem ADF hem de PP test sonuçlarına göre değişkenler birinci farklarında durağandır.

Şekil 1’de modele dahil olan değişkenlerin tümünün aynı derecede durağan olduğu görülmektedir.

Şekil 1. Farkları Alınmış Durağan Seriler

Şekil 1’deki grafikler, tablo 2’deki birim kök testi sonuçlarını doğrulamaktadır. Logaritmik birinci dereceden farkları alınmış serilerinin durağan olduğunun görsel olarak ifade etmektedir. Serilerin durağanlık kontrolünün ardından izleyen bölümde değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiler incelenecektir.

3.2. Eş Bütünleşme Analizi

Kurulan modelin varsayımlara uygun olduğu görüldükten sonra değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi incelemek için Johansen eş bütünleşme testi uygulanmıştır.

Durağan olmayan serilerde durağanlığı sağlamak için serilerin birinci ikinci üçüncü vb. farkları alınarak durağanlaştırılabilir. Ancak bu fark alma işlemi sonra zaman serilerinin geçmiş süreçte maruz kaldığı geçici şokların etkisini yok ettiği gibi aynı zamanda bu seriler arasında olması muhtemel uzun dönemli ilişkileri de ortadan kaldırabilmektedir. Bundan dolayı durağanlaştırılmış veriler ile oluşturulmuş bir eşitlik, seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi de yansıtmada eksik kalabilmektedir. Böyle bir durumda değişkenlere ait seriler durağan olmasalar bile bu serilerin durağan bir kombinasyonunun var olabileceğini ve eğer varsa bunun eşbütünleşme analizi ile belirlenebileceği ileri sürülmektedir (Tarı, 2010: 415). Eş bütünleşme

analizine göre $I(0)$ da durağan olmayan X_t ve Y_t gibi iki değişkenin herhangi bir $I(d)$ noktasında durağan olması durumunda doğrusal birleşimi durağan olabilmektedir.

$$X_t = b_1 + b_2 Y_t + u_t \quad (12)$$

$$u_t = X_t - b_1 - b_2 Y_t \quad (13)$$

denkleminde u_t nin doğrusal bileşimi $I(0)$ da durağan olarak tespit edildiği takdirde, X_t ve Y_t değişkenlerinin eşbütünleşik olduğu ifade edilmektedir (Gujarati, 2009:726).

Seriler arasında uzun dönem ilişkinin varlığı ve eş bütünlük vektörlerin sayısının belirlenmesi için, Johansen ve Juselius tarafından geliştirilen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Bunun için iz (trace) ve maximum özdeğer (eigenvalue) test istatistiği kullanılmaktadır. Her iki testte de kullanılan kritik değerler Johansen ve Juselius tarafından oluşturulmuştur. Johansen testinde VAR’daki gecikme uzunluğu önemlidir. Bunun için tahmin edilecek modele geçilmeden önce en uygun gecikme uzunluğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. VAR Modeli Gecikme Uzunluğu Analizi Sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-275.9254	NA	4449660.	26.65956	26.85851	26.70274
1	-193.7912	125.1568*	8491.541	20.36106	21.35585	20.57696
2	-182.7394	12.63055	16604.21	20.83233	22.62294	21.22094
3	-161.1763	16.42908	17788.18	20.30250	22.88894	20.86383
4	-109.2292	19.78935	3154.051*	16.87897*	20.26124*	17.61301*

Analiz neticesinde, yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere 4. gecikme uzunluğunun kararlı olduğu gözlenmiştir. Bunun takiben Johansen-Juselius (JJ) Eşbütünleşme analizi uygulanmış ve bulgular aşağıda sunulmuştur.

Tablo 5. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuç Tablosu

Trace İstatistiğine göre Koentegrasyon testi				
Hipotezler	Özdeğer	Trace İstatistiği	% 5 Kritik Değer	Olasılık
Yok	0.978835	47.8516	43.713	0.0346
En fazla 1	0.917480	26.75937	29.79707	0.1076
En fazla 2	0.418093	11.42237	15.49471	0.0960
Max Eigene İstatistiğine Göre Koentegrasyon Testi				
Hipotezler	Özdeğer	Max-Özdeğer İstatistiği	% 5 Kritik Değer	Olasılık
Yok	0.978835	27.67899	21.58034	0.0295
En fazla 1	0.917480	13.20576	21.12262	0.4326
En fazla 2	0.418093	11.37035	14.20163	0.1366

Johansen eş bütünlük testi sonucunda İz test istatistiği ve Maksimum öz değer test istatistiğine göre değişkenler arasında %5 önem düzeyi için bir adet vektör olduğu

tespit edilmiştir. Johansen testi sonucunda değişkenlerin eş bütünleşik olduğu görülmektedir. Seriler arasında uzun dönemde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir yani seriler uzun dönemde birbirini etkilemektedirler.

Eşbütünleşme analizi sonucu değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki, aşağıdaki 14 numaralı eşitlikte verilmektedir.

$$\mathbf{G}\dot{\mathbf{I}}\mathbf{O}=0,144399 + 0.082\mathbf{E}\mathbf{N}\mathbf{F} + 1,54\mathbf{G}\mathbf{S}\mathbf{Y}\dot{\mathbf{I}}\mathbf{H} -1.32\mathbf{Y}\mathbf{O}\mathbf{O} \quad (14)$$

Uzun dönemli ilişkiyi ölçen parametrelere göre genç işsizlik oranını ($\mathbf{G}\dot{\mathbf{I}}\mathbf{O}$) enflasyon ($\mathbf{E}\mathbf{N}\mathbf{F}$) ve büyüme ($\mathbf{G}\mathbf{S}\mathbf{Y}\dot{\mathbf{I}}\mathbf{H}$) pozitif yönde, yükseköğretim okullaşma oranı ise ($\mathbf{Y}\mathbf{O}\mathbf{O}$) negatif yönde etkilemektedir.

Değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi gösteren bu vektördeki katsayılar istatistiksel olarak anlamlıdır. Katsayıları yorumladığımızda enflasyon oranında meydana gelen %1'lik artış genç işsizlik oranını %0.08 oranında artırmaktadır. $\mathbf{G}\mathbf{S}\mathbf{Y}\dot{\mathbf{I}}\mathbf{H}$ 'da meydana gelen %1 oranındaki bir artış genç işsizlik oranını %1.54 oranında artırmaktadır. Diğer taraftan yükseköğretim okullaşma oranındaki %1 artış genç işsizliğini %1.32 oranında azaltmaktadır.

3.3. Vektör Hata Düzeltme Modeli

Johansen'in eş bütünleşme testi ile değişkenler arasında uzun dönemli ilişki incelenmiştir. Seriler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğu ve bir adet eş bütünleşme vektörü olduğu için hata düzeltme modeli yardımıyla serilerin test edilmesi gerekmektedir.

Vektör Hata Düzeltme Modeli, kullanılan değişkenlerin eş bütünleşik olması durumunda uygulanabilir. Model bütün değişkenlerin bağımlı değişken olarak kullanılması ve bunlara hata düzeltme (ECM) teriminin eklenerek uygun gecikmede tahmin edilmesi şeklinde çalışmaktadır. Tahmin sonucunda hata düzeltme teriminin t istatistiği, seriler arasındaki uzun süreli nedenselliği; modeldeki diğer değişkenlerin bütün parametrelerine birden uygulanan WALD testinin sonucu ise, kısa süreli nedenselliği temsil etmektedir.

Tablo 7. Vektör Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Hata Düzeltme	D(GIO)	D(ENF)	D(GSYIH)	D(LNYOO)
CointEq1	-0.137716	-84.64906	690709.5	-0.602362
	(0.06036)	(94.6663)	(453557)	(0.33427)
	[-2.28165]	[-0.89418]	[1.52287]	[-1.80204]

* CointEq1 hata terimleridir

Bağımlı değişkenin ($\mathbf{G}\dot{\mathbf{I}}\mathbf{O}$) mutlak değer olarak [t-değeri] >2 olarak gözlenmiştir. Ayrıca, değişken parametresi de negatiftir. Bu şartlar altında; değişkenler arasındaki uzun dönemli bir ilişki mevcut olup; değişkenler arasındaki kısa dönemli oluşabilecek bir şokun, uzun dönemde normalleşeceğini ifade etmek mümkündür.

3.4. Granger Nedensellik Analizi

Son olarak modelin değişkenlerinin kısa dönemli ilişkisinin yönü Granger Nedensellik Testi ile incelenmiştir. Granger nedensellik testinin sonuçları tablo 8 de bir bütün halinde aşağıda yer almaktadır.

Tablo 8. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	OLASILIK (p)	DEĞERLENDİRME
GİO → ENF	0.15	Nedensellik YOK
GİO → GSYİH	0.12	Nedensellik YOK
GİO → YOO	0.21	Nedensellik YOK
ENF → GIO	0.01	Nedensellik VAR
ENF → GSYİH	0.51	Nedensellik YOK
ENF → YOO	0.56	Nedensellik YOK
GSYİH → ENF	0.80	Nedensellik YOK
GSYİH → GIO	0.03	Nedensellik VAR
GSYİH → YOO	0.02	Nedensellik VAR
YOO → ENF	0.21	Nedensellik VAR
YOO → GSYİH	0.15	Nedensellik YOK
YOO → GIO	0.006	Nedensellik VAR

Tablo 8’de görüldüğü gibi Türkiye’de 1988-2014 yılları arasında %5 önem düzeyinde genç işsizlik oranından, enflasyon, gayrisafi yurtiçi hasıla ve yüksek okullaşma oranına doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Ancak enflasyon, GSYİH ve yükseköğretim okullaşma oranından genç işsizliğine doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Ayrıca GSYİH’den yükseköğretim okullaşma oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır.

4. Sonuç

Türkiye’nin artan nüfusuna iş yaratabilmek için yıllık en az %5-6 oranında büyümesi gerektiği kabul edilen bir görüştür. Türkiye ekonomisindeki büyüme oranları ve büyümenin istihdam yaratma kapasitesi çalışabilir aktif nüfusu istihdam etmekte zorlanmaktadır. Küreselleşme ile birlikte artan dış kaynaklı daralmalar da işsizlik üzerinde baskı yaratırken özellikle gençleri daha çok etkilemektedir. Yapılan çalışmalar yükseköğretim mezuniyeti ile gençlerin işgücüne katılımı arasında bir ilişki olduğunu desteklemektedir. Yükseköğretim okullaşma oranı arttıkça gençlerin işgücüne katılım oranı artmaktadır. Yani gençlerin eğitime yapılan yatırımın karşılığı, kendi maliyetinden çok daha büyük kazançla geri dönmektedir.

Çalışmada, 1988-2014 yılları arasında Genç İşsizlik Oranı ile Enflasyon Oranı, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ve Yükseköğretim Okullaşma Oranı arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Durağanlık analizi yapılarak durağan olduğu görülen değişkenler kullanılarak kurulan modelin varsayımlara uygun olduğu tespit edilmiştir. Johansen-Juselius (JJ) Eş Bütünleşme testi yardımıyla eş bütünleşik olduğu belirlenen seriler arasında

uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki kısa süreli ilişki ve nedenselliğin yönü için Vektör Hata Düzeltme Modeli kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli bir ilişki mevcut olup; değişkenler arasındaki kısa dönemli oluşabilecek bir şokun, uzun dönemde normalleşeceğini ifade etmek mümkündür. Seriler arasında uzun dönemde çift yönlü bir ilişki mevcuttur. Kısa dönemde ise uygulanan Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre enflasyon, GSYİH ve yükseköğretim okullaşma oranından genç işsizliğine doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Analiz sonuçları değerlendirildiğinde, genç işsizliğini etkileyen faktörler içerisinde büyüme ve yükseköğretim okullaşma oranının, enflasyon değişkenine göre etkisinin daha önemli olduğu görülmüştür. Genç işsizliği oranlarını düşürmek için eğitim odaklı politikaların izlenmesi tavsiye edilmektedir. Gençlerin eğitim seviyesini artırılarak, genç işsizliği oranlarının düşürülmesi hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra makroekonomik açıdan sürekli ve istikrarlı büyümenin sağlanmasının da genç işsizliği oranlarını azaltacağı düşünülebilir.

Sadece eğitim ve büyüme odaklı politikalar ile genç işsizliğin çözümlenmesi beklenmemelidir. Bu politikalar, sosyal güvenlik politikaları ile desteklenmelidir. Dezavantajlı grup içerisinde yer alan gençlere yönelik sosyal içerikli uygulamalara da yer verilmelidir. Yükseköğretim öğrencilerine yeteneklerini uygun alanda değerlendirebilmeleri ve işgücüne aktif katılımlarının sağlanabilmeleri için rehberlik ve danışmanlık hizmetleri sağlanabilir.

Kaynakça

- AMANKRAH, John, Yaw, (2012), “Youth Unemployment in Ghana: Prospects and Challenges”, www.cepa.org.gh/researchpapers/Youth73.pdf, Erişim Tarihi:11.09.2013.
- AYRES, Sarah, (2013), “The High Cost of Youth Unemployment”, Center for American Progress, ss.1-7.
- BAYRAKTAR, Seda; İNCEKARA, Ahmet, “Türkiye’nin Genç İşsizlik Profili”, Çalışma İlişkileri Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, 2013, ss.15-38.
- BERNARD, Andre, (2013), “Unemployment Dynamics Among Canada’s Youth”, Economic Insights, No. 024, Statistics Canada, ss 1-7.
- BİVAND, Paul, (2011), “Youth Unemployment A million Reasons to Act”, Centre for Economic and Social Inclusion, London, ss.3-55.
- BRUNO, Catherine; Cazes, Sandrine, (1998), “French Youth Unemployment: An Overview Employment and Training Papers”, No: 23, Geneva, ILO.
- CAPORALE, Guglielmo, Maria; GİL-Alana, Luis A., (2012), “Persistence in Youth Unemployment”, DIW, Berlin, ss.1-6.
- ÇETİNKAYA, Emel, (2010), “Genç İşsizliğin Teorik Açıklamaları”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Cilt:58, Sayı:1, ss. 45-57.
- CHOUDHRY, M. Tanveer, MARELLİ, Enrico; SİGNORELLİ, Marcelo, (2012), “Youth and The Total Unemployment Rate: The Impact of Policies and Institutions”, International Journal of Manpower, Cilt: 33, Sayı:1, ss.76-95.
- ÇONDUR, Funda; BÖLÜKBAŞ, Mehmet, (2014), “Türkiye’de İşgücü Piyasası ve Genç İşsizlik-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt, 47, Sayı, 2, ss. 79-95.
- DİETRİCH, Hans, (2001), “The German Immediate Action Programme to Reduce Youth Unemployment: Programme for Training, Qualification and Employment of Young People”, Discussion Paper, Peer Review The German Immediate Action Programme, , ss.1-32.
- GREEN, Colin, LOON, Astrid; MANGAN, John, (2000), “Youth Labour Markets, Education and Employment Destination: Result from the Queensland Survey of Youth, Labour Market Research Unit Department Of Employment and Training”, (http://training.qld.gov.au/resources/employers/pdf/wp1-youth-labour_market.pdf, Erişim Tarihi: 10.11.2013).
- GÖRLİCH, Dennis, STEPANOK, Ignat; AL-HUSSAMİ, Fares, (2013), “Youth Unemployment in Europe and the World: Causes, Consequences and Solutions”, Kiel Institute for the World Economy, No: 59, ss. 1-11.
- GUJARATİ, Damodar, (2004), “Basic Econometrics”, Fourth Edition, McGraw Hill Companies, New York.
- GUJARATİ, Damodar, (2009), “Basic Econometrics”, Fifth Edition, The McGraw Hill Companies, New York.
- İZGİ, Berna Balcı; ARSLAN, İbrahim, (2008), “Türkiye’de Genç İşsizliği, Eğitim ve Büyüme İlişkisi”, (1988-2008), 2. Ulusal İktisat Kongresi, İzmir
- KABAKLARLI, Esra Er, HAZEL, Perihan; BULUŞ, Abdülkadir, (2011), “Economic Determinants Of Turkish Youth Unemployment Problem: Co Integration Analysis”. International Conference on Applied Economics.. ss. 267-272.

- KABAKLARLI, Esra ve GÜR, Murat. (2010), “Türkiye’de Genç İşsizlik Sorunu ve Ekonomik Belirleyicilerin Uzun dönem Eş Bütünleşme Analizi”, [http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/esra_kabaklarlimurat_gur.pdf, Erişim Tarihi:15.03.2013.
- KARABIYIK, İlyas, (2009), “Avantaj ve Dezavantajları ile Genç İşsizliğinin Değerlendirilmesi”, Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 3-4, ss. 294-314.
- KARL, E. Case, FAİR, Ray C.; OSTER Sharon M., (2012), Principles of Macroeconomics, Tenth Edition Pearson Education, Inc.
- KORENMAN, Sanders; NEUMARK, David, (1997), “Cohort Crowding and Youth Labor Markets: A Cross-National Analysis”, NBER Working Paper No: 6031, Cambridge,
- KUTLAR, Aziz, (2009), Uygulamalı Ekonometri, Nobel Yayınevi, Ankara.
- MROZ, Thomas; SAVAGE, Timothy, (2006), ”The Long-Term Effects of Youth Unemployment”, Journal of Human Resources Volume:41,Number:2, ss. 259–293.
- O’HIGGINS, Nially, (2003), “Trends in the youth labour market in developing and transition countries Social Protection Unit Human Development Network The World Bank”, Social Protection Discussion Paper Series, 0321, , http://siteresources.worldbank.org/SOCIALPROTECTION/Resources/SPDiscussion- papers/Labor-Market-DP/0321.pdf, Erişim Tarihi: 05.08.2013).
- OHWOFAFA, Bright; AIYEDOGBON, John, O. (2012), “Poverty and Youth Unemployment in Nigeria, 1987-2011”, International Journal of Business and Social Science, Volume: 3, No: 20, ss. 269-278.
- OKUR, Ahmet, (2014), “Türkiye’de Genç İşsizliği ve Nedenleri”, Ankara: Gazi Kitabevi.
- PERUGİNİ, Cristiano; SİGNORELLİ, Marcello, (2010), “Youth Labour Market Performance in European Regions”, Economic Change and Restructuring, Cilt: 43 Sayı: 2 Springer US, ss. 151-185.
- SAYIN, Ferhan, (2011), “Türkiye’de 1988-2010 Döneminde Eğitim ve Büyümenin Genç İşsizliğine Etkisinin Analizi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 4, ss. 33-53.
- SCARPETTA, Stefano, SONNET, Anne; MANFREDİ, Thomas, (2010), “Rising Youth Unemployment During The Crisis: How to Prevent Negative Long-term Consequences on a Generation?”, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 106, OECD Publishing, Paris, ss. 1-34.
- STEVENSON, Brian, (1992), “Youth Unemployment The Lost Generation, Queensland Parliamentary Library”, Publications and Resources Section, Brisbane.
- TARI, Recep, (2010), “Ekonometri”, 6.Basım, Umuttepe Yayınları, Yayın No:32, Kocaeli.
- TAŞÇI, H. Mehmet; DARICI, Burak, (2005), “Youth Unemployment Duration in Turkey”, METU Studies in Development, 32, ss. 517-545.
- TAWANDA, Muchini; INNOCENT, Chirisa, (2011). “Youth, Unemployment and Peri-Urbanity in Zimbabwe: a Snapshot of Lessons From Hatcliffe” *International Journal of Politics and Good Governance*, Volume: 2, No: 2, ss.1-14.

TÜRKİYE’DE İLETİŞİM SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN MOBİL ŞİRKETLERİN PİYASA YAPISI

MARKET STRUCTURE OF THE MOBILE COMPANIES OPERATING IN THE COMMUNICATION SECTOR IN TURKEY

Onur DEMİRCİ¹

Öz

Bu çalışmada Türkiye’de iletişim sektöründe faaliyet gösteren imtiyaz sahibi mobil şirketlerin piyasa yapısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Piyasa yapısının tespitinde yöntem olarak, yoğunlaşma oranını gösteren Herfindahl-Hirschman Yoğunlaşma Endeksi ile sektörel göstergeler baz alınmıştır. Sektörel rekabetin ve piyasa yapısının ortaya konulmasının amaçlandığı çalışmada, piyasanın temel göstergeleri, taşıdığı özellikler ve Herfindahl-Hirschman Yoğunlaşma Oranına göre mevcut yapının, rekabetçi olmayan ve aşırı yoğunlaşmış oligopolistik piyasa özelliklerini taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: GSM Şirketleri, Oligopol Piyasa, Yoğunlaşma Oranı, Rekabet.

Abstract

In this case it has been tried to detect the market structure of the mobile companies who has authorisation on communication sector at Turkey. For the evaluation Herfindahl –Hirschman Concentration Ratio and sectoral pointers used as basis. On this case of sectoral competition and market infrastructure, basic pointers of the market, specific properties and Herfindahl-Hirschman Ratio; it has been understood that it carries the properties of the heavy oligopolist and non competitive market.

Keywords: GSM Companies, Oligopoly, Concentration Ratio, Competition.

¹ Ardahan Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü. onurdemirci@ardahan.edu.tr

Giriş

Mal ve hizmet satın almak isteyen/isteyenler ile satmak isteyen/isteyenlerin karşı karşıya geldikleri her türlü yer olarak tanımlanan piyasa kavramı, alıcı ve satıcıların özellikleri ve rekabetçi yapılarına göre çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Bu bağlamda çalışmada konu edilen piyasa “imtiyaz sözleşmesine sahip GSM şirketleri ve bu şirketlerin sundukları hizmetlere ilişkin piyasa” olarak tanımlanmıştır.

Piyasa yapısının tespit edilmesi, firmaların etkinliği, üretici ve tüketici davranışları, firma karlılığı ve maliyetler gibi pek çok unsurun açıklanabilmesi bakımından önem taşımaktadır. Piyasadaki rekabetçi yapının, bu farklılıklardaki temel belirleyicilerden biri olduğu düşünüldüğünde, piyasa türlerini belirleyebilmek için rekabetin ölçülmesi ve piyasadaki yoğunlaşmanın tespit edilmesi gerekmektedir. Çeşitli endeksler yardımıyla yapılan ölçümler piyasa türünü belirlemede önemli bir değişken olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, Türkiye’de iletişim sektöründe faaliyet gösteren mobil şirketler pazarının piyasa yapısı incelenirken bu yöntemlere başvuru yapılmaktadır.

Çalışmada ilk olarak kavramsal çerçeve çizilerek piyasa türlerine değinilmiştir. İlgili piyasanın sınırlarının çizilmesinin ardından, sektörel göstergeler ışığında ve Herfindahl-Hirschman Yoğunlaşma Endeksi kullanılarak 2015 yılına kadar Türkiye’deki mobil işletme sektörünün piyasa ve rekabet yapısı analiz edilmeye çalışılmıştır.

1.Kavramsal Çerçeve

Piyasalar, alıcı ve satıcıların özellikleri ile rekabetçi yapılarına göre tam rekabet ve eksik rekabet piyasaları olarak ikiye ayrılmaktadır. Tam rekabet piyasası üretim ve kaynak dağılımı açısından en etkin piyasa olarak kabul edilmektedir. Tam rekabet piyasaları tüketici ve üretici rantının toplamının maksimum olmasını dolayısıyla da refahın en üst düzeyde olmasını sağlayan piyasa türüdür (Yıldırım; Şıklar; Bakırtaş, 2010:165-166). Tam rekabet koşullarının tamamının yerine getirilmesi sık rastlanan bir durum değildir. Ancak koşullar ayrı ayrı ele alındığında o özellikleri gösteren çeşitli piyasalara rastlamak mümkündür. Örnek olarak ürünlerin homojenliği sık rastlanan bir durum olmasa da reel ekonomide bu durumlarla karşılaşmak mümkündür. Kile bazında buğday, altının onsu ya da Google hisse senedi payı gibi örneklerde olduğu gibi bu ürünler tedarikçi firmalar arasında bile farklı özellikte değillerdir (McEachern, 2009: 174).

Tam rekabet piyasa koşullarının sağlanmadığı eksik rekabet piyasaları reel ekonomide sıkça rastlanan mal ve hizmet piyasalarıdır. En sık rastlanan piyasa türleri ise monopol, oligopol ve monopolcü rekabet piyasalarıdır. Tekel (monopol) piyasası, tam rekabet piyasasına en uzak görünümdeki piyasa türüdür. Burada tek bir firma tarafından üretilen mal ya da hizmet çok sayıda alıcıya arz edilmektedir. Monopol firma, aynı dağıtım kanalı dışında, farklı alıcılara farklı fiyatlarla aynı ürünün ya da hizmetin satışı olarak tanımlanan *fiyat farklılaştırması* uygulamasını sıklıkla kullanmaktadır (McGuigan vd., 2012:521). Oligopol piyasalarda da görülen fiyat farklılaştırmasının üç farklı uygulaması vardır.

Birinci dereceden fiyat farklılaştırmasında, monopol firma aynı mal ya da hizmet için her tüketiciye ayrı ayrı fiyatlar sunmaktadır. Her bir tüketicinin ilgili ürüne

ödemeye razı olduğu miktarın v olarak gösterildiği varsayılırsa, tekelci $p=v$ gibi bir fiyat uyguladığında tüketici rantının tamamını alacaktır. Bu da üretici rantının maksimum olmasını sağlamaktadır (Tirole, 1988: 135). İkinci dereceden fiyat farklılaştırmasında ise, mal veya hizmetin miktara göre farklı fiyatlardan satılmaktadır. Tüketicilerin satın aldıkları mal miktarı üzerinden uygulanan fiyatlar, toplam tüketim miktarını da arttırabilmesi açısından önemlidir (Ünsal, 2000: 377). Fiyat farklılaştırmasında gidilen son uygulama da üçüncü dereceden fiyat farklılaştırmasıdır. Monopol firma, tüketicilerin mala yönelik duyarlılıklarına göre fiyat düzenlemesi yapar. Burada firma, tüketicilerin fiyat esnekliklerine dikkat etmek durumundadır (Özyakışır ve Karakaş, 2014: 166).

Eksik rekabet piyasalarında en sık rastlanan piyasa türlerinden biri de Oligopol piyasa türüdür. Az sayıda satıcının yer aldığı piyasa yapısıdır. Ancak firma sayısı açısından bir değerlendirme yapılabilmesi için, piyasa yapısının en temel özelliklerinden olan, firmaların birbirlerinin kararlarından etkilenmesi varsayımının ortaya konması gerekmektedir. Firma sayısı kaç olursa olsun bunlardan herhangi birinin satış yada üretim politikası ile ilgili olarak aldığı bir karar öteki firmaları etkiliyor bu piyasada az sayıda firma var demektir (Yıldırım vd., 2009: 112).

Bir piyasanın oligopol olduğundan bahsedebilmek için bazı özellikler taşınması beklenmektedir. Oligopolde piyasa girecek firmalar, piyasadaki firmaların fiyat stratejilerini, üretim miktarlarını, hitap edilen tüketici kitlelerini ve bunun gibi benzer değişkenleri göz önünde bulundurlar. Dolayısıyla firmalar etkileşim içerisindedirler. Ayrıca bu piyasa türünde firmaların gizli ya da açık anlaşmalar yaptıkları görülmektedir. Anlaşmalı oligopol olarak nitelendirilen bu yapının amacı yıkıcı rekabetten korunmak, normal üstü bir kar elde etmek, tüketicilere kendini kabul ettirmek ve varlıklarını sürdürülebilmektir (Özyakışır ve Karakaş, 2014: 151).

Oligopolcü firmaların bazıları monopol gücünü ele geçirebilir. Bu durumda firmalar arasında bir lider firma öne çıkabilir. Hâkim firmanın fiyat liderliği, etkin firmanın liderliği, barometrik liderlik ve anlaşmalı liderlik oligopolde öne çıkan bazı liderlik türleridir. Hakim firmanın fiyat liderliği, pazar payının önemli bir kısmının bir firmada yoğunlaşması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu firma piyasa da karını maksimize edecek şekilde fiyatı belirler ve diğer firmalar da bunu veri kabul ederek piyasanın kalanı için ürün arz ederler (Yıldırım, Eşkinat, Kabasakal: 142).

Eksik rekabet piyasalarında en sık rastlanan bir diğer piyasa türü ise monopolcü rekabet piyasasıdır. E.H.Chamberlin tarafından yazılan “Theory of Monopolistic Competition (1933)” isimli kitapta ve J. Robinson tarafından yazılan “The Economics of Imperfect” isimli kitapta değinilen ve geliştirilen monopolcü rekabet piyasası çok sayıda satıcının olduğu ve bunların birbirlerine yakın ikamesi olan malları birbirinden ayırt edici şekilde üretmeleri ile oluşan bir eksik rekabet piyasa türüdür.

2. Türkiye’de Mobil İşletmeciliğin Gelişimi ve Pazar Tanımlaması

Türkiye’de elektronik haberleşme sektöründe mobil işletmecilik Şubat 1994’de başlamış ve günümüze kadar önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Elektronik haberleşmenin son yıllar büyük önem kazandığı dünyada, bilgi çağının getirmiş olduğu teknolojik yeniliklerle iletişim altyapıları ve teknolojileri sürekli değişmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de iletişim sektöründe mobil işletmecilik büyük önem kazanmış ve önemli bir pazar haline dönüşmüştür.

2.1. Türkiye’de Mobil İşletmeciliğin Gelişimi

Türkiye, birinci nesil mobil telekomünikasyon teknolojisini 1986’da kullanmaya başlamıştır. İkinci nesil teknoloji, mobil teknoloji olarak tanımlanan GSM (Global System for Mobile Communications-Mobil İletişim için Küresel Sistem) hizmeti ise 1994 yılından beri kullanılmaktadır. Birinci nesil teknolojilerden beşinci nesil teknolojilere doğru gelişim devam etmektedir. Birinci nesil’de temel ses iletimi, ikinci nesil’de kapasite ve kapsama, üçüncü nesilde daha yüksek veri hızı arayışı bulunmaktadır. Türkiye’de GSM firmaları 2009 yılından beri üçüncü nesil mobil telekomünikasyon teknolojisi (3G²) ve ikinci nesil (2G) ile birlikte kullanılmaktadır. Halen 900/1800 MHz bandı 2G hizmetlerinde kullanıldığı ve 3G için ise ayrıca 2100 MHz tahsis edilmiştir (Gülşen, 2013:27-28). 1 Nisan 2016’dan itibaren ise kamuoyunda 4.5G olarak bilinen IMT-Advanced (International Mobile Telecommunications-Uluslararası Mobil Telekomünikasyon) teknolojisi kullanılmaya başlanmıştır. 4.5G yetkilendirmesi ile işletmecilerin 5G gibi sonraki nesil yeni teknolojileri herhangi bir izin alma gereği olmaksızın kullanmalarının ve böylece uzun dönemli planlama yapabilmelerinin önu açılmıştır. Firmaların yetki belgelerinin ise 30 Nisan 2029 tarihine kadar geçerli olacağı belirtilmiştir (www.btk.gov.tr, erişim: 05.04.2016).

Haberleşme sektöründe sabit işletmeci olarak uzun yıllar faaliyet gösteren Türk Telekom’un günümüzde mobil pazar için alt yapı hizmeti verdiği Türkiye’de, 23 Şubat 1994’de ilk defa Ankara, İstanbul ve İzmir illerindeki aboneler için GSM hizmeti verilmeye başlanmıştır. 27 Nisan 1998’de ise GSM lisansı 25 yıllığına Turkcell ve Telsim şirketlerine devredilmiştir. Bu şirketler dışında Türkiye’de GSM lisansı sahibi olan Türk Telekom’un GSM operatörü Aycell’in ve TT&TİM İletişim hizmetleri adına faaliyet gösteren Aria isimli şirketlerin 19 Şubat 2004’de birleşmeleriyle, Avea İletişim Hizmetleri A.Ş. ticaret ünvanı altında üçüncü bir operatör hizmet vermeye devam etmiştir (www.turktelekom.com.tr, erişim: 10.05.2015). Turkcell ve Telsim, GSM-900 Mhz şebekesi üzerinden hizmet sunarken, birleşmeden önce Aria ve Aycell GSM-1800 Mhz şebekesi üzerinden hizmet sunmaya başlamıştır. Piyasaya çok daha uzun süre sonra giren Aycell ve Aria firmalarının diğer firmalar ile rekabet etmekte zorluk çekmesinin ardından Aycell ve Aria firmaları Avea ünvanı altında birleşmişlerdir. Telsim şirketine 13 Şubat 2004 tarihinde Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu(TMSF) tarafından el konulmuş ve ihale yoluyla 25 Mayıs 2006’da Vodafone şirketine satışı gerçekleşmiştir. 2016 yılında ise Avea markası Türk Telekom ismi ile hizmet vermeye başlamıştır. Bu bağlamda yaşanan gelişmeler ise 1996’da 693 bine yakın abone sayısının 2006’da 53 milyona yaklaşmasını sağlamıştır (Yapıcı, 2007: 53).

2015 yılında BTK’nın dördüncü nesil teknolojilere geçmek için yaptığı ihale ilanında 800/900/1.800/2.100 ve 2.600 MHz frekans bantlarında 20 ayrı frekans paketi satılacağı belirtilmiştir. Ayrıca ihale sonucunda 800/900/1800 ve 2.100 MHz frekans bantlarında tamamı GSM imtiyaz sözleşmesi ve IMT-2000/UMTS imtiyaz sözleşmesi sahibi olmak üzere en fazla üç işletmeci, 2.600 MHz Frekans bandında ise üçü GSM ve IMT-2000/UMTS imtiyaz sözleşmesi sahibi istekliler olmak üzere en fazla dört işletmeci yetkilendirileceği açıklanmıştır (www.milliyet.com.tr,

² 3G İngilizce aslı olan “3rd Generation” dan kısaltılmıştır.

10.05.2015). Bu bağlamda GSM pazarının genişletilmesi için dördüncü bir firmanın piyasaya girişi için bir yol açılmıştır. Ancak Ağustos 2015’de gerçekleştirilen IMT hizmet ve altyapılarına ilişkin yetkilendirme ihalesinde mevcuttaki firmalara ilaveten Net GSM İletişim ve Bilgi Teknolojileri A.Ş. ihaleye katılmayacağı yönündeki başvuru mektubuna istinaden ihaleden elenmiştir. Dolayısıyla yetkilendirme yine mevcut üç firma için yapılmıştır (www.btk.gov.tr, erişim: 25.09.2015).

Mobil işletme pazarında GSM lisansına sahip sadece üç firmaya bulunmakla birlikte bu firmaların çeşitli anlaşmalarla lisans haklarını kullandığı çok sayıda firma da bulunmaktadır. Bu bağlamda yetkilendirme açısından firmaların ayırt edilmesi ve piyasa yapılarının da bu duruma göre incelenmesi gerekmektedir. Tablo 1’de Türkiye’de elektronik haberleşme sektöründe faaliyet gösteren tüm firmaların bazı yetkilendirme tiplerine göre sınıflandırması verilmiştir.

Tablo 1: Yetkilendirme Tiplerine Göre Firma Sayıları:2015

Yetkilendirme Tipi	Yetkilendirme Sayısı	İptal Edilen
Çeşitli Telekomünikasyon Hizmetleri (İmtiyaz Sözleşmesi)	1	0
GSM(imtiyaz Sözleşmesi)	3	0
IMT-2000/UMTS(imtiyaz Sözleşmesi)	3	0
Sanal Mobil Şebeke Hizmeti(B)	60	23
Sanal Mobil Şebeke Hizmeti(K)	33	2

Kaynak: Bilgi teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK), Yetkilendirme Yönetim Sistemi, <http://yetkilendirme.btk.gov.tr/Yetkilendirme/> Erişim: 05.05.2015

Bu bağlamda çeşitli telekomünikasyon hizmetleri için tek yetkili kuruluşun 28 Şubat 2001 tarihinden beri Türk Telekomünikasyon A.Ş. olduğu görülmektedir (BTK, Yetkilendirme Yönetim Sistemi).

BTK verilerine göre, GSM imtiyaz sözleşmesi sahibi firmalar, 27 Nisan 1998 tarihinde yetkilendirilen Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş., 11 Ocak 2001 tarihinde yetkilendirilen Avea İletişim Hizmetleri A.Ş. ve 24 Mayıs 2006 tarihinde yetkilendirilen Vodafone Telekomünikasyon A.Ş. firmalarıdır. Aynı şekilde 3G olarak bilinen IMT-2000/UMTS imtiyaz sözleşmesi sahibi firma sayısının da üç olduğu Tablo 1’den görülmektedir. Bu itibar ile Türkiye’de iletişim sektöründe mobil şirketlerin imtiyaz sözleşmeleri baz alındığında üç firmanın hizmet verdiği ancak yetkilendirme iptal edilenler haricinde sanal mobil şebeke hizmeti veren firma sayısının 99 tane olduğu görülmektedir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Türkiye’de piyasa yapılarına değinilen firmalar, GSM ve IMT-2000/UMTS imtiyaz sözleşmelerine sahip üç firmadan oluşan bir pazarla sınırlandırılmış olup piyasanın 2015 tarihine kadar olan yapısı ve gelişimi incelemeye tabi tutulmaktadır.

3. Türkiye’de Mobil İşletmelerin Piyasa Yapısı

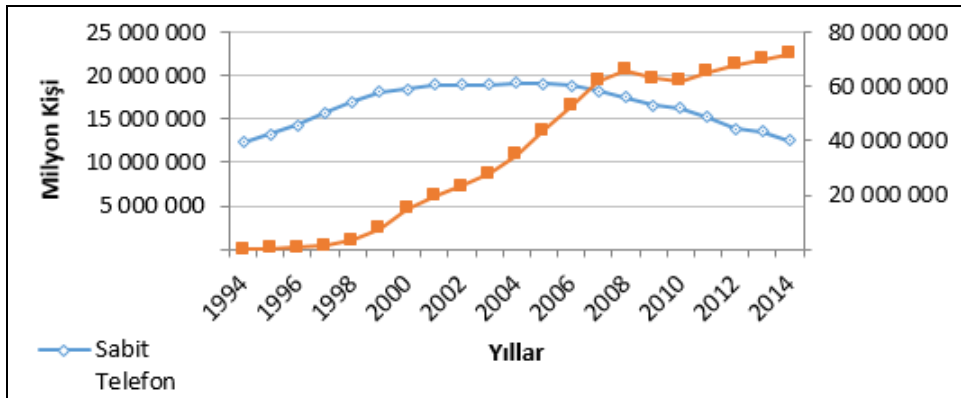
Piyasa yapısı belirlenirken endüstrinin toplam ekonomi içindeki payı, endüstri-deki yoğunlaşma, piyasaya giriş ve çıkış koşulları, ürün farklılaştırmasının boyutu ve bazı özel koşullar belirleyici olmaktadır (Türkiye Bankalar Birliği, 2012:52). Bu bağlamda Türkiye’deki imtiyaz sözleşmesine sahip GSM şirketleri ve bu şirketlerin sundukları hizmetlere ilişkin piyasanın mevcut yapısının ortaya konabilmesi için sektörün mevcut büyüklüğü, piyasadaki oyuncuların rolü, pazar payları ve bunun gibi değişkenlerin ortaya konması gerekmektedir. Ayrıca Türkiye’de ilgili piyasanın denetleyicisi konumundaki Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK)’nın da düzenlemelerinin dikkate alınması gerekmektedir. Avrupa Komisyonu’nun 17 Aralık 2007 tarihli Tavsiye Kararı(2007/879/EC) ile öncül düzenlemeye tabi olarak belirlenen pazarlarda, komisyonun 2002/21/EC direktifleri uyarınca, gerekli pazar analizlerinin ulusal düzenleyici kurumlarca yapılması gerekliliği belirtilmektedir (Official Journal of the European Union, 2007). Bu bağlamda Türkiye’de bu düzenlemeler ve analizler Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu(BTK) tarafından yapılmaktadır.

3.1.Piyasanın Temel Göstergelerine Göre Değerlendirme

Mikro ekonomik analizde piyasa yapısının tanımlanması için dört temel yapısal ölçüt kullanılır (aktaran: TBB, 2012:53). Bunlardan birincisi piyasada faaliyet gösteren alıcı ve satıcıların sayısı ve pazar paylarıdır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de mevcut pazarda sadece üç firmanın olması ve karşısında büyük bir alıcı kitlesini barındırması, firma sayısı açısından pazarın oligopolist bir özellik taşıdığını göstermektedir. Ancak sadece firma sayısı açısından bu değerlendirmeyi yapmak, yeterli rekabet koşullarının sağlanması gibi bir durumda doğru sonuçlar vermeyecektir. İkinci ölçüt olarak piyasaya konu olan malın farklılaştırma derecesi kullanılabilir. Üçüncü ölçüt de firmaların piyasa giriş çıkış kolaylığıdır. Kullanılan son yapısal ölçüt ise ortalama bir tüketici ve üreticinin piyasayla ilgili bilgi elde etme miktarıdır.

Türkiye’de GSM Şirketlerinin hizmete başladığı 1994 yılının sonunda, TÜİK verilerine göre abone sayısı 81.276 bindir. Bir sonraki yıl ise yaklaşık dört kat artarak 332.716 bine yükselmiştir. Abone sayılarındaki bu artış 2014 yılı sonuna kadar devam etmiş ve 71.888.416 milyona ulaşmıştır. Bu süreçte sabit telefon kullanımının azaldığı ve GSM kullanımının arttığı görülmektedir (Grafik 1).

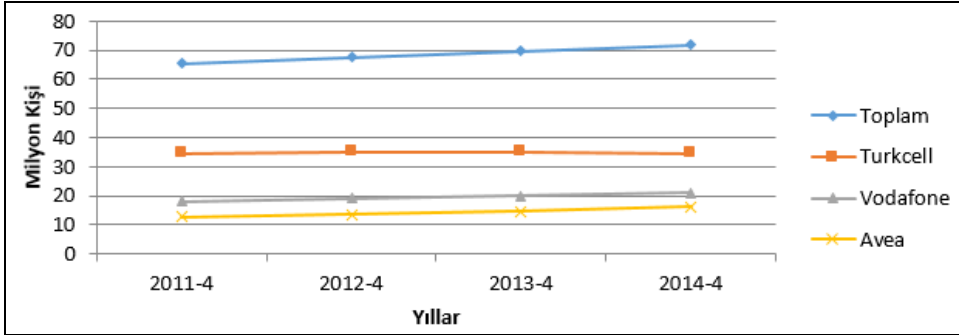
Grafik 1. Türkiye’de Sabit Telefon ve Cep Telefonu Abone Sayısının Dağılımı

Kaynak: Grafik TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

2015 yılına kadar toplam abone sayısında sürekli bir artış gözlemlenirken, Turkcell firmasının abone sayısında bir düşüş eğilimi, Vodafone ve Avea firmalarının abone sayılarında ise artış eğilimi dikkat çekmektedir. Ancak 2014 sonu itibarıyla piyasada lider firma konumunda yer alan Turkcell'in pazar hakimiyeti diğer iki firmaya oranla çok yüksek görünmektedir (Grafik 2). BTK verilerine göre Turkcell'in 2014 yılı 4. çeyrek itibarıyla 34.630, Vodafone'un 20.920, Avea'nın ise 16.330 milyon abonesi bulunmaktadır.

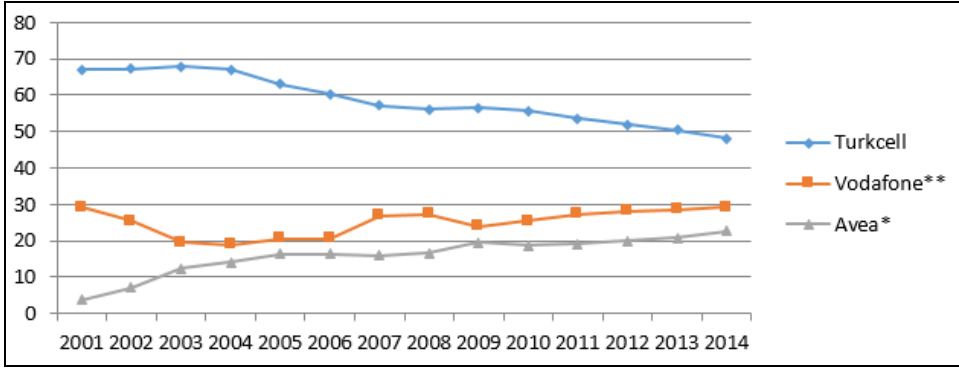
Grafik 2: Toplamda ve İşletmeci Bazında Abone Sayılarının Gelişimi

Kaynak: BTK, Pazar Verileri (2012,2013,2014)'den derlenmiştir, Erişim:13.04.2015

Firmaların pazar paylarına yüzdesel olarak bakıldığında ise, Turkcell'in pazar payının 2003 yılında % 67,9 olduğu görülmektedir (Grafik 3). Ancak rekabetçi yapının yıldan yıla artmasıyla ve özellikle de 2004 yılında Aycell ve Aria firmalarının birleşmesiyle Turkcell'in pazardaki payı sürekli düşüş eğilimine girmiştir. Turkcell'in 2014 sonu itibarıyla pazardaki payı % 48,1'e düşmüştür. Aynı yıl Vodafone %29,11 ile ikinci sırada yer alırken Avea %22,71 ile pazar payında üçüncü sırada yer almaktadır. 2001 yılındaki verilere bakıldığında ise Turkcell'in %67 ile birinci, Vodafone'un %29,2 ile ikinci Avea'nın ise %3,8 ile üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. Turkcell'in pazar payının 13 yıllık bir zaman dilimi içerisinde önemli oranda azalması ve kaybedilen pazar payının Avea firmasına geçtiği görülmektedir. Tam rekabet piyasasında firmaların pazar payları piyasayı etkileyemeyecek kadar azdır. Ancak eksik rekabet piyasalarında firmalar monopol gücü elde edebilmektedir. Burada ise tek bir firmanın neredeyse pazarın yarısına hakim olduğu görülmektedir.

Pazar hakimiyeti açısından değerlendirildiğinde oligopolistik bir yapının varlığından bahsedilebilir. Oligopol piyasalarda görülen hakim firmanın fiyat liderliğinin burada pazar payının önemli bir bölümüne sahip olan Turkcell firmasında olduğu söylenebilir. Ancak bu noktada pazar payı başlı başına etkin piyasa gücünün bulunduğu anlamına da gelmemektedir. Bununla birlikte piyasada belirgin bir pazar payına sahip olmayan işletmenin etkin piyasa gücüne sahip olması da beklenmez (BTK,2014:16).

Grafik 3: Mobil İşletmelerin Abone Sayısına Göre Pazar Payları (%)

Kaynak: Grafik, Kulalı, Bilir(2012); BTK Pazar Verileri (2009-2014)'den derlenmiştir.

*Aycell ve Aria firmaları Avea unvanı ile verilmiştir.**2005 yılına kadar Telsim

Ürün farklılaştırması, eksik rekabet piyasalarında sıklıkla görülen bir özelliktir. Bu bağlamda Türkiye'deki GSM operatörlerine bakıldığında, firmaların temelde pazarladıkları ürünlerin iletişim, haberleşme, veri transferi ve teknoloji olduğu görülmektedir. Ancak her firma sunduğu hizmeti kendi içinde farklılaştırarak tüketiciye ulaştırmaktadır. Firmalar cihaz satışı, konuşma paketleri, internet ve farklı segmentlerde teknolojik servis hizmetleri sunmaktadır. Firmalar özellikle konuşma, kısa mesaj, veri transferi gibi hizmetlerde fiyat farklılaştırması da uygulamaktadırlar. Fiyat farklılaştırmasının çeşitli türlerini uygulayan firmalar özellikle konuşma paketlerinde üçüncü derece fiyat farklılaştırması uygulamasını kullanmaktadırlar (Yıldırım ve Erdoğan, 2010:38).

Ürün farklılaştırmasında sıkça başvurulan yollardan biri de reklam ve imaj çalışmalarınıdır. Bu bağlamda Türkiye'de en çok reklam veren firmalar arasında GSM firmaları bulunmaktadır. 2009 ve 2010 yıllarının yaz aylarını kapsayan 3 aylık dönemlerde en çok reklam veren ilk üç firmanın GSM operatörlerinden oluştuğu görülmektedir. Bu operatörler arasında da Turkcell firması en çok reklam veren firma olarak öne çıkmaktadır (Hurriyet,16.09.2010). Firmaların yatırım tutarlarına bakıldığında ise (Tablo 2), Turkcell firmasının 2010 yılı hariç toplam yıllık yatırımlarda ön sırada olduğu görülmektedir. 2014 yılına bakıldığında Turkcell'in yatırım tutarının hizmet sağlayıcı olan T.Telekom'un bile önüne geçtiği görülmektedir.

Tablo 2: T.Telekom ve Mobil Şirketlerin Toplam Yıllık Yatırımları (TL)

	2010	2011	2012	2013	2014
Turkcell	779.323.342	894.292.037	947.118.055	1.057.753.655	1.360.000.236
Vodafone	1.043.320.000	799.790.150	588.602.244	621.412.373	942.973.136
Avea	838.780.574	799.871.481	756.699.109	705.706.897	782.085.603
T.Telekom	1.099.376.770	1.371.661.333	1.430.588.567	1.372.029.459	1.012.532.009

Kaynak: BTK(2014b), Üç Aylık Pazar Verileri Raporu, <http://www.tk.gov.tr/> Erişim tarihi: 26.04.2015

Vodafone’un 2012 yılından beri yatırım tutarlarında artış görülmektedir. Avea firmasının ise 2013 yılına kadar düşüş eğiliminde olup 2014’de artışa geçmiştir. Yatırımların geri dönüşüne bakıldığında ise (Tablo 3) firmaların yıllık net satış gelirlerinin 2014 itibarıyla 21 milyar TL olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Türkiye’de Mobil Şirketlerin Yıllık Net Satış Gelirleri (TL)

Net satış	2010	2011	2012	2013	2014
Turkcell	7.991.150.227	8.332.290.710	8.828.290.710	9.123.141.855	9.569.192.094
Vodafone	3.349.822.000	3.741.607.933	4.380.371.258	4.773.658.515	5.153.420.107
Avea	2.497.421.759	2.906.743.653	3.354.467.547	3.808.180.931	4.269.465.539

Kaynak: BTK(2015), Üç Aylık Pazar Verileri Raporu, <http://www.tk.gov.tr/> Erişim: 01.04.2016

Pazardaki toplam gelirin dağılımında Turkcell rakiplerine oranla önemli bir pay almaktadır. Kar oranlarında da benzer durumlar görülmektedir. Tablo 4’de mobil şirketlerin yıllık net kar değerleri gösterilmektedir. Sektörde lider konumunda olan Turkcell’in 2 Milyar TL’nin üstündeki karlılık oranlarıyla zirvedir. Turkcell’in bu yüksek karlılık oranı ve pazar payındaki liderliği diğer firmalara rekabet açısından önemli bir dezavantaj getirmektedir. Özellikle karlılık değerleri açısından Vodafone ve Avea’nın çok geride olduğu görülmektedir. Hatta Avea firması kuruluşundan beri zarar açıklamaktadır. Henüz kara geçmemekle birlikte zararı 2014’e kadar sürekli düşüş eğilimindedir. BTK’nın 2015 4. Çeyrek raporunda belirtildiği üzere kesin olmayan 2015 yılı verilerine göre Avea 599.629.916 TL zarar açıklamıştır. Piyasaya giriş çıkış serbestisinin yeterli olmaması ve geleceğe yönelik beklentilerin yüksek olması gibi nedenler Avea firmasının hizmet arzına devam etmesinde belirleyici etkenler olarak değerlendirilebilir.

Tablo 4: Türkiye’de Mobil Şirketlerin Yıllık Net Kar Değerleri (TL)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Turkcell	2.237.697.000	2.154.605.000	2.262.195.067	2.421.010.843	2.365.193.056	2.300.631.352
Vodafone	-1.397.657.291	-239.277.770	-696.907.047	-91.669.117	40.981.479	53.634.967
Avea	-1.240.086.183	-962.938.607	-1.054.556.808	-752.521.475	-726.954.492	-793.497.469

Kaynak: BTK(2014b ve 2015), Üç Aylık Pazar Verileri Raporundan derlenmiştir, <http://www.tk.gov.tr/> Erişim: 26.04.2015-01.04.2016

Türkiye’de mobil işletme pazarına giriş-çıkıştaki engeller, mevcut piyasanın oligopolistik bir yapıda olduğunu desteklemektedir. Piyasaya girişte gerek yasal engeller gerekse de ek maliyet engelleri bulunmaktadır. Öncelikle yasal engelden bahsedilmesi gerekirse, Türkiye’de yeni bir operatörün piyasaya girişi için imtiyaz izni verilmesi gerekmektedir. Ayrıca mevcut operatörlerin şebeke yatırımlarının büyük kısmını tamamlamış olması yeni girecek firmalara maliyet dezavantajı oluşturmaktadır. Nitekim izin verilmesine rağmen, Ağustos 2015’de yapılan ihalede yeni bir firma yer almamıştır.

Türkiye’de Rekabet Kurumu da, görevi gereği GSM piyasasında aktif bir denetleyici konumundadır. Firmaların rekabet ortamını bozucu davranışları, ilgili kurum tarafından yasaklanmaktadır. Bu bağlamda cezai yaptırımlarda uygulanmaktadır. 2003 yılında Turkcell ve Telsim firmalarına “Hakim Durumun Kötüye Kulla-

nılması” gerekçesi ile sırasıyla 21 trilyon 822 milyar ve 8 trilyon 580 milyar TL ceza uygulamıştır (Radikal,2003). Aynı şekilde 2011 yılın da GSM hizmetleri pazarında lider konumda olduğu belirtilen Turkcell’e Rekabet Kanununa aykırılıktan dolayı 92 milyon TL cezai yaptırım uygulanmıştır (Rekabet Kurumu,2011:1).

3.2. HHE Yoğunlaşma Oranına Göre Değerlendirme

Her ne kadar piyasa yapısının ve rekabetin değerlendirilmesinde, ilgili piyasa-nın özellikleri temel alınsa da rekabetçi yapının ölçülmesinde teorik temelleri olan ve güvenilir bazı endeksler de geliştirilmiştir. Tüm bu endeksler iki ana başlık altında yapısal ve yapısal olmayan yaklaşımlar olarak ortaya çıkmaktadır. Yapısal yaklaşımlar; Yoğunlaşma Oranları, Boone Katsayısıdır. Yapısal olmayan yaklaşımlar ise; Bresnahan-Lau Modeli, Panzar-Rosse Modeli olarak sıralanabilir (TBB,2012). Yoğunlaşma kavramı genel olarak, bir sektördeki üretim ve fiyatlama davranışlarının az sayıda firma tarafından kontrol edilmesini tanımlamaktadır. Piyasa davranışları eğer tek bir firma elindeyse bu monopol bir durumu; iki yada daha fazla firma elindeyse oligopolcü yapılardan bahsedilir (Güneş, 1997: 34). Yapılan bu çalışmada yoğunlaşma endekslerinin en çok kabul görenlerinden biri olan Herfindahl-Hirschman Yoğunlaşma Endeksi kullanılarak piyasa yapısı analiz edilmeye çalışılmıştır (TBB, 2012; Yıldırım vd., 2009).

Piyasa yapısını daha iyi anlamak için, ekonomistlerin sıklıkla başvurduğu Herfindahl-Hirschman Endeksi(HHE) (Krugman&Wells,2012:389) ilgili pazarda faaliyet gösteren firmaların pazar paylarının kareleri toplamı yolu ile bulunmaktadır. İlk defa Hirschman tarafından 1945’te geliştirilmiş daha sonra ise Herfindahl tarafından bağımsız olarak formüle edilen endeks şu şekilde hesaplanmaktadır (Yıldırım vd., 2009: 112).

$$HHE = S_1^2 + S_2^2 + S_3^2 + \dots + S_n^2 = \sum_{i=1}^n S_i^2 \quad (2)$$

S_i : “i” inci firmanın piyasa payıdır.

HHE değeri 0-10.000 arasında değerler almaktadır. Piyasada tek bir firma söz konusuysa endeks en yüksek değer olan 10.000’e ulaşmaktadır. Eğer firmaların pazar payları eşit büyüklükteyse değer 0’a yaklaşmaktadır. Endeksin ilk hesaplaması, pazar payının yüzdelik ifadesi şeklindedir. Buna göre HHE, 0.00 ile 1.00 arasında bir sonuç vermektedir. Ancak literatürde daha ağırlıklı olarak pazar payının ondalık sayılarla ifadesi yerine yüzde puanı baz alınmaktadır. Bu nedenle saf tekel pazarında pazar yoğunluğu $(100)^2 = 10.000$ sonucunu vermektedir (Yıldız,2012;51). Eğer endeks değeri; $HHE < 1000$ ise rekabetçi bir piyasa olduğundan, $1.000 \leq HHE \leq 1.200$ değeri arasında ise monopolcü rekabet piyasası olduğundan, $HHE > 1.200$ ise oligopol bir piyasa olduğundan bahsedilmektedir (TBB,2012:85). HHE endeksi uluslararası alanda da sıkça kullanılan bir endekstir. ABD Adalet Bakanlığı ve Federal Ticaret Komisyonu tarafından da kullanılmaktadır. ABD Adalet Bakanlığı tüzüğüne göre HHE, 1000’in altında ise güçlü bir rekabetçi piyasayı, 1000 ile 1800 arasında ise bir dereceye kadar rekabetçi piyasayı ve 1800 üzerindeyse oligopolü göstermektedir (Krugman&Wells,2012:389).

Türkiye’deki imtiyaz sahibi mobil şirketler için HHE değerlerinin hesaplanabilmesi için firmaların pazar paylarının bilinmesi gerekmektedir. Bu itibar ile Tablo

5’de imtiyaz sahibi mobil şirketlerin pazar payları yüzdesel olarak verilmektedir. Hakim firma konumunda olan Turkcell’in pazar payındaki düşüş dikkat çekmektedir. Bu düşüşün aynı zamanda piyasa yapısına da etki ettiği görülebilir.

Tablo 5. Türkiye’de Mobil Şirketlerin Pazar Payları (%) ve HHE Yoğunlaşma Oranı

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Turkcell	63,0	60,3	57,1	56,0	56,5	55,7	53,6	51,9	50,53	48,18
Vodafone*	20,5	20,5	26,9	27,3	23,9	25,5	27,3	28,17	28,61	29,11
Avea	16,5	16,5	16,0	16,7	19,6	18,8	19,2	19,93	20,86	22,71
HHE	4.661,50	4.328,59	4.240,02	4.160,18	4.147,62	4.106,18	3.986,89	3.884,37	3.806,95	3.684,45

Kaynak: Kulalı, Bilir (2012); BTK Pazar Verileri (2009-2014)’den derlenmiştir.*25.05.2006’ya kadar Tel-sim’e ait verilerdir.

2005 yılından 2014 yılı sonuna kadar hazırlanan HHE yoğunlaşma oranına göre ilgili piyasanın yoğunlaşma oranının yüksek olduğu ve piyasanın oligopolistik bir yapıda olduğu belirlenmiştir. Gerek Türkiye’de kullanılan endeks değerlerine göre gerekse ABD endeks aralıklarına göre piyasa yapısının oligopolistik bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

2005 yılında HHE yoğunlaşma endeksinin HHE>1800 olduğu dolayısıyla güçlü bir oligopol yapının varlığı görülmektedir. Endeks değeri 2014 yılının sonuna kadar sürekli düşüş eğilindedir. Bu düşüş eğiliminin sebebi Turkcell’in pazar payındaki azalışından kaynaklandığı söylenebilir. Her ne kadar düşüş eğilimi sürse de piyasadaki oligopol yapı kırılabilmiş değildir. 2014 değerine bakıldığında yine 3.684,45 gibi yüksek bir yoğunlaşma oranı görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de iletişim sektöründe faaliyet gösteren imtiyaz sahibi mobil şirketlerin piyasa yapısının hem Herfindahl-Hirschman yoğunlaşma endeksi yardımıyla hem de piyasa göstergeleri ile belirlenmeye çalışıldığı bu çalışmada ilgili sektörün rekabetçi olmayan, aşırı yoğunlaşmış oligopol bir piyasa yapısının olduğu görülmüştür. Ancak, HHE endeks verilerine göre piyasadaki rekabet ortamı ve yoğunlaşma oranı, hakim firmanın pazar payındaki düşüş eğilimi ile giderek daha fazla rekabetçi özellik kazanmaktadır. 2005 yılında HHE değeri 4.661,50 iken 2014 yılında 3.684,45’e gerilemiştir. Ancak rekabetçi bir yapının oluşabilmesi için endeks değerinin 1.200 rakamının altına düşmesi gerekmektedir. Türkiye’de ilgili piyasa üzerine yapılan benzer çalışmalarda da piyasanın oligopol özellikler taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır (Yıldız, 2012; Durukan ve Hamurcu, 2009; Meral ve Baş, 2013).

Oligopol piyasalar, etkin piyasalar olmamaları, tüketici rantının düşük olması, toplumsal gelir dağılımı bozucu etkiler yaratması, yıkıcı rekabetin etkileriyle firmaların zarar görmesi, reklam ve tanıtım çalışmalarının fazlalığı sebebiyle maliyetlerin artması gibi sebeplerle eleştiri konusu olmaktadır (Karakaş,2014:217). Bu bağlamda Türkiye’de mobil pazarda daha rekabetçi bir ortamın kurulabilmesi için bazı adımların atılması gerekmektedir. Rekabet Kurumu ile Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu gibi düzenleyici ve denetleyici kurumların rolü bu aşamada önem kazanmaktadır. Rekabet Kurumu’nun önceki yıllarda rekabet bozucu eylemlere yönelik uyguladığı cezai yaptırımlar örnek teşkil edebilir. Yine Bilgi Teknolojileri ve İletişim

Kurumu'nun 9 Kasım 2008 tarihinde yürürlüğe koyduğu "Numara Taşınabilirliği Sistemi" de rekabeti sağlayıcı düzenleme olarak görülebilir. Ancak GSM piyasasında yoğunlaşmanın kırılabilmesi, rekabet ortamının oluşabilmesi ve oligopol yapının kırılabilmesi adına firma sayısının artırılması da gerekmektedir. Piyasaya girişte yasal ve maliyet engelleri olarak ortaya çıkan bu durum rekabetçi yapıyı bozucu bir etken olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda ilgili Bakanlık tarafından yeni bir operatör için izin verilmiş ancak Ağustos 2015'de yapılan ihaleye mevcut firmalar dışında yeni bir firma katılmamıştır.

Yasal engellerin yanında piyasaya yeni firmanın girmesini güçleştiren bazı doğal engellerden de söz edilebilir. Altyapı yatırımlarının yüksek olması ve uzun süredir pazarda bulunan üç firmanın ortalama maliyetlerini düşürmüş olmaları, piyasaya yeni bir firmanın girişini de güçleştirebilir. Bu bağlamda ortak altyapı kullanımının sağlanması maliyet düşürücü bir etken olabilir.

Kaynakça

- BİLGİ TEKNOLOJİLERİ VE İLETİŞİM KURUMU(BTK), “Yetkilendirme Yönetim Sistemi”, <http://yetkilendirme.btk.gov.tr/Yetkilendirme/>, Erişim:05.05.2015.
- BİLGİ TEKNOLOJİLERİ VE İLETİŞİM KURUMU(BTK), (2014a), “Elektronik Haberleşme Sektöründe Pazar Analizlerine İlişkin Rehber Doküman”, Şubat 2014, Ankara.
http://www.tk.gov.tr/elektronik_haberlesme_sektoru/sectorel_rekabet/piyasaanalizleri/dosyalar/ehspa_rehber.pdf, Erişim:20.04.2015.
- BİLGİ TEKNOLOJİLERİ VE İLETİŞİM KURUMU(BTK), (2014b), “Üç Aylık Pazar Verileri Raporu”, 2014 Yılı 4.Çeyrek Ekim-Kasım-Aralık, Mart 2015, Ankara.
- BİLGİ TEKNOLOJİLERİ VE İLETİŞİM KURUMU(BTK), (2015), Üç Aylık Pazar Verileri Raporu, 2015 Yılı 2.Çeyrek Nisan-Mayıs-Haziran, Ankara, Eylül 2015.
- BİLGİ TEKNOLOJİLERİ VE İLETİŞİM KURUMU(BTK), (2012), “Mobil Şebekelere Erişim ve Çağrı Başlatma Pazarı Kamuoyu Görüşü Alınmasına İlişkin Doküman”, Ekim2012, Ankara,
http://www.tk.gov.tr/elektronik_haberlesme_sektoru/sectorel_rekabet/piyasaanalizleri/index.php, Erişim:20.04.2015.
- BİLGİ TEKNOLOJİLERİ VE İLETİŞİM KURUMU(BTK), “4.5G Nedir?”, <http://www.btk.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/45G-Nedir> erişim:05.04.2016.
- BİLGİ TEKNOLOJİLERİ VE İLETİŞİM KURUMU(BTK), “4.5G İhalesi Ankara’da Yapıldı”, <http://www.btk.gov.tr/tr-TR/Kurumdan-Haberler/45-G-Ihalesi-Ankarada-Yapildi>, erişim: 25.09.2015.
- DURUKAN, Tülin; HAMURCU, Çağrı, (2009), “Mobil İletişimde Pazar Yoğunlaşması: Türkiye ile Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan Karşılaştırması”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Cilt:6, Sayı:22, Yaz 2009.ss.75-86.
- GÜLŞEN, Azzet, (2013), “900 ve 1800 MHz Frekans Bandlarının Gelecekteki Kullanımı ve Türkiye Analizi”, Bilgi teknolojileri ve İletişim Kurumu Teknik Uzmanlık Tezi, Yayın no:0186, Temmuz, Ankara.
- GÜNEŞ, Merih; KÖSE, Ahmet; YELDAN, Erinç, (1997), “Input Output Tablosu Sektör Tasnifine Göre Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma Eğilimleri 1985-1993”, *Ekonomik Yaklaşım*, C.8,S.26,ss.33-47.
- HÜRRİYET, (2010), “En Çok Reklamı GSM Operatörleri Verdi”, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/15794255.asp>, Erişim Tarihi:22.04.2015.
- KARAKAŞ, Adem, (2014), “Monopolcü Rekabet ve Oligopol Piyasaları”. (Ed.M. Dik-kaya ve D. Özyakışır), Ekonominin Temelleri I-II, Ankara: Savaş Yayınevi, İkinci baskı. ss.205-225.
- KRUGMAN, Paul, R. WELLS, (2012), “Mikro İktisat”, (çev: S. Işık, M. Aslan, C. Dişbudak, A. Ateş, K. Türkan), Micro Economics, İkinci Baskıdan çeviri, Ankara: Palme Yayıncılık.
- KULALI, İhsan; BİLİR, Hakan, (2012), ”Türkiye GSM Pazarına Genel Bir Bakış: Şebeke Etkisi, Pazar Yapısı ve Sektörel Düzenlemeler” Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl 2012, Cilt 17, Sayı 3,S.415-439.

- MERAL, Ayşe Berceste; BAŞ, Mehmet, (2013), “Türkiye’de Faaliyet Gösteren GSM Operatörlerinin Hizmet Kalitesi Bakımından Karşılaştırılması ve Uygulanan Rekabet Stratejileri” Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15/2 (2013), ss.41-70.
- McEACHERN, William A, (2012), “Economics: A Contemporary Intruduction”, Natorp Boulevard, Ohio: Joe Sabatino.
- McGUIGAN, James R., R. Charles Moyer, Frederick B. Harris, (2011), “Managerial Economics: Applications, Strategy, and Tactics”, Natorp Boulevard, 12th Edition. Ohio: Joe Sabatino.
- MİLLİYET, (2015a), “4G İhalesinin Tarihi Belli Oldu”, Erişim Tarihi:10.05.2015. <http://www.milliyet.com.tr/4g-ihalesinin-tarihi-belli-oldu/ekonomi/detay/2041857/default.htm>
- MİLLİYET, (2015b), “Avea’dan Tarihi Zarar”, Erişim Tarihi:20.05.2015 <http://ekonomi.millet.com.tr/aveadan-tarihi-zarar-haberi/1266198>
- OFFICIAL JOURNAL OF THE EUROPEAN UNION, (2007), Commission Recommendation, 28 Aralık 2007, Erişim Tarihi:11.05.2015. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=OJ:L:2007:344:TOC>
- ÖZEK, Mahmud, Esad, (2011), ”Elektronik Haberleşme Sektöründe Yoğunlaşmalar (Birleşme ve Devralmalar): Türkiye İncelemeleri”, Bilişim Uzmanlığı Tezi, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, Mayıs 2011, Ankara.
- ÖZYAKIŞIR, Deniz, KARAKAŞ, Adem, (2014), “Mal ve Hizmet Piyasaları”, (Ed. M. Dikkaya ve D. Özyakışır), Temel Ekonomi, İkinci Baskı. Ankara, Savaş Yayınevi, ss.135-172.
- RADİKAL, (2003), “Turkcell ve Telsim’e Rekor Ceza”, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=77743>, Erişim Tarihi:15.05.2015,
- REKABET KURUMU, Hakkımızda, Erişim Tarihi:15.05.2015, <http://www.rekabet.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Hakkimizda>
- REKABET KURUMU, (2011), Rekabet Bülteni, Ekim 2011, Sayı:39, Ankara.
- TIROLE, Jean.(1988), “The Theory of Industrial Organization”, Massachusetts: MIT Press.
- TÜRKİYE BANKALAR BİRLİĞİ (TBB), (2012), “Türkiye’de Bankacılık Sektörü Piyasa Yapısı”, Firma Davranışları ve Rekabet Analizi, İstanbul, TBB Yayını, Yayın No:280.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK), “Sabit Telefon, Cep Telefonu ve İnternet Abone Sayısı”, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1580, Erişim: 20.04.2015,
- TÜRK TELEKOM, *Tarihçe*, [www.turktelekom](http://www.turktelekom.com.tr), Erişim Tarihi:01.05.2015, http://www.turktelekom.com.tr/tt/portal/!ut/p/b1/04_Sj9CPYkssy0xPLMnMz0vMAfGjzOL9PHw8DUwsDLzcg0OdDDz9XNxdDfw8jA1MDPSDS4riQ4L0C7IdFQGDh03Q/
- ÜNSAL, Erdal, (2000), “Mikro İktisat”, 3.baskı, Ankara, İmaj Yayıncılık.
- YAPICI, Kahraman, (2007), “GSM’de Pazar Büyüyor, Rekabet Küçülüyor” Elektrik Mühendisliği Dergisi, Sayı 430, Nisan 2007, ss.52-58.
- YILDIRIM, Kemal, R.EŞKİNAT, A.KABASAKAL, M.ERDOĞAN, (2009), “Endüstriyel Ekonomi”, 4.Baskı, Bursa, Ekin Yayınevi.

- YILDIRIM, Kemal; ŞIKLAR, İlyas; BAKIRTAŞ, İbrahim, (2010), “Mikro İktisada Giriş”, 8. Baskı, Bursa, Ekin Yayınevi.
- YILDIZ, Fazlı, (2012), “Türkiye’de Mobil Telekomünikasyon ve Geniş Bant İnternet Hizmetleri Sektöründe Pazar Yoğunlaşmasının Analizi” Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi, C.3,S.6,s 47-72.
- YÜCEL, Ali Rıza, (2005), “İdari Sözleşmeler ve İmtiyaz Sözleşmeleri”, Türkiye Mühendislik Haberleri, Sayı: 439-440.Ss.73-77, Erişim:05.05.2015. http://www.imo.org.tr/resimler/dosya_ekler/c2d2a916d92ae2b_ek.pdf?dergi=156.

MELEK FİNANSMAN İÇİNDE KADIN YATIRIMCILARIN YERİ: KADINLAR MELEK MİDİR?

SITUATION OF WOMEN INVESTORS IN THE ANGEL FINANCING: ARE WOMEN ANGELS?

Cihan YILMAZ*

Ayşen YILMAZ**

Öz

Melek finansman tüm dünyada kullanılan yaygın bir finansman tekniğidir. Kuruluş aşamasındaki işletmelerin finansal ihtiyacını karşılamak için kullanılan bu yöntem Türkiye’de 2013 yılından itibaren kullanılmaktadır. Ülkemizde yaklaşık üç yıldır uygulanmakta olan melek finansmana yatırımcılar ve girişimciler tarafından gösterilen ilgi, bu konuda yeterince farkındalık oluşturacak kadar akademik çalışma olmamasına rağmen her geçen gün artmaktadır. Ayrıca eğitim seviyesi arttıkça birikim sahiplerinin bu uygulamaya dahil olma sayısının da arttığı görülmektedir. Uygulamaya dahil olan lisanslı katılımcı sayısının Şubat 2016 itibarıyla 369 olduğu bilinmektedir. Bu çalışmanın amacı kadın yatırımcıların melek finansman içindeki yerini belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: Finansman İhtiyacı, Melek Finansman, Kadın Yatırımcılar.

Abstract

Angel Financing is a financial technique which is commonly used all over the world. This method, satisfying the financial needs of businesses throughout the establishment phase, is used in Turkey since 2013. Though there is not enough academic study to create sufficient awareness in the matter, the attention of investors and entrepreneurs to angel financing, which is being applied in Turkey for around three years, is increasing day by day. Besides the increase in level of education causes increase in number of intervenors to this implication. Also it is well known that the number of licenced participants is 369 as of February 2016. The aim of this study is to determine the role and place of women investors within the Angel Financing.

Keywords: Financing Needs, Angel Financing, Women Investors.

* Öğr. Gör. Ardahan Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

** Öğr. Gör. Ardahan Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Giriş

ABD başta olmak üzere tüm dünyada uygulanan, ülkemizde ise 2012 yılında yapılan yasal düzenlemeler sonucu 2013 yılından itibaren uygulanmaya başlanan, girişimcilerin ve/veya girişimci adaylarının finansman sorununu çözmek, tasarruf sahiplerinin de fazla fonlarını ekonomiye kazandırmak için kullanılan yeni bir finansman yöntemidir.

Bireysel katılım yatırımcısı olarak adlandırılan melek yatırımcılar, yüksek büyüme potansiyeli olan ancak bir o kadar da yüksek risk içeren girişimci fikirlerin özellikle kuruluş aşamasında ihtiyaç duyduğu finansmanı sağlayan, bunun karşılığında da devletten vergi desteği alan bireysel yatırımcılardır.

Dünyada uzunca bir müddettir uygulanan, ülkemizde ise henüz üç yıllık bir geçmişi olan melek finansman ile ilgili literatürde yeteri kadar çalışma bulunmamaktadır. Bu durum beraberinde sisteme dahil olan yatırımcı sayısının arzulan seviyelere ulaşamamasını getirmektedir. Yönetmelikte belirtilmiş olan kriterleri yerine getirerek lisans alan melek yatırımcı sayısının 2016 Şubat itibariyle 369 olduğu, buna rağmen melek yatırımcıların üç yıl gibi yatırım için kısa sayılabilecek bir sürede girişimci fikirlere 7.5 milyar TL'ye yakın finansman sağladıkları görülmektedir. Çalışmada; tasarruf sahibi kadın yatırımcıların melek finansman uygulaması içinde nasıl bir rol aldığı, melek yatırımcı lisansı alabilmek için gerekli şartları sağlamada karşılaştıkları zorluklar ve finansal riske karşı yaklaşımları hakkında bilgi verilmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

Yatırım, daha fazla para kazanmak için belirli bir tutar parayı bir işe bağlamak şeklinde tanımlanabilir (Kalkan, 2001: 3). Yatırımcı ise; yatırımı yapan, denetleyen, onun sahibi olan gerçek ya da tüzel kişidir. Bu kişi, ortaktır, öz sermayenin sahibidir, riski üstlenen kişidir (Güvemli, 2001: 5). Yatırımcılar, bireysel ve kurumsal yatırımcılar olmak üzere ikiye ayrılırlar. Melek yatırımcı olarak adlandırılan yatırımcılar, bireysel yatırımcılardır. Bireysel yatırımcılar, genel olarak kendi nam ve hesaplarına işlem yapan, az veya hiç destek almadan, daha çok hobi olarak yatırım yapmaya başlamış, getiri elde etmek için tasarruflarını piyasalarda bulunan çeşitli yatırım araçlarına yönlendiren ve bağımsız hareket eden kişilere denir (Karabıyık, 1997: 78; Karan, 2004: 3; Karan, 2011: 709).

Sermayenin korunması, değer artışının sağlanması, devamlı gelir elde etme isteği ve beklenen faydanın elde edilmesi gibi amaçlar için yapılan yatırımlar (Usul vd., 2002: 137), genel anlamda üretim yatırımları ve finansal yatırımlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sermayenin mal ve hizmet üretimini gerçekleştirecek tesislere yatırılmasına üretim yatırımı denir (Türko, 2001: 301). Finansal (mali) yatırımlar ise sermayenin mal ve hizmet üretimi dışında örneğin, hisse senedi, tahvil veya faiz geliri sağlamak için bankaya yatırılması, yatırım fonuna katılma, gelir ortaklığı senedi alınması şeklindeki yatırımlardır (Türko, 2001: 302). Finansal yatırım yapılarak elde edilen hisse senetleri, sahibine ortaklık hakkı veren bir finansal araçtır. Melek yatırımcılar, mal ve/veya hizmet üretmek şeklinde yatırım yapmak arzusunda olan ancak kuruluş ve gelişim aşamasında finansman sorunu yaşayan girişimci adaylarına veya girişimcilere fon sağlayarak, bu bedel karşılığında kurulacak olan şirketin hisse senetlerine (%50'sini geçmemek şartıyla) sahip

olurlar. Bu şekilde, melek yatırımcıların finansman sağladıkları girişimci adayları üretim yatırımı, kendileri ise finansal yatırım yapmış olurlar.

Fon gereksinimine çok ihtiyaç duyulan erken aşama işletmelerinde, melek yatırımcıların rolü ve girişimcilik süreci üzerindeki etkisi oldukça önemlidir. Melek yatırımcıların içerisinde olan girişimcilik tutkusu, yatırım kararlarının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır (Cardon vd., 2009: 2). Ülkemizde Bireysel Katılım Sermayesi (BKS) olarak adlandırılan melek finansman, yüksek büyüme potansiyeli taşıyan ancak yüksek risk içeren girişimci fikirlerin hayata geçirilmesi ve gelişmesi için ihtiyaç duyulan fonların ya da finansal kaynakların karşılanması için kullanılan yeni bir finansman yöntemidir. Girişimci çevreler tarafından “melek yatırımcı” olarak adlandırılan kavram, ülkemizde mevzuatta Bireysel Katılım Yatırımcısı (BKY) olarak isimlendirilmektedir. Melek finansman içinde tasarruflarını finansman sıkıntısı çeken girişimci adaylarına ve/veya girişimcilere aktaran lisans sahibi melek yatırımcılar (Bireysel Katılım Yatırımcısı), yenilikçi iş fikirlerini değerlendiren ve bu fikirlere yatırım yapan bir yatırımcı, girişimci veya üst düzey yöneticidir. Bireysel katılım yatırımcıları, finansal güçlerine ek olarak, sahip oldukları bilgi birikimlerini, tecrübelerini ve iş bağlantılarını yatırım yaptıkları, fon aktardıkları girişimlerin başarıya ulaşması için etkin bir şekilde kullanırlar.

Melek (Angel) kavramı, ilk olarak Broadway'daki borsa tüccarlarının Broadway gösterilerinin devam etmesi için riskli yatırım yapan zenginleri anlatmak için kullandıkları bir terimdir (Branscomb ve Averswald, 2002). Melek diye adlandırılan bu varlıklı kişiler, gösterilerde rol alan ve hayranlık duydukları tiyatro oyuncularını ile tanışma fırsatı yakalamak için yatırım yapmaktaydılar (Margulis vd., 2000: 5). Günümüz melek yatırımcıları da birçok yönden bu meleklerle benzerlik taşımaktadır. Varlıklı bireyler ve aileler, beğendikleri iş fikirlerine sahip insanların teklif ettikleri yüksek risk içeren işlere yatırım yapmak arzusundadırlar. Melekler aynı zamanda daha yüksek riske sahip çekirdek veya başlangıç sermayesi sağlamak isteyen finansal olarak sofistike özel yatırımcılardır (Benjamin ve Margulis, 2000: 5).

Genel olarak “melek yatırımcı” tabiri yüksek risk ve yüksek büyüme potansiyeli içeren ancak finansman ihtiyacı içinde olan girişimcilere, kuruluşlarının çok erken bir döneminde yatırım yapan özel bir yatırımcı tipini tanımlamak için kullanılmaktadır. Bir başka deyişle melek yatırımcı, yeni bir fikir, bir buluş veya bir teknoloji geliştirmiş, ancak bunu ticari bir ürün haline getirmek için yeterince parası olmayan müteşebbis veya müteşebbis adaylarını öz kaynakla finanse eden yatırımcılara denilmektedir (Coşgun, 2013: 147).

Yüksek getiri potansiyeline sahip fikirleri olan müteşebbisler, fikirlerini hayata geçirebilmek ve geliştirebilmek için finansman desteğine ihtiyaç duyarlar. Yeni kurulan girişimlerin finansman gereksinimleri biçimsel ve biçimsel olmayan kaynaklar olmak üzere iki şekilde sağlanmaktadır. Biçimsel kaynaklar; bankalar, devlet, kredi kuruluşları, risk sermayesi fonları vb. iken, biçimsel olmayan kaynaklar ise; kişisel tasarruflar, aile ve arkadaşlar ile melek yatırımcılardan oluşur (Karabayır vd., 2012: 70).

Yeni kurulmuş firmalara sermaye yatırımı yapan biçimsel olmayan risk sermayedarları olarak tanımlanan (Mayfield, 2000) melek yatırımcılara melek denmesinin sebebi, finansman desteği sağlamak suretiyle yatırım yaptıkları girişimcilik fikirlerine diğer yatırımcıların ve kredi kuruluşlarının yeterli desteği vermemiş olmalarıdır. Bu kavram ilk kez 1981’de ABD’li finans profesörü William E. Witzel tarafından telafuz edilmiştir. Melek yatırımcılar, girişimci firmalara yatırım yapmanın yanı sıra, o firmaların yönetim, pazarlama gibi karar alma alanlarında da rol oynamaktadırlar ve kendi tecrübeleriyle katkıda bulunmaktadır (Wiltbank vd., 2009).

2. Türkiye’ de Melek Finansman Uygulaması

Bireysel katılım sermayesi (melek finansman), tüm dünyada kuruluş aşamasındaki işletmelerin finansman ihtiyacını karşılamada kullanılan yaygın bir finansal araçtır. Ülkemizde, melek finansman sistemine ilişkin kanun düzenlemesi 2012 yılı Haziran ayında gerçekleşmiş, bu düzenlemeden kısa bir süre sonra 15 Şubat 2013 tarihinde sisteme ilişkin “Bireysel Katılım Sermayesi Hakkında Yönetmelik” yürürlüğe girmiş ve BKS sistemi faaliyete alınmıştır. Böylelikle bireysel katılım yatırımcıları (melek yatırımcılar) tarafından melek yatırım ağları kurularak, finansman ihtiyacı olan girişimciler desteklenmeye başlanmıştır.

Yönetmelikte melek yatırımcı, kişisel varlıklarını, tecrübelerini ve birikimlerini başlangıç veya büyüme aşamasındaki girişimlere aktaran gerçek kişiler olarak tanımlanmaktadır (Bireysel Katılım Sermayesi Hakkında Yönetmelik - Madde 3, fıkra 1, bend ç).

Melek finansman sistemiyle ulaşılması istenen amaçlar şunlardır: (BKS Hakkında Yönetmelik)

- Finansmana erişim sıkıntısı çeken erken aşama şirketleri için yeni bir finansal enstrüman oluşturulması,
- Bu piyasada belirli bir davranış kültürünün ve etik kuralların hakim kılınması ve profesyonelliğin artırılması,
- Bireysel katılım sermayesinin kurumsallaştırılarak girişimcilerin güven duyacağı bir finans piyasası haline getirilmesi,
- Bireysel katılım sermayesi yatırımlarının devlet destekleri ile cazip hale getirilmesi.

Melek yatırımcı olarak faaliyette bulunan gerçek kişilerin vergi desteğinden yararlanabilmeleri için “Bireysel Katılım Yatırımcısı Lisansı” na sahip olmaları gerekmektedir (Bireysel Katılım Sermayesi Hakkında Yönetmelik - Madde 5, fıkra 1). Yönetmelikte belirtilen şartları sağlayıp lisans alarak girişimcilere finansman desteği verecek olan lisanslı melek yatırımcılara bunun karşılığı olarak önemli destekler verilmektedir. Melek yatırımcılar hesapladıkları hisse tutarlarının %75’ini hisselerin elde edildiği dönemde yıllık gelir vergisi matrahlarından indirebilirler (Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı tarafından belirlenmiş olan projelerde bu oran %100 olarak uygulanır). Yönetmeliğe göre vergi desteğine konu yıllık indirim tutarı 1.000.000 TL’den fazla olamamaktadır.

Melek yatırımcıların lisans sahibi olup yatırım yapmaları ve vergi desteğinden faydalanabilmeleri için yüksek gelir veya servete sahip yatırımcı ya da tecrübeli yatırımcı olmaları gerekmektedir. Lisans almadan önceki iki yıl için, yıllık gelir vergisi beyannamesinde yer alan gelir unsurlarının veya ücretli çalışanlar için yıllık ücretlerinin gayrisafı tutarları toplamı olarak ifade edilen yıllık gayrisafı geliri en az 200.000 TL olan veya müracaat anında sahip oldukları her türlü menkul ve gayrimenkul varlıklarından oluşan kişisel servetin toplam değeri en az 1.000.000 TL olan yatırımcılara yüksek gelir veya servete sahip yatırımcılar denmektedir (BKS Hakkında Yönetmelik-Madde 5, fıkra 2, bend a1-a2).

Lisans alabilmek için gerekli bir diğer şart olan “tecrübeli yatırımcı olmak” şartı ile ilgili yönetmeliğin belirlediği dört farklı kriter söz konusudur. Tecrübeli yatırımcılar;

- a- Banka ve finansal kuruluşlarda fon ve portföy yöneticisi olarak ya da banka ve finansal kuruluşların küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin finansmanı, proje finansmanı veya kurumsal finansman birimlerinde veya girişim sermayesi yatırım ortaklıkları dahil girişim sermayesi şirketlerinde müdür veya dengi bir pozisyonda ya da daha üst bir pozisyonda en az iki yıl iş tecrübesine sahip olan (BKS Hakkında Yönetmelik-Madde 5, fıkra 2, bend b1) veya,
- b- Lisans almadan önce son beş yıl içindeki en az iki yıl, yıllık cirosu en az 25.000.000 TL olan bir işletmede genel müdür yardımcısı veya dengi bir pozisyonda ya da daha üst bir pozisyonda çalışan (BKS Hakkında Yönetmelik-Madde 5, fıkra 2, bend b2) veya,
- c- Bireysel Katılım Yatırımcısı (BKY) ağlarının birine lisans alınmadan önce en az bir yıl süreyle üyeliği bulunan ve müracaat sırasında son mali yıldaki net satışları 5.000.000 TL’ nin altında olan ve halka açık olmayan bir veya daha fazla şirkette BKY olarak ortak olan (BKS Hakkında Yönetmelik-Madde 5, fıkra 2, bend b3) veya,
- d- Başlangıç veya büyüme aşamasındaki şirketleri desteklemek amacıyla kurulmuş olan yurtiçi kuluçka merkezlerinde ya da teknoloji geliştirme merkezlerinde en az iki yıl tecrübesi bulunan ve bu merkezlerdeki başlangıç veya büyüme aşamasındaki bir veya daha fazla şirkete asgari 20.000 TL sermaye koyan (BKS Hakkında Yönetmelik-Madde 5, fıkra 2, bend b4) kişileri ifade eder.

BKS Lisansı olarak melek yatırımcı olmak isteyen sermaye sahipleri yukarıda belirtilen şartları sağlayarak yüksek gelir ve/veya servete sahip olmalı ya da tecrübeli yatırımcı olmak şartlarından herhangi bir tanesini karşılıyor olmalıdırlar. Aksi takdirde lisans sahibi olamayacak ve lisanslı melek yatırımcı olmanın sağlamış olduğu avantajlardan faydalanamayacaklardır.

Dünya’da ve özellikle ABD’de melek yatırımcılar ile girişimcileri birbirine yakınlaştırmak için çeşitli finansman ağları kurulmaktadır. Kurulan bu ağlar çerçevesinde başarılı proje örnekleri melek yatırımcıları teşvik etmekte, finansman sıkıntısı yaşayan girişimcileri de özendirilmektedir. Bu ağlar aynı zamanda girişimcilerin ve melek yatırımcıların birlikte hareket etmesine vesile olarak güçlü

bir birlikliğin oluşmasını temin etmektedirler (Günay ve Başalp, 2011: 157). Ülkemizde T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı'nca akredite edilmiş ve lisans almış olan melek yatırım ağları (Bireysel Katılım Yatırımcısı Ağları) Tablo 1.'deki gibidir.

Tablo 1. Hazine Müsteşarlığı Tarafından Akredite Edilmiş BKY Ağları

	MELEK YATIRIM (BKY) AĞLARI
1	Galata Business Angels
2	Keiretsuforum İstanbul
3	Etohum
4	BIC Angel Investments
5	Şirket Ortağım Melek Yatırımcı Ağı
6	İstanbul Melek Yatırımcı Merkezi
7	Girişimci İşadamları Vakfı Bahariye Melek Yatırım Ağı
8	Teknokent Teknoloji Yatırımcıları Derneği (Metutech-Ban İş Melekleri Ağı)
9	TEB Özel Melek Yatırım Platformu
10	Bümed Business Angels
11	TR Angels Melek Yatırım Ağı
12	Labx Business Angels
13	Egiad Melekleri

Kaynak: www.hazine.gov.tr

Ülkemizde yaklaşık üç yıldır uygulanmakta olan melek finansmana yatırımcılar ve girişimciler tarafından gösterilen ilgi, bu konuda yeterince farkındalık oluşturacak akademik çalışma olmamasına rağmen her geçen gün artmaktadır. Ayrıca eğitim seviyesi arttıkça, birikim sahiplerinin bu uygulamaya dahil olma sayısının da arttığını görmekteyiz.

Tablo 2. Lisans Başvurularının Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	Kişi Sayısı
İlköğretim	1
Lise	9
Üniversite	153
Yüksek Lisans	159
Doktora	32

Kaynak: www.hazine.gov.tr

Melek yatırımcılar, fikirlerini beğendikleri girişimci adaylarına 2013 yılında toplam 1.54 milyar TL, 2014 yılında toplam 1.65 milyar TL, 2015 yılında toplam 3.55 milyar TL ve 2016'nın ilk iki ayında toplam 508 milyon TL yatırım yapmışlardır (www.hazine.gov.tr).

3. Melek Finansman İçinde Kadın Yatırımcıların Yeri

Girişimci adaylarının ve/veya girişimcilerin kuruluş aşamasında karşılaştıkları en temel sorunlardan olan finansman sıkıntılarının çözülmesi, girişimci fikirlerinin desteklenmesi ve üretim sürecine dahil edilmesi ile ilgili yasal düzenlemelerin yapılması, ülkelerin ekonomik büyümelerini ve gelişmelerini hızlandıracak bir unsurdur. Girişimciliğin ekonomik bir anlam kazanabilmesi için en önemli unsurlardan biri girişimcilerin parasal olarak desteklenmesidir (Lee vd., 2004: 884). Yeni bir işletme kurmanın tüm zorluklarını, tüm risklerini göğüsleyen girişimcilere finansal kaynak bulma noktasında sağlanacak kolaylıklar ve yapmayı düşündükleri yatırımlar için alacakları profesyonel destekler onları yatırım yapmaya, müteşebbis davranmaya yaklaştıracaktır. Bu anlamda ülkemizde 2012 yılı Haziran ayında yapılan yasal düzenlemeler sonucu 2013 yılından bu yana girişimci adaylarının finansman sorununu çözmek ve tasarruf sahibi yatırımcıların fazla fonlarını ülke ekonomisine kazandırmak amacıyla melek finans uygulaması hayata geçirilmiştir. Çalışmanın bu kısmında; melek finans uygulamasının yürürlüğe girmesinden bu yana sisteme dahil olan lisanslı yatırımcı sayısı, kadın lisanslı yatırımcı sayısı, yatırımcıların eğitim seviyeleri, sisteme dahil olma nedenleri, servet sahibi mi yoksa tecrübeli mi oldukları gibi değişkenlere bakılarak kadın yatırımcıların melek finansman içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılacaktır.

Sanayi devrimine kadar kadınların görevleri çok belirgin bir şekilde ev veya el işi olarak belirlenmişken, sonraki dönemlerde kadınların toplumdaki yerinde anlamlı değişimler olmuştur (Nayır, 2008: 634). 1970'li yıllarda feminist bakış açısının ortaya çıkması ve beraberinde modernleşme süreciyle birlikte toplumdaki hemen hemen tüm kurumlarda toplumsal cinsiyet ilişkilerinin incelenmesine olan ilgi artmıştır. Bununla birlikte örgütlerde daha fazla kadının yer alması ve çalışan kadınların aleyhine olan eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasıyla ilgili bir takım yasal düzenlemeler yapılmıştır, yapılmaktadır. Düzenlemeler, kadınların tarımsal faaliyetlerden çok ticari ve ekonomik arenada daha bilinçli girişimcilik faaliyetlerine yönelmesini sağlamak açısından oldukça önemlidir (Bedük, 2005: 113). Toplam işgücünün çalışabilir nüfusa oranlanmasıyla hesaplanan önemli bir ekonomik gösterge olan işgücüne katılım oranına bakılarak kadınlara iş hayatında ne derece yer verildiği, yapılan düzenlemelerin olumlu anlamda bir etkisinin olup olmadığı görülebilir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun hazırlamış olduğu son onbir yıllık (kayda değer değişikliklerin olup olmadığını belirleyebilmek için yeterli olduğu düşünülmüştür) işgücüne katılım oranı verileri Tablo 3.'de gösterilmektedir.

Tablo 3. İşgücüne Katılım Oranı (%) - (2005-2015)

	Toplam	Erkek	Kadın
2005	46,4	70,6	23,3
2006	46,3	69,9	23,6
2007	46,2	69,8	23,6
2008	46,9	70,1	24,5
2009	47,9	70,5	26,0
2010	48,8	70,8	27,6
2011	49,9	71,7	28,8
2012	50,0	71	29,5
2013	50,8	71,5	30,8
2014	50,5	71,3	30,3
2015	51,3	71,6	31,5

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr)

Kadınların melek finansman içinde yatırımcı olarak kendisine yer bulup bulmadığını belirlemeden önce işgücüne yeterince katılıp katılmadıklarının tespit edilmesi son derece önemlidir. 2005-2015 yılları arasındaki son onbir yılın işgücüne katılım oranına bakıldığında ülkemizdeki toplam çalışabilir kadın nüfusunun %23,3 ile %31,5 arasında değişen oranlarda işgücüne dahil olduğunu, istihdam edilen erkek nüfusun toplam çalışabilir erkek nüfusuna oranının ise ortalama olarak %70'ler seviyesinde olduğunu görmekteyiz. Kadınların, artan bir seyir izlemesine rağmen yeteri kadar işgücüne dahil edilmediklerini, işgücüne katılım oranlarının erkeklere oranla bir hayli düşük olduğunu görmekteyiz.

Melek finansman uygulamasına bireysel katılım yatırımcısı olarak katılmak arzusunda olan tasarruf sahiplerinin, sistemin getirdiği avantajlardan faydalanabilmeleri için melek yatırımcı lisansı almaları şartı vardır. Sözü edilen lisansı alabilmek için yönetmelikte belirtilen şartların sağlanması, yani servet sahibi, birikim sahibi ya da tecrübe sahibi olmaları gerekmektedir. İşgücüne katılım oranları son derece düşük olan yeterince istihdam edilmeyen kadınların, lisans almak için gerekli şartları sağlamalarını (yüksek getirili ve yönetmelikte belirtilen (Madde 5, fıkra 2) üst düzey pozisyonlarda en az iki yıldır çalışıyor olmak) beklemek büyük haksızlıktır. Kadınların bırakın üst düzey pozisyonlarda kendilerine yer bulmalarını, çalışabilir nüfusunun sadece %30'unun istihdam edilebildiğini görmekteyiz.

Ülkemizde henüz üç yıllık geçmişi olan melek finansman sistemine Şubat 2016 itibarıyla toplam 369 yatırımcı dahildir. Sistemdeki melek yatırımcı sayısının yıllar itibarıyla değişimi Tablo 4.'deki gibidir.

Tablo 4. Yıllar İtibariyle Lisanslı Melek Yatırımcı Sayısı

Başvuru Durumu	Yıllar	
Verilen Lisans Sayısı	2013 (Şubat-Aralık)	155
	2014	120
	2015	69
	2016 (Ocak-Şubat)	13
	Toplam	357
Süreci Devam Eden Başvurular		12
	Toplam	369

Kaynak: www.hazine.gov.tr

Lisans alan melek yatırımcı sayısında her yıl artış olduğu ve üç yıl gibi kısa bir sürede sisteme dahil olan ve lisans alan yatırımcı sayısının 357'ye ulaştığı görülmektedir. Lisanslı melek yatırımcıların %5'i sisteme dahil olmalarında devletin vermiş olduğu vergi desteğinin bir etkisinin olmadığını, %9'u az etkisinin olduğunu, %86'sı ise vergi desteğinin melek yatırımcı olmayı teşvik ettiğini belirtmişlerdir.

Başvuru yaparak melek finansman sistemine dahil olan ve melek yatırımcı lisansı alan, çalışmanın da esas konusunu oluşturan kadın yatırımcı sayısının yıllar itibariyle değişimi ve toplam lisanslı yatırımcı içerisindeki oransal değişimi Tablo 5.'deki gibidir.

Tablo 5. Kadın Melek Yatırımcı Sayısı

Yıllar	Toplam Melek Yatırımcı	Toplam Kadın Melek Yatırımcı	Kadın Melek Yatırımcıların Yüzdesi
Aralık 2013	155	15	% 10
Aralık 2014	275	28	% 11
Aralık 2015	344	34	% 10
Şubat 2016	357	35	% 10

Kaynak: www.hazine.gov.tr

Tablo 5.'deki veriler incelendiğinde, melek finansman sisteminin uygulanmaya başladığı 2013 yılından bu yana lisans alarak girişimci adaylarının ve/veya girişimcilerin finansman sorununu çözmek için yatırımda bulunan kadın meleklerin toplam melek yatırımcılar içindeki oranı %10 civarında seyretmektedir. Tıpkı işgücüne katılım oranında olduğu gibi kadınların yatırımcı pozisyonunda olduklarında da erkeklerin gerisinde kaldıkları, toplam içindeki yüzdelerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir.

BKY Hakkında Yönetmelik incelendiğinde, başlangıçta melek yatırımcı lisansı alabilmek için konulan şartların gerçekleştirilmesi zor şartlar olmadığı düşünülebilir

ancak kadınların servet sahibi olmak şartı bir kenara bırakıldığında genelde erkeklerin yoğun olarak görev yaptıkları sektörlerde faaliyette bulunmalarının ve üst düzeyde görev almalarının beklendiği görülecektir. Dolayısıyla özel sektörde çalışan kadınların görevde yükselmesindeki en önemli engellerden olan cam tavanların kırılmadan, kadınların üst düzey pozisyonlarda uzun yıllar görev almalarını sağlayacak ortamlar oluşturulmadan kadınların birikim yapması ve tasarruf sahibi olması beklenemez. Toplam harcamasından daha fazla gelire sahip olmayan kişiler tasarruf sahibi olamayacakları için finansal yatırımlarda da bulunamayacaklar, girişimci adaylarına finansal kaynak sağlayamayacaklardır. Bununla birlikte Hazine Müsteşarlığı tarafından açıklanan en son resmi rakamlara göre Türkiye’de sadece 35 tane kadın melek yatırımcının olması akıllara servet sahibi, yüksek gelir sahibi ya da tecrübe sahibi kadınların risk alma noktasında ihtiyatlı davrandıkları ve yüksek risk içeren girişimci adaylarının fikirlerine bu nedenle mi finansman sağlamadıkları sorusunu getirmektedir.

Kadın ve erkek yatırımcıları yatırım kararları açısından birbirinden ayırdığı ileri sürülen en önemli unsur risk karşısındaki tutumlarıdır (Kahyaoğlu, 2011: 30). Kadınların genel olarak erkeklere nazaran, spor, otomobil kullanımı, alkol kullanımı, cinsel davranış ve kumar gibi birçok konuda daha fazla riskten kaçan taraf oldukları görülmektedir (Harranta ve Vailant, 2008: 39). Yatırım kararı verilirken göz önünde bulundurulmuş en temel kriterlerden biri olan “risk” konusunda da benzer bir durumun söz konusu olduğu görülmektedir. Davranışsal finans alanında yapılan akademik çalışmaların genelinde, kadınların erkeklerden daha yüksek finansal risk algısına sahip oldukları, yani daha kontrollü, daha temkinli davrandıkları ve daha az riskli olan ya da risksiz olan yatırım araçlarına yöneldikleri görülmektedir (Hawley ve Fuji, 1993; Grable ve Lytton, 1998; Jianakoplos ve Bernasek, 1998; Doğukanlı ve Önal, 2000; Grable ve Joo, 2000; Halek ve Eisenhauer, 2001; Döm, 2003; Küçüksille, 2004; Emektar, 2007; Ceyhan, 2008; Anbar ve Eker, 2009; Kahyaoğlu, 2011).

Kadın ve erkekler arasındaki risk algılama farklılığına ilişkin çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden birincisi; biyolojik ve psikolojik faktörler ile ilgili, ikincisi; sosyal ve kültürel faktörler ile ilgili, üçüncüsü; ekonomik faktörler ile ilgili, dördüncüsü ve sonuncusu ise; bilgi düzeyleri ile ilgilidir (Anbar ve Eker, 2009: 134-135).

Birinci görüşe göre; şiddete karşı duyarlılıklarının ve zayıflıklarının fazla olması ve büyük bir sorumluluk hissi yaratan annelik rolünün sonucu olarak, kadınlar genel itibarıyla erkeklerden daha ihtiyatlıdır. Ayrıca kadınlarda heyecan arama duygusunu azaltan monoamine oksidaz adlı enzim seviyesinin erkeklere oranla daha yüksek olduğu bilimsel olarak kanıtlanmıştır (Olsen ve Cox, 2001: 30; Anbar ve Eker, 2009: 136).

İkinci görüşe göre; ataerkil toplumlarda, kadınların kendilerine olan güvenlerinin düşük olmasının sonucu olarak daha ihtiyatlı olma eğilimi göstermektedirler (Olsen ve Cox, 2001: 30). Birçok kültürde risk alınması söz konusu olduğunda, bu rolün erkeğe ait olduğuna dair bir inanın bulunduğu belirtilmektedir (Grable ve Lytton, 1998: 68). Ataerkil toplumsal cinsiyet algısı erkeklerin “doğal” mülk sahibi olduklarına ilişkin bir algı üretir. Dünyadaki toplam

mülklerin %98'inin erkeklere ait olması da bu algıyı doğrular nitelikte maddi bir temele oturtmaktadır(Ergüneş, 2010: 196).

Üçüncü görüşe göre; kadın ve erkeklerin risk algılamaları arasındaki farklılığın temel nedeninin erkeklerin genellikle kadınlardan daha yüksek servet düzeyine sahip olmaları ve iş hayatında daha yüksek ücretle çalışmaları gibi ekonomik nedenlere bağlı olduğu belirtilmektedir (Venter, 2006: 12).

Dördüncü görüşe göre; insan sermayesi ve finansal bilgi seviyesi ile risk algılaması arasında bir ilişki olduğu, kadınların yatırım yapma konusunda daha düşük risk toleransına sahip olmalarını, kadınların finansal bilgi seviyelerinin erkeklere göre daha düşük olmasına bağlanabileceği belirtilmektedir (Dwyer vd., 2002: 151; Venter, 2006: 13).

Ülkemiz şartları ve ilgili yönetmelik göz önüne alındığında özellikle ikinci ve üçüncü görüş, kadın melek yatırımcı sayısının toplam içindeki yüzdesinin neden %10'larda kaldığıyla ilgili önemli ipuçları vermektedir. Girişimci veya yatırımcı olmanın yüksek risk içerdiği bu nedenle erkeğin doğası gereği risk almaya yatkın, sorumluluk alan, özgüven sahibi olduğu, kadının ise; yine doğası gereği özgüveni az, sorumluluktan kaçan, riske karşı duyarlı olduğunun kabul ettirilmeye çalışıldığı toplumlarda kadın girişimcilerin ve kadın yatırımcıların sayısının artmaması ve erkek baskın durumun değişmemesi son derece normaldir ve asıl "doğal" olan şey de budur.

Girişimciliğin olumlanan, karmaşayı fırsata çeviren, riske açık olan, kendine güvenli hal gibi özelliklerin hiyerarşik olarak erkeğin cinsiyet düzeni içerisinde zaten kendiliğinden var olduğu varsayılarak, erkeğin doğasında olan bu özelliklerin avantajlı konumunu güçlendirdiği ve girişimcilikteki erkek baskın durumu girişimciliğin doğal sonucu olarak kendiliğinden olumladığı ve eleştirilemez bir durum olarak meşrulaştırdığı görülür (Köse ve Maltaş, 2014: 494-495).

Melek yatırımcılar ile ilgili Hazine Müsteşarlığı tarafından açıklanan en son resmi verilere göre; lisanslı melek yatırımcıların %19'u yenilikçi iş fırsatı ve manevi destek için, %27'si maddi ve manevi destek için, %13'ü alternatif yatırım olanaklarını değerlendirmek için ve %41'i büyüme potansiyeli ve yüksek getiri beklentisi için girişimci adaylarına finansal kaynak sağladıklarını belirtmişlerdir. Yüksek risk içeren dolayısıyla yüksek büyüme beklenen girişimci fikirlere yüksek risk toleransı olan yatırımcılar destek vereceği için bunun çoğunluğunu yine erkek melek yatırımcılar oluşturmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Girişimci adaylarının ve/veya girişimcilerin özellikle kuruluş aşamasında karşılaştıkları en temel sorunlardan olan finansman sıkıntılarının çözülmesi, girişimci fikirlerinin desteklenmesi ve üretim sürecine dahil edilmesi ile ilgili yasal düzenlemelerin yapılması, ülkelerin ekonomik büyümelerini ve gelişmelerini hızlandıracak bir unsurdur. Bu hususla ilgili servet sahibi olan, tecrübeli olan ve yüksek gelire sahip olan tasarruf sahiplerinin fazla fonlarını, finansman sorunu yaşayan insanlara aktarmalarını teşvik etmek için yasal düzenlemeler yapılmış ve girişimci çevrelerin melek finansman olarak adlandırdığı yönetmelikte bireysel

katılım sermayesi (BKS) olarak geçen yeni bir finansman tekniği oluşturulmuştur. Melek yatırımcılar, fikirlerini beğendikleri girişimci adaylarına 2013 yılında toplam 1.54 milyar TL, 2014 yılında toplam 1.65 milyar TL, 2015 yılında toplam 3.55 milyar TL ve 2016'nın ilk iki ayında toplam 508 milyon TL yatırım yapmışlardır.

BKS hakkındaki yönetmelik ile melek finansman içinde yatırımcı olarak yer alabilmek ve devletin sağlamış olduğu vergi desteğinden faydalanabilmek için yatırımcıların gerekli şartları sağlayarak BKS Lisansı almaları şartı getirilmiştir. Lisans alabilmek için yatırımcıların servet sahibi olmaları, yönetmelikte belirtilen sektörlerde ve pozisyonlarda en az iki yıldır çalışıyor olmaları ya da yüksek gelir elde eden kişiler olmaları gerekmektedir. Özellikle işgücüne katılım oranı son on yılda %23 - %30 seviyelerinde olan kadınların yönetmelikte belirtilen şartları sağlamaları ve lisans alabilmeleri günümüz şartları değerlendirildiğinde oldukça zor görünmektedir.

Melek finansman sisteminin uygulanmaya başladığı 2013 yılından bu yana lisans alarak girişimci adaylarının ve/veya girişimcilerin finansman sorununu çözmek için yatırımda bulunan kadın meleklerin toplam melek yatırımcılar içindeki oranı %10 civarında seyretmektedir. Tıpkı işgücüne katılım oranında olduğu gibi kadınların yatırımcı pozisyonunda olduklarında da erkeklerin gerisinde kaldıkları, toplam içindeki yüzdelerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Kadınların işgücüne katılım oranlarının anlamlı seviyelerde artışı sağlanmazsa, kadınların yönetmelikte belirtilmiş olan sektörlerde ve pozisyonlarda üst düzey görevlerde yer almasının önündeki engeller kaldırılmazsa, kadınları sadece mikro kredi finansman yöntemini kullanan küçük çaplı girişimci adayları olarak görmeye devam etmemiz kuvvetle muhtemeldir. Kadınların, girişimci adaylarının kuruluş ve gelişim aşamasında karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri olan finansman sorununu çözmek için uygulanan melek finansman sisteminin önemli bir aktörü olması için ekonomik ve sosyal yazında etkin bir biçimde yer almalarına engel olan tüm koşulların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu şekilde kademeli olarak, kadınların işgücüne katılım oranları artacak, kadınların yönetmelikte belirlenmiş olan sektörlerde ve pozisyonlarda çalışmalarına imkân sağlanmış olacaktır. Tecrübeli ve yüksek gelir elde eden birey haline gelen kadınların BKY lisansı almasında hiçbir engel kalmayacaktır.

Kaynakça

- ANBAR, Adem; EKER, Melek, (2009), “Bireysel Yatırımcıların Finansal Risk Algılamalarını Etkileyen Demografik ve Sosyoekonomik Faktörler”, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 9, 129-150, Zonguldak.
- BEDÜK, A., (2005), “Türkiye’de Çalışan Kadın ve Kadın Girişimciliği”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (12), 106-117, Diyarbakır.
- BRANSCOMB, Lewis M.; AUERSWALD, Philip, (2002), “Between Invention and Innovation: An Analysis of Funding for Early-Stage Technology Development”, Prepared for Economic Assessment Office, Advanced Technology Program, National Institute of Standards and Technology.
- CARDON, Melissa S.; SUDEK, Richard; MITTENESS, Cheryl, (2009), “The Impact of Perceived Entrepreneurial Passion on Angel Investing”, *Frontiers of Entrepreneurship Research*, 29(2).
- CEYHAN, Gökşen, (2008), “Yaşam Biçimlerinin Finansal Risk Toleransına Olan Etkileri Üzerine Bir Uygulama”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- COŞGUN, Oktay, (2013), “Yeni Bir Finansal Araç: Bireysel Katılım Sermayesi”, *İSMMMO Mali Çözüm Dergisi*, Mart-Nisan 2013, 147-155, İstanbul.
- DOĞUKANLI, Hatice; ÖNAL, Y.B., (2000), “Adana İli Kapsamında Hisse Senedi Yatırımcıları Profiline ve Hisse Senedine Yatırım Kararlarında Etkili Olan Faktörlerin Araştırılması”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt.6, Sayı.6, 185-209. Adana.
- DÖM, Serpil, (2003), “Yatırımcı Psikolojisi”, Değişim Yayınları, İstanbul.
- DWYER, Peggy D.; GILKESON, James H.; LIST, John A., (2002), “Gender Differences in Revealed Risk Taking: Evidence from Mutual Fund Investors”, *Economics Letters*, Vol. 76, Issue 2, 151-158.
- EMEKTAR, Burcu, (2007), “Pay Senedi Piyasasında Bireysel Yatırımcı Davranışlarını Belirleyen Güdüler ve İMKB’de Bir Uygulama”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.
- ERGÜNEŞ, Nuray, (2010), “Kadınlara Yönelik Kredi Biçimleri ve Kadın Emeğinin Enformelleşmesi”, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği*, SAV, İstanbul.
- GRABLE, John E.; LYTTON, Ruth H., (1998), “Investor Risk Tolerance: Testing the Efficacy of Demographics as Differentiating and Classifying Factors”, *Financial Counseling and Planning*, Vol. 9, Issue 1, 61-73.
- GRABLE, John; LYTTON Ruth H.; O’NEILL, Barbara; JOO, So-Hyun; KLOCK, Derek, (2006), “Risk Tolerance, Projection Bias, Vividness and Equity Prices”, *The Journal of Investing*, Summer, 68-74.
- GÜNAY, Süleyman G.; BASALP, Ahmet., (2011), “Girişimciler, Melek Yatırımcılar ve Risk Sermayesi Firmaları Arasında Kurulacak Bir Ağ, Bu Ağın Yapısı ve Önemi”, *Business and Economics Research Journal*, Volume 2, Number 2, 153-164, Bursa.
- GÜVEMLİ, Oktay., (2001), “Yatırım Projelerinin Düzenlenmesi Değerlendirilmesi ve İzlenmesi”, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- HALEK, Martin; EISENHAUER, Joseph G., (2001), “Demography of Risk Aversion”, *The Journal of Risk and Insurance*, Vol. 68, Issue 1, 1-24.

- HARRANTA, Valerie; VAILLANT, Nicolas G., (2008) "Are Women Less Risk Averse Than Men? The Effect Of Impending Death on Risk-Taking Behavior", *Evolution and Human Behavior*, 29, 396-401.
- HAWLEY, Clifford B.; FUJII, E. T., (1993), "An Empirical Analysis of Preferences for Financial Risk: Further Evidence on the Friedman-Savage Model", *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol.16, Issue. 2, 197-204.
- Hazine Müsteşarlığı, "Bireysel Katılım Sermayesi Hakkında Yönetmelik", 15.02.2013 Tarihli Resmi Gazete(28560), Ankara.
- JIANAKOPLoS, Nancy Ammon; BERNASEK, A., (1998), "Are Women More Risk Averse?", *Economic Inquiry*, Vol. 36, 620-630.
- KAHYAOĞLU, Mehmet Burak, (2011), "Finansal Piyasa Yatırımcılarının Risk Algısındaki Değişiminin Analizi", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya.
- KAHYAOĞLU, Mehmet Burak, (2011), "Yatırım Kararlarına Etki Eden Çeşitli Duyusal ve Psikolojik Faktörlere Maruz Kalma Düzeyi Üzerinde Cinsiyetin Rolü: İMKB Bireysel Hisse Senedi Yatırımcıları Üzerine Bir Uygulama", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 29-51, Bolu.
- KARABAYIR, Mehmet Emin; GÜLŞEN, Ahmet Zafer; ÇİFTÇİ, Sertaç; MUZAFFAR, Haroon, (2012), "Melek Yatırımcıların Yatırım Kararlarında Girişimci Odaklılığın Rolü: Türkiye' deki Melek Yatırımcılar Üzerine Bir Çalışma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 67, No 2, Ankara.
- KARABIYIK, Lale, (1997), "Menkul Kıymetler Borsası Ve Diğer Yatırım Alternatifleri", Gazi Kitabevi, Ankara.
- KARAN, Mehmet B., (2011), "Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi", Gazi Kitabevi, Ankara.
- KÖSE, Elifhan; MALTAŞ, Arzu, (2014), "Türk Kadın Girişimciliğinin Sosyo-Politiği: Yönelimler ve Eleştiriler", 6. Uluslararası Girişimcilik Kongresi, 493-497, Kırgızistan.
- KUTANİS, Rana Ö., (2003), "Girişimcilikte Cinsiyet Faktörü: Kadın Girişimciler", 11. Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, s.60, Afyon.
- KUZKUN, İbrahim, (2013), "Yatırımcılarda Risk Alma Düzeyinin Belirlenmesi: Bir Alan Çalışması", Hitit Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Çorum.
- KÜÇÜKSİLLE, Engin, (2004), "Optimal Portföy Oluşturmaya Davranışsal Bir Yaklaşım", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- LEE, S. Youl; FLORIDA, Richard; ACS, Zoltan J., (2004), "Creativity and Entrepreneurship: A Regional Analysis of New Firm Formation", *Regional Studies*, 38.8, 879-891.
- MARGULIS, Joel B.; BENJAMIN, Gerald A., (2000), "Angel Financing: How to Find and Invest Private Equity", John Wiley&Sons Inc., New York.
- MAYFIELD, William, (2000), "What is Informal Venture Capital and Who are Angels?", *Kansas Economic Report*, Wichita University, Kansas.
- NAYIR, Dilek Z., (2008), "İşi ve Ailesi Arasındaki Kadın: Tekstil ve Bilgi İşlem Girişimcilerinin Rol Çatışmasına Getirdikleri Çözüm Stratejileri", *Ege Akademik Bakış*, 8 (2), 631-650. İzmir.

- OLSEN, Robert A.; COX, Constance M., (2001), “The Influence of Gender on the Perception and Response to Investment Risk: The Case of Professional Investors”, *The Journal of Psychology and Financial Markets*, Vol. 2, Issue 1,29-36.
- SOYSAL, Abdullah, (2010), “Kadın Girişimcilerin Özellikleri, Karşılaştıkları Sorunlar ve İş Kuracak Kadınlara Öneriler: Kahramanmaraş İlinde Bir Araştırma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Nisan, 5(1), 71-95, Eskişehir.
- TÜRKO, Metin, (1999), “Finansal Yönetim”, Alfa Yayınları, Erzurum.
- VENTER, Gerhard Van de, (2006), “Financial Planners’ Perceptions of Risk Tolerance”, *The 2006 Financial Management Association’s (FMA) Annual Conference*, 11 – 14 October, 1-31, Salt Lake City, Utah, USA.
- WILTBANK, Robert; READ, Stuart; DEW, Nicholas; SARASVATHY, Saras D., (2009), “Prediction and Control Under Uncertainty: Outcomes in Angel Investing”, *Journal of Business Venturing*, 24(2), 116-133.
- USUL, Hayrettin; BEKÇİ, İsmail; EROĞLU, A. Hüsrev, (2002), “Bireysel Yatırımcıların Hisse Senedi Edinimine Etki Eden Sosyo-Ekonomik Etkenler”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı. 19, 135-150, Kayseri.

<http://www.hazine.gov.tr>

<http://www.tuik.gov.tr>

TÜKETİCİLERİN ETİK ALGILAMALARI ÜZERİNDE DEMOGRAFİK FAKTÖRLERİN ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

A RESEARCH FOR EFFECTS OF DEMOGRAPHIC FACTORS ON CONSUMERS' ETHICAL PERCEPTIONS

Şafak ALTAY¹

Öz

Etik son dönemde hem bireyler hem de işletmeler için gün geçtikçe daha çok önem kazanan bir olgu haline gelmiştir. İşletmelerin etik veya etik olmayan tercihleri, onların sundukları mal ve hizmetleri satın alan bireylerin tercihlerini de etkilemektedir. Bununla birlikte tüketicilerin etik tercihlerde bulunması ya da bulunmaması işletmelerin dikkate alması gereken bir konudur. Bireylerin etik algılamalarının nelere göre değiştiğini belirlemek bu açıdan önemlidir. Araştırmada bazı demografik faktörlerin tüketicilerin etik algılamaları üzerinde farklılaşmaya sebep olup olmadığını belirlemek amaçlanmıştır. Bu çalışmada tüketici etiğinden bahsedilmiş, tüketicilerin etik algılamalarının nelere göre farklılık gösterdiği incelenmiştir ve etiksel algılamaların bazı demografik faktörlere göre farklılaştığı bulunmuştur. Araştırma üniversite öğrencileri üzerinde yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik, Tüketici Etiği, Etik Algılamalar.

Abstract

Ethics has become an much more important issue at recent years for both individuals and companies. Companies's choices that ethics or non-ethics are effecting individuals preferences whose has buying their goods and services. At the same time consumers ethics or non-ethics preferences are important issue for companies. In research, identifying some demographic factors' effect whether been on differentiation of consumers ethical perceptions has intended. Thus identifying consumers ethical perceptions change for what is important. Costumer ethics has mentioned, consumers ethical perceptions differs for what has researched in this study and found that ethical perceptions has differentiations for some demographic factors. Research made on university students.

Keywords: Ethics, Consumer Ethics, Ethical Perceptions.

¹ Ardahan Üniversitesi, İİBF, Üretim Yönetimi ve Pazarlama

Giriş

İşletmelerin varlıklarını sürdürmek ve karlılıklarını arttırmak için, tüketicilerin sahip olduğu özellikleri iyi araştırmaları gerekir. Nitekim tüketicilerin sahip olduğu özelliklerin başında tüketim davranışlarını şekillendiren etik inanışları gelmektedir. İşletmelerin tüketicileri iyi anlayabilmesi için toplumun etik normlarını iyi bir şekilde bilmeleri beklenmektedir. Bireylerin iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırmak için başvurdukları ilkeler, etik olarak tanımlanabilir. Bireylerin bir ürünü satın alması ile ilgili davranışları ve eylemleri şekillendiren etik ilkeleri ise tüketici etiğini oluşturur.

I. Tüketici Etiği

Etik, alışkanlık anlamına gelen “etos”tan türetilmiştir. Ahlak kavramı Latince’de “moral” ve Grekçe’de “etik” kavramlarına karşılık gelmektedir (Torlak 2009: 85). Etik, davranış ve tutumlarımızda kendimize kılavuz edindiğimiz kurallar bütünü olarak tanımlanabilir. Etik, insanların insan gibi davranması (ahlaki davranışlar sergilemesi), mevcut durumlarda davranışlarını bu çerçevede düzenlemesi olarak da görülebilir (Orman 2009: 12). Ertuhan ve Filizöz (2011:140) etiği, bireysel ve toplumsal ilişkilerde davranışların temelini oluşturan değerleri, toplumsal normları ile kuralları, doğruyu-yanlışı ya da iyiyi - kötüyü ahlaki açıdan araştıran felsefe disiplini olarak ifade etmişlerdir. Etik, davranış ve tutumlarımızda kendimize kılavuz edindiğimiz kurallar bütünü olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre etik, insanoğluna bütün yaşantısı boyunca davranış ve tercihlerinde yapması gerekenleri ve yapmaması gerekenleri gösterir. Genel bir ifade ile etik, bireylerden yapılması istenilen davranışlar ve hareketlerdir (Özdemir 2009: 304).

Tüketici etiği konusunda yaptıkları çalışmalarıyla bu alanda temel prensipleri yansıtan Muncy ve Vitell, tüketici etiğini “ bireylerin (ya da grupların) bir ürünü ya da hizmeti seçme, satın alma, kullanma, satma veya kullanma yetkisini elinde bulundurma ile ilgili davranışlarına rehberlik eden ahlaki kurallar, prensipler ve standartlar” olarak tanımlamaktadırlar (Muncy ve Vitell 1992: 298).

Günümüzde yoğun bir şekilde üçüncü dünya ülkelerinde gerçekleştirilen üretim, uluslararası standartlara uygun olmayan çalışma koşulları altında yapılması, çocuk işçi çalıştırılarak maliyetin azaltılması, düşük ücret verilerek karlılığın artırılması, işletmelerin yükümlülüklerini yerine getirmemeleri (işçi sağlığı, iş güvenliği, vb.) gibi durumlar oluşabilmektedir. Bahsedilen bu koşullar altında üretilen ürünlerin veya sunulan hizmetlerin tüketimini yapacak olan bireylerin, bu olumsuz koşullara kayıtsız kalmaması ve tepki vermesi (örneğin; ürünü veya işletmeyi boykot etmek gibi) tüketici etiği ile ilişkilendirilebilir (Hekimci 2010: 52). Tüketiciler toplumun değer yargılarına ters düşen, fayda gördüğü kuruluşlara zarar veren, çevreyi, aileyi ve toplumu dışlayan bir yaklaşımda bulunduğu, davranışlarında sadece kendini ön planda tutarak karar verdiği zaman tüketici etiğine uygun olmayan davranışlar sergilemiş olur. Bu durumun gerçekte geçmişten günümüze kadar var olduğunu, yani insanlıkla yaşıt olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Günümüz küresel koşulları dikkate alındığında tüketicilerin, içinde buldukları ülke şartları çerçevesinde, toplumun kültürel ve ahlaki değerleriyle beraber genel kabul görmüş etik normlarına uyarak, sosyal sorumluluk ve yasa bilinciyle hareket etmelerinin tüketici etiğinde önemli bir yere sahip olduğunu belirtmek gerekir (Torlak 2009: 318).

Tüketici etiği, bireylerin yaşadığı toplumun etiksel normlara göre değişiklik gösterebilmektedir. Etiksel normlar, toplumların belirlediği yasalar ile her zaman uyuşmayabilir. Etik normlar yasalar ile paralel olabilirken bazı durumlarda çakışabilmektedir. Etik normlar yasalar ile kıyaslandığında sadece gelişebilir, değişmezler. Bu durum ile beraber bazı etik standartlar yasalarla ilişkisizdir, uyulmadığında belli bir yaptırım ya da cezası yoktur. Yine yasalar kimi durumları olumlu görebilirken, etik normlar bu durumlarla çakışabilmektedir. Yasa ile etik normlar arasındaki diğer bir farklılık ise, pek çok durum ile ilgili etiksel normlar mevcutken, yasalar her alanda mevcut olmayabilir (Karalar 2005: 75).

III. Tüketici Etiği Literatürü

Tüketici etiği alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların önemli bir kısmının 1990 yılından sonra yapıldığı görülmektedir. Bu yıldan sonra tüketici etiği literatürünün büyük çoğunluğunun oluştuğunun bilinmesine karşılık, bazı tüketici etiği araştırmalarının 1990 yılından öncede var olduğu bilinmektedir (Vitell 2003: 33). Bu tarihten sonra geçen zamanda, tüketici etiği yazınında artış sağlanmaya başlamıştır. Hunt ve Vitell (1986: 8-9)'in asıl olarak iş etikleri bağlamında geliştirdikleri genel etiksel karar verme teorileri tüketiciler bağlamında uyarlanmıştır. Wilkes (1978)'in çalışması esas alınarak, Muncy ve Vitell (1992: 304)'in geliştirmiş oldukları Tüketici Etiği Ölçeği, tüketici etiği literatüründe bir ortak payda haline gelmiştir. Forsyth'in (1980: 175-176; 1992: 461) değindiği etiksel ideolojiler bireyler arasındaki etiksel farklılıkların en önemli etkenlerini belirlemeye çalışan çalışmalardır.

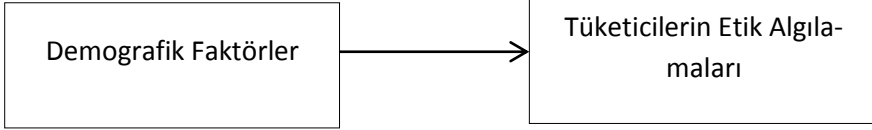
Tüketici etiği konusunda yapılan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Tüketici etiğini etkileyen faktörleri belirlemeye çalışan; Hunt ve Vitell (1986), Muncy ve Vitell (1992), Vitell ve Paolillo (2003)'un çalışmaları, kültürel faktörleri araştıran; Al-Khatib, Robertson ve Lascu (2004), Rawwas, Swaidan ve Oyman (2005) çalışmaları, kişisel karakteristik farklılıklarını araştıran; Swaidan, Vitell ve Rawwas (2003), Shaw ve Clarke (1999) çalışmaları; yaş farklılıklarını dikkate alan; Erffmeyer, Keillor ve LeClair (1999), Rawwas ve Singhapakdi (1998)'in çalışmaları, bireysel farklılıkları dikkate alan; Rapalli, Vitell, Wiebe ve Barners (1994), Van Kenhove, Vermeir ve Verniers (2001), Vitell, Singhapakdi ve Thomas (2001), inanç farklılıklarını dikkate alan; Vitell, Paolillo ve Singh (2005), Rice (1999), Cornwell ve diğ. (2005)'nin çalışmaları, ahlaki gelişim seviyesini dikkate alan Rawwas, Patzer ve Klassen (1995), Rawwas ve Singhapakdi (1998) gibi araştırmacıların tüketici etiği alanında yaptıkları çalışmalar bu alanda önemlidir.

Türkiye'de tüketici etiği konusunda yapılan araştırmalara bakıldığında zaman; Oyman (2004: 80) bireylerin etiksel ideolojileri ve etiksel olmayan tüketim davranışlarını araştırmış, Varinli (2000: 300) üniversite öğrencileri üzerinde etiksel olmayan tüketim davranışlarını tüketici etiği ölçeğini kullanarak araştırmış, Kavak ve diğerleri (2009: 122) bireylerin benlik algıları ve davranışları kontrol altına alma eğilimlerini araştırmış ve Ecer (2006:4) ise tüketici etiği ölçeğini kullanarak yaş, eğitim ve gelir seviyelerinin tüketicilerin etik davranışları üzerindeki etkisini belirlemeye çalışan araştırmaları yapmıştır.

IV. Demografik Faktörlere Göre Etiksel Algılamaların Farklılık Düzeylerinin Tespit Edilmesine Yönelik Araştırma

A. Araştırmanın Amacı, Modeli ve Örneklemi

Yapılan bu araştırmada üniversite öğrencilerinin etik algılamalarının demografik faktörlere göre değişiklik gösterip göstermediğini tespit etmek amaçlanmaktadır. Bireylerin demografik verilerine göre etiksel algılamaları farklılık gösterebilir.

Şekil 1:Araştırma Model

Tüketici etiği literatürü dikkate alınarak hazırlanan araştırma hipotezleri şunlardır;

- H₁: Aktif olarak illegal davranışlardan çıkar sağlama eğilimi cinsiyetlere göre farklılık gösterirler
- H₂: Başkalarının davranışlarından pasif olarak faydalanma faktörü tüketicilerin ikamet ettikleri yerlere göre farklılık gösterir
- H₃: Tüketicilerin yaşları ile zararın olmaması/hilekarlığın olmaması faktörü arasında bir ilişki vardır

Araştırma verileri 4924 öğrenci arasından (COMU, 2016; <http://ogrencileri.comu.edu.tr>), ihtimalsiz örnekleme yöntemlerinden olan kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 462 kişinin (Çanakale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri) doldurduğu anket formlarından elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçekler Muncy ve Vitel (1992) tarafından geliştirilen Tüketici Etiği Ölçeği (CES) verilerinden oluşmaktadır. Demografik verilerin dışında kalan ölçek soruları 5'li Likert ölçeğine göre hazırlanmıştır. Sorulan sorular; 1^a-“kesinlikle yanlış olduğunu düşünüyorum”, 2^b-“yanlış olduğunu düşünüyorum”, 3^c-“ne doğru ne de yanlış”, 4^d-“doğru olduğunu düşünüyorum”, 5^e-“kesinlikle doğru olduğunu düşünüyorum” şeklinde sıralanmıştır.

B. Araştırma Bulguları

Anketleri cevaplayan üniversite öğrencisi tüketicilerin demografik özelliklerine ait frekans ve yüzde dağılımları aşağıdaki tabloda (Tablo 1) yer almaktadır. Buna göre katılımcıların cinsiyetleri oranları birbirlerine oldukça yakın olmakla birlikte ikamet ettikleri yerlerde farklı oranlar görülmektedir. Kardeş sayıları bakımından büyük bir farklılık olmamasına karşın, katılımcıların genel olarak bir topluluğa üye olup olmadıkları değişkenine göre sınıflandırıldığında belirgin bir ayrılma söz konusudur. Benzer şekilde yaş sınıfları da dikkate alındığında farklı yüzdeler görülmekte ve bu durum bireylerin halen öğrenim gördükleri bölümlerde yaşanmaktadır.

Tablo 1:Demografik Veriler

Cinsiyet	Frekans	Yüzde (%)	Kardeş Sayısı	Frekans	Yüzde (%)
Kadın	207	44,8	Yok	32	6,9
Erkek	255	55,2	1	143	31,0
Toplam	462	100,0	2	106	22,9
Yaş	Frekans	Yüzde(%)	3	79	17,1
18 ve altı	64	13,9	4 ve üzeri	102	22,6
19	113	24,5	Toplam	462	100,0
20	103	22,3	Toplam	462	100,0
21	79	17,1	Topluluk Üyeliği	Frekans	Yüzde(%)
22	48	10,4	Yok	312	67,5
23	24	5,2	Var	150	32,5
24	22	4,8	Toplam	462	100,0
25 ve üzeri	8	1,7	Bölüm	Frekans	Yüzde(%)
Toplam	461	99,8	İşletme	60	13,0
İkamet	Frekans	Yüzde(%)	İktisat	69	14,9
Büyükşehir	214	46,3	Maliye	87	18,8
İl	76	16,5	Ekonometri	97	21,0
İlçe	97	21,0	Çalışma Ekonomisi	37	8,0
Köy	48	10,4	Kamu Yönetimi	69	14,9
Diğer	20	4,3	Diğer Bölümler	43	9,3
Toplam	455	98,5	Toplam	462	100,0

Araştırma ölçeğinde yer alan ifadelere katılımcıların verdiği cevapların dağılımlarını ve ortalamalarını gösteren Tablo 2 incelendiğinde; Z5: “İnternette ücretini ödemedi film izlemenin doğru olduğuna inanıyorum” ifadesinin ortalaması en yüksek ifade olarak görülürken, A3: “Süpermarkette, alışveriş yaparken parasını ödemedi çikolata yemenin” ifadesi ise ortalaması en düşük çıkan ifade olarak dikkat çekmektedir.

Tablo 2: İfadelere Verilen Yanıtlar

Tüketici Etiği Ölçeği (CES)	Cevaplayıcıların % Olarak Dağılımı						
	İfadeler	N	Ort.	1 ^a	2 ^b	3 ^c	4 ^d
A1-Mağazada malın üzerindeki fiyat etiketini de- ğiştirmenin	462	2,07	44,8	23,4	17,7	8,2	5,8
A2-Ürünün fiyatını bilmediği için size soran kasi- yere, fiyatını düşük söylemenin	462	2,07	43,3	27,9	13,4	8,9	6,5
A3-Süpermarkette, alışveriş yaparken parasını ödemeden çikolata yemenin	462	1,90	46,8	21,6	14,7	10,4	6,5
A4-Para almak için sigorta şirketine kaybettiğiniz malı çalınmış olarak bildirmenin	462	2,08	48,3	22,1	15,2	8,0	6,5
P1-Kasiyerin para üstünü fazla vermesini fark et- menize rağmen, hiçbir şey söylememenin	462	2,02	53,9	20,8	12,3	7,8	5,2
P2-Garsonun faturayı eksik hesapladığını fark et- tiğiniz halde hiçbir düzeltme yapmamanın	462	1,99	49,1	22,9	13,4	8,7	5,8
P3-İndirimli fiyat avantajında yararlanmak için yanınızdaki çocuğun yaşı hakkında yalan söyle- menin	462	2,10	42,0	27,3	15,8	8,7	6,3
T1-Bir otel veya restorandan kül tablası, tuzluk gibi şeyleri hatıra olarak almanın	462	2,19	41,1	23,8	17,5	10,2	7,4
T2-Markette herhangi bir ürüne istemeden zarar verdiğiniz halde hiçbir şey yapmamanın	462	2,20	36,8	26,0	22,9	8,7	5,6
T3-Satın almalarda tarihi geçen indirim kuponları kullanmanın	462	2,12	39,0	27,7	20,8	7,6	5,0
T4-Bankada, postanede vb. yerlerde sırada bekle- mektense, tanıdık bir kişi aracılığıyla işinizi hal- letmenin	462	2,41	32,5	24,7	22,1	11,3	9,5
Z1-Mağazadan satın aldığımız kıyafeti bir gün giy- diğiniz halde, ertesi gün götürüp iade etmenin	462	2,33	33,5	25,1	23,2	11,3	6,9
Z2-Kopya bilgisayar yazılımları ya da oyunlarını kullanmanın	461	2,64	21,4	27,5	26,0	15,4	9,5
Z3-Bir müzik albümü satın almak yerine, onun kopyasını kullanmanın	462	2,63	20,1	28,6	27,7	15,8	7,8
Z4-Bir mağazada ürünü almadan, zaman harcaya- rak çok sayıda kıyafet denemenin	462	2,69	49,1	22,9	13,4	8,7	5,8
Z5-İnternette ücretini ödmeden film izlemenin	462	2,71	24,0	20,1	27,9	16,7	11,3
Z6-Bir ürünü denedikten sonra satın alıp, beğen- mediğini söyleyerek geri getirmenin	461	2,54	26,4	23,4	27,9	14,3	7,8

(1^a-“kesinlikle yanlış olduğunu düşünüyorum”, 2^b-“yanlış olduğunu düşünüyorum”, 3^c-“ne doğru ne de yan-
lış”, 4^d-“doğru olduğunu düşünüyorum”, 5^e-“kesinlikle doğru olduğunu düşünüyorum”)

C. Faktör ve Güvenilirlik Analizi

SPSS paket programı aracılığı ile yapılan Tüketici Etiği Ölçeği’ne ilişkin faktör ve güvenilirlik analizleri Tablo 3’de verilmiştir. Tüketici Etiği Ölçeği,” Aktif olarak illegal davranışlardan faydalanmak, Pasif olarak başkalarının davranışlarından fayda-
lanmak, Tartışılabilir davranışlardan faydalanmak ve Zararının/Hilekârlığının olma-
ması” altında dört faktörden oluşmaktadır (Muncy ve Vitel 1992:303). Ancak yapılan

faktör analizi mevcut ölçeğin üç boyuttan oluştuğunu ortaya koyduğu için, düşük faktör ağırlığına sahip ifadelerden oluşan “Tartışılabilir davranışlardan faydalanmak” faktörü ve soruları (T1,T2,T3,T4) analizden çıkarılmıştır. Bu duruma benzer durumlar daha önceki yapılan bazı çalışmalarda da karşılaşılmıştır (Kavak vd., 2009:124).

Yetersiz faktör ağırlığına sahip ifadeler (A3,A4,Z5,Z6) ölçekten çıkarıldıktan sonra tabloya bakıldığı zaman, kalan ifadelerin faktör ağırlıklarının yeterli olduğu görülmektedir. Aktif olarak illegal davranışlardan faydalanma faktörünün varyansı, toplam varyansın %8,152’ sini oluşturmaktadır. Pasif olarak başkalarının davranışlarından faydalanmak faktörünün varyansı ise toplam varyansın % 48,304’lük kısmını karşılarken, Zararın olmaması/hilekârlığın olmaması faktörü nün varyansı toplam varyans içinde %16,152’lik bir orana sahiptir.

Tablo 3:Tüketici Etiği Ölçeği Faktör ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Ölçek Geçerliliği		,858
Bartlett's Küresellik Testi	Ki Kare	1841,687
	ds	36
	Sig.(p)	,000

İfadeler	Faktör Ağırlığı	Güvenilirlik
Aktif olarak illegal davranışlardan faydalanmak		0,723
A1-Mağazada malın üzerindeki fiyat etiketini değiştirmenin	,898	
A2-Ürünün fiyatını bilmediği için size soran kasiyere, fiyatını düşük söylemenin	,654	
Pasif olarak başkalarının davranışlarından faydalanmak		0,841
P3-İndirimli fiyat avantajında yararlanmak için yanınızdaki çocuğun yaşı hakkında yalan söylemenin	,842	
P2-Garsonun faturayı eksik hesapladığını fark ettiğiniz halde hiçbir düzeltme yapmamanın	,817	
P1-Kasiyerin para üstünü fazla vermesini fark etmenize rağmen, hiçbir şey söylememenin	,736	
Zararın olmaması/Hilekarlığın olmaması		0,798
Z2-Kopya bilgisayar yazılımları ya da oyunlarını kullanmanın	,778	
Z3-Bir müzik albümü satın almak yerine, onun kopyasını kullanmanın	,815	
Z4-Bir mağazada ürünü almadan, zaman harcayarak çok sayıda kıyafet denemenin	,749	
Z1-Mağazada satın aldığınız kıyafeti bir gün giydiğiniz halde, ertesi gün götürüp iade etmenin	,608	

Ölçeğe ilişkin KMO ölçek geçerliliği oranı 0,858 olarak ölçülmüştür. Bu oran değerler mükemmel olduğunu göstermektedir (Durmuş, Yurtkoru ve Çinko 2011: 80).Ayrıca ölçülen p değeri ölçeğin analiz yapmaya uygun olduğunu göstermektedir.

Tüketici Etiği Ölçeği'ne ilişkin güvenilirlik (cronbachalpha) analizi sonuçlarına bakıldığı zaman (Tablo 3), aktif olarak illegal davranışlardan faydalanmak faktörünün aldığı 0,732 değeri ile güvenilir olduğunu bize göstermektedir. Pasif olarak başkalarının davranışlarından faydalanmak faktörünün aldığı 0,841 değeri ve zararın olmaması/hilekârlığın olmaması faktörünün aldığı 0,798 değerleri, faktörlerin güvenilir değerlerde olduğunu göstermektedir.

D. Etiksel Algılamaların Demografik Faktörlere Göre Farklılıklarının Test Edilmesi

a. Cinsiyet Değişkenine Göre Hipotez Testi

Cinsiyet değişkenine bağlı olarak yapılan tüketici etiği çalışmaların bir kısmına bakıldığı zaman, cinsiyet ile tüketicilerin etik algılamaları arasında bir ilişki olduğu (Ang, Cheng, Lim ve Tambyah 2001:229), diğer çalışmalarda ise bir ilişki olmadığı (Fullerton, Kerch ve Dodge 1996: 811; Swaidan, Vitell ve Rawwas 2003:183; Swaidan, Vitell, Rose ve Gilbert 2006: 13) bulunmuştur.

Cevaplayıcıların cinsiyetlerine göre dağılımlarını ve cevaplarının ortalamalarını gösteren Tablo 4'e göre, cinsiyeti kız olan cevaplayıcıların 1,9396 ortalama ile en düşük ortalamaya sahip olduğu söylenebilir. Cevaplayıcıların verdikleri cevap puanlarına göre en yüksek ortalamasına sahip diğer grup ise 2,1784 ortalama ise erkekler olmuştur. Genel olarak cevaplayıcıların aktif olarak illegal davranışlardan yararlanma faktörü altında yer alan ifadelere verdiği cevap, "Yanlış olduğunu düşünüyorum" olmuştur.

Tablo 4:Cinsiyet Değişkenine Göre Cevap İstatistiği

Cinsiyet	N	Ortalama	Std. Sapma
Kız	207	1,9396	1,00241
Erkek	255	2,1784	1,13139

Söz konusu olan değişken iki gruptan oluştuğu için analiz yöntemi bağımsız değişkenlere göre t-testi ile yapılacaktır. Analiz sonuçları Tablo 5'de gösterilmiştir. Buna göre F değerine bağlı anlamlılık değeri (sig.) p değerinden küçük olduğu için (0,039<0,05) varyansların eşit olmadığı ve eşit olmayan varyanslar satırında yer alan anlamlılık değerine (Sig.) bakılacaktır. Bakılan bu anlamlılık değeri p değerinden küçük olduğu için (0,017<0,05) değişkenler arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Tablo 5:Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımsız Örneklemeler İçin t-Testi

	Varyansların Eşitliği İçin Levene Testi		Ortalamaların Eşitliği İçin t-Testi		
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
Varyanslar Eşitse	4,275	,039	-2,373	460	,018
Varyanslar Eşit Değilse			-2,403	456,460	,017

Gruplar arası farklılıkları incelemek için Tablo 4'e bakıldığı zaman, cevaplayıcılardan cinsiyeti erkek olanların ortalaması daha yüksek olduğu için, bu grupta yer alan bireyler daha çok aktif olarak illegal faaliyetlerden çıkar sağlama eğilimi göstermektedir sonucunu çıkarmak mümkündür. Bu durumu ülkemizde erkeklerin bayanlara kıyasla sosyal olma açısından daha aktif olmaları ile ilişkilendirilebilir. Etiksel algıların cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediği yapılan bazı çalışmalarla desteklenirken (Ang vd., 2001: 229), bazı çalışmalarda ise desteklenmemiştir (Swaidan, Vitell ve Rawwas, 2003:183). Bu sonuca göre, ilgili hipotez (H₁: Aktif olarak illegal davranışlardan çıkar sağlama eğilimi cinsiyetlere göre farklılık gösterirler) kabul edilmiştir.

b. İkamet Değişkenine Göre Hipotez Testi

Cevaplayıcıların ikamet ettikleri yerlere göre, pasif olarak başkalarının davranışlarından faydalanmak faktörü ifadelerine verilen cevaplar ortalaması Tablo 6'da gösterildiği gibidir. Cevaplayıcıların verdikleri yanıtlara göre ortalaması en yüksek olan grup 2,1404 ile illerde yaşayanlar olmuştur. En düşük ortalama ise 1,9278 ile ilçelerde yaşayanlar olmuştur. Cevaplayıcıların genel olarak mevcut ifadelere verdikleri yanıt ise "Yanlıştığına inanıyorum" olduğu söylenebilir.

Tablo6:Araştırmaya Katılanların İkamet Değişkenine Göre Cevap İstatistiği

İkamet	N	Ortalama	Std.Sapma
Büyük Şehir	214	1,9470	,99990
İl	76	2,1404	1,12119
İlçe	97	1,9278	1,10263
Köy	48	1,9792	1,08810
Diğer	20	2,1333	1,14657
Toplam	455	1,9868	1,05726

Değişkenler beş farklı gruptan oluştuğu için ilgili hipotez testi, One-WayAnova analiz yöntemi ile yapılacaktır. Bunun için öncelikle varyansların homojen olup olmadığına bakılacaktır. Varyanslar homojen ise gereken F testine geçilecektir. Tablo 7'de gösterilen anlamlılık değeri (Sig.) p değerinden büyük olduğundan (0,207>0,05) varyanslar homojendir ve analiz yapılabilir.

Tablo 7:İkamet Değişkeni İçin Varyansların Homojenliği Testi

Levene istatistiği	df1	df2	Sig.
1,481	4	450	,207

Gruplar arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığı görebilmek için yapılan teste göre (Tablo 8), F değerine bağlı anlamlılık değerinin (Sig.) p değerinden büyük olmasından (0,630>0,05) dolayı gruplar arasında anlamlı farklılıkların olmadığı sonucu elde edilmiştir.

Tablo 8: İkamet Değişkenine Göre Bağımsız Gruplar t-Testi Sonuçları

	Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	Sig.
Gruplar arası	2,900	4	,725	,647	,630
Gruplar içi	504,577	450	1,121		
Toplam	507,476	454			

Yapılan analizler sonucu tüketicilerin pasif olarak başkalarının davranışlarından yararlanması faktörünün ikamet ettikleri yerlere göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Buna göre ilgili hipotez (H_2 : Başkalarının davranışlarından pasif olarak faydalanma faktörü tüketicilerin ikamet ettikleri yerlere göre farklılık gösterir) red edilmiştir.

c. Yaş Değişkenine Göre Hipotez Testi

Tüketicilerin etiksel inanışları ile yaş arasında bir ilişki olduğu yapılan bazı çalışmada görülmüştür (Vitell, 2003: 35; Dubinsky vd., 2005:1696; Bateman ve Valentine, 2010: 407).

Tablo9:Araştırmaya Katılanların Yaş Değişkenine Göre Cevap İstatistiği

Yaş	N	Ortalama	Std. Sapma
18 ve altı	64	2,8906	,92461
19	113	2,6836	1,00224
20	103	2,3883	,85156
21	78	2,4263	,86613
22	48	2,4792	1,02474
23	24	2,3854	1,07081
24	22	2,5568	1,09090
25 ve üzeri	8	2,9688	1,44814
Toplam	460	2,5647	,96678

Cevaplayıcıların zararın ve hilekarlığın olmaması faktörü altında yer alan ifadeler verdikleri cevaplar ortalaması Tablo 9’da gösterilmiştir. İfadelere verilen cevap ortalamalarına göre, ortalaması en yüksek grup 2,9688 ile 25 yaş ve üzeri cevaplayıcılar olmuştur. Ortalaması en düşük grup ise 2,3854 ile 23 yaşında olan cevaplayıcılardan oluşmuştur. 20, 21, 22, 23 yaş grubundaki bireylerin ifadelere genel olarak verdikleri cevap “Yanlış olduğuna inanıyorum” olurken, diğer 18 yaş ve altı, 19, 25 ve 25 ve üzeri yaş grubundaki bireylerin ifadelere verdikleri cevap ise ortalama “Ne doğru ne yanlış” olmuştur.

Değişkenler ikiden fazla gruptan oluştuğu için ilgili hipotez testi One-Way-Anova analiz yöntemi ile yapılacaktır. Bunun için öncelikle varyansların homojen olup olmadığına bakılacaktır. Tablo 10’da gösterilen anlamlılık (Sig.) değeri p değerinden büyük olduğu için ($0,066 > 0,05$) varyanslar homojendir ve analiz yapılabilir.

Tablo10:Yaş Değişkenine İlişkin Varyansların Homojenliği Testi

Levene İstatistiği	df1	df2	Sig.
1,912	7	452	,066

Gruplar arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığını belirlemek için yapılan analize göre (Tablo 11) F değeri 2,425 ve buna bağlı anlamlılık değeri (Sig.) 0,019 olarak bulunmuştur. Bu değer p değerinden küçük olduğu için ($0,019 < 0,05$) gruplar arasından anlamlı farklılıkların olduğu söylenebilir. Hangi gruplar arasında farklılıkların olduğunu belirlemek için Tukey HSD testi (değişken sayısı fazla olduğu için tercih edilmiştir) sonucuna bakılacaktır.

Tablo11:Yaş Değişkenine Göre Bağımsız Örneklem İçin t-Testi

	Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	Sig.
Gruplar Arası	15,524	7	2,218	2,424	,019
Gruplar İçi	413,489	452	,915		
Toplam	429,013	459			

TukeyHSD test sonuçlarına (Tablo 12) göre 18 yaş ve altında yer alan cevaplayıcılar ile 20 yaşındaki cevaplayıcılar arasında farklılıkların olduğu görülmektedir. Tablo 3.18'e bakıldığı zaman 18 ve altındaki yaş grubunda olan cevaplayıcıların ortalamasının (2,8906), 20 yaş grubunda yer alan cevaplayıcıların ortalamasından (2,3883) yüksek olduğu görülecektir. Bu durum 18 yaş ve altındaki tüketicilerin 20 yaş grubunda yer alan tüketicilere kıyasla, zararın ve hilekârlığın olmaması ifadelerini daha çok doğru bulduğu sonucunu vermektedir. Bu durumu, yaşı küçük olan bireylerin toplumun kurallarını daha az benimsemesi ve yaş büyük olan bireylerinde toplumun değerlerine daha çok önem vermesi ile ilişkilendirilebilir. Yaş faktörüne göre bireylerin etik algılamaların farklılık gösterdiği yapılan diğer çalışmalarda da ifade edilirken (Vitell, 2003: 35), yaş ortalaması düştükçe etiksel anlamda bazı davranışların etik içi olarak kabul edildiği görülmüştür (Muncy ve Vitell, 1992: 306; Swaidan, Vitell ve Rawwas, 2003: 182). Bu sebeple ilgili hipotez (H_3 : Tüketicilerin yaşları ile zararın olmaması/hilekârlığın olmaması faktörü arasında bir ilişki vardır) kabul edilmiştir.

Tablo 12: Yaş Değişkenine Göre Tukey HSD Çoklu Karşılaştırma Sonuçları

	(J) Yaş	Ort. Farklılık (I-J)	Std. Hata	Sig.	(I) Yaş	(J) Yaş	Ort. Farklılık (I-J)	Std. Hata	Sig.
18,-	19	,20700	,14963	,865	22	18 ve altı	-,41146	,18263	,322
	20	,50228*	,15223	,023		19	-,20446	,16478	,919
	21	,46434	,16131	,079		20	,09082	,16715	,999
	22	,41146	,18263	,322		21	,05288	,17546	1,000
	23	,50521	,22893	,350		23	,09375	,23911	1,000
	24	,33381	,23638	,851		24	-,07765	,24625	1,000
	25 ve üzeri	-,07813	,35867	1,000		25 ve üzeri	-,48958	,36525	,883
19	18 ve altı	-,20700	,14963	,865	23	18 ve altı	-,50521	,22893	,350
	20	,29528	,13030	,315		19	-,29821	,21497	,863
	21	,25735	,14080	,601		20	-,00293	,21679	1,000
	22	,20446	,16478	,919		21	-,04087	,22326	1,000
	23	,29821	,21497	,863		22	-,09375	,23911	1,000
	24	,12681	,22288	,999		24	-,17140	,28231	,999
	25 ve üzeri	-,28512	,34992	,992		25 ve üzeri	-,58333	,39047	,811
20	18 ve altı	-,50228*	,15223	,023	24	18 ve altı	-,33381	,23638	,851
	19	-,29528	,13030	,315		19	-,12681	,22288	,999
	21	-,03793	,14356	1,000		20	,16847	,22464	,995
	22	-,09082	,16715	,999		21	,13054	,23089	,999
	23	,00293	,21679	1,000		22	,07765	,24625	1,000
	24	-,16847	,22464	,995		23	,17140	,28231	,999
	25 ve üzeri	-,58040	,35104	,717		25 ve üzeri	-,41193	,39488	,968
21	18 ve altı	-,46434	,16131	,079	25,+	18 ve altı	,07813	,35867	1,000
	19	-,25735	,14080	,601		19	,28512	,34992	,992
	20	,03793	,14356	1,000		20	,58040	,35104	,717
	22	-,05288	,17546	1,000		21	,54247	,35507	,792
	23	,04087	,22326	1,000		22	,48958	,36525	,883
	24	-,13054	,23089	,999		23	,58333	,39047	,811
	25 ve üzeri	-,54247	,35507	,792		24	,41193	,39488	,968

V. Sonuç ve Değerlendirme

Tüketici etik algılamalarının demografik faktörlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan bu çalışmada, bazı demografik faktörlere göre tüketicilerin etik algılamaları farklılık göstermiştir. Tüketici etiği ölçeğinde bulunan ifadeler verilen yanıtlara bakıldığı zaman, cevaplayıcıların genel olarak olumsuz sayılabilecek davranışlara karşı oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. Tüketici etiği ölçeğinde yer alan “kopya bilgisayar ve yazılımları kullanmak ile ücretini ödemediği internette film izleme” ifadesi cevaplayıcılar arasında diğer ifadelerle kıyasla daha az

etik dışı olarak kabul ediliyor olmasıdır. Benzer sonuç başka çalışmalarda da elde edilmiştir (Varinli 2000: 300). Bu durum ülkemizde internet, vb. gibi sanal alanlarda faaliyetleri düzenleyen kanunların yetersizliği ile ilişkilendirilebilir. Sanal alanlarda nelerin yapılabileceği ve nelerin yapılamayacağına ilişkin gerekli yasal düzenlemelerin eksikliği, bireylerde bu alanlarda nelerin etik olup olmadığı konularında karışıklığına yol açmaktadır. Sanal ortamın eskiden beri var olmayan yeni bir alan olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bireyler bu alanlardaki faaliyetlerini yasal düzenlemelere dikkat ederek, etik olup olmadığı karşılaştırmasında bulunabilirler. Ülkemizde sanal ortamlarda var olabilecek faaliyetleri düzenleyen yasaların yetersiz olması, bu bağlamda bireylerin bazı etik dışı davranışlarını etik davranışlar olarak kabul etmesine neden olduğu söylenebilir.

Tüketici etiği ölçeği ile elde edilen veriler, bireylerin cinsiyet değişkenine göre kıyaslandığı zaman, cinsiyeti erkek olan tüketicilerin cinsiyeti kız olan tüketicilere göre, aktif olarak illegal davranışlardan daha çok çıkar sağlama eğilimi gösterdiği sonucu elde edilmiştir. Etik dışı davranışların cinsiyete göre farklılıklar gösterdiği başka çalışmalarda da bulunmuştur (Muncy ve Vitell 1992: 309). Bu durum bayan tüketicilerin etik ilkelere daha çok dikkat ettiği sonucunu bize gösterir. Bu ölçek ile ikamet değişkenine (büyükşehir, il, ilçe, köy, diğ.) göre yapılan kıyaslama sonucunda ise etik davranışlar ile ikamet yerleri arasında bir ilişki bulunamamıştır. Bu durum etik dışı davranışların her yerde görülebileceği sonucunu bize verir. Son olarak yaş değişkenine göre tüketicilerin etik davranışları arasındaki ilişkiye bakıldığı zaman, küçük yaşta olan bazı bireylerin büyük yaşta olan bireylere göre zararsız bazı etik dışı davranışları(internette film izlemek ve korsan yazılım kullanmak gibi), daha çok etiksel buldukları sonucu elde edilmiştir.

Araştırma sonucunda bazı demografik faktörlerin etik algılamalar üzerinde etkisinin olduğu, bazılarının da etkisinin olmadığı bulunmuştur. Ancak etik algılamalar üzerin psikolojik, ekonomik, çevresel, kültürel, kişisel ve benzeri pek çok faktörün etkisinin bulunabileceği unutulmamalıdır. Dolayısı ile sadece bu faktörlere bağlı olarak genel değerlendirmeler yapmak eksik olacağı gibi, birden çok faktöründe aynı anda etkide bulunabileceği dikkate alınmalıdır. Yapılan bu araştırma sadece bazı demografik farklılıklar dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça

- AL-KHATIPJAMAL, A.; ROBERTSON Christopher J.; Lascu Dana –Nicoleta., (2004), “Post Communist Consumer Ethics: The Case of Romania”, *Journal of Business Ethics*, 54 (1), ss. 81-95.
- ANG, Swee.H.; CHENG, Peng.S.; LIM, Elison. A.C; TAMBYAH, Siok.K., (2001), “Spot the Difference: Consumer Responses towards Counterfeits”, *Journal of Consumer Marketing*, 23 (4), ss. 272-27.
- Çanakale Onsekiz Mart Üniversitesi (ÇOMU), (2016), <http://ogrenciisleri.comu.edu.tr/istatistikler/yillara-gore-ogrenci-sayilari/yillara-gore-ogrenci-sayilari.html> (Erişim Tarihi: 08.04.2016)
- CORNWELL, Bettina; CUI , Chi.C.; MITCHELL, Vince; SCHLEGELMILCH, Bodo; DZULKIFLEE, Anis; CHAN, Joseph., (2005), “A Cross-Cultural Study of the Role of Religion in Consumers’ Ethical Positions”, *International Marketing Review*, 22 (5), ss. 531-546.
- DURMUŞ, Beril; YURTKORU, E.Serra; ÇİNKO, Murat., (2011), *Sosyal Bilimlerde SPSS’le Veri Analizi*, Beta Basım Yayın, 4.Basım, Eylül, İstanbul.
- ECER, Fatih., (2006), “Tüketici Etiğinin Oluşumunu Etkileyen Etmenler ve Bir Uygulama”, *Mevzuat Dergisi*, Yıl:9,Sayı:103, Temmuz.
- ERTUHAN, Hilal; FİLİZÖZ, Berrin., (2011), “İş Etiği ve Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(2), ss. 139-157.
- ERFFMEYER, Robert C.; KEILLOR, Bruce D.; LeCLAIR, Debbie.T., (1999), “An Empirical Investigation of Japanese Consumer Ethics”, *Journal of Business Ethics*, 18 (1), ss. 35-50.
- FORSYTH, Donelson.R., (1980), “A Taxonomy of Ethical Ideologies”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 39 (1), ss. 175-184.
- FULLERTON, Sam.; KERCH, Kathleen B.; DODGE H.Robert., (1996), ” Consumer Ethics: An Assessment of Individual Behavior in the Market Place”, *Journal of Business Ethics*, 15 (7), ss. 805-814.
- HEKİMCİ, Ferda., (2010), “Ekonominin Yükselen Değerleri; Etik Tüketici ve Etik Ticaret”, (Ed.:Babaoğul,Müberra;Şener,Arzu) *Tüketici Yazıları(II) TÜPADEM* , ss. 47-66.
- HUNT, ShelbyD. ; VITELL, Scott J., (1986), “A General Theory of Marketing Ethics”, *Journal of Macromarketing*, 6 (Spring), ss. 5-16.
- KARALAR, Rıdvan., (2005), *Genel İşletme*, (Ed.:Güneş.N. Berberoğlu), Anadolu Üniversitesi Yayınları, 5. Baskı, Eskişehir.
- KAVAK, Bahtışen; GÜREL, Eda; ERYİĞİT, Canan; TEKTAŞ, Öznur Özkan, (2009), “Examining the Effects of Moral Development Level, Self-Concept, and Self-Monitoring on Consumers’ Ethical Attitudes”, *Journal of Business Ethics* ,ss.: 88,115–135.
- MUNCY, James.A. ; VITELL, Scott J., (1992), “Consumer Ethics: An Investigation of the Ethical Beliefs of the Final Consumer”, *Journal of Business Research*, 24 (4), ss. 297-311.
- ORMAN, Sabri., (2009), “İktisat, Ahlak ve Yönetim”, *İşletmelerde İş Etiği*, (Ed.:Orman,Sabri; Parlak,Zeki), “İşletmelerde İş Etiği”, İto Sosyal Yayınlar, İstanbul, ss. 12-27.

- ÖZDEMİR, Süleyman, (2009), “Günümüz Türkiye’sinde Akademik İş Ahlakı Çalışmalarına Genel Bakış”, İşletmelerde İş Etiği, (Ed.: Orman, Sabi; Parlak,Zeki), ss. 301-333
- RALLAPALLI, Kumar C.; VITELL, Scott J.; WIEBE, Frank.A.; BARNES, James H., (1994), “Consumer Ethical Beliefs and Personality Traits: An Exploratory Analysis”, *Journal of Business Ethics*, 13 (7), ss. 487- 495.
- RAWWAS, Mohammad.Y.A.; PATZER, Gordon L.; KLASSEN, Michael L. (1995), “Consumer Ethics in Cross Cultural Settings”, *European Journal of Marketing*, 29 (7), 62-78.
- RAWWAS, Mohammad .Y.A. ; SINGHAPAKDI, Anurson. (1998), “Do Consumers’ Ethical Beliefs Vary with Age? A Substantiation of Kohlberg’s Typology in Marketing”, *Journal of Marketing Theory and Practice*, 6 (2) , ss. 26-38.
- RAWWAS, Mohammad Y.A.; SWAIDAN, Zaid; OYMAN, Mine., (2005), “Consumer Ethics: A Cross-Cultural Study of the Ethical Beliefs of Turkish and American Consumers”, *Journal of Business Ethics*, 57 (2), ss. 183-195.
- RICE, Gillian., (1999), “Islamic Ethics and the Implications for Business”, *Journal of Business Ethics*, 18, ss. 345–358.
- SHAW, Deirdre; CLARKE, Ian., (1999), “Belief Formation in Ethical Consumer Groups: An Exploratory Study”, *Marketing Intelligence and Planning*, 17(2), ss. 109-119.
- SWAIDAN, Zaid; VITELL, Scott J.; RAWWAS, Mohammad Y.A., (2003), “Consumer Ethics: Determinants of Ethical Beliefs of African Consumers”, *Journal of Business Ethics*, 46 (2), ss. 175-186.
- SWAIDAN, Zaid; VITELL, Scott J.; ROSE, Gregory M.; GILBERT, Faye W., (2006), “Consumer Ethics: The Role of Acculturation in U.S. Immigrant Populations”, *Journal of Business Ethics*, 64 (1), ss. 1-16.
- TORLAK, Ömer, (2009), *Pazarlama Ahlakı*, Beta Basım Yayın Dağıtım, 5. Baskı, İstanbul.
- VAN KENHOVE, Patrick; VERMER, Iris; VERNIERS, Steven, (2001), “An Empirical Investigation of the Relationships between Ethical Beliefs, Ethical Ideology, Political Preference, and Need for Closure”, *Journal of Business Ethics*, 32 (2), ss. 347-361.
- VARİNLİ, İnci. (2000), “Tüketici Etiği ve Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), Haziran, ss. 297-309.
- VITELL, Scott J., (2003), “Consumer Ethics Research: Review, Synthesis, and Suggestions for the Future”, *Journal of Business Ethics*, 43 (1-2), ss. 33-47.
- VITELL, Scott J.; PAOLILLO, Joseph G.P. ; SINGH, Jatinder J., (2006), “The Role of Money & Religiosity in Determining Consumers’ Ethical Beliefs”, *Journal of Business Ethics*, 64 (2), ss. 117-124.
- VITELL, Scott J.; SINGHAPAKDI, Anusorn; THOMAS, James., (2001), “Consumer Ethics: An Application and Empirical Testing of the Hunt-Vitell Theory of Ethics”, *Journal of Consumer Marketing*, 18 (2), ss. 153-178.

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ İİBF DERGİSİ MAKALE YAZIM KURALLARI

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ İİBF DERGİSİ

- ◆ Kâğıt Boyutu: A4 Dikey,
Metinde;
 - Üst Kenar Boşluk: 3 cm
 - Alt Kenar Boşluk: 3 cm
 - Sol Kenar Boşluk: 3 cm
 - Sağ Kenar Boşluk: 3 cm
- ◆ Yazı Tipi: Times New Roman
 - Yazı Boyutu: Başlıkta 12, metinde 12, özetlerde 12 ve dipnotlarda 9 punto
 - Paragraf Aralığı: Önce 0 nk – sonra 6 nk. Paragraf geçişlerinde satır atlanmamalıdır.
 - Paragraf Girintisi: Metinde İlk Satır 1,25 cm soldan.
 - Satır Aralığı: Metinde 1,5 satır aralığı dipnotlarda Tek satır aralığı
- ◆ Yayınlanması amacıyla dergimize gönderilmiş olan özgün makalelerin başında en az 150, en fazla 500 kelimededen oluşan Türkçe (Özet), İngilizce (Abstract) ve en az 2 en fazla 6 kelimededen oluşan Türkçe (Anahtar Kelimeler), İngilizce (Keywords) ile Türkçe ve İngilizce başlık yer almalıdır.
- ◆ Çalışmanın tutarlı bir bütünlük arz etmesi bakımından özetin ardından, giriş kısmında konunun genel bir tespitinin yapılması, kuram ve literatür taramasının eklenmesi, yöntemin aktarılması, veri ve bulguların yorumlanması, ardından sonuç ve değerlendirmenin yapılması beklenir. Bu kısmın ardından ilave notlar, teşekkür ve ek bilgiler verilebilir.
- ◆ Makalelerde yapılan atıflar için yazarların tercihine uygun olarak ve metin içerisinde bütünlüklü bir standart gözetilerek öncelikle APA ya da MLA sistemlerinden biri kullanılabilir.
- ◆ Metnin sonunda KAYNAKÇA başlığı altında çalışmada kullanılan kaynakların bir listesi verilir. Çalışmada kullanılan referansların listelendiği bu kaynakça, yazar soyadı sıralamasına göre ve alfabetik olarak hazırlanır. Her kaynağın ilk satırı hariç diğer satırları 1,25 cm içeriden başlar.
- ◆ İmla ve noktalama işaretleri için, TDK'nın yazım ve imla kılavuzu esas alınır.

◆ Kaynakça Yazımları

• Tek isimli kitap

SOYAD, Ad, (Yayım Yılı), “Kitabın Adı”, Basım Evi, Basım Yeri.

Örnek:

YÜKSELEN, Cemal, (2015), “Pazarlama İlkeler Yönetim Örnek Olaylar”, Detay Yayıncılık, Ankara.

• İki-üç yazarlı kitap

SOYAD, Ad; SOYAD, Ad; SOYAD, Ad, (Yayım Yılı), “Kitabın Adı”, Basım Evi, Basım Yeri.

Örnek:

ULUSOY, Ahmet; YAMAK, Rahmi; KÜÇÜKKALE Yakup, (2014), “İktisadın HYP’leri”, Derya Kitapevi, Trabzon.

• Editörlü kitapta bölüm

SOYAD, Ad, (Yayım Yılı), “Bölüm Adı”, (Ed. Editörün Adı Soyadı), Kitabın Adı, Basım Evi, Basım Yeri.

Örnek:

KÜÇÜKSİLLE, Engin, (2010), “Faktör Analizi”, (Ed. Şeref Kalaycı), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil, Ankara.

• Tez

SOYAD, Ad, (Tarih), “Tezin Adı”, Yayınlanmamış Tez Türü, Üniversite ve Enstitü Adı.

Örnek:

AYKANAT, Zafer, (2014), “Psikolojik Sözleşmenin İhlali Algısında Örgütsel Adaletin Etkisi ve Etik Liderin Aracı Değişken Olarak Rolü: Kalkınma Ajanslarında Bir Uygulama”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

• Makale

SOYAD, Ad, (Tarih), “Makalenin Adı”, Süreli Yayının Adı, Cilt (Sayı), ss. Sayfa Aralığı.

Örnek:

BÜYÜKBAŞ, Hakkı, (2006), “Avrupa Güvenlik Strateji Belgesi ve Türkiye”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 61(1), ss. 37-66.

• Çok Yazarlı Makale

SOYAD, Ad; SOYAD, Ad, (Tarih), “Makalenin Adı”, Süreli Yayının Adı, Cilt (Sayı), ss. Sayfa Aralığı.

Örnek:

KURTBAŞ İhsan, BARUT Basri (2010), Markalaşma Sürecinde Star-Marka Stratejisiyle Yapılan Televizyon Reklamlarının Marka Farkındalığı ve Marka Sadakati Oluşturma Sürecindeki Rolü ve Etkisi Üzerine Alan Araştırması, Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı: 13, ss: 107-144.

• Sempozyum/Konferans/Bildiri

SOYAD, Ad, (Tarih), “Bildiri Adı”, Etkinliğin Adı, Etkinlik Tarihi, Editör (varsa) Yayınlayan, Sayfa Aralığı, Etkinliğin Yeri.

Örnek:

GÜZEL, Dilşad; ÇELİK, Ali Kemal; AKBABA, Ahmet İlker, (2012), "Erzurum`da Hizmet Veren Üniversite ve Devlet Hastanelerinin Veri Zarflama Yöntemi ile Görel Etkinlik Analizi", 12. Üretim Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 27-29 Eylül 2012, s.975-981, İzmir.

• İnternet Kaynakları:

SOYAD, Ad, (Tarih), “Makalenin Adı”, Yayınlandığı Dergi Adı, Yayın Yeri, Erişim Adresi:, Erişim tarihi:.

Örnek:

ACEMOĞLU, Daron; JOHNSON, Simon, (2006), “Disease and Development: The Effect of Life Expectancy on Economic Growth”, NBER Working Paper 12269, Erişim Adresi: <http://www.nber.org/papers/w12269>, Erişim Tarihi: 13.11.2015.

